

PG
201
N24

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

РЧ64
=
Наш језик

UNIVERSITY
OF MICHIGAN
MAR 5 1972
CURRENT
SERIALS SERVICE

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 1—2

БЕОГРАД, 1970.

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
1) М. Стевановић, Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства	1— 79.
2) М. Пешикан, Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему	80— 92.
3) А. Пецо, Вук — Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозодијска норма	93—102.
4) Др Живојин Станојчић, Придевске заменице са морфемом *-кѣv- одн. *-кѣ у књижевном језику	103—109.
5) Проф. др Александар Костић, Терминолошка праксиологија неких наших старијих медицинских писаца	110—114
6) Обрен Илић, О неким случајевима рефлексивности глагола у српскохрватском књижевном језику . .	115—124.
7) Језичке поуке	125—130.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1970.

Рс
1501
1124

НАШ ЈЕЗИК

Књига XVIII

Нова серија

Св. 1—2

СТВАРАЊЕ ЈЕДИНСТВА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРБА И ХРВАТА И ДАНАШЊЕ СТАЊЕ ТОГ ЈЕДИНСТВА

Питања језика, несумњиво једног истог, Србима и Хрватима заједничког језика, била су предмет извесних спорова у току XIX stoleћа. И то више спорова између научних, књижевних и јавних радника у само једном од ова два народа него што су се о њих спорили међу собом представници науке о језику с једне и друге стране, мада је и овде било полемика и то не безначајних. Али су спорна питања већ пред крај XIX stoleћа коначно скинута с дневног реда појавом правописа и граматике књижевног језика код Хрвата с граматичком нормом потпуно идентичном оној што је пре неколике деценије, коначном победом језичких принципа Вука Ст. Караџића, код Срба била устаљена. А већ ни од средине XIX stoleћа ни за кога ко се тим питањима озбиљно интересовао није више било спорно да Хрвати и Срби имају исти књижевни језик, који је у Хрватској шездесетих година прошлог stoleћа и званично и научно добио назив хрватског или српског језика. А истих се година јавља и назив српско-хрватски језик.

Поред тих назива били су, дакако, у употреби и називи: код Хрвата — хрватски, а код Срба српски језик. Али је за науку, мислимо и светску науку, језик Срба и Хрвата третиран као један заједнички језик. Зато су га стручњаци који су желели да буду што објективнији и прецизнији звали именом који у себи садржи ознаке за његову припадност и једном и другом народу.

Напреднијим снагама и, може се рећи, целом народу, и српском и хрватском, језичка заједница била је добродошла. И већ првих деценија XX stoleћа ишло се, штавише, ка отклањању

постојећих разлика из, по мишљењу свих, заједничког језика. Стварање заједничке југословенске државе после I светског рата објективно је, такође, томе ишло на руку, мада је субјективно, у бившој југословенској држави, из схватљивих разлога, долазило до отпора и самој несумњивој језичкој заједници Срба и Хрвата.

После револуције народа Југославије у току II светског рата и стварања федеративне социјалистичке државне заједнице, у којој су њени народи остварили потпуну једнакост и равноправност, недавно настали спорови око језика збуњују и нас у земљи, а и инострани, нарочито лингвистички образовани свет, у још већој мери. И разумљиво је што нам се с више страна обраћају за објашњење појава и карактера садашње узнемирености због језика, у којој се чују свакојака мишљења о српскохрватској језичкој заједници. Између осталих и таква према којима су то, штавише, два, а не један језик.

Због тога се и лично, по своме позиву, сматрам обавезним да и овај пут изнесем свој поглед на тај проблем, иако сам за последњих близу 20 година, овим или оним поводом, неколико пута био у прилици да о њему кажем своје мишљење. И за то време сам писао о њему у појединим часописима, углавном у Летопису Матице српске, Нашем језику, загребачком *Jeziku* и у Књижевним новинама, затим у појединим дневним листовима, београдским и загребачким, а и у уводу своје књиге *Савремени српскохрватски језик* (књ. I 1964. и II изд. 1970), па ми неће бити могуће избећи извесна понављања. А осим тога ћу, у потврду својих гледања на поједине проблеме, бити приморан да узимам и неке раније за то навођене примере.

Али, пре свега, мало историје овога питања.

До краја XVIII и првих десетина XIX столећа Срби и Хрвати — и унаточ томе што је њихов језик историјскојезички гледан, и посматран као скуп свих његових дијалеката, један исти језик — своје књижевности и свој културни живот у целини нису развијали на заједничком књижевном језику, већ или на српској, односно хрватској, редакцији старословенског језика, на томе језику с мање или више народних елемената овога или онога њихова краја, или и на народном језику (већ од XIV века): на чакавском дијалекту (у Истри, приморској и

острвској Далмацији), на кајкавском (у Хрватском загорју), или на штокавском (у самосталној Дубровачкој републици, у средњој Далмацији, Босни и Славонији).

Залажењем у XIX столеће са све одређенијим формирањем грабанскога друштва, с одговарајућим економским захтевима, с почецима буђења националне свести и ослободилачких тежњи јужнословенских народа — такво стање књижевног језика више није могло остати.

Већ од XVI ст. у чакавској и кајкавској књижевности, које су биле верског, онда протестантског карактера, с тежњом и претензијама њихових представника да преко њих шире верску пропаганду и даље међу Јужним Словенима — у језик којим су писане те књижевности уношени су елементи и трећег, непоредиво највећег, штокавског дијалекта српскохрватског језика. Такве су се тежње, не више тежње протестаната, већ управо жива настојања католичке цркве, у силном размаху против-реформације, знатно појачале у XVII столећу, када је у хрватској књижевности и култури, са центром у Загребу, преовладао кајкавски дијалекат као књижевни језик, који је то остао тога и наредног, XVIII, као и првих десетина XIX столећа. Али су хрватски књижевници кроз све то време све више у свој језик уносили елементе штокавског дијалекта. А неки су се хрватски кајкавски писци (П. Ритер-Витезовић, писац XVIII века, између осталих, и можда јаче од осталих) и теоријски и у примени, залагали за увођење штокавског дијалекта као основице књижевног језика свих Хрвата, без обзира на то на којем је дијалекту писана дотадања њихова књижевност и без обзира на то да ли је њихов завичајни дијалекат штокавски или пак чакавски, односно кајкавски дијалекат. А и неки чакавски писци (и цео век раније), као Шибеничанин Иван Тонко Мрновић, Задрањин Јурај Бараковић, Сплићанин Јероним Кавањин и др., пишући своја дела чакавским дијалектом, у свој су језик уносили много штокавских елемената, чему је, наравно, допринело и продирање штокаваца у чакавске области.

Нарочито је јасно што се првих деценија XIX столећа, када се настојало и на политичком уједињењу народа, који говоре углавном истим језиком, ишло прво на њихову уједињењу у једном књижевном језику, јер се он дотада у појединим покра-

јинским књижевностима доста разликовао и по гласовном систему и по граматичким облицима, а уз то је свака од тих књижевности писана посебним правописом, знатно различитим од правописа осталих покрајинских књижевности у Хрватској.

Поготову је разумљиво што је илирски покрет, с Људевитом Гајем на челу, који је већ од почетка тридесетих година XIX stoleћа био значајан културни и национално-политички препород у Хрватској, и са знатно ширим програмом уједињења свих Јужних Словена, а не само Хрвата — као један од основних и првих својих задатака узео културно зближавање, прво Хрвата, па затим и осталих јужнословенских народа и што му је тога ради неопходно било за заједнички језик узети један од три дијалекта на којима су се код Хрвата дотада већ неколико stoleћа развијале књижевности на народном језику. А сасвим је разумљиво што су се главни представници покрета определили управо за штокавски дијалекат, иако је и ондашњи културни центар Хрвата — Загреб био на кајкавском тлу, и иако је међу самим идеолозима покрета у прво време било највише кајкаваца, а мање чакаваца и штокаваца. Они су, свакако, били свесни да је неупоредиво више Хрвата штокавског него и кајкавског и чакавског дијалекта узетих заједно. Осим тога, оно што је и дотада на народном језику штокавског дијалекта било створено — узимајући ту нарочито дубровачку књижевност, на коју су се илирци врло много угледали — свакако је било најзначајније. А народна поезија наших народа, и њихове народне умотворине уопште, за које се интерес управо у то време јако развијао, и саме су собом биле довољне да се ствараоци новог књижевног језика одреде за онај дијалекат на коме је тих умотворина највише створено. А то је био штокавски дијалекат ијекавског изговора, никако не случајно — углавном исти дијалекат који је Вук Караџић код Срба већ крајем друге деценије XIX stoleћа поставио у основицу књижевног језика народног карактера, а затим му, са својим првим присталицама, ту привилегију стварно извојевао већ у петој деценији XIX stoleћа, иако је Вукова кодификација службено призната тек 20 година касније.

У условима тога времена (мислимо на прве деценије XIX ст.), поготову код Срба, који су се од првих почетака писмености

код њих служила старим српскоцрквеним језиком, рускоцрквеним, мешавином једног и другог поменутог језика с народним елементима, познатом под називом славеносрпског, народу још увек непознатог језика — није било могућности да се и даље остане на њему, и поред тога што су се већ под крај XVIII и на почетку XIX ст. све више умножавали народни елементи у томе језику.

С почетком ослобађања од туђинског (турског) јарма првих година XIX столећа народ (српски), који је скоро цео био један сталеж, сталеж сељака, земљорадника и пастира, који су постали фактори економског живота, као произвођачи пољопривредних добара и одгајивачи стоке, од чега се не само на селу живело већ чиме се и трговало навелико — више није могао остати непросвећен, какав је дотад био, а просвећивати се могао једино на своме властитом језику. И његов је језик, тј. језик простог народа, код Срба морао постати језиком просвећивања и књижевности. Требало је само да се јаве снаге које ће, свесне те чињенице, повести борбу и извојевати победу народног језика у књижевности и општекултурном животу, и да се појави човек који ће дати кодификацију тога језика. Српски је народ ово, и једно и друго, добио у снажној личности Вука Ст. Карацића, који је са својом способношћу за борбу и истрајношћу у њој, уз изузетан језички дар, у току неколике деценије XIX столећа, водио бескомпромисну борбу и коначно однео потпуну победу над уторним противницима, црквеном јерархијом и представницима грађанске класе уз њу, који су се борили за своје привилегије, између осталих и за привилегију да се разликују од простог народа и језиком књижевности и културе. Али су они, на срећу њихова народа, у тој борби потпуно побеђени.

Ваљало је и срећно одабрати дијалекат народног језика који ће бити основица књижевног. И одиста је тај избор срећно учињен узимањем по развиту језичких појава најпрогресивнијег, књижевно најизграђенијег и у народу најраспрострањенијег од говора српскохрватског језика — новопогочавског дијалекта с најновијом, четвороакценатском системом и коначно новом деклинацијом, којим се у народу говорило, а и данас се говори, по Херцеговини и Босни, Црној Гори, Западној Србији,

Шумадији и Војводини, по Славонији, Лици и Кордуну, по загорској, средњој и јужној Далмацији. А велико његово преимућство било је и у томе што је на њему створена у нашим народима до тада уметнички најзначајнија и најбогатија — дубровачка књижевност и што је на њему испевано највише, у културном свету и онда већ познатих и прослављених, народних песама.

Ови моменти нарочито, већ смо то рекли, били су од одлучујућег утицаја да се и хрватски препородитељи одреде управо за тај дијалекат, а Вуку Караџићу је то, поред осталог, био његов завичајни говор. Тек на томе су дијалекту пред крај прве половине XIX столећа створена најпознатија дела наших књижевности: Горски вијенац П. П. Његоша и Смрт Смаил-аге Ченгића И. Мажуранића. А и остали су књижевници хрватског препорода и најранијег омладинског покрета код Срба писали тим, углавном истим, отада заједничким књижевним језиком Срба и Хрвата.

Свесни тога, врло познати културни представници једног и другог народа, међу њима и неки значајни ондашњи језички стручњаци, састали су се 1850. г. у Бечу и сачинили тзв. бечки договор, у коме се констатује да Срби и Хрвати имају заједнички књижевни језик, да тај језик треба да има и један заједнички правопис и поверили су Вуку Караџићу да изради правила за њега. Тај је договор био врло значајан јер је према њему усмерен даљи развитак књижевног језика Срба и Хрвата. И све одредбе тога договора оствариле су се, али у потпуности тек скоро пола века касније, пред крај XIX столећа.

*Језичке и правописне разлике између илираца
и Вука Караџића и њихово уклањање*

Између језика и правописа илирских писаца и језика и правописа Вука Караџића ипак је постојало извесних разлика, које су биле предмет разумљивих међусобних спорова језичких стручњака код Хрвата у току неколике деценије друге половине XIX столећа. Једни од њих прихватили су језичко-правописну кодификацију Вука Караџића, а други су инсистирали на

одликама језика и правописа илирских писаца, који су се од Вука разликовали, прво, у правопису — узимањем посебног, једног истог знака, тзв. рогатог *e* (*ě*) за писање различних вредности некадашњег гласа „*jat*“, док је Вук Караџић био за могућност тројаког изговора тога гласа и за верно означавање посебним знацима сваког гласа који се у изговору чује. После су илирски писци, као и Вук, најрађе били за ијекавски изговор и, друкчије од Вука, за означавање те вредности истим знаком *ie*, који ће се читати као знак за два слога (*diète*) када он има двосложну вредност, или једносложно — када место гласа *jat* имамо један слог (*dièca*), а нешто касније су (први Богослав Шулек 1854), поред знака *ie* за двосложну, узели слог *je* за једносложну вредност (*diète* а *djèca*). Даље су илирци и њихови следбеници били за означавање самогласниког *p* писањем самогласника *e* или *a* испред овога слова (*pèrst*, *bârzo*). А од Вука су се у правопису највише разликовали задржавањем претежно етимолошког начина писања.

У самим граматичким облицима илирци су се одликовали тиме што су били за употребу старије деклинације, која се од нове разликује чувањем посебних облика у дат., инстр. и лок. множине, док су у новој деклинацији и у Вуковој граматичкој кодификацији та три облика једнака. Остатака старије деклинације било је и код српских, војвођанских, рецимо, писаца јер је има и у данашњим локалним говорима те покрајине. Илирци, а нарочито њихови каснији подражаваоци пак, били су за облике те деклинације зато што ју је било у хрватских писаца из ранијег времена, што је има у чакавском и кајкавском дијалекту, па и у словеначком језику, а они су тежили уједињењу свих Јужних Словена уопште, пре свега њихову уједињењу у књижевном језику. Да ли су из истих разлога за њу били и каснији браниоци старе деклинације код Хрвата, то је посебно питање, на којем се ми овде нећемо задржавати. Ако су и били за то, и из тих разлога, њихово се гледиште ипак, као посве нереално, није могло одржати. А ако су се, још најупорније, залагали за одбрану ген. множине на *-ax*, сами су дошли до сазнања да то њихово схватање нема ни историјскојезичког оправдања, нити се тај облик ширином употребе у народу могао наметнути, па су његови браниоци, један за другим одсту-

пали од свог гледишта — нарочито после Ватрослава Јагића, који се и сам прво залагао за употребу ген. мн. с наставком *-ах*. Али је он касније, улазећи све дубље у науку о језику, утврдио да сугласник *х* на крају овога облика нема основа у научним чињеницама, ни историјскојезички посматрано, ни према ширини његове употребе у народним говорима. Он је то гледиште изнео у расправи *Naš pravopis*, објављеној у тек покренутом часопису *Književnik* 1864. г., у којој устаје и против писања пропратних самогласника испред сугласника *р* место самогласничког овога гласа, али се још залаже за етимолошки правопис и раније знаке за две вредности *ѣ* (јата). Ипак Јагић, на узбуну присталица илирског правописа (В. Бабукића, А. Мажуранића, А. Вебера и Б. Шулека) попушта, па се мири да се *х* на крају облика ген. мн. још може писати као правописни знак за разликовање тога облика од ном. једн., али само под условом да га није допуштено изговарати. И тиме некако долази до споразума између њега и Б. Шулека, као најватренијег поборника за одбрану *х* на крају облика ген. мн.

Али Јагић није задуго остао са тим својим ставом. Подстакнут схватањима неких страних научника, А. Шлајхера, нпр., која није могао прихватити, он у својој познатој расправи *Podmladena vokalizacija u hrvatskom jeziku* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, књ. IX, стр. 65—155, 1869. г.) коначно одбацује било какву заснованост облика ген. мн. на *-ах*, па се и у правопису опредељује за тај облик без сугласника *х* на крају.

Ипак су поборници чувања облика старе деklinације и употребе ген. плурала на *-ах*, међу хрв. писцима друге половине XIX столећа — у пракси имали присталица; ми те облике налазимо у многих хрватских писаца тога времена. Али су и поред тога шансе вуковаца и међу Хрватима биле знатно веће. За Вукову кодификацију је пре свега углавном била Југославенска академија знаности и умјетности већ од њеног оснивања 1867. год. За ту се кодификацију као стручњак залагао и популаризовао ју је Вуков ученик и сарадник Буро Даничић, први знанствени секретар те Академије, заснивач и први уредник њеног великог Рјечника. За њу се још пре Даничићева доласка у Загреб определио, већ 1864, В. Јагић, који ће врло брзо

постати најкрупнијим научним именов у области словенске филологије, не само код Јужних Словена већ и у свету уопште. А уз Вукова начела о језику и правопису, управо уз њихова пропагатора Б. Даничића, пристајали су један за другим скоро сви, или тачније сви познатији, језикословци из те средине друге половине XIX и прве половине XX столећа.

Најдоследнији бранилац илирских традиција у језику и најстрајнији у борби за њих био је Адолфо Вебер Ткачевић са једним значајним разлогом што је сматрао да ће употреба облика старе деклинације, како је сам у Виенци 1884. год. писао, моћи „да кајавце и чакавце приведе у коло штокаваца, како би се раширило књижевно поље” — за свакога наравно, па и за Ткачевића — заједничког хрватског или српског језика, тим именов названог прво од Хрватског сабора шездесетих година. То име језика прихватила је и тек основана Југославенска академија и њим назвала велики свој, мало пре споменути, речник, с чијом се појавом, може се рећи, почетком осамдесетих година, временски подударала победа Вукове правописне и граматичке кодификације језика и код Хрвата, која је коначно тријумфовала појавом фонетског *Pravopisa* Ивана Броза (1892), Маретићеве велике *Gramatike i stilistike hrvatskog ili srpskog jezika* (1899), израђене углавном на грађи Вукова и Даничићева језика, и Броз-Ивековићева *Rječnika hrvatskog jezika* (1901), који је у ствари Караџићев Рјечник знатно употпуњен речима из свих његових дела и од њега скупљених народних умотворина. И отада потпуно јединство граматичке структуре књижевног језика Срба и Хрвата ни за кога више не долази у питање.

*Неке, претежно лексичке разлике у књижевном језику
Срба и Хрвата и њихово објашњење*

Међутим, тамо где у језику нема и не може бити норме, тј. у стилу и речнику, као и у сваком књижевном језику, па био он и само једног народа, има дакако разлика у језику хрватских и српских писаца, и то таквих које су, мање или више, карактеристичне за књижевни израз једне и друге, мислим хрватске

и српске, средине, те се искључиво с те, лексичко-стилске стране гледајући и раније могло, па и сада може говорити о разликама, одн. варијантама српскохрватског (хрватскосрпског) књижевног језика.

Основи овим лексичко-стилским разликама код Хрвата и Срба су, прво, у знатно дужој историји књижевног језика народног карактера код првих и у широј дијалекатској основи њиховој; у неједнаком односу према дотадашњем књижевном језику илираца код Хрвата и Вука Караџића код Срба, који је био условљен неједнаким карактером тога језика — народним код првих и ненародним код других; затим у посебним културним утицајима, којима су у току историјског развитка били изложени на једној страни Срби, а на другој Хрвати. Најзад, и у неједнаком односу према страним речима, нарочито из језика народа који су их утњетавали, уствари, према речима из несловенских језика, на једној, и из словенских, на другој страни.

Будући да се код њих већ неколика столећа раније развијала књижевност на народном језику, и то не једнога већ сва три основна дијалекта заједничког језика, Хрвати нису зазирали од уношења стилских и лексичких елемената из прошлости, а, иако су иначе у илирском покрету и после њега, одбацили чакавски и кајкавски дијалекат из основице књижевног језика, што је потпуно било спроведено, и јасно је зашто је спроведено у области граматичке структуре (гласова, облика и синтаксе) — у стилу и речнику, и када су хтели, они се нису могли отети уношењу извесних елемената ни из дијалеката (а, ми узгред кажемо, није ни било потребе, па ни основа никаквог, отимати се народним лексичким елементима из било кога дијалекта његова). Основицом Вукова књижевног језика код Срба постали су савремени народни говори, и то једино штокавскога дијалекта (јер су сви они само тога основног дијалекта), и језик народних умотворина, што им је неупоредиво највећим постотком било заједничко с Хрватима. Хрвати пак у XIX столећу, национално пробудени, а још неослобођени, свесно су свој језик чистили од ненародних речи: немачких, мађарских, талијанских и турских, замењујући их народним када год им је то било могуће, односно узимајући место њих речи из којег

словенског језика, у првоме реду из чешког, затим из руског и словеначког, а по коју и из пољског језика. Вук Караџић, из разумљивих разлога, зато што се борио против староцрквено-словенског српског, против рускоцрквеног језика и против славеносрпског, да би сасвим прекинуо дотадању традицију књижевног језика код Срба, нерадо је узимао словенске речи. Изузетке је чинио с онима од тих речи које су већ биле ушле у говор простог народа, а и са по неком која се од народних није много разликовала, а народном је није могао заменити. Вук и његове присталице, и каснији следбеници, у време када су се Срби почели ослобађати испод туђинског јарма, нису смишљено, као Хрвати, водили борбу против туђица, нити су сматрали да је изузетно нужно борити се против употребе из турског примљених и већ удомаћених речи. Они нису понекад сматрали неопходним те речи замењивати домаћим, не само када их у народу није било (а поготово сами нису организовано ковали нове речи, како су то понекад чинили Хрвати) него суштавише, турске речи код Срба често постајале равноправним синонимима у употреби с домаћим речима: *авлија*, рецимо, с *двориштем*, *башча* или *башта* с *вртом*, *ћуприја* с *мостом* итд.

Како је поступао у тим случајевима, Вук је изнео у предговору свога превода Новог завјета, објављеног 1847. (в. тамо изнете његове речи узете са стр. 266. књ. III Граматичких и полемичких списа Вука Стеф. Караџића). Истих углавном принципа држао се и илирски и послееилирски језикословац и лексикограф хрватски Богослав Шулек у своме *Němačko-hrvatskom rěčniku* од 1860. и *Rječniku znanstvenog nazivlja* од 1874., што потврђују његове речи из предговора овог последњег дела: „Састављајући овај рјечник настојао сам што се више може употребљавати све народне ријечи а гдје сам мислио да хрватски народ нема своје риечи, или гдје је нисам могао дознати, позајмио сам ју од сродних славенских племенах, кад ми се је учинила да је према нашему говору, ал сам увиек забиљежио језик, од којег је посуђена, да се знаде којег је порекла”, стр. V). И лексичке разлике о којима смо досад говорили могу се запазити само брижљивим поређењем наведених Шулекових речника с Вуковим идући од речи до речи у њима. Уосталом, и сама је природа Вукова и Шулекових речника могла повући

још покоју разлику у речима. Док је Вуков речник био речник у коме је он полазио од домаћих народних речи, па их преводио на немачки и латински језик, Шулек је узимао немачке речи и давао њихов превод на хрватски. И он је, тамо, рецимо, где је био принуђен да за неку немачку реч када ју је требало дати на хрватском ако је у њему није било, или је он није могао дознати, — сам скује нову реч, у покојем случају подлегао немачком калупу, као што се то и многим другим у таквој послу дешава.

Пада у очи и разлика између неких речи грчког порекла које у језику код Хрвата имају бетаистички, односно етаистички облик (*Бабилон, барбарин, Бетлехем, Бизантинац, Језуз, Јерусалем, Хелен* итд.). Срби те речи употребљавају у друкчијем, витаистичком, односно итаистичком облику (*Вавилон, варварин, Витлејем, Византинац, Исус, Јерусалим, Јелин*), а наиме у облику који је добивен према новогрчком изговору и нама дошао другим путем и у касније време. Али ни ту разлику немамо у свим речима тога порекла, него се подједнако и код Срба и код Хрвата говори и пише *Влахо* и *Илија*, рецимо. Код Хрвата су исто тако обична имена *Јосип* и *Јаков*. А реч *Јелин* код Срба већ се осећа застарелом, а данас је и код њих у обичају скоро искључиво *Хелен*; некадашње *Омир* потиснуто је од облица *Хомер*; реч *Библија* никада ни код Срба није знала за друкчији вид. А данас су врло ретки појединци код Срба који знају да се град *Теба* некада звао *Тива*.

И друге неке разлике које се огледају у извесним неједнаким гласовима у саставу појединих, истих иначе, речи страног порекла објашњавају се истим околностима, тј. прихватањем тих речи у једно време с једне стране (код Хрвата), а у друго време или с друге стране (код Срба). Овде мислимо на разлике између *аристократија, демократија, децилитар, финансије, океан, Цитар, кемија, хирургија, хронологија* и сл., које се обично изговарају с друкчијим понеким гласом код Срба, једне са *т* место *ц* у: *аристократија* и *демократија*, нпр., друге са *с* место *ц* у: *децилитар* и *финансије*, са *к* место *ц* у: *океан* и *Китар* и са *х* место *к* у: *хемија, хирургија* и *хронологија*. Истина, и код Срба у неким случајевима имамо ту исти изговор таквих речи. Од прве две наведене, реч *аристократија*, и код Срба се, мо-

жемо рећи, чешће употребљава него њен лик са сугласником т. А сложенице са *деци-* у првом делу или *финанције* — у народу се такође и у српским крајевима, као и у хрватским, обично употребљавају баш у овом облику, али је у стандардном књижевном језику код Срба уобичајено да се изговарају и пишу са с.

Као разлику у језику између два највећа културна центра, Београда и Загреба (односно између српске и хрватске културне средине) наводи се и неједнак однос према глаголима туђег општег дела с наставцима *-ирати*, *-исати* и *-овати*. У хрватских писаца, и у хрв. културним срединама, ти глаголи, као по правилу, имају први (такође страни) завршетак, који (без домаћег инфинитивног наставка *-ти*) није ништа друго већ западноевропски, најчешће немачки суфикс *-ir(en)*.

Међутим, у језику српских писаца и српских културних средина срећемо у употреби те глаголе са сва три наставка, с домаћим наставком *-овати*, још понајчешће, а и са оба страна наставка. Наставак *-исати* је, као што је познато, грчког порекла, а у српскохрватски језик је доспео најчешће с турским речима, па је, и из онога што смо мало пре рекли, јасно зашто су Хрвати били против употребе глагола с њим и зашто су ови код Срба упадљиво распрострањенији. Али, како смо имали прилике да и раније (између осталог и у књизи Савремени српскохрватски језик. књ. I, стр. 575—578) кажемо, — и код Срба се доста употребљавају глаголи на *-ирати*, многи само с тим наставком, а има, дакако, и код Хрвата глагола с наставком *-овати*, па и с наставком *-исати*, и то не само глагола с домаћим општим делом, него и оних који су и с њим туђег порекла; *анатемисати* и *мајсторисати*, рецимо, да се других сада не присећамо, и код њих се употребљавају само у овоме облику. А то је, уосталом, и сасвим разумљиво када се зна (ми и на то такође указујемо у књизи Савремени српскохрватски језик на означеном месту) да је било и глагола домаћег порекла са сва три та наставка, па су се и страни глаголи с било којим од њих могли уопштити у српскохрватском језику.

Има, дакако, и домаћих језичких појава које су речима давале претежно један вид код Хрвата, а други код Срба. Овде ћемо споменути старији облик именичке заменице *тко*, какав се

код Хрвата искључиво употребљава у књижевном језику, док се у широким слојевима народа свугде говори *ко*. Код Срба се пак тај некадашњи лик ове заменице, иако га налазимо код старијих писаца: В. Караџића, П. М. Ненадовића, Ј. Стерије Поповића, М. Миљанова и још неких, — у савременом језику више не употребљава; код Хрвата су, даље, чешће у књижевном језику именице на *-ба*: *учинба, бројидба, одбрадба*, мада се ове и многе друге код писаца-стваралаца све више у хрватској средини своде на меру у којој се употребљавају у народу, и код Хрвата и код Срба, као и код српских писаца, као: *борба, берба, женидба, удадба, свадба, пловидба, гулидба, прашидба* итд., које су у српско-хрватском језику уопште сасвим обичне. Хрвати доследно пишу, а то значи у књижевном језику (доследније дакако од Срба и у говорном) употребљавају сугласник *х* где му је по етимологији место. На српској страни се пак, нарочито откад је изрично то допуштено најновијим заједничким правописом (од 1960), речи са у изговору ишчезлим етимолошким *х* пишу са сугласницима *в* или *ј* (који су се у извесним положајима развили уместо *х*) мада не у свим случајевима, наравно, него се и у српским културним срединама пише, па у образованим слојевима друштва, и изговара тај глас. Пада у очи да је стари дативски заменички облик с наставком *-ому* шире очуван код Хрвата него код Срба, али га и код првих, осим у облицима где је условљен непосредно претходним самогласником, све више потискују облици са *е* на крају место *у*. Слично се може рећи и о завршецима именичке промене неких заменица (*таква човека : таквог човека, такву човеку : таквом човеку*), као и о упитном облику заменице *што* : *шта*. Али нема ниједне од тих особина која би била позната само хрватским писцима, а не и српским, или само српским а не и хрватским, а поготову нема неједнаких спонтаних тенденција развитка књижевног језика на једној и другој страни.

*Смањивање разлика у књижевном језику Срба и Хрвата
првих деценија XX столећа*

Може се рећи да се књижевни језик Срба и Хрвата већ од краја XIX столећа развија као од свих признат један исти књи-

жевни језик са истом граматичком структуром, којој је норму дао знаменити хрватски филолог и граматичар Томо Маретић у својој великој књизи *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog jezika* (I издање 1899).

А прилике у којима су се развијали Срби и Хрвати од краја XIX столећа ишле су на руку смањивању разлика у њихову заједничком књижевном језику, и оних речничких, дакако, којих је и до данас остало. Занос интелектуалне одмладине с једне и друге стране пред крупним догађајима које је донела II деценија двадесетог столећа, њезине тежње за ослобођењем и уједињењем свих Јужних Словена, и успеси балканских савезника у рату против Турака, довела су до заједничке акције младих хрватских и српских писаца, до издавања заједничких публикација, до писања српских писаца латиницом и хрватских ћирилицом, до писања ијекаваца екавским изговором. Али ако је све то било и младалачко, добрим делом и романтичарско, одушевљење, ово је свакако водило смањивању и лексичко-стилских разлика у књижевном језику једних и других, јер се отада живо почињу читати дела српских писаца у Хрватској и хрватских у Србији. Па и стварање заједничке државе после I светског рата, мада је то, када је постало реалност, код многих, није тешко знати зашто, угасило занос, — живот у заједничкој држави ипак је чинио своје. Политичко-друштвене делатности и службеничке дужности везивале су извештан број Хрвата за Београд и друге српске средине. А и Срби су службовали у хрватским крајевима; многи су српски студенти студирали у Загребу, а има и хрватских у Београду; састављали су се закони за поједине области државног живота, не само од српских него, по правилу, и од српских и од хрватских стручњака; употребљавали су се универзитетски, па и средњошколски, уџбеници с једне и на оној другој страни и, што је било од највећег значаја, у школама се учила књижевност: хрватска у српским школама и српска у хрватским, а то значи да су се узајамно читали писци. И тим се путем њихов стил, заједно с речником, једне средине приближавао оној другој. На тај начин и речи дотад познате само на једној постају, ако не одмах заједничка својина — свакако познате и на оној другој страни; и многе речи једне културне средине некако се саме собом намећу оној другој. Левичари и

левичарски настројени интелектуалци, и са хрватске и са српске стране, у заједнички покренутим публикацијама и заједничком сарадњом у њима, било где да су те публикације излазиле, мало се разликују, или се никако и не разликују стилом и речником.

Реакција на даље уједначавање језика у заједничкој држави између два рата

То што је заједница језику неминовно, спонтано, тако рећи, наметала у извесним је круговима, свакако национално оптерећеним, и на једној и на другој страни, изазивало подозрење и стално смо слушали приговоре у Београду да нам се језик све више „хрватизује“, а у Загребу да се „србизира“, иако је то стварно било, ми бар тако оцењујемо, богаћење језика и на једној и на другој страни.

У сваком је случају такво подозрење разумљивије било код Хрвата у старој Југославији са централистичким, а касније и диктаторским системом владавине, са српском династијом на челу и несрећно решеним, управо нерешеним националним питањем, при чему су Хрвати у огромној већини стално остали незадовољни. У том незадовољству многим је сметала прво државна заједница (таква каква је била — с разлогом свакако) и свака заједница, па и језичка, у којој ипак, изузимајући војничку терминологију, ништа што се Срба и Хрвата тиче, битно није наметано, осим што је диктаторски режим званично у школама наметнуо бесмислен термин за језик у целој земљи називајући га *српскохрватскословеначким*. А таквог језика никад није постојало, не постоји и неће га, бар у догледно време, постојати. (Пошто говоримо о српскохрватском језику и због тога се осврћемо само на ондашње односе Срба и Хрвата, ми и не додирујемо вапијуће бесправан положај Македонаца и њихова језика, који се ни споменути није смео).

На самом почетку диктатуре од најбољих српских и хрватских лингвиста израђен је Правопис српскохрватског језика, који је по мишљењу више стручњака, па и по накнадном признању (у време када га више није требало популаризовати) изме-

Бу осталих и по мишљењу познатог хрватског књижевног историчара Антуна Барца био стварно један од најбољих што смо их имали (в. загребачки *Narodni list* од 1. V 1946. и београдску Политику од 20. II 1953). Али је тај правопис, на његову несрећу, равен по иницијативи диктаторског министра просвете Краљевине Југославије, и од њега прописан за обавезну употребу у школама. Био је, дакле, стварно наметнут. И изазивао је скоро општи револт код Хрвата. Иако тај правопис суштински није много мењао оно што је већ раније било у употреби, ипак је прописивао и нешто што скоро нико од њих није био готов да прихвати. Тада се приступило и изради стручних терминологија за средњошколску употребу (граматичке, књижевне, ботаничке, зоолошке). И у њима је узет само по један термин за сваки појам, онај наравно који су стручњаци, првокласни лингвистички стручњаци, и српски и хрватски, сматрали да је лингвистички најоправданији. Али баш зато неки дотадашњи термини нису ушли као равноправни у терминологију, па је то стварало осећање неравноправности и потчињености једне стране другој. А то је осећање све више нарастало уколико се питање националне неравноправности Хрвата политички јаче заоштравало. И тако су пред крај трајања Краљевине Југославије дошла до изражаја схватања о потреби разбијања сваке заједнице, па и несумњиве језичке заједнице. А као најизразитија њихова манифестација појавила се књига *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika* двојице онда младих загребачких лингвиста (П. Губерине и К. Крстића) — књига, дакле, у којој се говори о два а не о једном језику. И износе се разлике између та „два” језика, не само стилске, речничке и правописне разлике, које се нису могле порећи него и граматичке разлике (фонетске, морфолошке и синтаксичке), које стварно не постоје. То су показали многи осврти на ту књигу, између осталих и више прилога анкети Летописа Матице српске о питањима српскохрватског језика и правописа (в. између осталих књ. Летописа 372, стр. 127—141 и књ. 373, стр. 89—99).

А показано је и како у великом низу у тој књизи датих речи које најречитије треба да означе разлику између српског и хрватског језика налазимо знатан број оних које су можда чешће код Срба него код Хрвата, или обрнуто, али су познате,

па и обичне, и у оној другој средини, српске су колико и хрватске, или пак нису ни српске колико ни хрватске. Истакнуто је, између осталог, уз напомену да се то чини, рецимо (на мало час означеном месту, у књ. 373. Летописа Матице српске) само надохват, да се у тим низовима различних речи као српске означавају: *бешика, љубопитство, Мермерско Море, мехурац, обадверучке, принадежати, пупак, пустиник, сасопственик, сеобени, симболиста, снизак, сопствеништво, списатељ и таван*, а да се исти појмови у хрватском исказују речима: *колијевка, радозналост, Мраморно море, мехурић, објеручке, припадати, пупољак, пустињак, сувласник, селидбени, симболист, онизак, власништво и својина, писац и књижевник и таман*, иако сваки Србин, тако рећи, данас употребљава искључиво ове последње речи, а само је покоја од првих, као турцизам *бешика*, рецимо, позната још из народних песама, или се русизми, као *љубопитство* и *принадежати* налазе код рускоцрквених писаца српске средине из прошлог столећа, а друге су или ускодијалекатске или уопште непознате код Срба.

Сличним је нетачностима онда, пред крај постојања старе Југославије, хтео доказати озбиљне разлике у речнику Срба и Хрвата и по неки искуснији стручњак. Између осталих и врло познати хрватски књижевник и преводилац, нарочито с пољског језика, и лексикограф, па и граматичар Јулије Бенешкић. Пишући, у првом реду за своје пољске слушаоце (био је лектор у Варшави), на пољском језику, уџбеник *Gramatyka języka chorwatskiego czyli serbskiego* са речником, који запрема више од половину од 849 страна, колико његова књига износи, и поред тога што о своме језику пише, како се из наслова види, као о заједничком језику Хрвата и Срба, — сасвим произвољно, и непреоверено даје на преко 40 страна (од 235—277), разлике између хрватских и српских речи за означавање истих појмова. Колико је у томе делу књиге дато нетачности, то је лепо изнео и сигурним доказима потврдио А. Белић у VII књ. Нашег језика (1940), на стр. 257—268, где се осврће посебно на ту одлику Бенешкићеве књиге и доказује апсурдност таквога посла када се на тај начин, од ока, или с одређеном тенденцијом, ради. Белић је дао примере само с прве три стране тога списка „различних” речи за означавање истог појма код Срба и Хрвата. А на свим

даљим страницама налазимо такве нетачности. Реч *грло* је, речимо, тамо представљена као хрватска, а *гуша* као српска, а обе су те речи, и у значењима која их чине синонимима, и хрватске и српске у исто време (хрватско *грло* је у великоме Речнику Српске академије наука и уметности у томе значењу потврђено примерима из српских писаца: Л. Костића, Ј. Дучића и А. Шантића, и из хрватских: Мажуранића, Беговића и Цесарца, а српска *гуша* и примерима из Хрвата А. Веное и А. Г. Матоша; *Женева* с означеним и јединим исправним акцентом даје се Хрватима, а с акцентом *Жèнева*, с којим је нигде не срећемо — Србима; реч *гумно*, која се означава као хрватска, исто је толико и српска, а њен дисимилацијом добивени лик *гувно* чује се у простог народа, и код Хрвата као и код Срба; према хрв. *гуштеру*, који је то исто и код Срба, Бенешкић овима другима даје *зелембаћа*, гуштера посебне врсте, зеленог по боји (ако се можемо ослонити на досадашње речнике и на зоолошке уџбенике, не само српске него и хрватске); *крчма*, за коју Бенешкић каже да је хрватска реч (према „српској” *биртија* — и српска је колико и хрватска, а *биртија* је дијалектизам познатији једино у Војводини; *метак* је и српска, а не само срхватска реч, као што каже Бенешкић, а *фишек*, који, по њему, треба да означава дотични појам само код Срба, турског је порекла, и раније је био у чешкој употреби, не само код Срба већ и код Хрвата (исп. у И. Мажуранића: *Тко љут огањ пушки даде и ф и ш е к е смртне броји*), а сада се већ ни код Срба не употребљава; и Срби и Хрвати кажу само *пчелар* и *пчеларство*, и нико данас међу њима (осим можда који пчелар што се бави историјским развојем ове привредне гране и, евентуално, понеки лексикограф) и не зна за реч *кованлук* и *кованција*, које су по Б. српске; *самац* је, каже Б., српска реч према хрв. *нежења*, која значи нежењена човека и код Срба, наравно, а *самац* је онај који живи сам, као подстанар код неког, макар био и ожењен. Исто тако од *придева* *неоштећен* и *обештећен*, који за Бенешкића значе исто, за овога лексикографа само је први хрватски а други српски. Међутим, свака од те две речи има своје значење: прва значи који није имао штете, а друга — који је претрпео неку штету, па му је накнађена; хрватски је *покојни*, а српски *усопши* — тако хоће Бенешкић, а стварно је, међутим, *покојни* и српска, а *усопши*

је прквенословенска реч, која не само да од народа никад није прихваћена, нити је ико осим стручњака, можда ни сами попови, који је у молитвама читају, не разуме. И врло би дуг био ред оваквих парова, кад бисмо их све набрајали, из којих Бенешкић узима ону исправну народну реч за Хрвате, а Србима даје какав провинцијализам, или туђицу, и то често такве дијалектизме и туђице што су већ давно изишле из употребе. А има ту, као што смо показали, и речи сасвим различног значења за које Б. тврди да значе исто.

Напори у Независној држави Хрватској да се за хрватски језик да посебна кодификација, друкчија од кодификације српског језика

Неоснованост изношених гледишта о томе да су српски и хрватски два посебна језика, или и један језик с одвећ великим разликама потврђује околност што ни фашистички ултранационалистички режим у Независној Држави Хрватској није могао остварити ту тезу и поред живе заинтересованости да одбаци сваку заједницу Хрвата и Срба, па и заједницу у језику. Иако је усташки поглавник А. Павелић тражио од ондашњих најугледнијих хрватских лингвиста, с проф. С. Ившићем на челу, да тај задатак обаве, они су, руковођени пре свега својим позивом да само науци служе, достојанствено — с научничком савешћу и патриотском свешћу, одбили извршење тога задатка уз мотивацију да то није могуће учинити. И све што је у то време могло да се учини, то је било увођење тзв. коријенског правописа (а ни тај задатак, то ваља нагласити, опет нису извршили поменути лингвисти којима се Павелић прво обратио), према којем је уместо фонетског узет етимолошки, управо полуетимолошки начин писања и посебно — различно писање двосложне и једносложне вредности некадашњег гласа *јат*: са *је* прве, а са *је* друге (*diète*, а *djèca*). За наставу језика узета је позната иначе Граматика хрватског језика Ј. Флоршица, преведена на коријенски правопис и названа Хрватском словницом, и ако је где у њој било речи *српски*, она је избачена. Иначе је остала иста норма књижевног језика, коју има заједнички српскохрватски

језик. И у Београду је тада одбачен дотадашњи заједнички правопис, мада је у њему промењено само оно што је било заведено десетак година раније ради уједначења са загребачким правописом. А и овде су се, наравно, побринули да се у њему, или било где у језичким уџбеницима, не провуче случајно реч *хрватски*.

То је било стање у коме се налазио српскохрватски језик, када су (1945) наши народи уз велике жртве и уз помоћ својих савезника у антихитлеровској коалицији извојевали коначно ослобођење и створили слободну заједницу равноправних народа Југославије.

*Стање језичке заједнице Срба и Хрвата првих година
после II светског рата*

У рату разореној и недељима окупатора опустошеној земљи првих година иза ослобођења није било ни времена ни средстава за систематски и организовани рад на науци, а врло мало и за рад у другим областима културе. Али су школе, од основних до универзитета, морале почети да раде. И почело се скоро без ичега неопходног, и пре расправљања многих питања која је претходно било потребно рашчистити. Ми који смо продужили наставу језика на универзитету и рад на науци о њему, језик Срба и Хрвата називали смо, разуме се, ранијим именима (а не онима који су једино били допуштени под окупацијом) српскохрватским (у Београду), одн. хрватским или српским језиком (у Загребу). Назив овога језика такође је садржавао у себи оба саставна дела: и у Љубљани и на новоотвореним универзитетима у Скопљу, Сарајеву, Новом Саду и коначно у Задру. Ранији кодификатори његова правописа, прво проф. Д. Боранић (у Загребу), а затим проф. А. Белић (у Београду) своје правописе с невеликим бројем разлика објављују под ранијим насловима: *Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika* (први) и *Правопис српскохрватског језика (друзи)*. За науку се, значи, није могло постављати, а не може ни сада, питање о спорности ни заједнице језика, ни његова у науци прихваћеног назива.

За неупућене, међутим, и оне који нису били позвани да буду стручно упућени, било је подозрења према свему о чему се говорило да је наметнуто од режима монархистичке Југославије. А то се говорило чак и о језичкој заједници Срба и Хрвата и о називу тога заједничког језика иако, наравно, није било тако, јер су и називи језика који дефинишу ту заједницу старији од заједничке државе створене после I светског рата — да о заједници Срба и Хрвата у језику и не говоримо. Код Хрвата је, истина, одмах после рата, сасвим природно, узет назив *хрватски или српски језик*. А тако се наш језик, као школски предмет, у Хрватској звао и у школским сведоцима. У Србији, међутим, и у Црној Гори, језик се као предмет у основним и средњим школама одмах после ослобођења зове само *српски језик*. А тај назив у Београду срећемо и у насловима нових уџбеника, не зато што су их тако њихови аутори назвали, него из неке бојазни просветних власти и издавача уџбеника да им се не пребаци за прејудуцирање некаквог решења које је, говорили су они, тек требало донети. Нису, изјављивали су ови, ни по коју цену хтели ризиковати да им се случајно не би пребацило како и они, попут старог режима, било шта хоће ма коме да намећу.

Исте су скрупуле навеле осниваче Института за језик Српске академије наука да му прво дају неадекватан назив Институт за српски језик. Неадекватан, кажемо, зато што је он и основан с првенственим главним задатком израде великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. А и у свим се научним студијама и расправама које се раде и објављују у овоме Институту још од његова оснивања језик који се у њима проучава зове српскохрватским, а не српским језиком. И Филолошко је друштво у Загребу своју публикацију *Jezik* назвало часописом за проучавање хрватског језика. Али је то тако, и на једној и на другој страни, остало само за извесно краће време.

Наскоро је из наслова школских уџбеника нестало назива заједничког језика Хрвата и Срба који не би садржавао обе ознаке, али у школским сведочанствима и у администрацији, школској и другој, у Србији су се такви називи и даље повлачили. То је, разуме се, ометало и само правилно извођење на-

ставе језика, па је већ и то изискивало расправљање питања: и назива књижевног језика Хрвата и Срба, па и питање његова правописа, затим питање потребе израде речника тога језика савременог стања, као и односа према терминологији поједних струка науке и технологије, јер је ту управо било и остало више разлика него у ма којој другој области језика.

*Рад на уклањању препрека природном развиту
књижевног језика*

На потребу расправљања тих питања указивало се с времена на време још од ослобођења у дневној и стручној штампи. А средином 1953. године ондашње Уредништво Летописа Матице српске, на своју властиту иницијативу, обратило се научној, књижевној и друштвеној јавности једним образложеним позивом на учешће у анкети о тим питањима, с обећањем да ће мишљења појединаца о њима објављивати у своме часопису по реду којим буду пристизала све док их буде било, не сугерирајући при томе никакво мишљење ни о једином од проблема који се јављају у вези с Анкетом о питањима српскохрватског језика и правописа. У анкети је учествовао приличан број научних, стручних и књижевних радника из три највећа центра република са српскохрватским језиком као матерњим, и то: из Хрватске (највише њих) 23, из Србије 15 и из Босне 4. Стигла су, дакле, и у Летопису од месеца септембра 1953. до децембра 1954. објављена 42 одговора. Из Црне Горе, мада је позив на учешће у анкети и тамо упућен, није дошао ни један прилог. Али се зато одазвало неколико Црногораца онда на раду ван Црне Горе.

За све је учеснике у анкети књижевни језик Срба и Хрвата један исти језик, за највише њих с безначајним разликама, које не треба култивирати, а за врло мали број — те разлике имају значај посебног културног обележја сваког од народа који се служе тим језиком и оне, по овима, као такве, треба да и даље остану и у језику и у правопису. У више прилога анкети указивано је на два писма, латиницу и ћирилицу, од којих је прва, истицало се, хрватска, а друга српска, и двојака вредност не-

кадашњег гласа *јат* — ијекавску и екавску. Зато би, по мишљењу једних од ових, ради постизања језичког јединства Хрвата и Срба, требало узети само једно писмо, и то латиницу, и само један — екавски изговор. По другима те разлике не сметају јединству језика и оне треба да остану, тим пре што би обавезивање на екавски изговор ијекаваца, као и обрнуто, значило вршење насиља над језиком, а осим тога ијекавски изговор није обележје само књижевног језика код Хрвата, већ и знатан број Срба ијекавски говори и пише. И више врло значајних дела српске књижевности написано је, и пише се и штампа, и у самом Београду, ијекавски. Што се латинице као писма тиче, она Србима ни по чему није туђа, већ многи само њом пишу, а свима је врло добро позната.

Скоро сви прилози анкети предажу изједначење правописа; већи број и изједначење терминологије. Али их има, врло мало, истина, који су, како рекосмо, против изједначавања било чега што је различито. Тек у свакоме је случају било потребно расправити сва гледишта. Зато је Уредништво Летописа Матице српске, „одазивајући се гласу оних који су инсистирали на договору“ о тим питањима, умолило „известан број најпозванијих стручњака за питања језика, као и један део хрватских и српских књижевника, да се састану и претресу закључке који су извучени из анкете и размотре могућности решавања свих питања која су у анкети истакнута као хитна“ (Летопис Матице српске, књ. 375, стр. 3).

И такав састанак је одржан од 8—10. XII, 1954. у Новом Саду. На њему је постигнут значајан споразум, по коме је он остао и остаће културној историји познат под називом новосадског договора. На овоме је састанку у тродневном изношењу мишљења језичких стручњака и књижевника, оних, дакле, који су били најпозванији да о томе расправљају и одлучују, дошло до потпуног изједначења гледишта и потпуне сагласности у схватању јединства језика, који се, како се у Закључцима договора каже, развијао око два главна центра, Београда и Загреба, са два изговора, ијекавским и екавским. И зато је у називу језика нужно увек у службеној употреби (а то ће рећи и у научним делима и у школским уџбеницима) означити оба саставна дела, и хрватски и српски. Истакнута је и равно-

правност оба писма, латинице и ћирилице, поводом чега је стављен и захтев да треба настојати да и Срби и Хрвати оба писма подједнако науче (првенствено кроз школску наставу). Даље је констатовано да је „ради искоришћавања целокупног речничког блага, свега онога што је у књижевности и културном животу народа што говоре заједничким језиком било на којој страни прихваћено, и ради што потпунијег развитка тога језика неопходно потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика. „Стога треба поздравити“, истакнуто је у Закључцима договора, „иницијативу Матице српске која је у заједници с Матицом хрватском приступила његовој изради“. На састанку је, нарочито од стране књижевника, одвећ наглашавана потреба за што скоријом израдом таквог речника и учињене су многе сугестије које су уређивачком одбору послужиле за утврђивање пропозиција по којима ће се то дело радити. Истакнуто је да је и „питање израде заједничке терминологије такође проблем који захтева неодложно решење“ и да пре свега треба израдити заједнички правопис, који ће посао споразумно обавити комисија хрватских и српских стручњака. Чланове комисије ће именовати научне и културне установе: академије наука, универзитети и две матице (Матица хрватска и Матица српска). Та ће комисија, као најповзванија, одабрати и научно најоправданији назив језика који ће укључивати оба саставна дела. (Ово у закључке није унесено иако је тако на Новосадском састанку једногласно договорено). А у ствари је на самом Новосадском састанку то питање решено, јер се неупоредиво највећи број учесника у дискусији, а многи и претходно у анкети, изјаснио за назив српскохрватски, односно хрватскосрпски. И тај његов назив носи наскоро израђени и пре 10 година (1960) објављени заједнички *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, који се у латиничком, загребачком издању зове *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. На договору је истакнуто и у исто време осуђено самовољно прилагођавање текстова српских у хрватској средини и хрватских у српској, односно једних или других у Босни и Херцеговини и Црној Гори, као и издавање дела екавских писаца, поглавито песника, ијекавским изговором (случај ијекавизирана Змајевих песама нпр.) или дела ијекавских писаца — екавским.

У заједничком правопису су неке разлике из ранијег начина писања уклоњене. Њиме је, истина, у понеком случају остављена могућност двојаког начина писања. Али од оних који су везани један за једну, а други за другу културну средину — може се указати само на двоструко писање облика футура I глагола с инфинитивом на *-ти* када помоћни глагол дође непосредно иза њега (*бићу* и *бит ћу*).

По нашем тумачењу и Закључака новосадског договора и слова Правописа, свако се може према двострукостима односити како жели, може узимати овај или онај начин писања футура, а и свега другог што је Правописом означено као исправно. Други, интерпретатори правописа из Загреба, међутим, не гледају тако на двојак начин писања, него сматрају да је у једној средини и сада обавезан онај начин који је раније био у употреби. Али пошто ни тиме нису нарушаване одредбе заједничког правописа, уколико то сви прихватају, наравно — можемо рећи да се он већ 10 година углавном доследно примењује.

Промена односа према српскохрватској језичкој заједници.

Решеност неких интелектуалних кругова у Загребу да криво представе карактер те заједнице

У односу пак на друге задатке за извршење којих су примене заједничке обавезе, мишљења су се последњих година изменила. Године 1964 (нама је бар ово први пут тада пало у очи) у круговима загребачких лингвиста почело се прво истицати и доказивати да су српски и хрватски две варијанте једног језика, а затим и да овај језик, иако један, није јединствен. Занимљиво је указати на сасвим друкчије констатације изречене од више учесника у анкети Летописа МС (кога оне занимају може их видети у прилозима тој анкети, објављиваним у бројевима Летописа Матице Српске од 15. септембра 1953 — 1. децембра 1954), као и на заједничку, једногласно прихваћену констатацију донету у I тачки Закључака новосадског договора, према којој је то јединствен језик. То су и посебно истицали поједини учесници у дискусији на овоме договору, између осталих и они који данас тврде да језик Хрвата и Срба јесте један

исти, заједнички им језик, али није јединствен (Види, између осталих, реч Љ. Јонкеа у 375. књизи Летописа Матице српске, стр. 40). Уосталом и 10 година касније 1964. то исто каже проф. Јонке у својој књизи *Književni jezik u teoriji i praksi*, (Zagreb 1964, стр. 23), говорећи да Хрвати и Срби „имају преко сто година штокавски дијалекат као заједнички књижевни језик. Истина употребљавају два изговора — екавски и ијекавски и два писма ћирилицу и латиницу, али то не негира чињеницу да је тај књижевни језик јединствен по гласовима, акценатским, обличким и синтаксичким особинама”. Знаменитом граматичару српскохрватског језика Т. Маретићу, колико нам је познато, ипко није чинио приговоре на констатацију да је језик Хрвата и Срба јединствен, изнету у великој *Gramatici i stilistici hrvatskog ili srpskog jezika* (Zagreb 1899, стр. 4), која се сматрала еванђељем норме овога језика и најбољим делом своје врсте код нас — бар до 1963. год., када је за општекултурне потребе и потребе универзитетске наставе Матица хрватска спремила њено III издање, у коме (на стр. 14.) такође стоји да је хрватски или српски књижевни језик јединствен.

Нико, наравно, због тога, ни с каквим основом, није ни могао приговорити ни Т. Маретићу ни другим појединцима који су тврдили и тврде да је књижевни језик Хрвата и Срба јединствен, тј. један исти — и за нас, дакако: по граматичким елементима које наводи проф. Љ. Јонке. На јединство тих елемената, тј. на истоветност гласова, облика, акцената и синтаксе књижевног језика, једном речју — на јединство граматичке структуре његове код Срба и Хрвата мислили су и учесници новосадског договора када су ово појединачно износили у својим оценама језичке заједнице наших народа и када су то унели у Закључке договора. Према томе, данашње доказивање да тај језик „јесте један али није јединствен”, којим се жели поткрепити мишљење о потреби за ревизијом новосадског договора или се пак настоје доказати некакве умишљене унитаристичке тенденције оних што и данас тврде да је књижевни језик Хрвата и Срба јединствен, — није ништа друго већ софизам, јер се придеву јединствен даје значење у коме он није употребљен, нити се употребљава када се њиме дефинише заједница књижевног језика Срба и Хрвата. Свако, ваљда, зна да се ту,

репимо, јединствен не употребљава у значењу изврстан, које му се у Речнику Матице српске и Матице хрватске даје на првоме месту, а ни значење — потпуно једнак, без икаквих разлика. Придев јединствен у томе значењу не би се могао употребити уз везу речи *књижевни језик*, ни када се она односи на овај наш, српскохрватски, ни на било који други језик, па ни на језик само једне културне средине, а у крајњој линији ни на језик једног писца, јер ни тај језик није свакад у свему једнак. И појединци за означавање истог појма често употребљавају различне речи, а од више стилских обрта за казивање исте мисли, исте слике — некад употребе један, а некад други тај обрт. Иако је ово сасвим познато тако да није потребно наводити никакве доказе, ми смо били принуђени да то доказујемо, и на примерима (у Летопису Матице српске, књ. 403, стр. 99—100 и поново опет у Летопису, књ. 404, св. 2—3, стр. 325—326).

Занимљиво је, што се значења придева *јединствен*, као карактеристике заједнице језика Хрвата и Срба тиче, указати и на мишљење најмлађих а већ познатих загребачких лингвиста, између којих један каже: „хрваткосрпски, односно српскохрватски један је и јединствен народни језик по својему супстрату“ (в. *Jezik*, годиште XVI, стр. 5). Занимљиво је прво што се и из ове констатације јасно види да се *јединствен* као одредба српскохрватског језика употребљава у значењу један исти а не: у свему једнак, јер свако зна да су говори нашег језика, по много чему међусобно различити. А још је занимљивије што се и од овога и од других лингвиста те средине чешће истиче да је језик Срба и Хрвата, као скуп њихових народних говора јединствен, али није такав као књижевни језик. Тачно је, међутим, да је доиста ово, и овако и онако, један исти језик. Али су разлике између народних говора, између појединих дијалеката, и овога као, по правилу, и других језика несравњено веће од оних које налазимо у књижевном језику. И не би се, штавише, како смо то и на почетку истакли, ни могло говорити о јединству књижевног језика Хрвата и Срба када би у њему било онако уочљивих разлика какве су разлике у језику његових дијалеката. Управо је излишно указивати на несравњено веће разлике између народних говора једне дијалекатске обла-

сти и језика културне комуникације центра који се налази у истој тој области, између језика дијалекатске области Загреба, рецимо, и језика књижевности и културе која се развија у овој граду, на једној страни, односно између језика непосредне околине Београда и језика образованих слојева друштва и књижевности тога нашег књижевног и културног центра, на другој. То је свакоме довољно познато, познато је јамачно и лингвистима на чијим се неоснованим тврдњама задржавамо. Али они ипак не зазиру од њих, јер заједницу језика не могу порицати, а заинтересовани су да издејствују признање разлика у књижевном језику, на основу којих се може па, по њима, и мора говорити о два језика, ако не научно, а оно бар „политичко-јуридички (конституционално)”.

Тек после III издања велике Маретићеве Граматике, дакле, после 1963. а најиме, како рекосмо, тек 1964. почиње се говорити о варијантама тога језика*, о којима се доиста и може говорити, али само као о варијантама у стилу и речнику, које, дакако, имају једнаку књижевнојезичку вредност, потпуно су равноправне, разуме се. Али ми не можемо наћи оправдања захтеву већине данашњих загребачких лингвиста да се према тим варијантама треба односити као према посебним језицима, када су

* Љ. Јонке (у *Jeziku*, св. 5 за 1968—69, стр. 131) каже, истина, да је он о варијантама писао 1960, у шта нема разлога не веровати. Али зато што нам је то промакло, жалимо што није рекао и где је тада о њима писао, да бисмо могли накнадно прочитати. Штета је што ово није учинио и због тога што су неки други лингвисти тврдили да су они први „открили” тзв. варијанте. И сада не знамо тачно коме припада заслуга за њихово откривање. А нама је, да поводом тога кажемо, познато да је и знатно раније, већ у Анкети Летописа Матице српске, помињана варијанта. У своме прилогу тој Анкети проф. А. Белић, нпр., дословно каже: „Познато је да је отклоњена и помисао која је покретана у Загребу непосредно пре рата, о претварању тамошњег језика у једну врсту варијанте књижевног језика измењеног под утицајем локалног народног говора, варијанте која би се могла прогласити према потреби и за засебан књижевни језик” (в. Летопис, књ. 372, стр. 235). И управо због тога што је у овоме цитату јасно истакнуто с каквим се циљем говори о варијантама једног језика, ми смо и зазирали од тога термина, па смо, када смо недавно у Нашем језику (књ. XIV, н. с. стр. 195—226) писали о томе проблему, као и раније у дискусији (на V конгресу југословенских слависта у Сарајеву септембра 1965.) — место варијанте (лексичке и стилске) употребљавали реч разлике, која је и много јаснија и много одређенија, и за јединство нашег књижевног језика, у које ми још увек верујемо, безопаснија, већ по томе што се говори о разликама у језику, а не о варијантама језика.

то само стилско-лексичке варијанте једног језика који има исти граматички (фонолошки, морфолошки и синтаксички) систем. Још мање се може схватити како појединци тврде да неидентификовање стилско-лексичких варијаната једног истог језика с посебним језицима значи оспоравање уставом загарантованих права појединим од народа који се тим заједничким језиком служе. Исто су нам тако несхватљиве и тврдње које се износе у круговима ових лингвиста да су хрватски и српски, мада знанствено један исти, политички и уставно — два засебна језика. Такве констатације последњих година често слушамо од појединаца и читамо их написане у дневним листовима и у стручној литератури, у популарно-научном загребачком часопису *Jezik*, нпр. (в. бр. 1 за год. 1968—69, стр. 4—5). Овде из пера једног млађег лингвисте.

А и најстарији и најпознатији међу тим лингвистима такође тврде да „политички и законски“ варијанте „ваља третирати као књижевне језике с потпуно једнаким правима“ (*Jezik*, год. XVI, стр. 72). Варијанте као варијанте, разуме се, нико равнман и не третира друкчије већ као у свему равноправне“. Али је овде у вези с варијантама потребно рашистити једно питање, управо не једно већ више њих. Неколико редака испред овога на истој страни истога часописа и исти лингвист (Љ. Јонке) каже да називи за језик — хрватскосрпски и српскохрватски не значе исто, већ хрватскосрпски означава ијекавску варијанту хрватскосрпског језика, како се она развила претежно у Хрватској, а српскохрватски означава екавску варијанту књижевног језика како се она развила претежно у Србији“. По овој логици, а и по стилизацији овога навода, нико ко не говори екавски свој језик не би могао звати српскохрватским, а сви би га ијекавци морали звати хрватскосрпским. „Дакako“ продужава Јонке, „постоји и истозначност тих двају назива. Али премда ијекавски и екавски тип књижевног језика називамо с лингвистичког гледишта варијантама, ипак те варијанте у научној и стручној употреби извршавају у потпуности функције књижевног језика“. Прво, за овога лингвисту, хрватскосрпски и српскохрватски у почетку реченице не значе исто, а на крају реченице су, насупрот томе, истозначни. За нас међутим, српскохрватски и хрватскосрпски, као два лика једног

истог термина, значе управо исто. Али ми термине ијекавски и екавски као ознаке двеју варијаната не можемо поистовећивати са ознакама хрватска и српска варијанта. То сигурно не може ни други нико ко познаје српскохрватски језик и његова наречја. Ми то познавање не споримо наравно ни загребачким лингвистима, па ипак они идентификују ијекавску са хрватском варијантом, а екавску са српском.

И не само то него би хтели да тамо где инсистирају на два варијантама, хрватској и српској, увере неупућене читаоце да је језик у Босни и Херцеговини и Црној Гори тешће повезан с језиком у Хрватској него с језиком у Србији. Љ. Јонке, који у другој прилици, кад му затреба да истакне право свакога народа на свој језик (као да неко то право у социјалистичкој Југославији доводи у питање!), доказује како поред хрватске и српске постоје и друге две варијанте — босанско-херцеговачка и црногорска (в. о томе ниже) — у своме 20. Разговору о језику у загребачком *Vjesniku* он дословно каже: „Можемо, наравно, поћи и даље, па истакнути велику повезаност књижевног језика у Хрватској с књижевним језиком у Босни и Херцеговини и Црној Гори, без обзира какво национално име носи тај језик”. А неколико редова ниже наставља: „Нешто је друкчије са српским књижевним језиком екавскога говора. Он је потекао из војвођанско-шумадијских народних говора који су такође новоштокавски, али је и лексички и термилошки и гласовно прилично различит од хрватскога ијекавског књижевног језика”. Гласовно се, међутим, разликује само по томе што је екавски, а не ијекавски. А ако се узимају у обзир лексичке и термилошке (ми бисмо рекли лексичке, посебно термилошке, јер терминологија иде у лексику — М. С.) разлике, онда ће језик у Босни и Херцеговини и Црној Гори бити неупоредиво ближи ономе у Србији него језику у Хрватској. То Јонке као да заборавља, па изузетан значај придаје изговору, и изговор, ијекавски бар, назива језиком. То је нешто ново у нашој науци, као што је ново поистовећивање хрватске, загребачке варијанте с ијекавском, што други неки загребачки стручњаци још одређеније чине. Један Јонкеов ученик и следбеник у својој поновљеној критици Речника двеју Матица (у загребачкој *Kritici* бр. 5, стр. 124) дословно каже: „Књижевни језик у Хрвата

и Срба није јединствен — како неки, свим чињеницама у пркос, тврде — него се остварује у двије основне варијанте у једној ијекавској или западној, загребачкој или хрватској и другој екавској, источној, београдској или српској". Ови стручњаци губе из вида колико Срба говори ијекавским наречјем и колико је српских писаца од Вука, Љубише и Његоша, преко Јове Илића, преко А. Лазаревића (у неким приповеткама), С. Матавуља, А. Шантића, С. Поровића, П. Кочића, до Б. Попића, М. Лаалића, па и до најновијих београдских ијекаваца, писало и пише ијекавским наречјем.

А шта да кажемо о тврђи загребачких лингвиста да су српски и хрватски, иако знанствено један — политички, правно и уставно два језика када се зна да ни наш устав, ни наша политика, бар досад, ту ништа нису мењали од научно утврђених чињеница. У садашњем нашем, још неизмењеном уставу, где се помињу језици наших народа изрично се, штавише, говори о српскохрватском, односно хрваткосрпском — дакле о једном заједничком, а не о два посебна језика. Што су се раније у законодавним телима помињали српски и хрватски посебно — ништа није необично, јер су то скраћени, иако недовољно адекватни, називи једног истог језика. То је овде чињено као, по њекад, и у другим областима нашег културног и јавног живота пре него је питање расправљено у стручно и научно квалификованим телима — на Новосадском састанку и касније на састанцима лингвистичке комисије за правопис, чије су чланове именовале најпозваније, нешто раније означене, научне и културне установе овлашћене за то — не само од доносилаца новосадског договора већ и од великог броја научних, книжевних и јавних радника, који су Новосадске закључке прихватили и потврдили својим потписима (Закључци са именима њихових доносилаца и накнадних потписника објављени су прво у свесци Летописа Матице српске за јануар 1955, где се могу и ауторизовани стенограм дискусије учесника, и где се могу проверити сва мишљења о појединим дискутованим питањима). А ти су управо лингвисти, свакако онда најквалификованији, како ћемо нешто ниже видети, те скраћене називе означили као неадекватне.

Ако тачно схватимо констатацију према којој су хрватски п српски — политички два посебна језика, ми ни то не можемо прихватити јер ниједан политички форум у нашој земљи, опет ћемо рећи — бар досад, томе није дао никакву санкцију. Напротив, када су представници неколико институција и организација у Загребу изишли пред јавност са захтевима какве да нас постављају поменути хрватски лингвисти, тј. са *Декларацијом о називу и положају хрватског књижевног језика* и када се појавио њом инспирисани *Предлог за размисљање* једног броја београдских књижевника, — ти су захтеви наишли на неодобравање и у политичким телима и у народу. А неприхватање у тим актима изнетих ставова не може се никако оквалитификовати као тежња да се ограничи било чија национална права, како су то прво индиректно говорили, а сада и сасвим одређено и изричито тврде они што имају те ставове.

Ови се позивају на демократичност и на самоуправљачко право да у тим и таквим стварима одлучују они којих се оне тичу. Ни ми, наравно, нисмо противу тог права. Али је свима нама познато, цела јавност наше земље зна како су масовно негативно оцењени сада споменути акти, управо у срединама којих се тиче оно о чему се у њима говори. Ко се тога добро не сећа, ми га упућујемо на дневну штампу из дана када су они обелодањени. На ту штампу, у првом реду на загребачки Вјесник друге половине месеца марта (ојужка) и првих дана априла (травња) 1967. упућујемо и оне што су, после врло кратког времена, заборавили оцене јавности и њезине дефиниције Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика, па сами кажу да сада већ у пракси спроводе оно што су Декларацијом мислили тражити када су с њом изишли пред јавност (Види новински извештај с Годишње скупштине Матице хрватске држане 22. XI, 1970. и у томе извештају реч дотадашњег председника Матице).

И што је најзанимљивије, они то једино сматрају прогресивним, а неслагање с њима им је назадно. И ово тако често истичу да бисмо и ми скоро поверовали у то. Још да и у својој средини не чујемо каткад врчања „прогресиваца“ који се на сличан начин јадају: како је лепи српски језик угрожен од пенетра-

ције хрватизама у њега, како и тај језик и цела српска култура само губе од тога и како ће пред праведним судом народа одговорати они што су криви за то. Али ови, чини нам се, нешто коректније (или су бар бојаљивији, па то не износе јавно), кривце траже у својој средини, а не било где другде. И ми у таквом ставу не налазимо ништа прогресивно, уколико се прогресивност није преобратила у своју супротност.

Истих оних дана када се о Декларацији врло много и са оштрим осудама говорило средн смо се с изјавом једног загребачког књижевника, који каже да је управо он један од састављачка декларације и да и поред осуде на коју је она наишла, остаје у уверењу да су хрватски и српски два посебна књижевна језика.

Кад смо то прочитали, јавила нам се мисао да проверимо с колико права тај књижевник ово, ово друго, хтели смо рећи, а не оно прво — говори. На дохвату руке нам се нашла књига *Hrvatska proza* (Antologija jugoslovenske književnosti II) у избору истог овог књижевника из 1956. г. Ту је он уврстио и једну своју причу, у којој, на стр. 397—398 ове антологије, читамо с почетка:

„Било је то једно од оних посланјеподнева, које југо натрпа облацима, раздере топлим дахом и пријети се не престано кишом, која, на концу, ипак не падне, тек ту и тамо росне, кане по која капљица. Све је влажно и меко, а на улицама управо никога нема...

Тако је почео у себи самом описивати ово посланје подне, да би се осјетио стварним, да би савладао своје мисли што су га читава просврдлале. Потпуно беспомоћан је остајао након тог покушаја, и тада му се открило да он то не описује ово посланје подне, већ обнавља негдје прочитани начин описивања.

Прилазио му је влажан шум мора, оћутио је како се у њему јавља немир ради набујалости валова, ради неба које је потпуно пало на земљу. Како да то каже? Да ли су ту довољни само гласови? Покушао је шапатам отворати ријечи:

Мене нема; већ давно ми је море лице украло, а пјене, бијелином, у вјетру, згуснуше моје дане. Мене нема, мене нема...! Моје ухо у простору зиба своје бдење; носим влагу дана негдаје обалама, оком сред дубина...

Празно; ништа се није рекло! Још увијек његови властити кораци за њим. У њихову ритму је заборавио на ову малу епизоду. Размишљајући о размацима између удараца корака, сјетио се Емпедокла: „Био сам дјечак и дјевојка и птица и нијема риба, а сад ево лутам међу смртницима...”, онда се сјети онтолошког доказа божанства, интериера катедрале у овом граду, неке дјевојчице која се исповиједала и коју је он ослушкивао; затим се сјети себе у дванаестим годинама, своје учитељице... И на концу све се то повеза ријечима човјека с којим је прије разговарао на улици. Растворише се у њему простори којима је живио као младић. Заборави на све око себе и препусти се том сну. Ту је све било затворено у кретњама, свијетлу и мирису. Ништа се црна није отварало, ма куда се год кретао, нигдаје није наилазио на прекиде...”

Мислим да ће се свако с нама сложити да би прича могла стајати и испод имена било којег српског писца који пише ијекавски. Наипах смо, истина, у ове две странице текста на једну једину реч *оћутјети*, која је мање распрострањена у српским него у хрватским културним центрима, али глагол *ћутети*, односно *ћутјети*, и с њим сложени *оћутети*, ијек. *оћутјети*, налазимо и у српских писаца: у Српским народним песмама чак:

А Никола скочи од дората док оћути (тј. чулима осети, чује) јеку од Голеша (Вук Караџић I, 18, 1903); Знао је увијек да оћути, гдје ко крсно име слави (Српски етнографски зборник XI, 146, 1908); ... да вам хладка Сербъ оћути слатка (С. Милутиновић Сарајлија, Тројесестарство, 129); Шћаше кроз моја уста бесједити и твоје ухо и срце склонити и надахнути да их чујеш и оћутиш (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 223, 1875); У души сам велику премјену оћутио не знам ни сам какву (П. П. Његош, Луча Микрокозма, 132); Да л' њено срце ћути исту слад (Б. Радичевић, Песме, Нови Сад 1910, 412); У дну груди ћути м топле звуке и злат-

нијех птица распјевана јата (А. Шантић, Под маглом. Београд 1907, 47); *Мара је неколико пута нагонски коракнула напред да их растави, ћутећи у себи бол понижења и распластеле љубоморе* (В. Петровић, На прагу, Земун-Београд-Панчево 1913, 446); *Он ћуту додир неког тајног крила* (Св. Стефановић, Антологија Б. Поповића, стр. 162). А с друге стране, у наведеном тексту из овога хрватског писца на самом почетку његове приче налазимо глагол *осјетити се* (исп. тамо: *Тако је почео у себи самоме описивати ово послуже подне да би се осјетио* стварним). Из овога што сад рекосмо можемо извести два закључка — први: ни *оћутио је*, само за себе, не би могло бити баш поуздан доказ да је аутор ове приче хрватски писац и други: ни хрватски писци не употребљавају само *ћутјети* и *оћутјети*, већ и *осјећати* и *осјетити* у истом значењу, нити бисмо прве глаголе у речнику, рецимо, могли означити да су само хрватски, нити друге да се употребљавају само у српским срединама.

И немогуће је да овоме хрватском писцу није, као и нама, јасно да је језик којим он пише, супротно ономе што тврди, исти с језиком којим пишу српски писци. Он мисли само да ће бар некога убедити у оно што каже, јер му је то потребно из неких других разлога, а не ни да би осигурао културну равноправност наших народа, коју, по њему и његовим једномишљеницима, угрожава околност што имају заједнички језик.

Настојање да се стварање језичког јединства Срба и Хрвата представи као дело њиховог заједничког непријатеља

-Ипак, овај књижевник, који је у једној, допустићемо, посебној прилици, у време тешке осуде акта Декларације о називу и положају хрватског језика, супротно општем мишљењу, устврдно да су српски и хрватски два посебна језика, — у другој прилици признаје књижевнојезичку заједницу Срба и Хрвата. Ми бар тако схватамо констатацију тога писца према којој је Вукова концепција на прелазу у двадесето столеће потпуно победила у Хрватској, и теоријски и практично, па такво стање књижевног језика траје и до данас. Ту констатацију он је учинио у своме чланку *Pitanje hrvatskog književnog jezika*,

објављеном у бр. 13, на стр. 58—63, (1970) часописа за синтезу наука умјетности и друштвене праксе који с насловом *Encyclopaedia moderna* излази у Загребу под широком редакцијом од по 8 чланова из Загреба и Сарајева, 7 из Београда, 2 из Љубљане, по три из Скопља и Титограда и три секретара редакције, а с главним и одговорним уредником проф. И. Супеком.

Стварност постојања књижевнојезичке заједнице Хрвата и Срба, коју писац констатује, а која је и старија и чвршћа него што је он приказује, нешто је с чиме се мора рачунати. И о њој треба водити рачуна при свакој помисли да се та заједница растури, поглавито с планом какав немају, истина, сви према њој данас нерасположени истомишљеници, али за какав, поред осталих, пледира и овај књижевник, а наиме да у основу књижевног језика Хрвата уђу сви дијалекти хрватски на којима је некада било књижевности, значи и кајкавски и чакавски, поред штокавских говора, што је апсолутно немогуће. Немогуће је било и пре узимања штокавског дијалекта за основу књижевног језика. То је јасно за свакога ко познаје законитости стварања књижевних језика, којима је, по правилу, у основи један дијалекат, онај, разуме се, који у датом тренутку има највише услова за то. Да је код нас уопште, а и посебно код Хрвата, тих услова највише имао штокавски дијалекат — одвећ је добро познато. Ми смо, уосталом, најглавније од тих услова напред навели и овде их нећемо понављати. Место тога ћемо истаћи да је једино могло бити и требало је, по нашем схватању, да буде мање ограђивања од кајкавске лексике (према чакавској су се лексикографи друкчије односили), иако је познато зашто су поборници штокавског дијалекта као основе књижевног језика избегавали употребу кајкавске лексике више него што је било нужно, на исти начин као што је Вук Караџић унеколико претеривао зазирајући од словенизама када је славеносрпски замењивао чистим народним језиком. И на једној и на другој страни, то се чинило у настојању да се што пре и што последније раскрсти са до садашњим стањем књижевног језика, које је замењивано новим. Али када је једанпут прошла опасност од враћања на старо, требало је да се мења, а свакако се унеколико бар и мењао, однос према кајкавској лексички код Хрвата. Уколико су се дуже повлачили захтеви да основицом књижевном језику буду

и друга два дијалекта (Подсећамо на схватање присталица загревачке школе, према којему би се задржавањем и чакавског и кајкавског дијалекта у основици књижевног језика сви лакше задобили за општејугословенску језичку заједницу, а да и не говоримо о упорном залагању Франа Курелца, који је првенство давао чакавском, а уз то тражио и да старословенски језик хрватске редакције, заједно с чакавским, уђе у основицу књижевног језика, како би се некако, тим немогућим путем, остварила што шира словенска језичка заједница), — утолико се стварао јачи отпор код присталица чисте штокавштине и изграђивао се код њих штетан став који је лишавало заједнички језик Хрвата и Срба једног дела народног лексичког блага, и тим сиромашило њихову лексичку ризницу. Али се зато, мислим, не може окривљавати Б. Даничић, или бар не само он, и поред свега утицаја који је већ од доласка у Загреб имао на науку о језику и развитаку књижевног језика код Хрвата. И неправични су они данашњи лингвисти који му приписују избацавање кајкавског дијалекта и кајкавских књижевника из Рјечника Југославенске академије (в. загревачки *Vjesnik* од 4. I, 1969), јер он сам ту није одлучивао, већ је било много утицајнијих људи у Академији, мимо којих, и без којих, сам Даничић није могао одлучивати ни о физиономији Рјечника, који је свакако више његово дело него ма којег другог појединца (А ипак тамо има, ако и не много, кајкавских речи, прво оних што су узимане из познатих кајкавских речника, а и из покојег кајкавског писца). Још су најнеправичнији ти лингвисти када тврде да је у томе речнику хрватска књижевност запостављена. Зар је тако нешто могуће тврдити о речнику у коме су у оној мери заступљене даалматинска књижевност, не само штокавска већ и чакавска, и славонска, и књижевност босанских фрањеваца, и дубровачка књижевност и народне умотворине, заједничке и Србима и Хрватима? А ако су Даничић и његови непосредни продужаваоци рада на Рјечнику мало узели писца XIX века, не само хрватских него и српских (ту срећемо Вука, Шулека, Његоша, Љубишу, Павлиновића, Милићевића, Панчића, Богшића и још где којег) — то никако не може бити замерка једном историјском речнику рађеном углавном на основу грађе из књижевности ранијих векова, као што је, и обрнуто, права

бесмислица замерати ауторима речника савременог језика што вису узимали и грабу из писаца далеке прошлости. Јасно је да се и једне и друге замерке чине само да се оправда некакво, нама бар, несхватљиво незадовољство стањем у језику и да се истакне некаква умишљена, а не постојећа неравноправност.

Овај незадовољник заједницом књижевног језика Срба и Хрвата — враћамо се писцу чланка (П. Шегедину) у часопису *Encyklopedia moderna* — у томе чланку, дакле, не негира заједницу књижевног језика Хрвата и Срба, али, супротно објективним оценама које су се о њој давале и дају се, и према којима су од ње само добиле и српска и хрватска култура, он тврди да је она штетила и штети култури хрватског народа. И не само то, него он налази кривим све и Србе и Хрвате који су допринели стварању те заједнице. А да би је обезвредио, па и компромитовао, он се с поградама обара на сва настојања и напоре, с једне и друге стране, да се заједница у књижевном језику Хрвата и Срба што више учврсти. Прво је под његов удар дошао познати *бечки договор*, који овај књижевник назива „једним или неколиким каванским разговорима“, што му, по нашем мишљењу, не би морало умањивати вредност, и за њега каже да је „послужио много више манипулативној политици него изразу самом“ (види цитирани број часописа *Encyklopedia moderna*, стр. 60). Али нарочито тешку, необјашњиву увреду наноси потписницима овога за културу наших народа значајног акта када се пита: „Каква је улога политике Бахова апсолутизма, као атмосфере у којој је настао бечки договор“? Он тим недвосмислено баца сумњу на доносиоце закључака бечког договора доводећи их у везу са Баховом политиком, која је, према томе, ишла за сједињавањем Бечу подјармљених и од њега обесправљених народа. Сасвим ново тумачење Бахова система према тим народима! Само га треба научно образложити. Нас интересује пита овај књижевник у односу на Бахову политику мисли о политици Хрватског сабора, који се могао састати тек после Бахова апсолутизма и који је одмах после пада тога апсолутизма на почетку шездесетих година, једно за другим констатовао да су српски и хрватски један исти језик, па затим тај језик назвао хрватским или српским, који се назив код Хрвата сматрао најаутентичнијим, зато научно најоправданијим,

и зато био код њих у употреби скоро пуних стотину година. Овоме је књижевнику свакако и то познато, или му бар би морало бити познато када себи допушта да с толико ауторитета говори о питањима за која, сам лојално признаје, није стручан. Њему очевидно није до тога да верно прикаже борбу око књижевног језика у Хрватској друге половине XIX столећа, него да компромитује идеју јединства књижевног језика Срба и Хрвата које он назива Вук-Даничић-Маретићевим концептом. А то, треба додати, није „концепт“ само ове тројице великих наших граматичара већ и П. Будманија, и В. Јагића, и А. Павића и Броза, и Ивековића, и Мусића, и Решетара, и П. Скока, и А. Белића, и Д. Боранића и Ст. Ившића — свих тих крупних, не само нашој већ и светској науци, врло познатих лингвиста, а дакако и страних научника, од којих ћемо споменути само тројицу, и то Немца А. Лескина и Французе А. Мејеа и А. Вајана, који су, поред осталог, на својим језицима писали и познате граматике заједничког језика Срба и Хрвата, и назвали их наравно именима која у себи садрже оба ова наша народна назива.

Шегедин тај концепт друкчије у истом чланку назива Куеновом језичком позицијом. И посебно се пита: „Зашто је смрт запребачке школе [а ту је школу од познатијих имена истрајно заступао једино књижевник и граматичар, загребачки каноник Адолфо Вебер-Ткалчевић — М. С.] и апсолутна побједа Вукових схваћања настала управо у периоду Куенове (Kučenove) власти“. И даље тврди: „Рјечник Југославенске академије, Брозов правопис, Маретићева Граматика (Маретић је, убацује аутор, уосталом Куенов заступник) и Броз-Ивековићев Рјечник рабају се у Куеново доба. И опет се пита: „Тко је Куен? Чији је он експонент и како манипулира Хрвате и Србе?“ Закључило би се, управо писац и иде на закључак — да су та дела, која чине част хрватској лингвистичкој науци, стварана као план Куенове противхрватске политике и да је Куен ишао на оно чему су тежили највећи патриоти међу Хрватима и Јужним Словенима, од илираца, преко оснивача Југославенске академије знаности и умјетности и загребачког свеучилишта, до младога покољења књижевника и научника на почетку 20 столећа. А осим тога, за схватања која су појавом набројаних дела победила борба није почела у Куеново време, него се она научним

путем водила већ од средине XIX столећа и стварно је пре Куенова доласка на власт решена у корист тих схватања јер су научни разлози, и научно јачих филолога, ишли у прилог њима. За победу тих схватања, рекли смо већ, још пре Даничићева доласка у Загреб, научно се заложно и онда млади и врло талентовани В. Јагић. Ко би се уосталом и усудио данас доказивати да је генитив множине на *-ах*, рецимо, који није имао никакве историјскојезичке подлоге, а ни ослоња у широкој дијалекатској употреби, икада могао добити преимућство над тим обликом који има најширу народну подлогу, или да скоро општераспрострањени самогласник *р* вокално не мора потписнути из употребе замену тога гласа са *ер* и *ар*, који се на одвећ уском простору употребљавају итд. А осим свега, нека од тих дела, Рјечник Југословенске академије, нпр., није само планиран, пропониран, а једним делом и израђен раније, већ је његов први том и штампан 1882 — дакле: годину дана пре доласка бана Куена на власт.

За нас је управо несхватљиво како се језичко јединство Срба и Хрвата може приписивати у заслугу Куену Хедерварију када се зна да је рад на њему почео и пре рођења овога озлоглашеног непријатеља наших народа и када је познато које снаге су радиле на њему. А зар би се, између осталог, могло десити да асло Куеново онако свесрдно прихвати цела плејада најнапреднијих књижевника хрватских с почетка XX столећа? Чудно је и како се може тврдити да „данас стојимо већ и пред смрћу Вук-Даничић-Маретићеве лингвистике, а стварност нас сили да прихватимо [писац говори као Хрват] српски књижевни стандард и српске лингвистичке концепције” (Encyclopedia moderna, бр. 13, стр. 63). А доста је тешко закључити шта писац хоће да каже реченицом: „Гледано повијесно, није ли Вук-Даничић-Маретићев концепт био само, пријелазна варка — како неки веле — да би се жедни превели преко воде и довели тамо где је славна Вукова максима и хтјела” (на истом мјесту). Верујем да то ни многим другима није јасно, између осталих ни многим од чланова великог броја уредника Модерне енциклопедије од преко 30 чланова, од којих знатном броју, бар ми претпостављамо, ништа није било познато да ће се објавити на њеним ступцима један чланак ове садржине, у којем многе констатације стоје у

вапијућој опречности с историјским чињеницама и логиком која на њима почива.

Окривљавање режима, институција и појединаца за настојања да свој тип књижевног језика наметну другим и вредност доказа за то

Нас не изненађују приговори да је Београд у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, односно у Краљевини Југославији, и у језику настојао штогод силом власти наметнути Хрватима. Али је претерано окривљавати другу страну што је прекршила бечки договор неусвајањем ијекавског изговора за књижевни језик, који је тим договором препоручен као заједнички и за Србе и за Хрвате. То проф. Љ. Јонке тврди у своме говору на годишњој скупштини Матице хрватске 22. нов. 1970., који је у целини после објавио у сталној рубрици Разговори о језику загребачког Вјесника (в. бр. од 15. II, 1971).^{*} Ученици бечког договора су се доиста изјаснили за ијекавски изговор у заједничком књижевном језику у првом ставу 2. тачке тога акта, где су изложили и зашто му дају првенство. Али су они у другом ставу исте тачке додали: „Ако ли когод из којег му драго узрока не би хтео писати овијем нарјечјем, ми мислимо да би и за народ и за књижевно јединство најпробитачније било да пише једнијем од остала два нарјечја, којијем му је воља, али само да их не мијеша и не гради језика којег у народу нема” (Узето из III-ће књиге Граматичких и полемичких списа Вука Стеф. Карацића, камо је пренесено из Гајевих „Народних новина”, бр. 76. за 1850).

Ми овим не правдамо никога за то што је у замени гласа њ створено двојство у заједничком књижевном језику, него пре бисмо тим хтели указати на далековидост доносилаца бечког договора и на њихово увиђање да неће бити могуће једним актом изменити оно што је дубоко ухватило корена у књижевности.

За нас је разумљиво и што је један од потписника бечког договора (И. Мажуранић), као одговорни државни функционер

^{*} Штампане ове свеске *Нашег језика* закаснило је за неколика месеца!

(шеф Дворске канцеларије) у оним приликама био принуђен да доноси одлуке против правописних одредаба тога договора. Он је као такав 1862. донео акт о забрани, поред осталог, и двојаког писања *џ* на начин који је предвиђен бечким договором, тј. као *ије* и као *је*.

Потпуно нам је разумљиво што су Вуков чланак *Срби сви и свуда*, из Ковчежића од 1849, и његово убрајање свих штокаваца у Србе с правом створили подозрење код Хрвата, и што је то код њих изазвало реакцију и отпоре противника Вукове концепције књижевног језика, која је ипак победила. Али томе није крив Вук, него стање науке Вукова времена. Ми знамо и да је Вук ишао на усвајање ијекавског изговора, рецимо, и код Срба, и тражио да се и код њих *х* пише свуда где му је по етимологији место, поред осталог и да се тако Срби приближе својој браћи римског закона, мислећи при томе на Хрвате. А идеал му је био да се обе наше азбуке тако уреде да се без тешкоћа свака књига може пренети с латинице на ћирилицу и обрнуто (в. Вуково писмо В. Бабукићу. Грам. и полем. списи Вука Ст. Караџића, књ. III, стр. 220). Али ми у томе не видимо никаква разлога да се сумња у некакве планове В. Караџића који би у било коме погледу шкодали књижевности и култури хрватског народа.

А приписивати недобронамерност бечком договору због тога што су његови учесници мислили, па то и у текст договора унели, да су Срби и Хрвати један народ — у најмању је руку неоправдано. Најстроже оцењујући ми то можемо назвати заблудом, заснованом на уверењу да једним језиком говори само један народ, и неразвијеношћу науке у то време, тек бечки договор, и поред тога, за нас остаје значајан датум у културној историји и Срба и Хрвата.

Мање таквим уверењем, а више романтичарским заносом може се сматрати мишљење ентузијаста с почетка двадесетог столећа, којих је било и међу Хрватима и међу Србима. Ови су се, нарочито после ослобођења балканских народа од Турака, пред први светски рат, и у току њега, заносили уједињењем југословенских народа, који ће тим постати јединствени — веровали су и жарко желели ти ентузијаста, којима је припадао и српски књижевни критичар Јован Скерлић, чије се мишљење

о предности екавског наречја над ијекавским стално истиче као неки општесрпски грех наметања екавског изговора ијекавцима. Јован Скерлић, иако јача индивидуалност, био је само појединац, без икакве власти да екавски изговор наметне Хрватима. А он је, ваљда, имао право расписати у своме листу (Српском књижевном гласнику 1913—1914) анкету о било коме сродном питању, па и анкету *Источно или јужно наречје*, и у тој анкети заступати напред изнето мишљење. Ми морамо рећи да се неки његови докази у корист сопственог мишљења уопште никада нису могли одржати, а неки опет, као што је први од наведених, садржан у констатацији „бројем већи и културом јачи део српскохрватског народа говори источним наречјем” — поред тога што је неукусан апсолутно је нетачан — да о другим његовим доказима и не говоримо. Ја лично Скерлићево гледиште о потреби елиминисања једног од два књижевна изговора и једне од двеју азбука ради чвршћег јединства два народа и ради јединства језика никад нисам прихватао. А своје схватање о томе изложио сам на новосадском договору. Кога оно интересује наћи ће га, као и остала мишљења, којих је на томе договору било много више супротних Скерлићеву — у *Летопису Матице српске* за јануар 1955. на 51, 52. и другим страницама ове свеске часописа. Али зар је Скерлић био једини од 32 учесника у његовој анкети који се залагао за једно и то екавско наречје као књижевно. Имао је он међу учесницима у тој анкети више једномишљеника и с још бесмисленијим образложењима, нарочито међу књижевницима, и српским и хрватским, и међу политичарима, мада их је и међу овима, и међу једним и међу другима, било, наравно, и за јужно наречје. А није случајно што су скоро сви ондашњи лингвисти, и српски и хрватски (и Маретић, и Новаковић, и Скок, и Решетар и Белић), заступали мишљење да оба изговора треба да остану књижевна. То није случајно, кажемо зато што су лингвистима познате језичке законитости и историјске условљености у стварању књижевних језика и промени њихових структура. Напомињемо да се Скерлић том приликом и код многих Срба лоше препоручио зато што је предлагао да, заузврат, у накнаду за ијекавштину, Срби жртвују ћирилицу, а прихвате латиницу.

Ми нисмо судије да одмеравамо кривице Ј. Скерлића због идеје о свођењу две наше азбуке на једну — латиницу и два изговора, опет на један — екавски изговор и напредних писаца који су ово после Скерлићеве анкете у пракси примењивали, писаца, рецимо, Хрвата као што су били: А. Б. Шимић, М. Крлежа, Г. Крклец, Т. Ујевић, А. Цесарец и други, који су почели да пишу екавски — свеједно је да ли су то чинили подстакнути Скерлићевом идејом или по сопственој иницијативи, без везе с њом, или пак оних Срба што су своја дела штампали латиницом (због бројности њихове не можемо их посебно набрајати). Ми бисмо ослободили сваке одговорности — и Скерлића и писце који су се показали спремним да се одрекну било свог изговора, било свога писма, јер је не налазимо ни код првог, ни код других и трећих. Али ни у ком случају кривица Скерлићева због предлога о трампи ијекавштине за ћирилицу, ако је у томе неко налази, није већа од кривице оних који су ту трампу вршили, који су, тј., код Хрвата писали екавски и оних што су код Срба своја дела штампали латиницом. Ми лично, да поновимо — за ту трампу никада нисмо били, нити је препоручивали, него смо и раније били и сада смо за слободан избор и писма и изговора, и за слободу избора свих начина изражавања допуштених нормом српскохрватског, одн. хрватскохрватског језика.

*Једнодушност у прихватању двочланог и
повратак на једночлани назив језика*

Данас се многи и лингвисти, а не само књижевници, како сами кажу — ради остварења права народа, залажу за посебне називе језика. А нама се чини да би, напротив, називом заједничког језика посебним именима, *хрватским* и *српским*, и обавезивањем Срба, рецимо, у Хрватској да свој језик називају хрватским и Хрвата у Србији да језик којим говоре зову српским — и једни и други били лишени права да матерњи језик зову својим именом. У називима *српскохрватски* и *хрватскохрватски*, међутим, свакоме је Србину и сваком Хрвату, ма где живео, обезбеђено право о коме се говори да је угрожено. Па и по томе ови сложени називи имају преимућство над простим.

Интересантно је у вези с тим скренути пажњу на чињеницу да је и већина оних што се данас залажу за посебне називе до недавна друкчије мислила. Ово не закључујемо само на основу тога што су неки од њих говорили на Новосадском састанку већ и по ономе што су раније писали. У своме прилогу анкети Летописа МС (књ. 373, стр. 361). проф. Љ. Јонке, нпр., каже: „Расправља се међу осталим и о службеном имену нашега језика, па се приговара називу хрватски или српски језик, какав је у Хрватској уобичајен већ готово стотину година. Тако се наш језик зове у Хрватској, не само у научним књигама, него и у школи и у школским сведоџбама. Свакако је та пракса у Хрватској боља од праксе у Србији и Црној Гори, у којој се наш језик и у школи и у школским сведоџбама зове само српски језик. Зар не мислите да би хрватским ученицима у Србији било милије када би им се наставни језик звао српским или хрватским језиком, па ако хоћете и српскохрватским језиком, што је сасвим свеједно”. Он се на овај проблем осврће и на новосадском састанку и, с разлогом свакако, замера што се после рата у називу Института и у наслову уџбеника у Београду, као и у школским сведоџбама у Србији и Црној Гори, заједнички језик Срба и Хрвата зове српским језиком. Врло је занимљиво поредити сада то мишљење овога загребачког лингвисте са његовим данашњим схватањем о истоме питању, које је он изнео у једноме од својих Разговора о језику у загребачком Вјеснику у вези са закључцима лингвиста Босне и Херцеговине донетим на Сарајевском симпозијуму о питањима српскохрватског књижевног језика, на коме су учесници, сасвим исправно по нашем мишљењу, одлучили, између осталог, да се тај језик и даље зове српскохрватским, односно хрваткосрпским језиком. Проф. Љ. Јонке у вези с тим каже да је то одвећ круто решење, лишено демократичности, зато што, поред препоручених, не оставља слободу употребе и назива (за језик): хрватски или српски, српски или хрватски, хрватско-српски, српско-хрватски, хрватски, српски, тј. слободу напоредне употребе свих тих назива — равно 8 њих на броју.

Да и не постављамо питање да ли је проф. Јонке за слободан избор било кога од тих назива за језик у својој средини, него да се запитамо да ли је он, као лингвист, игде другде у сво-

јој науци нашао толико термина за један исти појам и не би ли напоредна употреба толико назива овде довела до апсурда да се не зна ни који је и какав је то језик што има толико назива, од којих свако може, како му се прохте, узимати који хоће.

На Новосадском састанку Јонке није био једини учесник који је осуђивао употребу назива за наш заједнички језик из кога би се могао извести закључак да је то језик само једног народа. И већина других учесника, како из Загреба тако и из Београда, на томе је састанку износила исто мишљење. Проф. М. Храсте је, штавише, у својој речи казао да је нетактично било један уџбеник после ослобођења назвати Граматиком српског језика, као што, додао је овај хрватски лингвист и свеучилишни професор, не би било правилно да смо ми у Загребу 1947. издали Граматику хрватског језика (в. о томе Летопис МС, књ. 375, стр. 38, 41. и 102). Ми немамо потребе да овде наводимо речи претежне већине учесника на Новосадском састанку којима је онде изражавано исто мишљење. Место тога ћемо упутити на речи ондашњег секретара Матице српске М. Хацића, које читамо у истом броју овога часописа (на стр. 96), а којима он обавештава новосадски скуп да су пре овога састанка језички стручњаци с обе стране, које су Матица хрватска и Матица српска именовале за главне уреднике заједничког Речника књижевног језика без много расправљања одлучили да се новосадско његово издање назове *Речником српскохрватског*, а загребачко *Рјечником хрватскосрпскога књижевног језика*. А међу тим првим уредницима овога речника са хрватске стране били су управо проф. М. Храсте и Љ. Јонке.

Скоро потпуна једногласност у схватању да за службени и научни назив нашег језика треба узети двочлани термин, који у себи садржи и хрватску и српску ознаку објашњава се аверзијом према једночланим називима, само хрватски или само српски (језик), проистеклом из наређења усташких власти у Хрватској и квислиншких у Србији за време II светског рата, према којима су се само овакви називи смели употребљавати.

И јасно је свакоме да двочлани називи нису наметнути ни од омраженог режима старе Југославије (како чујемо гдекад у данашњим дискусијама и полемикама), ни од било каквог другог режима, него су се они наметнули својом адекватношћу

појму који означавају. За нас је, а свакако и за све друге стручњаке, то потпуно јасно. Дакако, тиме се ни Хрвати ни Срби нису лишавали права да свој језик у свакидашњој употреби називају посебним народним именима. Али не треба заборавити да је „назив српскохрватски, односно хрваткосрпски службени и научни назив за тај цјеловит језик”, како је говорио и писао и проф. Јонке још и 1967 (види загребачки *Jezik*, год. XIV св. 2, стр. 34). Ниуколико неизмењена та констатација за нас остаје у пуној важности. Проф. Јонке је, међутим, две године касније нешто модификује и каже: „Премда је добро да у службеној, а претежно и научној употреби језик називамо сложеницом од оба два дијела (хрваткосрпски, српскохрватски) ипак по природном праву морамо заштити у свакидашњој употреби и народни назив за језик (хрватски, српски)” (ово сад опет у *Jeziku* за год. 1968-69, св. 3, стр. 72, у чланку *Актуелна језична питања данас*). Али наскоро видимо и даљу еволуцију у промени назива језика; у наслову часописа *Jezik*, чији је Јонке главни уредник онда био, мења се поднаслов, и место досадашњег часописа за културу хрваткосрпског језика ова публикација опет постаје часописом за културу хрватског језика. А за овим долази Јонкеово, управо и Јонкеово, потпуно залагање за термин хрватски језик, не само као свакидашњи народни већ и као научни назив, што се најбоље огледа у одлуци Матице хрватске саопштеној на последњој годишњој скупштини, на којој је проф. Јонке изабран за њеног председника — да одустане од даљег рада на Рјечнику хрваткосрпског и да приступи изради Рјечника хрватског језика. Ми, наравно, немамо ништа против тога да о свим питањима која се тичу једног народа, па и о овоме, одлучује сам тај народ. А противу смо сваке могућности да се било коме то оспорава. И сматрамо да нико ни нама не може замерити што нисмо за решавање језичких питања код нас на исти начин и што остајемо, поред осталог, на најадекватнијем, и зато научно најоправданијем термину — српскохрватски језик, што смо за најшире слободе да се свако може служити изразом који му се највише допада — дакако у границама норме заједничког стандардног књижевног језика, што нисмо за посебно истицање у томе стандарду постојећих двојстава, као што нисмо ни за њихово прикривање. А још смо мање за продубљивање разлика

јер је то за нас у супротности с природним развјетком језика и с обавезама које смо примили на новосадском договору.

Колико је оправдано данашње истицање преимућства назива хрватски или српски језик?

Када већ говоримо о адекватности назива за заједнички језик Срба и Хрвата, задржаћемо се и овде на поређењу садашњег термина са другим једним називом који последњих дана као срећнији и, рекло би се, по њему, најсрећнији предлаже познати наш књижевник Мирослав Крлежа у интервјуу сараднику сарајевског *Svijeta* (од 5. II, 1971), ако смо управо тачно разумели шта он предлаже. Уз замерку не само новинару који га је интервјуисао већ и осталим његовим колегама и многим другима што непрестано понављају питање да ли је језик Хрвата и Срба један исти или су то два језика „када је ствар јасна као два пута два”, — Крлежа је ипак изложио своје гледиште. Само, ако је ствар јасна да је то један језик, како је Крлежа рекао у једној својој ранијој изјави, од које је сарадник *Svijeta* и пошао, ми налазимо сметњу потпуном разумевању његова гледишта прво у изјави: да он пише „хрватски, управо тако као што сви српски књижевници пишу српски”, а још више што препоручује да се приликом предстојеће промене устава питање назива језика врати у „предстање по уставном приједлогу из 1946., јер се непрестано понавља да су тамо стајала напоредо два назива за језик — српски и хрватски, као да су то два језика а не један. Али његов предлог да се у измењеном уставу наш заједнички језик „коначно појави под својим властитим именом, тј. да буде оно што јест хрватски или српски” — значи да он препоручује двочлани назив који је у Хрватској био у обичају пуних сто година, тј. од времена када му је прво Хрватски сабор дао тај назив шездесетих година прошлога века.

По значењу, по својој садржини, тај назив је раван називу хрваткосрпски, односно српскохрватски. Али овај последњи термин, у два обличка вида, има своје преимућство над термином хрватски или српски по својој јасности, па га је зато правописна

комисија, којој је било стављено у дужност да одабере најадекватнији термин за наш језик, и претпоставила осталим терминима, па и термину који сада предлаже велики хрватски књижевник, због тога што овоме, термину мислимо, смета његова двосмисленост, коју, и уопште, у језику треба избегавати. То сви лингвисти врло добро знају, а знају и књижевници, па и многи други. Термину хрватски или српски, који је као назив за наш заједнички језик имао много шанси да се између других двочланих назива одабере, претпостављен је назив српскохрватски, односно хрватскосрпски зато што први, поред значења у којем се подударе са овим последњим називом, било како употребљен, може имати и друго значење. Одређено: предлог књижевника (М. Крлеже) да се наш језик зове хрватски или српски може се схватити, и тако га, ваљда, и треба схватити, да се зове именом којим се у току сто година у науци често звао и који значи хрватски, одн. српски, тј. хрватски, који је и српски. Али се може схватити и да он предлаже да се наш заједнички језик назове или хрватским или српским (само једним од тих назива, а свеједно је којим). Ми смо, међутим, сигурни да се Крлежа не залаже за такав назив, којим би се, када би био узет хрватски — нашли повређени Срби, а на који ни Хрвати такође не би пристали кад би био назван само српским језиком. Али ако то знамо ми, којима је познат менталитет и осетљивост, боље рећи преосетљивост на та питања, и једних и других, — то сви не морају знати, па би такав термин за оне што ово не знају, био двосмислен. Искључиво због тога ми ни сада нисмо за њега, као што нисмо били ни онда када нам је било поверено да с осталим стручњацима, српским и хрватским, одаберемо термин за назив нашег језика који и лингвистички и практично има преимућство над другима.

Као врло занимљиво привлачи пажњу одскорашње истицање термина хрватски или српски за заједнички назив књижевног језика Хрвата и Срба и од стране неких утицајних лингвиста и најутицајнијих политичких лица у Загребу. У одговору на узнемиреност Срба у Хрватској у вези са заменом досадашњег термина хрватскосрпски термином хрватски језик и са увођењем неких ненародних, или одвећ архаичних речи у тај је-

зик, и њиховим питањем да ли ће они моћи да језик зову својим народним именом и да ли ће моћи да употребљавају неке народне речи које Хрвати не сматрају својима — и Љ. Јонке, као данас најпозванији језички стручњак оне средине, и другарица председник Савеза комуниста Хрватске — преи и раније у рубрици Разговор о језику бр. 20 у загребачком Вјеснику, а друга у своме излагању пред Извршним комитетом (према извештају у Политици од 13. II 1971. стр. 7, стубац 5) изјављују да нема места страховању ни због чега о чему се хрватски Срби интересују, јер су они народ и имају сва права као и остали народи, и истичу при том да је у питању један исти хрватски или српски језик. Проф. Јонке осим тога прича и историју овога назива, тачну уосталом: када је уведен и ко га је све употребљавао, и која дела о језику носе тај назив. Говори даље како тај назив 100 година није изазивао никакве сукобе, како је природан и равноправан (ваљда са називом српски или хрватски, који је Б. Даничић употребљавао у Београду). И ми овоме називу признајемо: и то што Јонке о њему каже и још више — његову адекватност, али само када се употреби на одређени начин. Но, будући да он, било како употребљен, може имати и другачије значење, тј. да је, како мало пре рекосмо, двосмислен, ми смо, искључиво због тога, када су хрватске колеге предлагале да тај назив у два лика (хрватски или српски и српски или хрватски) усвојимо, инсистирали на називу *српскохрватски*, односно *хрватскосрпски*, чији су ликови такође равноправни, а употребљени уз реч језик означавају само један појам, појам заједничког језика Срба и Хрвата.

Када кажемо да су хрватске колеге предлагале назив хрватски или српски језик, који би службено и у научним делима био обавезан, потребно је и детаљније рећи зашто тај термин није усвојен. Јонке сада (в. његов 39. Разговор о језику у Вјеснику од 23. II, 1971) каже да су они чинили предлог да се тај назив као најпогоднији усвоји. Ја сам, међутим, (у Летопису МС, књ. 372, стр. 142 и у загребачком *Jeziku*, год. III, стр. 104, а и овде мало пре), сада укратко истина, указао и на лингвистичку и на практичну неподобност тога термина, чију сам вредност иначе и раније признавао и сада признајем, и истакао преимућство касније усвоје-

ног назива хрватскосрпски, односно српскохрватски језик. Сам Љ. Јонке, који сада жали за називом хрватски или српски, и, жалећи тако, каже да је он одбачен под притиском чланова комисије из Београда, — у своме прилогу Анкети Летописа МС рекао је за тај назив само да је оправданији од других, а на новосадском договору није нарочито инсистирао на њему, већ, природно, и он и остали загребачки лингвисти онде допуштају употребу назива који су они управо већ пре неколико месеци дали заједнички (с члановима редакције одређеним од Матице српске) планираном речнику, назвавши га унапред Рјечником хрватскосрпског, односно српскохрватског језика. Тако је Јонке у Новом Саду говорио: „Слажем се да се наш језик зове српскохрватски или хрватскосрпски (проредио М. С.) или у појединачној употреби на терену српски или хрватски” и даље: „Мислим да би, дакле, наш језик требало звати у службеној употреби, а и у научним дјелима именом које би садржавало обадва народна имена, дакле српскохрватски, односно хрватскосрпски”. М. Храсте још пре њега наглашава: „Мени је свеједно хоће ли се језик звати српскохрватски, хрватскосрпски, српски или хрватски, хрватски или српски — за мене је то један појам”. А Ј. Хам у своме нацрту закључака (какав, истичем, ни један други учесник није давао), који је на крају у целини узет у обзир, а највећим делом и усвојен, каже: „О томе да ли ће се придјеву српскохрватски или хрватскосрпски када се употребљавају за ознаку језика који је заједнички Србима и Хрватима, писати с цртицом или без ње, одлучит ће комисија којој ће бити повјерен рад око заједничког правописа” (в. ауторизоване стенограме њихових излагања на Новосадском договору у Летопису МС књ. 375, стр. 38, 40/41 и 93/94). И Љ. Јонке и друга два на новосадском договору присутна лингвиста прихватају, дакле, назив за језик који је тек касније, по најранијем предлогу проф. Хама, правописна комисија, овлашћена за то, усвојила. А већ после новосадског договора Јонке скоро стално у својим написима узима назив хрватскосрпски језик и пре његова озваничења у наслову заједничког Правописа, објављеног 1960. (в. загребачки часопис *Jezik* год. IV, стр. 104; год. V, стр. 6, 7. и 8, и 65; год. VI, стр. 27, год. VII, стр. 118;

и год. VIII, стр. 65, 68, 69, 70). И зар сада има места сталном ропању како је невоља у томе „присилном” прихватању назива за језик?

Ми ни помислити нисмо могли да ће се за тај назив велити наметање било чега у језику: пенетрација, још насилна, екавштине и српске терминологије, политичко потчињавање, спровођење унитаризма и шта све не (поред критичара Речника МХ и МС у загребачкој *Kritici* и уредника тога часописа, то чини и проф. Љ. Јонке). И ми се сада опет питамо шта је мислио проф. Јонке када је више од пола године пре новосадског договора са свега још неколико члана уређивачког одбора планираног речника двеју Матица тај речник назвао Речником хрватскосрпског (загребачко) и српскохрватског језика (новосадско издање) и — још пре тога, када је писао свој прилог Анкети Летописа МС, објављен у мајском броју тога часописа 1954, у коме употребљава назив *хрватскосрпски* (в. стр. 360). Да ли је он онда свесно по своме убеђењу проводио унитаризам, или је то радио што га је неко присиљавао, или једноставно, свестан централистичко-етатистичког система у коме се све то — бар он тврди — радило, није имао смелости да друкчије поступи, нити било коме да повери шта ће се све из тога изродити.

Напади на новосадски договор, одбацивање на њему примљених обавеза и раније оцене тога документа

Ми лично сматрамо да ни проф. Љ. Јонке, као ни било ко други од нас, онда није видео никаквих политичких циљева, а најмање политичких злих намера у акцији окупљања лингвистичких стручњака, књижевних и других радника у области културе ради заједничког решавања питања заједничког језика, која у Краљевини Југославији нису била срећно решена, а у Независној Држави Хрватској су добила сасвим несрећна и наопака решења. Добронамерним и истовремено оштроумним покретачима ове акције служе на част што су први осетили потребу наше културе за правилним решењем неких пи-

тања заједничког језика, што су се ради тога обратили, сасвим исправно, стручњацима и књижевницима, културној јавности да се прво чује њено мишљење, и што су према добивеним сугестијама те јавности сазвали скуп најпозванијих из њене средине да ови одлуче како ће се, којим редом и када приступити заједничкој акцији око сређивања проблема отклањања сметњи природном развиту заједничког књижевног језика Хрвата и Срба, које су се стварале претходних деценија у неповољним политичким приликама, при нерешеном националном питању. Ко би и очекивати могао да ће се у наше време и та акција везати за унитаристичку политику, отпочету пре 50 година с хегемонизмом у старој Југославији, која је политика, каже Јонке, ликвидирана тек на Брионском пленуму (в. његов Разговор о језику бр. 20 у загребачком Вјеснику). И ко би могао претпоставити да ће се таква политика преко 20 година водити у социјалистичкој Југославији? А везивање новосадске акције око заједничког сређивања језичких питања за хегемонизам старе Југославије, прихваћен и продужен од носилаца политике која је поражена на Брионском пленуму, не може се сматрати достојним уплитања у научне и културне проблеме сасвим далеке од сваке дневне политике, када се зна да за то нема никаквих, ама баш никаквих доказа. И начин вођења те акције, и увођење у њу људи чије ће знање и искуство послужити учвршћивању јединства наших народа у потпуној равноправности и што бољим могућностима за слободан развој њихова културног живота, на корист и тих народа и њихове заједнице — јасно говоре да се данас, везивањем за хегемонизам, било предатни било поратни, чини тешка неправда и покретачима поменуће акције и свима онима што су им се придружили ради остварења очевидно значајних циљева у култури наших народа.

Проф. Љ. Јонке сада се жестоко окомио на све анкете о језику, нарочито на анкете које су покретане у српској средини, у свакој прилици на ону Скерлићеву из времена пре првог светског рата, а сада и на анкету Летописа МС, у којој смо и ми, и из Београда и из Загреба, суделовали, и у којој је за једну трећину више било судеоника из Загреба него из Београда. То и Јонке сам бележи, али, свакако зато што жели

умањити њен значај, он редовно умањује и број судеоника у њој. Непрестано говори да се на њу одазвало 36 културних радника. Није, међутим, тешко утврдити да је у Летопису дато 42 прилога тој анкети.

Проф. Јонкеу ова анкета смета највише зато што је довела до новосадског договора, од којег, по Јонкеу и његовим једномишљеницима, судећи према ономе што данас о њему говоре, — потичу све наше садашње невоље у вези са језиком. А до тога договора је и дошло на захтев више учесника у анкети (в. Летопис МС, 375. стр. 3), који су сматрали да се проблеми што се у њој постављају и расправљају могу утврдити само на састанку оних што су позвани да их утврђују и решавају. Осим тога, Јонке је целих 10 година (а од договора је само 16 протекло) врло позитивно говорио о новосадском договору, казао о њему доста лепих речи, а у сваком случају га објективно оцењивао. Он тај договор, за који сада каже да га је само једна страна сазвала, што је сасвим тачно, данас приказује као наметнут Хрватима, па то потврђује несразмером броја учесника из Загреба (присуствовало је само 7 њих према 18 других). Ред је био да је ту казао да је учесника из Београда било 8, од којих један Хрват, а да су остали били приређивачи, чланови Управног одбора Матице српске. Не би било без значаја ни да је ту баш истакао ко је све потписао Закључке новосадског договора и да су на њему били присутни председник Друштва хрватских књижевника и председник Матице хрватске, као што је то учинио док још није одлучио да са свим тим раскрсти, у једном предавању у Хрватском филолошком друштву, нпр., на које ћемо се нешто касније још осврнути. Јонке сад с одређеним циљем пропушта да каже како на договору ништа није прихваћено с чим се нису сагласили сви учесници. И уопште на њему није ништа утврђивано већином гласова осим једне једине констатације у комисији за закључке. Али ту нису надгласани учесници из Загреба него управо учесници из Београда; није, дакле, при томе једином гласању надгласан проф. Јонке него ја. Но, главније је то што су после тога сви закључци једногласно усвојени, а најглавније, — што су они прихваћени и одобрени властитим потписима већег броја научних, књижевних и културних рад-

ника народа који се служе тим језиком и међу којима Хрватинсу били у мањини.

Пракса новосадског договора и на њему дате препоруке да се у заједничком решавању језичких питања искључи нагласавање приведена је у дело на првој седници првог заједничког радног састанка посвећеног расправљању правописних питања, на коме је, и по Јонкеову приказу, решено да се „заключци неће доносити обичном већином присутних, него једногласним споразумом свих чланова” (в. *Jezik* III, 5, стр. 158).

Исте ове оцене новосадског договора, још потпуније наравно, давао је проф. Јонке, и то не само једанпут, и после њега. Али ћемо ми, штедећи простор, упутити само на његов чланак *Новосадски састанак и Анкета Летописа Матице српске* (објављен такође у загребачком *Jeziku* год. III, св. 3) и навести неколико ставова из њега само са стр. 69. цитираног броја часописа. А на тој страни Јонке пише: „У осмој се точки” — мисли новосадских закључака — „говори о уклањању умјетних запрека природном и нормалном развоју хрватског или српског језика. Ту се у првом реду мисли на уклањање дискриминације појединих ријечи и фраза, које потичу из једнога говора, а прошириле су се већ по читавом језичком подручју” (Јонке данас, на жалост, и говори и практично поступа сасвим другачије). „Критериј опће повезаности”, наставља он даље, „до којег долази природним путем извире из критерија јединствености језика” (проредио сам ја — М. С.) „који су истицали наши највећи језички стручњаци и реформатори од Гаја, Караџића и Даничића, преко Броза и Маретића до Решетара, Белића и Ившића”. За чудо, мени Јонке сад јавно замера што се позивам на ове и друге неке ништа мање значајне наше филологе (в. његов чланак у *Vjesniku* од 4. I 1969). „Али ти критерији” продужава онда Јонке, „дакако не нијечу увјетованост неких специфичности хрватског и српског књижевног језика”. Данас пак он каже: „Замислите контрадикцију. Јединствен са два изговора” (*Vjesnik* од 23. II, 1971). А зар се не би могло поставити питање: Откуд јединственост језика у коме има специфичности, хрватских и српских — наравно кад би се речима јединствен и јединственост хтело подметнути значење које оне у вези са речју језик немају. А кад

се те речи узимају у значењу у коме су употребљене, тј. као одредбе једног истог језика — онда нема никакве контрадикције ни у једном ни у другом наведеном случају. Јонке даље на цитираној страни говори: „Као што се из реченог види у Новом Саду су призната природна права и хрватске и српске књижевности, наглашено је уз то начело језичке сношљивости и отворене су перспективе за богаћење књижевног језика из цјелокупног језичког подручја. Принцип наметања осуђен је као штетан у рјешавању језичких питања, а умјесто њега наглашен је принцип споразумног и широкогрудног рјешавања језичке проблематике”. И нешто ниже: „истицање равноправности говора и писама не значи фаворизовање једнога говора и писама на рачун другога”.

Било би нормално када би Јонке и данас уважавао те недавне своје сасвим тачне констатације. И ред би био да појаве употребе екавског изговора у јавним наступањима у хрватској културној средини објашњава искоришћавањем права од стране појединаца да свој завичајни изговор употребљавају и у јавном животу, а не наметањем од било кога с друге стране. А да је завичајни изговор Хрвата из Загорја, загребачке околине, па, према томе, многих и из самог Загреба, из Хрватског приморја, североисточне Истре, суседног јој острва и делова источне Славоније — екавски, свакако је познато и обичним ланцима, а не само језичким стручњацима. И, према томе, ако Јонкеу, његовим истомишљеницима и већини у њиховој средини није конвенирала пенетрација екавштине код њих, они су је могли отклонити, као што нису допуштали и не допуштају наставницима екавцима, рецимо, да се служе својим изговором ни непосредно после доласка у њихову ијекавску средину и као што су, штавише, и ученици, при преласку из екавских крајева, у више случајева одмах морали да прелазе на ијекавски изговор, што ми (мислимо на ово последње) никад нисмо могли ни да схватимо, а још мање да прихватимо као оправдано.

Сличним смо речима и ми оцењивали новосадски договор и на њему донете закључке. Али ми и даље остајемо при тада донетим оценама, не само Јонкеовим и својим, него при истим таквим оценама многих потписника тога договора. Јонке

га, међутим, данас друкчије оцењује, и хоће да докаже како је он Хрватима наметнут, па нам прича да су судеоници из Загреба на Новосадски састанак дошли зато што су стали на гледиште да ће бити боље ако добу него да се о њима у њихову одсуству решава (в. у Разговору о језику 39. *Vjesnik* од 23. II, 1971). Доиста занимљива схватања, ако то уопште могу бити ичија схватања. Зна сигурно и Јонке, а могао је и онда, и он и свако други, знати да се њихово одсуство не би могло друкчије тумачити него одсуством готовости да се питања због којих је састанак сазван заједнички решавају, јер је он и сазван да се на њему утврди колико готовости за сарадњу на тим питањима постоји. О тим њиховим колебањима никоме на овој другој страни ништа није било познато, а на састанку нико ничим није показао да и код кога недостаје добре воље за заједничко решавање питања заједничког језика. Да такве воље у Новом Саду није било, ништа се не би ни решавало. А најмање би судеоници с једне стране допустили себи да доносе какве одлуке које би и неприсутне обавезивале. То није био састанак који је нека власт сазвала, па да се на њему доносе одлуке само с присутним бројем чланова, нити се уопште у послове везане с њим икаква власт мешала. Зато се ми данас чудимо када од Јонкеа чујемо да су код њих власти нешто у вези с тим наређивале. На овај слободни састанак слободних људи, најпозванијих да решавају та питања, иницијатори, такође слободни људи и такође компетентни, позвали су, сасвим увиђавно, научне и културне раднике из свих република са српскохрватским као матерњим језиком. Оне што се позиву нису одазвали, нико за то није узимао на одговорност, нити им замерао због тога, али сигурно нису одговорни ни они што су позиве упућивали. Због тога је управо, и из других врло принципијелних разлога, у Новом Саду решено да се од власти не захтева прописивање обавезног прихватања било каквих одлука донесених на договору, а ни касније заједнички на основу тога договора израђених дела. Новосадски скуп је стао на гледиште да доноси одлуке и да се по њима израде дела која ће се вредношћу својом, а не силом власти, наметнути. Још је разумљивије што договор није никога присиљавао да прихвати њим утврђене обавезе, па ни

Савезну владу, Народну армију и поједине републике да узму овај или онај од равноправних изговора, као ни ову или ону од равноправних азбука. Он је ту оставио широке слободе. Ми их и данас остављамо и појединцима. И никако не можемо схватити какав је грех тиме учињен на Новосадском састанку и по чему су унитаристи и антидемократи они који тако поступају, а социјалисти су, демократи и браниоци самоуправљачких права они који ускраћују те слободе и спроводе оно што је народ осудио.

Сада се истиче како на Новосадском састанку није било представника из Црне Горе, па се и у вези с тим доводи у питање ваљаност новосадског договора. Међутим, из Црне је Горе било процентуално највише учесника, тако да су се правиле шале, нимало злобне наравно, како нема представника Црне Горе, зато што нико од учесника из те републике није непосредно из ње дошао. Али је по нашем схватању много важније то што су присутни били квалификовани за расправљање питања стављених на дневни ред и што је међу њима било и таквих који су, поред тога што су рођени, учили школу и одрасли у Црној Гори, проучавали говоре црногорске и написали по неколике студије о њима. Чудновато је што се данас приговара како то да никога од Црногораца не буде ни на Новосадском састанку ни у комисијама за Правопис и Речник, и зашто црногорски писци нису узети у обзир при експертирању грађе за Речник савременог језика двеју Матица. Али се томе не треба чудити, наравно, када смо недавно у текућој штампи прочитали како један из редова тих приговарача пише да није ни начето проучавање језика у Црној Гори, иако би он, по своме образовању, морао знати да је скоро 10 студија досад написано о говорима црногорским. А никоме јамачно, прегледом извора на почетку I књиге Речника МС и МХ није тешко утврдити да Црна Гора није запостављена при узимању грађе за речник двеју Матица.

Ми не само да нисмо онда видели, него ни сада ни у једној својој констатацији, ни у једној обавези примљеној новосадским договором, — не видимо никакву опасност за потпуну слободу развитка језика и право свакога нашег народа

да „развија свој језик како он мисли“. Зато ми не схватамо због чега друг В. Бакарић налази ограничавање те слободе у узимању најадекватнијег и, према томе, научно најоправданијег термина (хрватскосрпски, српскохрватски) за један исти језик Срба и Хрвата када се у разговору који је водно с уредником београдске телевизије (Љ. Милином) 19. VI, 1970. позива на Устав од 1945, у коме је тај језик „назван народним именом“ српски и хрватски и када каже да су та два назива узета зато што је требало сваком народу дати пуну слободу да развија свој језик онако како он мисли. Непосредно пред тим он (према ономе што су сутрадан донели неки дневни листови; в. Борбу од 20 јуна 1970) каже: „Ми смо заступали мишљење да је то један језик, што је било научно потпуно тачно и не би имало никаквог смисла тврдити нешто друго јер је то један лексик [ово не баш у потпуности — М. С.], једна граматика и један мање више начин изражавања, и даље: „За нас је тада било политички правилније да смо чак рекли да су то два језика него да смо придонијели насином унифицирању“. Нама је, ваљда зато што не гледамо кроз политичке него кроз стручно-научне наочаре, неразумљиво како и политички може бити правилније да нешто јест што је јасно да није. А ми стапање двеју речи у трећу по законима језика зовемо творбом сложенца, а не унифицирањем језика. У ономе чиме ће друг Бакарић завршити један пасус свога излагања, а наиме у трима констатацијама по којима „сваки народ има право да свој језик зове како хоће и да они буду равноправни [не знамо да ли мисли два народа или два језика у истој земљи], да га може да развија онако како сам хоће” — с њиме се у потпуности слажемо. Али уз прву констатацију бисмо додали да ако народу, који у целини и не мисли, нити може да мисли, о свим стварима, стручњаци кажу да је ово боље него оно, — то неће бити никакав грех (када би било друкчије не би се огромна материјална средства давала на изграђивање стручњака). Поготову није грех у овоме случају кад се тим ниуколико не крњи садржина друге и треће констатације, које су овде битне. Народ нам је, уосталом, и то хрватски народ, у овоме дао за право када је, као и сам Бакарић, осудио Декларацију о називу и положају хрватског

књижевног језика, која је тражила промену назива хрватско-српски у хрватски.

Тенденције даљег развитака језика и супротстављање тим тенденцијама. Напад на појаву Речника књижевног језика и одбрана концепција на којима је он заснован

Свакоме је несумњиво јасно да је сасвим природно што се у нашој социјалистичкој заједници разлике и између стилско-лексичких варијаната нашег језика не увећавају, него се, напротив, смањују. Многи се појмови скоро у свим областима делатности означавају истим речима: *компјутер* је *компјутер*, *астронаут*—*астронаут*, *космонаут*—*космонаут*, *комуна*—*комуна*, *конференција* (као политичко тело) — *конференција*, *партијски*—*партијски*, *премија*—*премија*, *регрес*—*регрес*, *рефракција*—*рефракција*, *репродукција*—*репродукција*, *етатизам*—*етатизам*, *реформа*—*реформа*, *инфлација*—*инфлација*, *дефлација*—*дефлација*, *девалвација*—*девалвација*, *санација*—*санација*, *стабилизација*—*стабилизација*, *рестрикција*—*рестрикција*, *девизни* је *девизни*, *перспективно*—*перспективно* итд. итд. — и у српској и у хрватској варијанти. А и неупоредиво највећи број других страних речи широке примене у пракси данашњице подједнако су загребачке, колико и београдске, и сваке друге средине где се говори српскохрватским, односно хрватско-српским језиком, иако су неколико деценија раније Београд и Загреб имали различне принципе при одабирању имена појмовима за које немамо домаћих речи. Пре тридесетак година Ј. Бенешкић је тврдио да је придев *партијски* само српска реч, а хрватски се каже *страначки*, и да исто тако према српској речи *комитет* Хрвати имају *одбор*. Ни онда то није било тачно, него су се и *одбор* и *комитет* и *страначки* и *партијски* употребљавали и код једних и код других — примере је за ово сасвим непотребно наводити. А ни сада, као ни онда, у случају са овим речима немамо никакве разлике код Срба и Хрвата у одређеном значењу. Ни код једних ни код других у примени на Комунистичку партију

(одн. Савез комуниста Југославије) нигде се, па ни у Загребу, не каже *страначки одбор*, већ искључиво *партијски комитет*.

Па и речи и изрази као што су: *у вези тога*, *прорадити* (у значењу прелазног глагола), *одвијати се*, *зацртати*, *поставити се* и многи други, на које се и у српској и у хрватској средини указује као на туђе природи нашег језика, или одвећ стереотипне — употребљавају се у свим нашим срединама, како хрватским тако и српским, а такође скоро истовремено излазе из употребе и на једној и на другој страни.

Постотак и лексичких, као и других језичких разлика, данас не расте већ очевидно опада, и поред настојања извесних кругова, који непрестано истичу двојство језика, и поред њихових уверавања да се разлике морају чувати у друштву самоуправног социјализма, какво је наше, јер њихово нестајање води унитаризму — кажу они. А ми тврдимо да инсистирање на обавези чувања разлика по сваку цену пре води у смешно него ка успеху. Смешно је доиста када водитељ емисија на телевизији, рецимо, спонтано каже *тањир*, па се присети да је „погрешио“ и исправља се — „пардон, *тањур*“, или „милион — извините *милијун*“, „у јануару — пардон у *сијечњу*“, „у томе тренутку — извините у *тому тренутку*“, „хиљада — извините — *тисућа*“ итд.

У инсистирању на разликама између хрватског и српског језичког израза предњачи недавно основани загребачки часопис *Kritika*, неки њени сарадници и чланови уређивачког одбора. „Критика“ се с неуобичајеном жестином оборила на појаву првих двеју књига заједнички рађеног Рјечника хрватско-српског језика, управо због тога што се, наводно, у њему ишло на уклањање, односно на прикривање разлика о којима је реч, иако се то ничим не може доказати. Задатак аутора Речника није био ни да прикривају разлике у лексици између српских и хрватских писаца, колико ни да их откривају, него само да унесу све што има утврђене вредности, а нађе се у језику писаца одређених за ексцерпираније лексичке грађе. Овај посао за хрватску књижевност и културу био је поверен делу Уредништва из Загреба, а за српску ономе што је радио и ради у Београду. И никаквог наметања једне стране другој, никаквог занемаривања било чега што је скотчано с радом

на речнику на штету било које стране, а у корист оне друге, није могло бити. Поготову ништа није могла, да је и хтела, наметнути српска страна, са четири редактора, — хрватској, која је имала шест. А зар би се, усталом, да је и било настојања за наметањем, у раду на речнику могло пристати на тако неједнак број чланова Уредништва. Тога су сасвим свесни бар сви његови чланови, па и онај што је под својим потписом у часопису *Kolo* изнео аномалије о којима ће мало даље бити речи. А наручени критичари Рјечника хрватскосрпског језика у I броју ad hoc покренуте Критике, часописа Матице хрватске за културу умјетности и културно-политичка питања, рад на Рјечнику су оквалификовали, ништа мање него као „фалцифицирање”, „кривотворења” стања језика Срба и Хрвата, фаворизовање једних извора (српских) на штету других (хрватских). А ни за шта од тога нема никаквих стварних доказа — ми (из новосадског дела Уредништва) јасно смо то показали у одговорима на критике (објављеним у свесци београдског *Дела* (за јануар 1969) и *Летописа* МС (за јануар и за август—септембар 1969). Сам број ексцерпираних извора, дат у списку на почетку I књ. Речника, то такође јасно говори, јер се поребењем тих извора утврђује да је број хрватских, у које су према претходном договору, узети и они писци из Босне који су објављивали своја дела у Загребу, или се оријентисали на ту страну, према српским и другима, која су објављена, поред Београда, још у: Новом Саду, Суботици и Сремским Карловцима, а затим у Сарајеву (у новосадском делу Уредништва је један члан из Сарајева) и на Цетињу, који су, опет како је договорено, ексцерпирани у Београду — за дванаест има више него нехрватских (хрватских 301, а нехрватских 289). Из списка извора се опет може закључити да је од појединих хрватских писаца ексцелиран већи број дела него од српских (од М. Крлеже, рецимо 13, од А. Шеное и Вл. Назора по 11, од А. Г. Матоша 8, док је од српских највише ексцерпирано дела И. Андрића и Б. Попића по 7 и В. Петровића 6. Појавила се и критика једног од уредника речника из Загреба (у загребачком часопису *Kolo*, бр. 2 за 1970), у којој, на не мало наше изненађење, читамо да су из дела хрватских писаца узимане српске речи, а не хрватске. Заиста је чудно ка-

ко се то могло десити, кад је утврђено пропозицијама да се узима грађа и из једних и из других писаца, да се ексцерпира, и после, без икаквих ознака давања преимућства ма којој страни, уноси у речник све оно што је употребом ушло у лексичку ризницу заједничког језика, без обзира на то да ли се употребљава само на једној или на обема странама. А брига за правилан међусобни однос и за што прецизнији рад на речнику, и у целини дакако, али нарочито с обзиром на оно што се тиче хрватске грађе и употребе речи у хрватској средани — од одабирања извора и ексцерпирања грађе, преко сређивања и обраде те грађе до коначног редиговања — падала је на загребачки део сарадника на Речнику. И све се овамо обављало под контролом и уз суделовање уредника из Загреба, којих је у почетку било исто толико колико и у новосадском делу Уредништва, а касније се њихов број и повећао за једну трећину. И ко би год поверовао (мада, сигурни смо, таквих нема) у апсурд као што је тврђа да су уношене у речник само српске речи из хрватских писаца (хрватске се, тврди овај критичар, ни свакидашње речи гдекад нису уносиле зато што су обичне и што су им значења опћепозната, — морао би се запитати шта су радили уредници Речника у Загребу, а морао би поставити питање и овоме критичару-редактору: сматрали се он одговорним за ово као један од уредника који у току рада никада није скренуо пажњу на то.

Јасно је, међутим, да се такве и сличне оцене Речника дају ето и по цену сопственог угледа, који овај уредник брани немогућношћу да се ништа ваљано уради када је друга страна хтела да тако буде — само да би се стекле веће заслуге код оних који су већ тражили права за хрватски као посебан језик и да би се на било који начин, све једно је којим путем, остварио постављени циљ.

У средини у којој се ишло за тим циљем требало је код необавештених, и не бирајући средства, створити незадовољство Речником онаквим какав је замишљен, и за какав је претходно израђена и од свих прихваћена концепција да се у њему да лексичко благо Хрвата и Срба на основу одређене грађе узете из утврђеног броја српских и хрватских писаца, које је, понављамо — свака страна одабирала по своје нахођењу. Ра-

зуме се да није предвиђено никакво означавање да ли је која реч чешћа у хрватској или српској средини, да ли је у употреби само на једној или само на другој страни. Главно је било потврдити речи, и то обавезно оних које су у ребој употреби, примерима из неког од писаца код којих су нађене.

Тако је, разуме се, и рађено. То је јасно и одређено тврдио и представник загребачког дела Уређивачког одбора Љ. Јонке, који за овај Речник каже: „То је први Рјечник који је подједнако документован из хрватских и српских писаца, стручњака и учењака. Рјечник није нормативан него информативан” (Језик год. XVI, број за месец листопад (октобар) 1968, стр. 18) А и после тога Јонке је, у једном предавању у Хрватском филолошком друштву, још одређеније рекао да Речник двеју матица „на равноправан начин приказује речничко благо српске и хрватске књижевности, науке, струке и публицистике” (в. у извештају дописника Политике од 13. XI, 1968, стр. 8, стуб. 3). То је потпуно јасно било и најљућим критичарима Рјечника. Али се они нису обазирали на то јер је за рачун кругова који су годину дана раније покренули питање заједнице књижевног језика Срба и Хрвата требало створити општи револт противу таквог речника и због тога је углавном он назван „незнанственим”, „конзервативним”, „реакционарним” чак и „контрареволуционарним” делом, „у коме се кривотвори реалност” (види загребачку Критику бр. 5, стр. 169).

Шта је изазвало незадовољство Речником јасно се показало и на састанку представника управних одбора обеју матица и обају делова Уредништва Речника у Загребу 4. и 5. I, 1969, на коме се расправљало о налажењу начина за продужење рада на изради Речника, која је у Загребу већ онда била обустављена. Представници Матице хрватске, критичари Рјечника, а са њима су се сада углавном слагали и неки на састанак позвани редактори из Загреба, и они дакле што су били творци сада жестокој критици подвргнуте концепције овога дела, — као један од битних услова поставили су захтев да се обележава припадност речи варијантама.

У овом захтеву једнодушни су сада били скоро сви присутни чланови Управног одбора Матице хрватске — између осталих и проф. Љ. Јонке, најстарији (хтели смо рећи — најраније имено-

вани) члан Уредничког одбора Речника, који је врло живо и одговорно, и сасвим слободно, учествовао у изради концепције и свих модалитета по којима се речник састављао и који је по тој концепцији, заједно с осталима, радно као редактор, истина с прекидом од неколико месеци када је био у иностранству. Он се, осим тога, наскоро после састанка у Загребу, признајући још равноправност у употреби грађе за речник, придружује Управном одбору Матице хрватске у негативној оцени Речника што се види из његових речи казаних у чланку *Актуелна језичка питања данас* (у *Језику*, за 1969 у броју од месеца вељаче (фебруара) на стр. 73): „Према је тај рјечник заснован на равноправној основи обрађујући подједнак број хрватских и српских писаца од Ивана Мажуранића и Вука Караџића до год. 1956., кад је почела ексцерпција, ипак је он у обради рјечничког фонда примјенио унитаристички начин обрађивања”, па као доказ за то наводи као први пример: „ријеч *кисик* упућена је ради значења на ријеч *кисеоник* те је ондаје и обрађена, а ријеч *водоник* упућена је на ријеч *водик* те је ондаје и обрађена, по начелу абecedног реда”. Ми у томе ни сада не видимо никакве невоље што се и овај речник, као и сви други уосталом, ради по абecedном, одн. азбучном, реду; а према Јонкеову мишљењу на тај начин „не добива се податак којој варијанти припада која ријеч, све у тежњи за уједначавањем, унитаристички”. И неколико је пута ту, на цитираној страници још употребио реч унитаристички као карактеристику Речника. Узео је, дакле, и он, заједно с најљубим критичарима, политички, и то назадно политички, термин да би се што негативније оценило ово дело и тако уверили надлежни фактори у недопустивост да се оно и заврши по дотад примењиваној концепцији, туђој, по њихову мишљењу, тј. по мишљењу критичара, политичкој идеологији нашега друштва. Она је, међутим, туђа само идеологији која је инспирисала Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика.

Ми смо, наравно, бранили потребу продужења рада по дотадашњој концепцији, по којој су израђена не само два дотад објављена тома Речника него и знатан даљи његов део који је био већ припремљен за штампу. А што је најважније, означавање при-

падности речи варијантама, уколико би се то и прихватило као потребно, — није могућно без сталног давања погрешних информација корисницима Речника. Напред смо показали с каквим су успехом, односно неуспехом, ранији покушаји у томе правцу чињени. Ниуколико бољи успех не обећавају ни најватренији заговорници тога поступка — критичари Речника у загребачкој Критици. И они су, попут Ј. Бенеша у Граматици хрватског или српског језика на пољском и попут писаца поменутих *Разлика између хрватског и српског језика*, на кривом путу када замењују ауторима Рјечника што „кривотворе реалност” потврђујући речи: *доба, споменут, столеће, брбљав, кава, особа, након, осигурати* и др. и примерима из српских, а речи: *поменут, вијек, брбљив, кафа, послије, запушити, завести* (у значењу *увести*) ита., и примерима из хрватских писаца. Према првим речима, које су, како они тврде, хрватске, имамо српске речи: *време, поменут, век, брбљив, кафа, лице, после* (и *послије*), *обезбедити* и др., а према другима, по њима српским речима — хрватске су: *столетје, брбљав, кава, особа, након, осигурати*. Ово су, међутим, и једно и друго, и српске и хрватске речи — то недвосмислено говоре потврде које смо нашли за прве и код српских, а за друге и код хрватских писаца. Највише је узбуђења у дотичним круговима у Загребу изазвало то што се у Рјечнику за глагол *ангажовати* као потврда његова значења даје пример из А. Г. Матоша, када се зна да Хрвати говоре — *ангажирати* и *ангажиран*. То је доиста тачно. Али говоре и *ангажовати, ангажован*, и то не само Матош, који је живео неко време у Београду, него смо га нашли, у грађи за Речник двеју Матица, и у А. Шеное: ... *ангажоват ће г. интендант милостиву субрету* (Загребуље 1932, 75) и Љ. Бабића, хрв. историчара уметности: *Због ангажовања великих немачких снага у Италији успело је Полапским Славенима да се осамдесетих година готово сви ослободе* (Умјетност код Хрвата у XIX столећу, Загреб 1934., стр. 32), а и у још неким хрватским изворима, као што смо у тој грађи за хрватску именицу *влак* нашли потврде у српских писаца: Љ. Ненадовића, С. Сремца, Д. Васића, С. Пандуровића и др. Један од критичара Рјечника у више поновљених критика доказује да је *кава* само хрватски лик те речи, а српски се говори и пише *кафа* — и никако га не можемо уверити да је и *кава* (а не само *кафа*), такође

и српска реч. Ово је потпуно разумљиво за оне који знају да се у више српских говора (и то говора који су у најужој основици књижевног језика) свако *ф* изговара као *в*. А треба да је и свакоме јасно да многи српски писци говоре и пишу *кава*. У одговору на критике (в. Летопис МС, књ. 404, стр. 320) ми смо за ово навели примере (с ознаком одакле су узети) из 10 српских писаца. А могли смо навести још толики број само из грађе за речник двеју Матица. Или, исти критичар тврди да *запушити* у значењу *зачепити* не би употребио ниједан, бар лингвист хрватски, а, као за врага, тај глагол баш у том значењу потврђен је у Рјечнику примером управо из једног хрватског лингвисте, који је у исто време и уредник Рјечника. Све се те речи, како видимо, употребљавају и на једној и на другој страни. Њих и један исти писац, илн ма која иста особа у говору, била она хрватске или српске народности, употребљава напредо, често и у једном излагању. Да бисмо то показали — рекли смо да такве случајеве налазимо и у написима критичара Рјечника. Реч *обрада*, рецимо, која се у овоме лику употребљава код Срба, — код Хрвата, особито оних које желе, и кад желе, нарочито истаћи разлике, налазимо употребљену с наставком *-ба* (*обрадба*). Од четири рецензента који су се у 1. броју загребачке Критике свом жестином оборили на Рјечник, двојица пишу редовно *обрада*, један доследно *обрадба* (тај има добро памћење), а један од њих — ту реч узима час у једном а час у другом лику; тако исто један од критичара каже *читатељ* (та се реч код Срба такође нешто раније више употребљавала, а сада се осећа застарелом), а други *читалац* (као Срби); једни употребљавају показне заменице само у облицима заменичке промене (*такав, таквога, таквоме* или *таквому*), други их мењају као именице (*такав, таква, такву*), а неки им дају — час једне час друге облике; једни именицу *врста* мењају као Срби, и претежна већина Хрвата, по обрасцу именице ж. р. на *-а* (*врста — врсте*), а други, као ретки Хрвати — по обрасцу именица на консонат (*врст — врсти*). Тога су карактера најчешће и друге постојеће разлике у облицима књижевног језика Хрвата и Срба. Али за сличне разлике знају и остали језици, па и они којима се служи само по један народ. Зато се за нас уопште не може постављати питање да ли Срби и Хр-

вати имају, у било коме погледу, два или један заједнички језик, као ни да ли тај њихов заједнички језик треба да службено (а то, још и пре, значи и научно) имају посебне или један заједнички назив. Наука, овде наука на првом месту, пре више од сто година скинула је то питање с дневног реда. За нас лично и онда када смо се учили томе језику, као и сада, када друге учимо њему, језик Срба и Хрвата је један заједнички језик и треба да носи један назив који ће га дефинисати по његовој припадности и једном и другом народу. Ми сматрамо да се њим и они што говоре тим језиком, а не осећају се ни Србима ни Хрватима — могу задовољити, свакако пре него ако се он зове само српски или само хрватски. Када већ говоримо о томе, ми мислимо да нам је дужност и ово рећи јер смо позвани да ствари приказујемо онакве какве јесу, а не какве желимо да буду. Али то никако не значи да ово говоримо с претензијама да другима наметнемо оно што они, из било којих разлога, не желе.

Осуда новосадског договора, настојања да се он обезвреди и докази о неоснованости таквих судова о њему

Било би мање повода за дуга расправљања када бисмо сви били без таквих претензија, када бисмо се оставили благонаклоног дељења посебних језичких варијаната Босанцима и Херцеговцима, рецимо, на једној, односно на трећој (јер на двома странама посебне варијанте припадају Хрватима и Србима) и Црногорцима, на четвртој страни, и када им не би нудили право да те варијанте могу сматрати посебним језицима, последњима, штавише, и право да своју варијанту назову црногорским језиком. Проф. Љ. Јонке каже да је то њихово самоуправљачко право, а првима даје највећу привилегију да своју варијанту зову српскохрватским, односно хрватскосрпским језиком. Љ. Јонке, који је све ово антиунитаристички, демократски, а не, ми бар мислимо, по своме научном уверењу — врло одређено понудио у београдским Књижевним новинама од 16. јан. 1971. год. (ово последњи пут, а иначе је, сам ту каже, 10 пута о томе говорио) опростио је, по овоме би се рекло, босанско-херцеговачким лингвистима што су на своме симпозијуму од

23—25. априла 1970. у Сарајеву, када су расправљали о овим питањима, показали крутост и недемократичност опредељујући се за називање језика само српскохрватским, односно хрватскосрпским (види раније овде споменути Јонкеов осврт на сарајевски симпозијум). Иако толико демократ и толико забринут за самоуправљачка права, не само у својој него и у другим срединама, не знамо зашто нуди посебне варијанте и посебне називе за језик онима који их неће. Не неће, него не налазе код себе варијаната па, дакако, немају потребе за посебним називима непостојећих варијаната, а још мање за посебним називима измишљених језика. Ово су јасно и недвосмислено рекли босанскохерцеговачки лингвисти у закључцима мало час споменутог Сарајевског симпозијума о језику, као што су језички стручњаци окупљени у Друштву за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе на својој скупштини држаној крајем јануара 1971, такође јасно и такође недвосмислено, констатовали да књижевни језик њихове средине не представља никакву варијанту српскохрватског књижевног језика, нити се може звати икаквим посебним именом (в. београдску Политику од 31. јан. ове године, стр. 5. стубац 5). А и пре тога су се у истим тим срединама, мислимо у срединама језичких стручњака Босне и Херцеговине и Црне Горе, чула иста мишљења о нашем заједничком књижевном језику — од оних, дакле, што су тамо најпозванији да таква мишљења дају.

Ми се надамо да ће једанпут то схватити и они који друкчије говоре, који кажу да ради остварења културне, политичке и националне равноправности, и други центри осим Београда и Загреба морају имати посебне варијанте, посебне типове књижевног језика. Свакоме је, бар језичком стручњаку, потпуно јасно да није тако. Ми не можемо веровати да и из проф. Јонкеа говори језички стручњак кад, доказујући да је новосадски договор превазиђен и да, поред осталог, констатација у првој тачки Закључака тога договора у којој се каже да се заједнички наш књижевни језик развио око два главна средишта, Београда и Загреба, такође превазиђена, јер се, додаје Јонке, није ваљда развио само око та два средишта него и око Сарајева и Титограда. То је Јонке казао у једној својој ранијој изјави.

Ми не бисмо рекли да је то и политички добро смишљено иако је несумњиво речено да би се тиме показала ширина, толерантност, политичка зрелост — једном речју да би се тиме задобили Сарајево и Титоград. Нико наравно не пориче данашњи жив културни размах у овим градовима — неједнак, наравно, и по ширини и по дубини. И он ће, надајмо се, бити и све живљи, а опет се неће у њима и око њих, бар у догледно време, стварати посебни књижевни језици, па ни посебне варијанте књижевног језика, ако можемо судити према законитостима развитка других књижевних језика, који, када постану књижевни, остају безваријантни и у више књижевних и културних центара, ма ни мало не заостајали они ни иза нашег Титограда, и нашег Сарајева, ни иза нашег Загреба и нашег Београда. Ово обично и онда када су то и удаљени центри, чак и када не припадају истоме народу него већем броју њих, па и када нису у истој већ у више различних земаља. Нико, нпр., не говори о варијанти књижевног француског језика у Швајцарској, нити било ко долази на идеју да тај језик у овој земљи, па ни у Белгији или Канади, где има, и разумљиво је што има, и неких уочљивих разлика — назове неким другим именом, већ је то и у тим земљама француски језик.

У време изграђивања нашег књижевног језика Цетиње је, не само у XIX већ и у првој половини XX столећа, па и нешто даље, свакако живље од Подгорице (данашњег Титограда) суделовало у културном и књижевном животу. А ни Мостар у томе погледу једно време није играо мању улогу од Сарајева. И нико не би могао тврдити да Црна Гора са својим културним центром и Босна и Херцеговина са њиховим нису имале утицаја на изграђивање нашег књижевног језика. Сви су наши крајеви, а не само културни центри, који мање а који више, имали и имају таквог утицаја на књижевни језик. Али се не може више рећи него да су то њихови, кад тешко уочљиви а кад и видљивији, прилози заједничком књижевном језику, који се ипак изграђивао и развио управо око два центра, око Београда и Загреба.

Јонке поново, у своме 39. Разговору о језику (Вјесник од 23. II 1971), тврди да је погрешна и незнанствена, штавише, та констатација зато што у њој није речено да се наш књижевни

језик развија и око Сарајева и Титограда. Знанствено би, значи, било да је у првој тачки Закључака новосадског договора речено да се поред Загреба и Београда развијао и око Сарајева и Титограда. Лепа ми је та знаност по којој се развијао књижевни језик око Титограда, у који у време тога констатовања још није била пренета ни цела републичка администрација с Цетиња. А што се тиче културних установа: музеја, библиотека, института — нешто је од њих и до данас тамо остало, а у то време још ни једна није била прешла у Титоград, а једини црногорски књижевни часопис Стварање остао је на Цетињу скоро 10 година после Новосадског састанка (свеска за јануар месец 1963) изишла је на Цетињу. И Цетиње је увек дотада било књижевни центар Црне Горе. А онда, познатији књижевници, и најватренији Црногорци, живели су ван Црне Горе. Све то не значи ни да се око Цетиња и око Стварања формирао књижевни језик који би имао неких упадљивих посебних особина друкчијих од оних што карактеришу језик књижевности и културног живота Београда и Загреба. И никада се у Црној Гори није стварао посебан књижевни језик, па ни онда када је тамо живео и стварао П. П. Његош, што никако не умањује генијалност великог песника и мислиоца. А не умањује ни вредност данашњих стваралаца, то што немају посебне варијанте књижевног језика. Сарајево је, разуме се, играло много виднију улогу и у књижевности и у општекултурном животу и пре последњег рата и наше револуције, а после рата и много јаче. У њему су, као и у Мостару неки, живели и стварали познати књижевници: И. Самоковија, рецимо, Б. Јевтић, М. Марковић, Х. Хумо и др. А ни за њихов језик се не може рећи да је био језик неког посебног типа, друкчији од језика изграђеног око београдског и загребачког књижевног центра, иако се говорило чак и о босанском језику, много више и с више оправдања — о босанском стилу (в. Наш језик, књ. V из 1937, стр. 65—69), који још више карактерише језик неких писаца (раније П. Кочића, а у наше време Б. Попића, нпр.) чије је стваралаштво везано пре за Београд него за Сарајево. Онај ко би хтео да утврди научну истину да ли се и данас, када су они културни центри својих република, око Сарајева и Титограда развија књижевни језик посебних обележја или више иде зајед-

ничким токовима с књижевним језиком какав се формирао и даље се у истом правцу углавном развија у Београду и Загребу, — тај би се морао служити научним методама анализе језика, којима се стално служимо проучавајући језик, при чему ми нисмо дошли до резултата који би Јонкеу дали за право. До њих нису дошли ни лингвисти Босне и Херцеговине, па су, оцењујући стање књижевног језика у својој републици, о томе стању јасно и одређено казали своје мишљење које је познато и Љ. Јонкеу и целој нашој јавности. А то мишљење не потврђује већ негира Јонкеову оцену о ненаучности констатација учињених у 1. т. Закључака новосадског договора. Ко се с нама у овоме случају не слаже, упућујемо га на језик и стил М. Селимовића, рецимо, или другог којег сарајевског књижевника, да на конкретном примеру провери ко је овде у праву. Још се мање може говорити о данашњим посебним обележјима језика културних центара Црне Горе. Ми се за ово нећемо позивати на оне чланове управе Друштва црногорских књижевника на које се Јонке позива, већ на оне друге, што се с овима не слажу и јавно доказују да неки чланови управе неовлашћено дају изјаве у име осталих, и на језичке стручњаке Црне Горе, који су свакако тамо најпозванији да кажу стручно мишљење о овоме. Књижевницима који се слажу с Јонкеом можемо препоручити да упореде своје текстове, па и оне у којима сами говоре о црногорскоме језику, а не само текстове својих књижевних прилога, са језиком београдских и загребачких књижевника, на једној, и Његошевим језиком, или језиком М. Миланова, на другој страни, па ће се уверити да су у тешкој заблуди, и они и њихови покровитељи, јер је лако запазити да је њихов језик неупоредиво сличнији с језиком осталих наших књижевних центара него с језиком два сада споменута великана из њихова завичаја.

Дакле, ни по констатацији око којих се центара књижевни српскохрватски, одн. хрватскохрватски језик развијао — новосадски договор није превазиђен. На овоме се договору и ми дуго задржасмо, али ћемо ипак казати још коју реч о њему, јер се он у овим причама и препиркама око књижевног језика одвећ често спомиње. Сада као да све невоље потичу од тога договора, чији смо значај сви истицали, ништа више ми из Београ-

да него другови из Загреба, а подједнако с нама и они из Сарајева и Новог Сада, и чије смо одредбе сви настојали што потпуније образложити и објаснити. „Он се није довољно освртао на Босну и Херцеговину и Црну Гору”, каже сада за њега Љ. Јонке у својој изјави сараднику Комуниста (види стр. 19. тога листа од 21. I 1971). Занимљиво је зашто позвани из тих република (а ми за позване сматрамо језичке стручњаке и друштва књижевника, али не оне, наравно, што неовлашћено у име других говоре, као и политичка руководства) остају привржени новосадском договору. Даље, испод крупног наслова *Новосадски договор је застарио*, на сада цитираном месту у речи проф. Јонкеа читамо о њему: „било је неугодних ствари с Новосадским договором”, „оствариван је продор екавице не само у Хрватску него и у Босну и Херцеговину па и у Црну Гору”. Ту се констатује да се тај договор сматра као неко свето писмо, да је то за некога „алфа и омега до судњег дана”, да је у једној емисији на радију из месеца липња (јуна) прошле године речено „како је он посљедња ријеч науке”. Ми овде нећемо коментарисати садашњу „популаризацију” новосадског договора донету прво у загребачком *Језику* бр. 1, год. XV, стр. 3. и 4, где се каже да „Новосадски договор није плод социјалистичких прилика у нас” и да „Новосадски закључци нису настали као природан израз јединственог настојања двију страна, нити су били одраз стварних језичких прилика, него су одраз одређених хтијења једне стране и прилика времена у којем су настали” ... Таква је оцена новосадског договора осуђена и у средини у којој је настала. Нећемо коментарисати ни тврђење да је он настао у доба централизма и унитаризма. А да ли се то доба у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији може тако карактерисати — на то нека одговоре они који су у тим питањима компетентнији од нас. Уместо тога ми ћемо упутити и још једанпут на ауторизован стенограм говора свих учесника на Новосадском састанку (објављен у свесци *Летописа Матице српске* за месец јануар 1955, из кога се свако објективан може уверити с колико је воље и жеље да се разуме смисао речи и мишљење сваког саговорника он донесен, у како демократској атмосфери се на томе састанку водила дискусија о свим питањима, какав је дух сарадње владао на ново-

садском договору, како је била искључена и свака помисао на принуду макар и појединца да усвоји било шта што се противи његовом уверењу, и с каквом једнодушношћу свих учесника су примљени закључци на њему.

А осврнућемо се, даље, на приговоре који нам се чине што не пристајемо на измену било које одредбе новосадског договора, иако нико од његових бранилаца није одбио да разговара о питањима која су расправљана на томе договору. Али нико није ни позвао на такве разговоре. Ја лично, пошто је мени узето у грех што сам наводно устврдио „како је новосадски договор посљедња ријеч науке“ и „како је он једино полазиште“, поводом тога морам рећи да је за мене несхватљиво како се било коме могу приписати речи које дотични никада није казао.

О новосадском договору рекао сам да је научно заснован (в. Борбу од 20. јуна 1970, где је објављен разговор на телевизији у коме је то речено), а не да је он последња реч науке, како ми је то приписао проф. Љ. Јонке, зато што је мењајући облик мојих речи хтео да им промени смисао, мада у томе није успео, јер оно што сам рекао о основи новосадског договора, иако од поодавно утврђено, наука до овога часа није изменила. Јонке је још и даље отишао у своме намерном недобронамерном мењању мојих речи и мога схватања о питању односа према екавском и ијекавском изговору у нашем књижевном језику. Говорећи (у своме 38. Разговору о језику, објављеном у Вјеснику од 16. II, 1971) о томе ко је од учесника на новосадском договору и у Анкети Летописа МС, која му је претходила, био за употребу само једног од два изговора, а ко опет да оба изговора остану равноправна у употреби, ко је предвиђао да ће један од тих изговора у догледно време потиснути други итд. Јонке једноставно каже: „За Михаила Стевановића све те разлике не представљају никакве тешкоће, све му је заправо једнако и јединствено“. Ако ишта у нашем језику има двојако, дакле неједнако, па, према томе, и нејединствено, то је изговор некадашњег гласа ђ — ово знају и ученици првог течаја основне школе. И Јонке ме овде представља као лингвисту који то не зна или неће да зна. Доиста је далеко отишао. Ја сам, међутим, у једном од својих иступања на Новосадском састанку о дво-

јаком изговору, екавском и ијекавском, од речи до речи казао: „Што се изговора тиче, неко је мало пре у дискусији рекао да екавштина има много више изгледа на успех. Истина је да је она много простија, али ја, право да кажем, иако сам је сам прихватио, не знам да ли се може рећи да ће она у догледно време потиснути ијекавштину, која је баш сада узела прилично маха и у источном књижевном центру. А и овде је главно то што оба изговора могу остати у књижевном језику као и досад без икакве штете по наше језичко јединство” (Летопис МС, књ. 375, стр. 52). Ја сам се, дакле, недвосмислено на договору изјаснио за оба изговора. Али Јонкеу то не конвенира, па ми, уместо цитирања или бар слободног интерпретирања мојих речи, ставља у уста бесмислицу. А он ту мења, и то знатно мења, и речи А. Белића казане о двојакном изговору на Новосадском састанку. Белић је тамо рекао: „У принципу двојаки изговор старог *jata* — исто је тако орастао са нашим народом као ћирилица и латиница. Зато он треба и даље да остане у употреби”. Иако се за то изјаснила већина учесника новосадског договора, ја такође, као један од њих, а и сам Љ. Јонке, наравно, — овоме је потребно да Белић види тешкоће у двојакном изговору, па му приписује да је само указао на те тешкоће, без обзира на то што Белић о њима није говорио, већ је казао оно што смо навели.

Колико се Јонке не устеже да ствари нетачно представи, може послужити и његова тврдња да ја 10 година пишем и иступам против постојања варијаната у заједничком књижевном језику Срба и Хрвата, коју је изнео у своме чланку објављеном у загребачком Вјеснику од 4. I, 1969. г., на сам дан састанка у Загребу, на коме је требало да се договоримо о неким изменама у начину обраде Речника двеју Матица, под којим је условима, према захтеву Управног одбора Матице хрватске, једино могао да се продужи рад на заједничком довршењу овога дела. Јонке, дакле, говори о моме десетогодишњем писању и усменом иступању противу варијаната, иако му је морало бити познато да то није тачно јер сам ја први пут говорио о тзв. варијантама на Сарајевском конгресу југословенских слависта септембра месеца 1965. Своје мишљење о питањима разлика у књижевном језику Срба и Хрвата изложио сам затим у једном предавању на семинару професора основних и средњих школа у Београду

месеца јануара 1966. И то сам предавање, нешто мало проширено, одмах затим објавио у 1. свесци Нашег језика за ту годину, под насловом *Стилско-лексичке разлике, а не језичке варијанте*. Говорио сам, дакле, два пута и једанпут писао, у временском размаку од свега 6 месеци, које је проф. Људевит Јонке претворио у 10 година. Оне што су такву моћ имали, некада су називали чудотворцима.

Ја и даље, наравно, остајем при својој тврђњи о научној заснованости новосадског договора, и у вези с таквим својим уверењем желим да расправимо како стоји са тврђама да се у социјализму све мења, а једино новосадски договор треба да остане неизменљив. Ово последње, колико нам је познато, нико није тврдио. Нисам, значи, ни ја то никад казао, него сам у споменутом разговору на телевизији рекао једино још и то да, ако нешто у томе договору треба мењати, то може учинити само ауторитативно тело, какво је било оно што га је донело, а да га може когод мењати и на своју руку, али ја томе не бих хтео бити саучесник у таквој послу.

Овде ћемо и одређено рећи: новосадски договор у ствари има два дела: први део, садржан у 1. тачки Закључака тога договора, у којој стоји да се наш заједнички језик развио око два главна средишта, Београда и Загреба, да има два књижевна изговора и да је јединствен (и то је, ваљда, свакоме јасно после објашњења у коме је значењу употребљен, и у коме је једино могао бити употребљен, придев *јединствен*). Ово су све научно утврђене чињенице и оне се не могу мењати, као што се ни друге научне истине не мењају, ни у социјализму. А то управо чини основу осталих тачака, тј. другог дела новосадског договора, који садржи на њему преузете обавезе. Зато смо ми рекли и кажемо да је новосадски договор научно заснован. За нас из те, понављамо — научне основе, као природно произилази да један језик треба да има, пре свега, један службени и научни назив, који ваља да буде што адекватнији; затим: један правопис, један речник, једну терминологију; да два књижевна изговора и две азбуке (одредба о њима је у 3. тачки Закључака) у њему буду равноправни и да је потребно на свему томе заједнички радити. Ми ни данас не видимо разлога зашто се не придржавати тих обавеза иако обавезе нису наука, нити смо

то икад тврдили; нисмо ни могли тврдити да је тај део новосадског договора научан. Ми смо говорили само о научној основи његовој, садржаној у првој тачки Закључака.

Велика је штета што се кривим представљањем чињеница, грубим извртањем не само мисли већ и речи оних што друкчије мисле, новосадски договор сасвим нетачно приказује, па га необавештени гледају у том осветљењу. Само тако се могу схватити речи хрватског књижевника Ј. Врховца у интервјуу Слободној Далмацији, по којима новосадски договор, који он не одбацује у целини, укалупљује језик и смета његову слободном развоју. Новосадски договор је, међутим, сав на принципима за које се Врховац залаже. Он је за „толерантност и подстицање за обогаћивањем, а не осиромашењем“, за „узајамно повећивање и обогаћење језика“ наших народа, „против убацивања анахронизама и којекаквих умјетних кованица“ у њега. На то су управо, а свакако и на то, учесници новосадског договора и мислили када су се изјаснили за уклањање препрека природном развоју језика. Ми се управо за то и данас залажемо јер смо, као и Ј. Врховац у овоме, за језик као израз слободе човекове, за слободу језичког израза, за слободан избор језичких средстава које норма језичка допушта.

Ако се утврђена правописна правила, која има сваки језик, не сматрају ограничењем слобода, — ниједна друга од добровољно прихваћених обавеза наведених у Закључцима новосадског договора не ограничава те слободе, ни у избору писма или изговора, ни у избору речи и израза који су у употреби: у књижевности, културном животу или свакодневной пракси народа који говоре заједничким језиком. Зато би, по нашем мишљењу, и језик и цео наш културни живот имали само користи од извршења тих обавеза. И ми мислимо да их извршавамо: да се придржавамо одредаба заједнички израћеног правописа, да поштујемо равноправност оба изговора и обе азбуке, да довршимо заједнички започети речник савременог српскохрватског језика и да, што пре будемо могли, приступити изради термилолошких речника за све области науке и технике, у које треба да уђу не само српски термини, него да тамо где су хрватски друкчији и њих унесемо поред

српских, управо — уколико се нађе да су ови други бољи — узме-мо њих пре оних што су код нас досад били обичнији.

Ако друге средине у којима се говори и пише нашим заједничким језиком сматрају да ће боље послужити своје народу, његовој култури и целој нашој заједници, друкчијим односом према овим проблемима, оне ће наравно поступити како саме буду хтеле. Ми сигурно нећемо тражити да мењају свој став, већ ни зато што би то сасвим излишно било чинити; нећемо им, штавише, ни скретати пажњу на заједничке обавезе, јер су оне себе већ разрешиле од њих. Али и ми, ваљда, имамо право на самостално решавање питања која се само нас тичу, поред осталог и на слободан однос према новосадском договору, имамо, дакле, и право да се држимо заједнички с другима примљених обавеза и после одустајања наших партнера од њих.

И, најзад, пошто је свако заузео свој став, нема разлога даље распредати о овим питањима и губити на томе време, које се може много занимљивије провести, а и много корисније употребити.

М. Стевановић

ЛЕКСИЧКО БЛАГО НАШЕГ ЈЕЗИКА И НОРМАТИВНИ ОДНОС ПРЕМА ЊЕМУ

Данас је у области речничког блага просто незамислив класични неговатељ језичке правилности, са онако строгим нормативним односом какав запажамо нпр. у Маретићевом *Језичном савјетнику* или у многим прилозима предратних свезака „*Нашег језика*“. Данас смо сведоци праве лексичке плиме, или, како би се то модерније рекло, лексичке експлозије, лексичко благо буја и навире — и потпуно је илузорно и нереално замишљати да се то све да довести у строги ред, складно уредити и систематизовати. То никако не значи да у развоју и животу лексике нема места за активну улогу радника на језичкој култури. Напротив, никад у прошлости нашег језика и културе, од победе Вукове реформе наовамо, није за будући лик језика била толико важна свесна интервенција, вољни чин.

Али данашња пожељна нормативна интервенција у речнику има неки релативистички карактер ако се тако може рећи, карактер опште, оперативне регулативе, којој је циљ одржати у контроли крупна збивања у језику, а не завиривати у сваку појединост, још мање узалудно, донкихотски покушавати зауставити оно што је неминовно, неумитно. Предуслов за добро сналажење на пољу неговања језичке културе у области лексике јесте њено опште, начелно упознавање, уочавање општих збивања, макро-процеса у њој, посебно тачна оцена праваца развоја и функционалних императива.

*

* * *

Са развојем културе и друштвених и међународних односа дошло је до корених промена у лексици, њеним системима и њеном функционисању. То се огледа првенствено у овоме:

1) Нагло се и изванредно увећао број појмова битних у животу (било уопште у друштвеном животу, било у делатности појединих струка), који према томе траже имена, именовање. Док се класично, патријархално домаћинство у ствари ретко, тек с времена на време сретало с новим производима и предметима, тако да је језик имао времена за поступно попуњавање својих изражајних средстава и уобличавање и стабилизацију принова у њима — дотле данас нови производи притичу у непрекидном потоку, а одговарајуће привредне и др. службе једва успевају да како-тако импровизују за њих потребну номенклатуру. Исто је тако и у појединим ужим струкама; зна се, на пример, за читав милион органских једињења или милион и по животињских врста, па је лако схватити да у таквим струкама постоје просто неограничене потребе ширења терминологије.

Та стална глад за новим називима, кад они постају у неку руку масовна потрошна роба, чини да наслеђени продуктивни обрасци творбе речи нису ни издалека довољни. Зато је у оквирима домаћих, словенских творбених елемената дошло до бујног развоја сложеница, такође до интензивирања неких типова изведеница. Међутим, ове потребе много више се задовољавају на један други начин. Наиме, развио се један изванредно богат и гибак фонд творбених елемената страног порекла — претежно грчког и латинског — различитих префикса, суфикса, основа, уопште модела (*а-, ин- екс-, ко-...*, *био-, гео-, аеро-, хидро-...*, *-логија, -номија, -графија, -гонија, -фонија...*, *-тор, -ант, -ер...*, *-иони, -иван, -илан, -антан* и још много других). А сви се ти елементи сразмерно лако лепе један на други, односно на разнолике стране основе — далеко лакше, са мање отпора језичког осећања, него при спајању домаћих творбених елемената. У овоме и јест основни узрок продирања лексике туђег порекла у наши језик, а не у утицај овог или оног језика.

2) Са тим иде и појава великог броја привремено актуелних појмова, а с њима и привремено актуелних речи, назива. Свакодневно тако рећи дефилује кроз живот људи и друштва мноштво разних помодних, пробних и сл. артикала са одговарајућим називима (луксан, миксал, гарван, пирол, галакс, дралон, малон, галофак, пересам, хелентон, акватан, мерипол, глосантин, теписон, биљана, бинела, вегета, антикор, антилед,

сомболад, ледошлаг итд. итд.) — али највећи број тих *оксигана* и *продиксана*, са својим „програмираним снагама“ и „мелизирањем“, пробе по површини језика као пена, протичући — а не притичући у језик, представљајући у појединостима непостојани али као појава стални данак језика нужностима савременог друштва, понекад и одсуству изражајне културе или и трговачке етике (ипак ово не треба генерализовати, већина тих назива направљена је у ствари спретно и целисходно).

Појава привремене лексике никако није ограничена на ову стихију тржишта, него она у великој мери представља законитост цивилизације. Тако ћемо се у многим струкама (укључујући лингвистику) срести са великим бројем условних, једнократно употребљених термина: расправљајући одређена питања аутор импровизује извештај број термина, просто зато да му послуже у расправи, а не да их уведе у језик. — Нешто је друкчија условност употребе термина у законодавству, односно уопште у правним текстовима.

3) Такође изузетно важну нову околност представља изванредно увећање међујезичког саобраћаја, колосалне размере преводилачке делатности (довољно је као пример узети непрекидни преводилачки рад у Танјугу), практично сталан контакт свих језика цивилизованих друштвених заједница са неколико великих светских језика, што значи и стални посредни или непосредни међусобни контакт начелно свих језика света. Отуда је природно што је у току снажна функционална стандардизација речника, лексичких елемената и система — у међународним размерама. То је с једне стране уједначавање поља значења речи (за пример можемо узети управо реч „поље“, где примене као *поље значења*, *поље рада*, *магнетско поље* и сл. у ствари представљају интернационално проширење појма „поље“ у оснивном значењу) — а с друге богаћење неких низова и категорија које нису биле нарочито својствене штокавским народним говорима, отуда ни лексици Вукова речника. Исто тако, лакше се и брже архаизирају неке наслеђене категорије ако немају паралеле и ослонца у важнијим европским језицима.

4) Као последица јачања међујезичких веза, узајамности и других момената својствених савременој међународној језич-

кој култури смањена је способност нашег језика да прерађује речи страног порекла и да их прилагођава домаћим системима. То видимо нпр. на властитим именима; док је некад језик успевао да преради (одн. преведе) грчко *Георгиос* или енглеско *Џорџ* у „Борбе” руско *Пјотр* у „Петар”, чак и француско *Жан* у „Јованка” или „Ивана” и кинеско *Кун Фу-Дзи* у „Конфуције” или „Конфуџије” (истина, ово последње уз посредништво других језика) — дотле се данас гасе и последњи остаци те способности: нпр. већ кажемо *Григориј Чухрај* (а не *Григорије*, како смо још увек могли назвати јунака „Тихог Дона”). Такве појаве запажају се и у општим, апелативним речима; приметно је извесно смањење гипкости нашег језичког израза под утицајем неприлагођених или само делимично прилагођених позајмица, затим подривање неких наслеђених акценатских законитости, најзад оптерећење гласовне структуре речи, посебно све већи проценат дугачких, гломазних речи. У овом погледу очите су и разлике зависне од порекла речи: речи из класичних језика често су дугачке, а иначе углавном добро прилагођење нашим законитостима, али навала англицизма озбиљно оптерећује наше језичке системе, лишавајући их граматичке гипкости; из других језика данас ретко преузимамо нове речи, па ту и нема већих тешкоћа.

У смислу ових општих напомена указаћемо на неке лексичке категорије које су данас посебно актуелне и захтевају посебну пажњу радника на језичкој култури.

Појаве обнављања партиципских образовања

Познато је да је словенски прајезик одржао развијен партиципски систем и предао га у наслеђе посебним словенским језицима. Схематски приказано, разликовали су се партиципи:

	активни	пасивни
презента	уче	учимъ
перф. презента (квалиф.)		(не)научимъ
перфекта	училъ	учень
„ II (резулт.)	учивъ	

Тај систем се несумњиво почео пасивизирати и осипати на прагу историјске епохе словенских народа, али се (бар у околини Солуна) није био распао. Тако су родначелници словенске писмености, Константин — Ђирило и Методије, могли у својим преводима искористити партиципе, и они су их не само искористили него и оживели, ојачали — подешавајући словенски израз према грчком, где се чувао врло активан и богат партиципски систем. Из кирило-методске писмености тај систем се пренео у српски средњовековни књижевни језик, а исто тако и у руски — тако да га је славеносрпска писменост још увек активно одржавала. Развијеност тога система не огледа се само у репертоару облика, него (можда још више) у синтаксичкој гипкости, разноврсности функција. Тако су се два основна активна партиципа могла употребљавати у ствари у свим реченичним функцијама у којима данас можемо употребљавати нпр. реч „уплашен“: у атрибутој, како у односу на субјекат („Уплашени дечак заплака“), тако и на друге именичке појмове („Охрабрио је уплашеног дечака“); у адвербијалној (ко-предикатској, као додатак предикату), и то и овде било у односу на субјекат („Дошао је уплашен“, „Уплашен и изненађен, он се заплака“), било у вези с другим члановима реченице („Затекли су га уплашена“); понекад и у правој предикатској („Дечак беше уплашен“). Напротив, други перфектов партицип (резултативни, са *л* у наставку) био је изразитије везан за предикатску функцију.

Међутим, српскохрватски народни говори (овде нас интересују штокавски) коренито су редуковали тај систем, како се види у приложеној схеми (знаком минус обележене су функције које штокавски говори не чувају, а које су својствене употреби партиципа у кирило-методској писмености).

		Парт. през.	перф. I	перф. II
1. атриб. ф.:	а) уз субјекат	—	—	
	б) уз др. појмове	—	—	
2. адверб. ф.:	а) уз субјекат	учећи	—	
	б) уз др. појмове	—	—	
3. пред. ф.:		—	—	учио

Што се тиче пасивних партиципа, у штокавским говорима просто је елиминисан партицип презента (такође тип *необоримъ*), док се партицип перфекта (*учен*) добро очувао.

Како сви утицајнији европски језици чувају развијен партиципски систем, у поређењу и контакту с њима штокавска изражајна средства показују извесну непотпуност, „дефицитарност“, што у практичном раду нарочито осећају преводиоци. Отуда, а и просто у тежњи сажетијем изражавању, долази до извесног попуњавања те празнине у нашим изражајним системима.

1) Већ је у штокавским народним говорима била донекле активна категорија попридевљених, атрибутски употребљених радних придева. У новијем развоју књижевног израза она се снажно развила и стекла велику продуктивност, преузимајући у знатној мери атрибутску функцију активног партиципа перфекта (нпр. у руском имамо начелно редовно према овим нашим придевима облике на *виший* док у српскохрватском језику придеви типа *бивши*, *почивши* не показују знатнији развој). Тако су данас сасвим обични примери типа *протекли дани*, слично и: *нарасли*, *одрасли*, *покисли*, *надошли*, *новодошли*, *прошли*, *озебли*, *прозебли*, *ужегли*, *задригли*, *усахли*, *набрекли*, *натекли*, *промукли*, *препукли*, *умрли*, *поднадули*, *пали*, *упали*, *преостали*, *процветали*, *устајали*, *набујали*, *здивљали*, *подивљали*, *закржљали*, *сматорели*, *опустели*, *олабавели*, *почађавели*, *оћелавели*, *оздрабели*, *омршавели*, *омлитавели*, *полудели*, *огрубели*, *изгладнели*, *потамнели*, *поцрнели*, *загорели*, *окорели*, *пожутели*, *преживели*, *погинули*, *минули*, *преминули*, *препланули*, *клонули*, *оронули*, *утрнули* и многи други.

2) Сам Вук Караџић, одлучујући се у начелу за народни штокавски а не славеносрпски систем, направио је ипак један уступак: задржао је глаголски прилог *прошли*, иако је он у народним говорима био практично ишчезао.

3) Такође се према глаголском прилогу садашњем развила веома продуктивна категорија придевских речи: *клечећи* (нпр. *клечећи став*), *трчећи*, *седећи*, *водећи*, *руководећи*, *стојећи*, *предстојећи*, *постојећи*, *теглећи*, *мислећи*, *светлећи*, *висећи*, *претећи*, *летећи*, *важећи*, *лежећи*, *идући*, *будући*, *владајући*, *све-*

знајући, одговарајући, задовољавајући, осигуравајући, олакшавајући, отежавајући, понижавајући, вапијући, главнокомандујући, изненађујући, окрепљујући, успављујући, запањујући, узнемирујући, умирујући, застрашујући, ратујући, путујући, надражујући, текући, умирући, растући — и многи други сасвим уобичајени примери, да и не говоримо о мање обичнима као *вредети, крстарећи, цвилети, одређујући* итд.

4) Трпни придев не само да је повећао фреквенцију употребе, него је понешто проширио и поље значења. С једне стране, у недостатку пасивног партиципа презента употреба трпног придева шири се и на садашњост, нпр.: „Учено од родитеља, дете је говорило. . .” (што не значи да су га родитељи некад раније учили, него начелно истовремену радњу, својствену партиципу презента у језицима који га имају). С друге стране, овај облик понекад преузима и атрибутску функцију **активног** партиципа перфекта, нарочито у појединим специфичним жаргонима (*зарибани куглични лежај, кородирани метал, неексплодирана бомба, цркнута мачка* и сл.).

5) Снажно се развила категорија придева пасивног квалификативно-глаголског значења на *-ив/-љив*: *непремостив, непреводив, неизводљив, несагорив, неискорењив, неуловљив* и сл. (ови придеви обичнији су у одричном него у потврдном облику). Овај тип је у народним говорима и у Вуковој лексичкој слабо заступљен, у ствари једва засведочен, али европски језици имају одговарајућа образовања, па је и код нас дошло до наглог развоја. Тиме је потпуно надокнађено ишчезавање одговарајуће варијанте на *-м*.

Све поменуте појаве имају исти правац и представљају својврсту регенерацију, обнову партиципског изражајног потенцијала. Међутим, ту не треба видети обнову партиципа као **граматичког** система; обновљене категорије јесу продуктивне, живе, активне — али задржавају јасне карактеристике лексичких појава, са њима својственим ограничењима, селективном применом, зависношћу од лексичких карактеристика основе. Начелна је тежња ових придевских образовања сталност значења (квалификативног или резултативног типа) — а не овремененост, конкретност, факултативност каква преовлађује код глагола. Исто тако, запажају се различита ограничења

продуктивности, нпр. код попридевљених радних придева; та су ограничења не само семантичког карактера (в. код М. Стевановића, НЈ VII, 86—92), него и формалног, морфолошког: такви придеви не развијају се према глаголима на *-ити* макар семантички услови били и испуњени (*искрварити, заглибити, затравити* и сл.), а нерадо и према глаголима страног порекла (*експлодирати, кородирати, еволуирати, докторирати, дипломирати* итд.).

Према томе, и нормативни однос према овим појавама треба да буде не као у граматици (где се с правом инсистира на чврстим правилима) него као у лексици; а то значи без крутих схема, без унапред створених судова, који не воде рачуна о конкретним лексичким околностима везаним за дато образовање. Начелно све поменуће процесе можемо сматрати позитивнима, јер повећавају функционалну способност нашег језика и олакшавају му комуникацију с другим језицима; уосталом, унификација изражајних система у међународним размерама већ и данас битно олакшава посао преводиоца, а у будућности може бити од великог значаја за машинско преводeње. С друге стране, треба настојати да се у тим променама не иде пребрзо, да се отпор језичког осећања не ломи насилно.

Као конкретнији закључак може се узети да попридевљени радни придеви не доносе практично никакво оптерећење језичких система (сем што неки од њих нису способни за двовидску употребу), па их не треба ничим сузбијати. Посебно нека нас не буне случајеви неподударности основе придева и глагола, као *омлитавити: омлитавели*; ствар је просто у томе што придеви на *-ил-* нису стекли продуктивност.

Придеви на *-ић* исто су тако функционално добродошли у највећем броју случајева, али на жалост често су веома дуги, гламазни, тако да оптерећују језик (уп. *обеспокојавајући, деkontаминирајући* и сл.). То ипак не значи да треба водити неку систематску борбу против њих, сем што се, као и другде, треба супротстављати претеривању, одсуству мере, насиљу над језичким осећањем. Сама спонтана творба ових образовања углавном се зауставља тамо где се нуди неки други образац, па је у овом смислу оправдана нормативна интервенција у случајевима

ма непотребних дуплирања, кад се придеви на *-ћи* могу успешно заменјивати синонимима, нпр. *спасоносан* уместо „спасавајући“, *дречав* ум. „дречећи“, *зарађене стране* ум. „ратујуће стране“, поготово *жив* ум. „живући“ и сл. Има, међутим, много случајева где не постоји довољно блиска и обична замена (нпр. *трчећи корак*, *претеће писмо* итд.).

Такође не треба заустављати развој придева типа *непреводив* (мада нема потребе ни оправдања да се обичне речи типа *неоспоран* замењују типом *неоспорив*). Што се тиче распореда варијаната на *-ив* и *-љив* (*неизводив/неизводљив*), можемо препустити да њихову употребу спонтано регулише језичко осећање. Овде стање у Вуковој лексици (практично одсуство варијанте *-ив*) нема значај начелног преседана, јер је категорија сасвим неразвијена; изгледа ипак да је одатле варијанта *-љив* генерално примењена у речнику Ристића и Кантрге, што је доста утицало и на решења у правописном речнику (уз правопис од 1960. г.), тако да је тамо варијанти *-љив* дато нешто више места него што одговара културној пракси.

*

* *

И у разним другим областима лексике има изузетно живог развоја и превирања. Тако је нпр. у творби сложеница дошло не само до наглог увећања њиховог броја, него и до квалитативне промене. С једне стране, иако нису биле нарочито својствене словенским језицима, узеле су широког маха есоцентричне сложенице, тј. тип у коме сложеница значи модификацију онога што значи сам други део сложенице. Тако је тај други формант задржавао (у самосталној употреби) улогу централне, тежишне речи (око које се развија породица сложеница), и то не само у морфолошком него и у семантичком смислу — као општи, матични појам у односу на уже, специфичне, који остају семантички наслоњени на њега (*привреда: пољопривреда, водопривреда, електропривреда*), за разлику од класичних, есоцентричних сложеница (није исти однос у *кора: жутокора, белокора* јер то нису врсте коре него биљке). С друге стране, веома је честа активна семантичка двочланост сложенице; многе новије сложенице имају карактер синтаксичке

спрега, у којој и један и други део могу носити логички, реченични нагласак („водоинсталатер и електроинсталатер”, односно: „електроинсталатер, електромонтер и електромеханичар”). — У вези са оба поменута момента долази до померања и у акценатским односима и законитостима; данас већ треба признати да су узалудна и безизгледна нормативна настојања да се не пуште силазни акценти на унутрашње слоге у сложеницама, која још могу утицати на графику у реченицима, али не и на реални говор.

Исто тако живу, динамичну област лексике представљају речи туђег порекла, и то не турцизми, мађаризми итд. (то су само рецидивни, статични елементи који се не принављају), него интернационална лексика — али то је посебна, врло сложена тема, о којој нећемо овде шире говорити*.

*
* *

Као општи закључак можемо узети да у свим тим лексичким превирањима треба избећи крутост и пуризам, али одржати меру. Култура изражавања, посебно у избору лексике и њеној примени, подразумева не само избегавање неправилних, некњижевних облика — него и подешавање израза приликама, намени, а изнад свега одржавање јасности, целисходности. Има веома много речи и спрега условне вредности, које су у некој ситуацији добродошле а у некој неумесне. Понекад смо склони да за напрегнуто, неприродно изражавање окривљујемо само страну лексике, а у ствари често не постижемо растерећење израза и ако преведемо стране термине али при томе задржимо структуру реченице. Недавно је у писмима НИН-у објављен један пример:

„Потенција културних делатности је однос између укупних функционалних капацитета културе у оквиру једне општине, и њеног коефицијента примарних чинилаца, односно производа броја становника и идеалне дистанце на њеној територији. То

* Ова тема је опширније обрађена у мојој недавно објављеној књизи „Наш књижевни језик на сто година послје Вука”, изд. Друштво за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд, Кнез-Михаилова 35.

значи да потенција не приказује снагу јединица културних делатности у оквиру општине, већ њихов утицај одређен величином њихових функционалних капацитета са једне стране, и броја становника и величине њене територије са друге”.

Овде су једнако несрећно употребљене и домаће и стране речи, и никуда нас неће довести ако заменимо *територија* са „подручје”, *дистанца* са „растојање” итд. Уосталом, посматрајући у овом тексту сваку реч за себе немамо јој шта замерити.

У ствари је у уобичајеном језику друштвене комуникације доста мали број, а поготово мали постотак речи које имају изразит нормативни, структурални недостатак. Ипак, мерила за утврђивање таквих недостатака треба што прецизније утврдити. Начелно би се могло рећи да нека реч не представља срећну принову у књижевном језику углавном у овим случајевима:

1) Ако својим склопом нарушава граматичке, системске норме — пре свега гласовне, ако се у њеној структури препознају некњижевни елементи (дијалекатски, архаични, тзв. „народна етимологија” и сл.), нпр. *руководиоц*, *лебац*, *жертва*, *зетец* итд.

2) Ако се добијају за нашу артикулацију тешки гласовни склопови, какве имамо у усвојеним речима типа *инстинкт*, *интендант*, *делинквент*. Кад год је могућан избор, добро се одлучити и за краћу реч, а не за гламазну, многосложну.

3) Ако дође до незгодне коинциденције са већ постојећом речју, нпр. непристојном; и обична хомонимија може бити сметња, поготово ако обе речи припадају истом или блиском појмовном низу.

4) Ако је реч таквог склопа да мора остати граматички дефективна или структурално особена, што се односи нпр. на непроменљиве придеве (какви су турцизми на *-ли* или англицизам *фер*), затим на именице које се тешко мењају, (што се запажа нарочито у односу на множину, тако да се ова категорија код појединих речи просто избегава), какве су *гну* (антилопа), *кна* (биљка), а и такве као *жири* (у односу на множину), *какао*, *буги-вуги* и др.

5) Ако нема потребну јасност, прозирност (ово вреди за оне речи које по својој функцији морају бити прозирне, мотиви-

сане). Тако су данас за многе људе недовољно јасни термини *таконпрсташи*, *лихонпрсташи* — јер се данас каже „ларно“, „непарно“, а не „тако“, „лихо“ — а овде је прозирност функцио-нално потребна; напротив, није никакав структурални недоста-так термина *водоник*, *кисеоник* данашња непрозирност елемента-*ник* (основа глагола *никнути*, тј. превод за грчко *-ген*) — јер код имена хемијских елемената мотивисаност нема активну функцију.

6) Ако се сукобљава са законима продуктивности, тј. ако де-лује натепнуто, као насилна, неспретна кованица, нпр. *гласоклон* (каденца), *главоклим*, *горушичност*, *инструментовка* итд.; пого-тово је важно да не буде мање обична него њен синоним, реч истог значења ако таква постоји.

Ова последња сметња може временом и ишчезнути, кад се на неку реч привикнемо, као што смо се привикли на *кишобран*, *колосек* и сл. Напротив, остале поменуте карактеристике пред-стављају начелно трајно оптерећење — мада саме по себи не могу спречити улазак такве речи у књижевни језик; уосталом, као пример структуралне неподесности наводили смо и речи чија је признатост у књижевном језику неоспорна. Наиме, да ли је нека реч у стандардном језику или изван њега — не одређују лингвисти, чак ни правописи, него узус, обичај, пракса друштве-не комуникације.

*

* *

Тиме долазимо и до последњег питања, у ствари првог и по-следњег, главног у извесном смислу: шта радници на пољу је-зичке културе могу учинити на унапређењу или чувању те кул-туре у области лексике?

Одговор је изван сваке сумње: ништа нагло и радикално. Међутим, посматрано дугорочније, одговор није тако песимисти-чан. Напротив, могу учинити доста ако у самом властитом од-носу према језичкој култури испуне неке услове, пре свега:

— ако при оцењивању језичких појава постигну сигуран и објективан суд, за који је нужно не само повећавати знање него се и ослобађати заблуда, чак одбацити приличан део онога што се среће у филолошкој литератури;

— ако делују рационално и одмерено, не затрпавајући корисне и нужне интервенције баластом ситница, субјективних ставова и закаснелих, узалудних покушаја да промене оно што је већ чврсто ушло у изражајни обичај;

— коначно, ако делују упорно, неуморно, систематски, а не у наступима емотивних реакција.

При томе треба знати да је најбољи, у ствари једини ефикасни тренутак кад се може вољним актом утицати на лексичка изражајна средства сам улазак нове речи у језички друштвени саобраћај. Због тога преводилац, или језички редактор књига и информативних средстава, или високошколски наставник било које струке (кад уводи студенте у специјалну терминологију), или просто онај радник у рекламном одељењу предузећа који именује нове производе и трговачке артикле — имају више утицаја на карактер речничког фонда него радник у лингвистичкој установи.

Што се тиче наставника у општеобразовној школи, он може деловати углавном на посредан, али изванредно важан начин: развијајући језичку културу бака, учећи их како ће се културно и рационално изражавати не само кад „дете на крилима маште“, него и кад буду правили опис робе, или извештај, или елаборат, или нормативни акт. Ако то успемо, може нам од данашњих бака сутрашњи трговачки радник неће наметнути израз „*токи-воки*“ (него ће то бити речимо *примопредајник*, *радиофон* или сл.), или нам сутрашњи спортски новинар неће наметнути термин „*кечезкечкен*“ (него ће нам понудити нпр. скраћено „*кеч*“).

У томе је велика могућност просветних радника да допринесу сутрашњој изражајној култури и сутрашњем стању лексичких система, али и велика могућност да испусте ту прилику, чак и да је погрешно искористе.

М. Пешикан

ВУК-ДАНИЧИЋЕВИ АКЦЕНАТСКИ ПРИНЦИПИ И НАША СТАНДАРДНА ПРОЗОДИЈСКА НОРМА

Проблеми акцента у наше дане све више привлаче пажњу језичких стручњака. Разлоге за то налазимо у доста неуједначеној акцентацији на подручју нашега језика: како у народним говорима и дијалектима, тако и у границама стандардног књижевног језика. Не треба бити језички стручњак па да се запази шаренило које влада у овој области нашега језика. Врло лако се распознају, управо по тој говорној особини, људи који су родом из Зајечара, Врања, Свилајнца, Крагујевца, Ваљева и Чачка, да узмемо само подручје Србије. На нашу велику жалост, оно што вреди за носиоце локалних говорних особина добрим делом се може рећи и за оне који су стекли више па чак и високо образовање, за оне који су дипломирали на неком од наших факултета. Дешава се, и не тако ретко, да и они што у току школовања усвоје понешто од стандардне акцентуације напуштањем школских клупа, ако се врате у родни крај, поново прихвате акцентуацију својих суграђана. А има и случајева да појединци који добу у крајеве са конзервативнијим акцентуацијама из крајева који имају новоштокавски акценатски систем, мало дужим боравком у новој средини почињу усвајати акцентуацију локалног говора, почињу напуштати своју првобитну акцентуацију која је, уз то, књижевна, стандардна. Обрнути случајеви, рекло би се, знатно су ређи.

Поставља се питање: зашто је то тако? Зашто је проблем усвајања стандардне акцентуације код нас стално акутан?

Јединствен одговор на ово питање тешко је, управо немогуће, дати. Разлога за такву ситуацију у нашој ортотонији има више. Указујемо на ове:

1. Ситуација коју налазимо у народним говорима на подручју Србије, а и у целој области српскохрватског језика, врло је разнолика, неуједначена:

има говора са само једним акцентом, и то акцентом своје врсте,

други говори имају претежно два акцента;

има и говора са три акцента, и на крају:

постоје говори који имају четири акцента.

Ово је ситуација говорног подручја СР Србије. Ако се узме у обзир цела штокавска говорна област, овом броју се може додати и један број народних говора који знају и за пет акцената.

То је први разлог што је проблем акцентуације, управо усвајања јединствене, књижевно-стандардизоване акцентуације код нас акутан проблем. Али то није и једини разлог, већ има и других.

Наша школа, од основне до факултета, ову област нашега језика никада није обрађивала с потребном озбиљношћу; питању акцента никада се није посвећивала потребна пажња. Мало је чудно, али не и несхватљиво, да се, рецимо, у нашим школама првог и другог ступња, може научити коректан изговор неког страног језика, а да се у тој школи не савладају основни принципи наше стандардне акцентуације.

То значи да се учењу страних језика поклања више пажње него учењу матерњег језика. Ко сноси одговорност за то? Не бисмо били правични ако бисмо кривицу за овакво стање бацили само на наставнике српскохрватског језика. Они сигурно носе на својој души један део, али не и цео грех. За такво стање крива је школа као институција, наставни колектив у целини. Давно је речено, и то управо у вези са усвајањем граматичких норми нашега језика, да су ту наставници овога предмета осуђени на пропаст ако их у њиховој тежњи за подизањем језичке културе не подрже све њихове колеге, сви они који са каталогом у руци улазе у исти разред. Уколико се тако не поступа, жеља наставника матерњег језика да код својих ученика развије осећање за језичку исправност, да их ослободи локалних језичких особина, неће уродити плодом. Све ће то подсећати на легенду о зидању Скадра на Бојани.

Део одговорности за овакво стање пада и на наше радиотелевизијске станице. Те институције, чија је васпитно-образовна моћ немерљива и чија се говорна реч слуша у врло великом броју наших домова, — од главног града до најзабаченијег кутка наше земље, мало пажње поклањају овој компоненти наше речи. Напротив, могло би се рећи да у виду разних „квизова“ или „шоуа“ радио и телевизија потпомажу неговање локалних говорних особина и тамо где то не би смело да буде. Није нам познато којих се критеријума придржавају ове институције при одабирању спикера, али бисмо могли на много примера показати да им је стандардни изговор: нормална штокавска артикулација и четвороакценатска система — тј. разликовање свих квалитативно-квантитативних обележја нашега стандардног језика — на последњем месту. А тако не би требало и не би смело да буде. С обзиром на функцију ових средстава масовне информације, с обзиром на то да је њихова говорна реч данас присутна у врло великом броју наших домова, с обзиром на то да жива реч радио-телевизијских спикера прати наше дете од његових првих корака до коначног оформљења, а и доцније, оправдан је захтев да језик не сме бити последња брига радних људи у тим институцијама.

То су неки од разлога зашто је акценатска ситуација код нас акутна, увек актуелна. А проблем је стар колико и тежња за стварањем јединственог књижевног језика.

Тачно је да је Вук Карацић својим Рјечником (из 1818) и целокупном својом реформом у области нашега језика дао акценуацији прогресивнијих говора штокавског дијалекта предност над осталим акценатским системима који постоје на нашем језичком тлу. Тачно је, уз то, да је овај потез, макар у почетку имао и изразиту ноту личног карактера, био и једино могућ, једино прихватљив за наш језик узет као лингвистички индивидуалитет. Вуково опредељење за говор „ерцеговачког“ типа било је историјски условљено, јер ма који други говорни тип са нашег језичког подручја не би имао онолико присталица у прошлом веку колико је имао говорни тип који је презентирао Вук: како у граматици, као систему, тако и у акценуацији. Истини за вољу треба рећи и то да ни данас, сто и више година после Вукове смрти, ни један други говорни тип, ни једна друга акце-

натска система — баш за то што је ситуација и у границама штокавског дијалекта, а о друга два дијалекта да и не говоримо, доста неуједначена — не би могли да се приме за стандардне, за општесрпскохрватске. Као што видимо, оно што је у прошлом веку урадио Вук за наш књижевни језик било је најрационалније и најприхватљивије. Ма колико ми данас мудровали о „варијантама“, или посебним језицима са изразито националним обележјем, ни наше време, да, рецимо, није било Вука и илираца, не би имало другог избора до онога који је учињен у прошлом веку, иако ни тада, као ни данас, зона најпрогресивнијих говора у кругу штокавског дијалекта није била најраспрострањенија — али јесте општесрпскохрватска, што се не би могло рећи ни за један други говорни тип.

У вези са Вуковим опредељењем за прогресивнију штокавску акцентуацију вредно је указати на то да је било покушаја и пре Вука да се тој акцентуацији да књижевни карактер. Тако је, нпр. Шиме Старчевић у својим Ричослоеницама дао акцентуацију прогресивнијих икавских говора штокавског дијалекта — дат је систем од четири акцента (посве кратак: *пак, небо, дид* — то је наш краткосилазни, мало уздигнут па брзо спуштен: *говорити, толико, грихота* — наш краткоузлазни, мало подигнут на дуље: *карам, питам* — наш дугосилазни, посве растегнут: *казати, везати* — наш дугоузлазни). Али Старчевићеве идеје, као ни идеје његових претходника: граматичара и лексикографа укључујући и Јурја Крижанића, нису наишле на плодно тло. Нису прихваћене. Овај посао, дакле, и у нормирању акцентуације, чекао је Вука. Мада је Копитар могао упознати Вука са оним што је до тада било урађено у овој области нашега језика, чињеница је да се Вук, нарочито у акцентуацији, није много ослањао на своје претходнике. Ако је у Писменици и био под утицајем Луке Милованова, у Рјечнику од 1818. он је сав свој. Али његова тадашња акцентуација није савршена, чак није ни испуњена жеља да се она до краја перфектуира, боље рећи Вук није још био дорастао томе врло сложеном задатку. Истина, Вук је у Рјечнику указао на основне квалитативно-квантитативне карактеристике херцеговачких, тј. најпрогресивнијих штокавских говора наводећи акценатске опозиције типа *кѣѣбук : клѣбук, лѣѣто : лѣѣто, ѣѣдша : ѣѣдша, ѣѣдра : ѣѣдра*, где је само једна од акце-

натских компонената и фонолошки релевантна, носилац семантичке диференцијације. То говори да је Вук већ тада јасно уочавао разлику између наших двају кратких акцената, али он или није сматрао да је ту дистинкцију нужно обележити и у оним случајевима где акценатска компонента није једина диференцијална особина између појединих речи или је био свестан немогућности да то сâм учини. Отуда у Рјечнику од 1818. и нема акценатског система као целине. Овакав Вуков став може се објаснити и задатком који је он себи поставио, уз то акценат у нашем језику не условљава, у великом броју случајева и семантичку разлику. А то је, свакако, разлог зашто се ни на стандардној акцентуацији не инсистира у довољној мери, и тамо где би требало да се она негује; да ли ће се рећи *девојчица* или *девојџица*; да ли ће се рећи *девојка* или *дѣвојка* за значење тих речи није битно. Прозадијске карактеристике тих речи за семантичку њихову компоненту су ирелевантне. Измене акцената не повлаче у тим примерима и измене значења. Додајмо уз ово да Вук ни много касније није сматрао да је графичку разлику између „и” нужно спровести до краја у граматички и речнику. То ће тек да уради Вуков непосредни ученик и заслужни радник у области нашега језика, Бура Даничић. Истина, Вук у Рјечнику од 1852. пише: „Велика хвала Бурџу Даничићу који се трудио око преводѣна ријечи на Њемачки и Латински језик и око поправљања и надгледања у штампању”. А познато је да није то било и једино што је Даничић урадио за тај рјечник. Познато је да је управо Даничићевом заслугом овај речник и у акцентуацији савршен. Зашто то Вук није истакао у Предговору? Свакако не зато што је то хтео приказати као своје, него зато што ни тада није сматрао да је то тако значајно. А ми знамо данас да је то и те како значајно. У вези са овим вредно ће бити подсетити се неких успомена Армина Павића.

Павић, један од истакнутих Вукових присталица у Хрватској, у некрологу Б. Даничићу (*Ђуро Daničić umro 17. studenoga 1882, Rad JA књ. 77, на стр. 183*) пише у вези са наведеним Вуковим речима о Даничићевој помоћи следеће: »Ко је проучио прво издање рјечника па за тјем Daničićеву Gramatiku i onaj članak o akcentima u Miklošičevoj Slavische Bibliothek taj već po tomu zna, da je Daničićeva pomoć te je Vukov rječnik u drugom

izdanju izašao ovakav" и да је Даничићева помоћ при изради тога речника била много већа »nego sam trud oko prevođenja i korekture«. Павић у продужетку пише и ово: »Pokoјnik (тј. Даничић, А. П.) ми је неколико мјесеци пред смрт једноћ приповијдао, колико га је труда стajало, док је Вука упutio, да у рјечнику треба сваки пут разликовати два кратка акцената, онај трећи особити акценат за gen. pl. n. pr. *ljûdi* да није ничему, и да поред акцената на главном облику треба метнути и акценте на one облике, у којима се акценат мијенја«. Павић уз то истиче ово: »Nije pokojnik time htio smanјiti Vukove zasluge, kao da akcentuacija u rјечniku nije njegovo djelo, jerbo је odmah dodao: kada је starac spoznao, da doista tako треба, milina га бјеше и gledati и slušati, како bistro, како brzo razabiraše sve разлике и u pero ми ih kazivaše«.

Дакле, Вуковим речником из 1852. и Даничићевим акценатским студијама ударени су основни принципи српскохрватске акцентуације. Ти принципи могли би се овако исказати:

1. Акцентогена реч може имати само један акценат. Од тога се изузимају сложенице и, евентуално, узвици;

2. Српскохрватски књижевни језик зна за четири акцената: два дуга и два кратка — то је њихова квантитивна компонента, уз то постоје и квалитативне разлике: улазна и силазна тонска обележеност;

3. Акценти силазне природе, по правилу, везани су за иницијални слог акцентогених речи: значи јављају се на једносложним речима (*uidс: dân*) и првом слогу вишесложених речи (*мама, мамица, брди, брдиимийи се*);

4. Акценти улазне интонације, који су својствени само прогресивнијим говорима штокавског дијалекта, односно који су се појавили у новијем периоду развитка нашега језика, јављају се на свим слоговима осим последњег, значи: не јављају се на једносложним речима као ни на ултимим вишесложних речи;

5. Полусложенице, а гдекад и сложенице, могу имати и акценат на оба своја саставна дела: *йрвобрајучед, зулум - чалма* односно такве речи могу имати и силазни акценат ван иницијалног слога: *злойдглеђа, очевидно, очилд'но, богобдјазан*. Иако је тако код Вука, у стандардној акцентуацији књижевног језика

зују, колико се оне у пракси поштују. Али то није само случај са акцентима. То нам може бити и пријатно и непријатно са знање.

Али, овакав став наших језичких стручњака не значи да они свесно затварају очи пред реалном ситуацијом, да не прате живу реч. То не. И управо због праћења живе говорне речи, због жеље да и акценатска норма прати акценат свакодневног говора, наши савремени акценатски кодификатори унели су доста иновација у ову област српскохрватског језика. Савремена акценатска норма флексибилнија је него икада раније. Основна начела, која су дали Вук и Даничић, још увек су на снази, још увек се поштују, али не због тога што се нико не усуђује да ту ништа мења, што нема смелости да та начела ревидира, него због тога што су ти принципи још увек и принципи оних говора на чијој је основи изграђен наш књижевни језик, наш стандардни језички израз. Другачије речено, Вук-Даничићева акценатска норма још увек је реалност у оним зонама наше језичке области чији је говор узет за основицу српскохрватског језика, још увек је реалност у „нашој Тоскани“. То је један од разлога због којих ми и данас инсистирамо на изнесеним акценатским принципима. Али, то исто тако треба истаћи, одступања од Вук-Даничићевих акцената како у појединим случајевима тако и у акценту целих категорија не само да се допуштају него се уносе и у наше граматичке нормативе. Као потврду за то навешћемо ове примере:

1. Према класичном, тј. Вук-Даничићевом акценту: *сѣнѡвѡ-сѣндвѡма*, *друѡвѡвѡ-друѡдвѡма* стандардна ортотоничка норма прихвата и други акценат, онај аналошки: *сѣнѡвѡ* - *сѣновѡма*, *друѡвѡвѡ* - *друѡговѡма*;

2. Према Даничићевом акценту: *о дувѡру*, *у догаѡвѡју*, *на по роѡвѡју*; *на прстѡну*, *на камѡну*, *у говѡру*, *у чопѡру*, данас је свим обичан, у овом облику, и акценат номинатива јединине: *у дѡзару*, *на ѡдроѡвѡју*; *на кѡмену*, *у говѡру* (в. М. Стевановић: Савремени српскохрватски језик, I, 218—219.

3. Према класичном: *мѡне*, *тѡбе*; *мѡни*, *тѡби* данас се не сматра некњижевним ни акценат *мѡне* - *мѡни*, *шѡбе* - *шѡби*;

4. Поред Вуковог *ѡвѡј*, *ѡнѡј* прихвата се и: *ѡвѡј*, *ѡнѡј*;

5. Поред *пòћи, нàћи; пèћи, рèћи* данас имају стандардну вредност и акценти силазне интонације у наведеним облицима: *пòћи, нàћи; ùдћи, рèћи*;

6. Поред презентског акцента: *читáмо - читáте, седíмо - седíте* стандардни нормативи прихватају и: *чиíиáмо - чиíиáте, сèдáмо - сèдáте*;

7. Двојаке акценте прихватамо и код глагола типа: *трéсти*: *трéсти - трéсти*;

8. Свакако је највише акцентских измена у облику аориста: Тако према Даничићевом акценту од глагола типа *крéнути*: *крéнем*, који код Даничића у 2. и 3. л. једине тога облика гласе: *крéну*, тако и *покрéну* имамо *крéну*, *идкрéну*. Према Даничићевом: *и́рну*, *и́решрну* данас је једино у употреби: *и́рну*, *и́решрну* (в. М. Стевановић: Данашњи акценат аориста, НЈ н. с. V, 256 и даље);

9. У акузативу једине именица ж. р. на -а типа: *брзина*, *врућина* код Вука и Даничића имамо само краткосилазни акценат на првом слогу: *брзину*, *вјсину*, *врүћину*, *дүбину*. Поред тога акцента савремени језички нормативи данас прихватају и онај аналошки, који је знатно чешће у употреби: *брзину*, *вјсину*, *врүћину*, *дүбину* (в. М. Стевановић: Савремени српскохрватски језик, I, 241);

10. Уопштавање акцента осталих облика имамо и код именица ж. р. типа *глава*, *брада*, односно *кдза*, *вдда* у дативу и акузативу једине, као и у номинативу множине (в. код мене НЈ н. с. XII, 12—24 као и 233—245);

11. Стандардни нормативи прихватају и извесне редукције дугих поста акценатских слогова: *девојáкá*, *си́нóвá*, *Америкáнацá*, *Босáнацá*. Последња дужина у оваквим позицијама може бити и занемарена;

12. У акцентуацији појединачних примера одступања од Вук-Даничићевих акцената су знатно бројнија. Увек се иде за тим да акценатска норма одражава реалну ситуацију наше говорне речи, али се, истина, не одбацује ни класични акценат све докле док се не утврди да тај акценат више не живи у говорној речи.

Као што се из овога што је овде речено може закључити, савремени акценатски нормативи не оглушују се о живу народну реч.

13. Одступање од Вука имамо и у акцентуацији сложеница типа *првобратучед*. Вук ту има два акцента. Овакав акценат налазимо и код наших граматичара, а и у Правопису (из 1960). Проф. Стевановић у Савременом српскохрватском језику I поред таквог акцента даје и онај повучени, који је саображен са правилима новоштокавске акцентуације: *сврзимџија, сврзибраџа* (стр. 419); такав акценат имају и сложенице типа: *дудњекеса, братсџестра, коњџкрадица, горњџградски* (оп. цит. 424—425) и сл.

14. Има неслагања у односу на Вука и у акценту ијекавских рефлекса старог гласа љ. Вук, а према њему и сви наши граматички и ортоепски нормативи, има м. љ < љ = *ије*, а м. љ < љ = *ије*: *бџело - бијџело, бџело - бијџел*. Међутим, многи ијекавски говори, ако не и већина тих говора, имају или: *бџело, бџело*, или, пак, *бијџело, бијџело*. Потписаноме се чини да би и ту требало поћи за савременим стањем у ијекавским говорима и прихватити поред: *ије*, и *ије* и *ије*, *ије*.

Као што видимо, и поред нашег захтева да се придржавамо класичних принципа у акцентуацији, стандардна акценатска норма није крута. Напротив. Она прихвата све оно што је резултат унутрашњих акценатских измена у прогресивнијим говорима штокавског дијалекта. Наравно, уколико оне не руше основу Вукове системе. Зато су, по нашем мишљењу, сувишне сугестије неких страних слависта, макар оне биле и добронамерне, да се из наше прозодије уклоне квалитативне дистинкције, а да се задрже само квантитативне њихове компоненте. Такве измене у систему наше акцентуације не могу се прихватити из два разлога: 1. што бисмо тиме довели у питање обележавања семантичке стране многих наших речи и 2. таквим обележавањем не бисмо дали реалну слику акценатског стања ниједног говорног подручја наше језичке области. А оба та момента су толико значајна у овом случају да се они не могу пренебрећи⁴.

А. Пецо

* Скраћена верзија предавања одржаног на Коларчевом народном универзитету у Београду 28. I 1971. године.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ СА МОРФЕМОМ *-КЪУ ОДН. *-КЪ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Тачно одређивање развојних етапа савременог књижевног језика могућно је вршити само у границама релативних термина. Када једна језичка особина престаје да живи, и када је друга замењује у систему, тешко да је уопште могућно одредити с обзиром на специфично еластичну природу српскохрватског књижевног језика, одн. његових норми. Готово би се могло рећи да је свака нова етапа језика у одређеном континуитету са претходном тако што се временске изоглосе датих особина укрштају са индивидуалним. У пракси то значи да ће код једног од два писца, чак и истог поднебља и времена (а поготову код оних који су по томе различни), искрснути пример који се сматра особином „претходне” епохе. Граматичар који кодификује норму, а као такав има друштвену улогу чиниоца који усмерава језик, тада је заправо израз (и синтеза, рекли бисмо) *тенденције* у језичком систему, исто онолико колико је израз система. Уосталом, то је сасвим у складу са дескриптивно-прескриптивном природом нормативне граматике. И када се узме у обзир његова сједињеност са датим системом, природно је што се уочена тенденција поклапа са стањем, док се „изузети” сврставају у архаизме, чији је живот условљен стилем појединца.

У случају придевских заменица које се јављају у двојаким облицима — (а) са контаминираним од два корена морфемом *-кѡ- и (б) са морфемом *-къ- језички материјал свих фаза савременог књижевног језика показује следеће:

(а) употребу облика са морфемом *-кѡ-:

Каква блага. — *Какви* коњи, *какви* ли јунаци? — Лијеп је гледати, но *какав* је мирисати? — Какав данак без јар-

кога сунца? *Каква* ј' ноћца без сјајна мјесеца? *Какви* л' свати без млада женика? — Да он *такав* остане *какав* је ноћу с тобом. — Што изгуби брата *оваковога*. — *Овакву* им сердар књигу пише. — Он мисли да су сви људи *онакви*. — Кад би само и дању *онакав* био. — У Црној Гори *никакав* поп нема браде. — Под том планином имају зидине од *некаква* града. — *Свакаква* су страшила хтјела да га страше (Нар. прип. из осјечке окол)¹. — Кад *какав* без ноге уђе у трамвај, дуго чекам да му *каква* стара жена устане. — Може се присподобити *каквомугод* славонском селу. — *Какав-такав* опстанак. — Баш никад не би *оваквих* времена. — *Овакав* се направио².

(б) употребу облика без морфеме *-кѣв-, одн. са *-кѣ:

Што је тебе, *кака* је невоља? — *Кака* блага? — Видите *каку* нам је љубав дао отац. — *Кака* болест на овом јунаку, *така* болест на мом брату била. — *Кака* је *така* је. — Тамо они *оваки* и *онаки*. — А *оваке* ријечи говори. — Али ја за сад штампам и ову *оваку*. — Куда ћу *оваки*. — *Онаки* је змаје од Јастрепаца. — *Онакоме* главноме јунаку. — Је л' *онака*, како људи кажу. — Он са Србијом сад нема *никака* посла. — Отиде к *некакоме* ковачу. — И кида цвеће и траве од *свакаке* врсте (Шапчанин 1, 119). — Која тебе *таку* роди. — У мене *таки* братац био.³ — Ко год опазн у томе *икаку* сметњу. — На *некаке* сељачке тарнице. — Није моја теорија *никаки* аристократизам. — Ао, ти, *никаки* сине. — До нео ми је *оваку* радост. — И да сад живи у *оваком* свијету.⁴

По правилу, речници који нам дају овај материјал, или експлицитно или тиме што упућују облик без карактеристичне контаминоване морфеме на *какав, такав, овакав...*, показују већу употребу овога другог облика.

¹ *Rječnik JAZU* — примери из Вуковог језика, осим ако није друкчије означено.

² Матица српска и Матица хрватска, *Речник српскохрватског књижевног језика*, II, III, Београд — Загреб 1967, 1969.

³ *Rječnik JAZU* — примери из Вуковог језика, осим ако није друкчије означено.

⁴ Матица српска и Матица хрватска, *Речник српскохрватског књижевног језика*, II, III, Београд — Загреб 1967, 1969.

Нормативна граматика језика епохе, тј. Маретићева, рефлектује ово стање тако што говори о заменицама *какав*, *некакав*... , дакле о облицима са морфемом **-kьv*, а даје пример: Стане доказивати да је наше стање дошло с *каке* природне болести В. дан. 2, 136, тј. облик без контаминоване морфеме. Или говори о облику *икакав* дајући примере: Глобити га без *икаке* кривице, нар. посл. 85 и Без *икаквога* гњечења. рјечн., односно о облику *којекаки* дајући само примере: Устану с *каким* беговима. прав. сов. 67 и сл.⁵ Такво већ колебање кодификатора пружа лингвистици могућност да га тумачи као тренутак у којем се тенденција *остварује*, тј. као оштрију временски одређену изоглосу која постаје релативно *одређена* граница језичких епоха.

Таква је тенденција — чак ако је изражена и само у колебању норме — уколико видљивија уколико се пројектује на основи коју чини језик писаца који значе епоху. Александар Белић је, на пример, међу ствароце београдског књижевног језика, поред других, уврстио Лазу Лазаревића, чији „лобеограђени“ северозападни српски говор⁶ — и својом широком основицом, и својим континуитетом с Вуковим и вуковским књижевним језиком и својом типичном београдском еластичношћу — несумњиво чини књижевнојезички стандард краја XIX века. У његовом језику:

(а) примери придевских заменица са **-kьv* као што су.

Афера с Максом није на мени оставила *никаква* утиска (Шв. 52). — И, као *каква* господа (Б. 185). — *Какав* нос (В. 194). — Да ми кувају *некакав* теј (Писма 529).
— представљају праву реткост, када се бројно испореде са масом

(б) примера придевских заменица са карактеристичном морфемом **-kь*, као што су:

⁵ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963⁷, 506, 558, 189, 199.

⁶ А. Белић, НЈ II, 7, Београд 1934, 194.

Оваки случајеви (Шв. 12). — На *оваког* Ђиду (Н. 157). *Овака* чиста, красна цура (Н. 153). — За *таке* се очи ишло на муке (В. 194). — Јер *таког* скептика мало је (Шв. 7), — *Стотину таких*. (Шв. 20). — У свету *таких* људи (В. 187). — Кола у *такој* гомили, да једва миле (Шв. 26). — Знаш ли *кака* јој је ручица (Шв. 20). — Далеко је од *ма каког* осећања (Шв. 5). — *Икака* мало црња мисао (Шв. 54). — Ко нема *никака* посла (Шв. 4). — И с *некаком* поузданошћу (Шв. 10). — *Којекаке* досетке о Банаганима (Шв. 29). — Или *макаку* лаж (В. 229). — Он је сад напиао *некаког* кројача, који ће скројити *каку* комедију (Писма 531).⁷

У одређеном тексту, наиме, облици заменица без комбиноване морфеме *-kьv- појављују се и по 50 пута, да би се они с њом појавили 3—4 пута. Тако је, можемо рећи, за језик А. Лазаревића, а по датом одређењу и за стандарда краја XIX века — релевантна црта у опозицији *-kьv- : *-kь управо изразито присуство ове друге, али посматрано на основи норме, тј. на врло суптином осцилирању *граматичког мишљења*, очевидно је то и граница где прелази у следећу епоху друкчије обележена, тј. као изразити архаизам, одн. дијалектизам. Поред облика поп.-асс. sg. с. р., који проф. М. Стевановић сматра амбивалентним због његове једнакости са облицима прилога за означавање *каквоће*: *овако, тако, онако...* (*Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1970², 291) те тиме и најподложнијим ишчезавању, унутар система, поп. sg. м. р. обележен је оваквим развитком сигурно у најпотпунијем степену.

Да је то тако, може се показати, истим методом анализе *граматичког мишљења* епохе и *језичког стандарда* епохе, на стању у језику који је, што се односа *-kьv- : *-kь тиче, обележен сасвим друкчије, тј. обрнутим односом, или — да се изразимо термином дијакхроније — у језику који је као виши степен у развоју дату тенденцију остварио. Тако, књижевнојезички стандард XX века несумњиво чини језик и стил нобеловца Ива Андрића, са читавом својом широком централнодијалекатском осномом а са изванредном еластичношћу комуникативног средства

⁷ Примери су узимани из књиге А. К. Лазаревић. *Целокупна дела*, Библиотека српских писаца, Народна Просвета — Београд, s. a., стр. XLVIII + 1—537 (скраћенице: Шв. = Швабица, X = У добри час хајдуци, Б. = На бунару, В. = Вертер).

књижевног поднебља у којем ствара и чији је стваралац.¹ У језику и стилу, дакле, Ива Андрића

(а) примери придевских заменица са **-квъ-* као што су:

Па шта ја знам *какав* ће бити концерт (Нг 273). — И *какве* су Циганкине чини (Нг 106). — Крда најстрашнијег звериња, *какво* се само на сликама виба (Нг 49). — *Какви* су тешки (Нг 132). — *Такав* је његов положај и *таква* су његова схватања (Нг 109). — Да купи *такву* кућу (Нг 126). — *Такво* кликтање (Нг 132). — *Такви* људи (Нг 119). — За *овакве* послове (Нг 119). — *Овакве* жене (Нг 98). — *Оваква* велика општа страдања (Нг 287). — Иако у Травнику није учинио *никакав* већи испад (Нг 15). — *Никакве* наде (Нг 87). — *Онаквог* човјека (Нг 105). — Али не *онакву* *каква* је (Нг 123). — Без *икаквог* поштовања форме (Нг 47). — Кад *којекакве* терзије и казази воде ствари (Нг 79) и други²

— представљају такву масу да јој никаква статистичка обрада при утврђивању стања није ни потребна, масу на чијем се фону

(б) примери чија је апстракција **-кь*, као што је овај из приповетке Мустафа Маџар:

— *Таког* ме, зар бог створио да немам страха (Нг 35)

— осећају као изузетна категорија, са архаичном, одн. дијалекатском конотацијом. И у светлости језика који, дакле, није само материјал за правило, него је у најпотпунијем смислу критеријум језичке правилности, граматичко мишљење нужно ће осцилирати, удаљујући се или приближујући оси остварене тенденције зависно од тога у коликој мери узима у обзир оба своја задатака — дескриптивни и прескриптивни. У томе, природно, граматичко је мишљење диференцирано: удаљаваће се од поменутог осе онда када — у својој дескриптивној природи — бедежи стање, а то значи када узима у обзир и стил појединца. На

¹ З. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića*, Beograd 1967, 10 i d.

² Примери су узимани из збирке И. Андрић, *Немирна година*, Сабрана дела — Књига пета, Београд 1963, стр. 1—355, која садржи 12 приповедака из свих периода пишчевог стваралаштва.

пример, граматика Брабец-Храсте-Живковића даје међу показним заменицама: *овакав (оваки), такав (таки), онакав (онаки)*; међу упитним и односним *какав (каки)*; међу неодређеним: *икакав, никакав, свакакав, штокакав, кикакав (какав гдд), макакав, било какав, какав му драго*, тј. дублетне облике за прве две категорије, које су релевантне за читаво питање, а у примерима само облике са комбинованом морфемом: *Не буди такав. — Сиромас човјек, изгуби онаква сина. — Каква врба, такав клин* итд.¹⁰ Иако је то колебање, због хронологије, у своме квалитету друкчије од оног које налазимо у Маретићевој граматици, потпуном изразу граматичког мишљења одговарајуће језичке етапе, и оно указује на сложеност периода у којем се две етапе додирују.

Пратећи осцилирање граматичког мишљења у истоме смислу, видећемо да и нормативна граматика језика наше епохе, тј. граматика проф. М. Стевановића, рефлектује сложеност односа језичког стања и језичке тенденције. За разлику од ранијих, међутим, она разграничује ова два нивоа, па *Савремени српско-хрватски језик*, дајући међу облицима придевских заменица на првом месту следеће —

— показне:

овакав, -а, -о; -и, -е, -а

такав, -а, -о; -и, -е, -а

онакав, -а, -о; -и, -е, -а

— односно - упитне:

какав, -а, -о; -и, -е, -а

— неодређене:

никакав, -а, -о; -и, -е, -а

— одричне:

никакав, -а, -о; -и, -е, -а

— опште (одређене):

свакакав, -а, -о; -и, -е, -а (и придевске заменице са односно-упитним *какав, -а, -о; -и, е, -а* и партикулама *год, ма, било, му драго*, одн. са префиксом *и-*), дакле — облике са карактеристичном морфемом **-kъv-*, овима прикључује облике са **-kъ*, али

¹⁰ I. Brabec — M. Hraste — S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1965, 103—107.

им даје одговарајући стилски ранг према општекомуникативном рангу првих.¹¹ У таквој се диференцијацији — узимајући у обзир и језичку праксу (што представља нужни дескриптивни момент) и критички схватајући граматичко мишљење ранијих епоха — граматичко мишљење поклапа са осом остварене тенденције, или јој је сасвим близу, јер (одговарајући задатку прескриптивности) тачније исказује тенденцију. Тиме, у изразима прашке школе речено, доприноси сложеном задатку нормативне граматике: и откривају савремене морфолошке структуре језика и стабилизацији његовој,¹² тј. изградњи правилности у систему чији је један од основних система управо морфологија.

Др Живојин Станојчић

¹¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Научна књига — Београд 1970^г, 290—292. У првом издању облици са -*къ* се не дају.

¹² *Общие принципы культуры языка*, Пражский лингвистический кружок, Москва 1967, 397, 400—401.

ТЕРМИНОЛОШКА ПРАКСИОЛОГИЈА НЕКИХ НАШИХ СТАРИЈИХ МЕДИЦИНСКИХ ПИСАЦА

Под лошом термилошком праксиологијом у нас подразумевамо погрешан став и неисправно понашање медицинских писаца у процесу стварања и устаљивања нашег стручног језика, а посебно настојања да, независно од других писаца, пронађене термине уведу у употребу само путем својих публикација, не водећи, при томе, довољно рачуна о лексичкој вредности и семантичкој исправности тих назива, а нарочито о ономе што је позитивно и исправно у тој области досада већ постигнуто. Тим путем и тим начином развој наше медицинске терминологије залазио је врло често, чешће него што је смело да буде, на странпутице из којих се сада с тешком муком извлачи. Речи су, истина, обиловале, али исправни и у свему погодни термини нису увек пронађени. Оно што је у области грађе за нашу медицинску терминологију остварено достојно је сваке хвале, али од сирове и несрећене грађе до исправног језика и коначне терминологије пут је далек и тежак. Годинама смо затрпавани грађом, али смо споро и с муком одмицали у избору, у обради назива, у њиховом устаљивању. Колебања, лутања и раздруженог рада било је на претек. Последњих деценија напуштано је, с времена на време, и оно што је било добро, а увођено је оно што није добро. Заменявало се добро лошим. Језик је засипан неприкладним речима и изразима, које су њихови аутори често упорно и јогунасто бранили, иако нису осећали дух нашег језика. И, тако, створен је један нов, излишан посао: чишћење нашег медицинског језика од сасвим лоших назива. У одсуству систематског и координисаног рада и дубље семантичке студије настала је прилична пометња, јер се, како рекосмо, није

водило довољно рачуна ни о оном што је досада створено и прихваћено.

Не умањујући ниуколико заслугу наших првих терминолошких прегалаца и лингвиста, хтео бих да укажем и на њихове неминовне недостатке и грешке у раду. Треба јасно одвојити рад на прибирању лексичке грађе од рада на стварању коначне терминологије, рад на сабирању народних и народских медицинских речи од оних које с разлогом стичу или су стекле својство признатих термина. Али, не треба заборавити, један добар скупљач медицинских речи не мора да буде, самим тим, и добар терминолог и лексикограф. Од сирове речи до обрађеног термина толико је колико је од сирове потке до готове тканине. Терминолошка праксиологија наших старијих медицинских писаца односи се углавном на њихово превремено и недовољно образложено опредељење за један или други назив, увођењем тих термина у њихова властита дела и списе, с уверењем да је за прибављање права грађанства и приоритета тих речи довољно њихово увођење у употребу простим путем „дупштања у промет“. Тај део активности наших старијих медицинских терминолога неминовно треба подврћи строгој и објективној критици, пошто је изградња наше коначне медицинске терминологије за дуго времена била због тога укочена, подложна неоправданом колебању и великом застоју. Највећи грех су учинили они који су већ давно одомаћеним медицинским терминима неодговорно давали друга значења или их неоправдано замењивали неподесним терминима. На тај начин они су, неминовно, прекидали путању потребног континуитета у природном развоју нашег медицинског језика.

Ради процене валидности неких термина пред нама се налазе, поред речника сирове терминолошке грађе, и објављена дела истих аутора, у којима се они опредељују, с мање или више среће, за један од постојећих термина.

За *vertebra* у српској медицинској номенклаури постоји назив *пршљен*, а у хрватској *краљежак*. Међутим, то није сметало Арамбашину да у једној својој књизи¹ за пршљен каже *оченаш*: *слабобочни оченаши* за слабинске пршљенове. Нико

¹ „Људско тијело и његово здравље“, 1927.

није мислио да ће неко ставити у питање и израз *мишић* (за *musculus*). Па ипак исти аутор у истој књизи стално о мишићима говори као о *гуштерима* (нпр. *кукуљаста гуштери*), али, уз то, стварајући још већу забуну, он *гуштерима* назива још и дифтерију гркљана (*group*). За *тетиву* (жилу) Арамбашин у текст своје књиге уводи чудан израз *натегача*, па је за њега пречага (дијафрагма) *гуштернатегачни пријебој* (!). *Бедрењачом* готово сви називају *os ileum* (део карличне кости), док исти аутор тим именом означаје *целу* карличну кост, коју, по њему, „састављају 3 кости срасле међу собом: горњи, главни дио је *слатка кост* (цријевница), отрага *шупља кост* (сједњача), а сприједа горњи и доњи *прази* (стидница)“². А да би забуна била још већа Машек³ *бедрењачом* назива *ferur*, који Арамбашин зове *чоланом*. Према томе, у српскохрватској терминологији назив *бедрењача* носе: горњи део карличне кости (*os ileum*), цела карлична кост (*os coxae*) и бутна кост (*ferues*). У нашем медицинском језику *гркљаном* се назива *larynx*. Међутим, гркљан је за Миловановића *ждрело* (*pharynx*), а за Машека и Арамбашина *душник*. Према томе, речју *гркљан* у српскохрватској терминологији означавају се *larynx*, *pharynx* и *trachea*. За *ovarium* је готово свугде усвојена реч *јајник* или *јајњак*, па ипак је за Миловановића *јајник јајовод* (*tuba uterina*), док он (!) *јајник* назива *јајиштем*, коме Пешкић даје име *јајница*, а Арамбашин (чак) *сјемењача*, назив који у себи носи очигледне елементе мушке полне жлезде. Слично је и са српским називом за ту жлезду (*testis*). Потписати тај орган назива *семеник*, док Миловановић *семеником* назива *ductus deferens* (по нама *семеовод*), а *testis* назива *семениште*, мада именице *с наставком -иште* означавају место где се нешто дешава, а никако семенотворни орган. За *anus* данас је усвојена наша реч *чмар*, али Машек тим именом назива *colon* („улазни, силазни и попречни чмар“). Сасвим чудно звучи кад се за новорођенче нормално обложено *сипрастим мазом* (*vernix caseosa*) каже *плесниво дете* (Арамбашин).

Знатан удео у стварању оваквог хаотичног стања у нашој медицинској терминологији имали су и претерани језички чи-

² Израз који је у нас усвојен за *vulva*.

³ „Мала анатомија и физиологија“, 1921.

стунци, који су сваки латински назив хтели пошто-пото да преведу на наш језик. Тако је дошло, сасвим разумљиво, до усвајања лоше одабраних речи, па чак и до наказних кованица. Тако, Миловановић назива *thymus* виљушкача (за коју Арамбашин налази провинцијализам *кркомеце*), а простату *кестењача*. За Арамбашина је *prosector* *стрводер* (замислите како би звучала титула „стрводер главне болнице“!), а *chorioidea* *кровожиљњача*. Пешић преводи *astrotégalia* речима *штркавост* или *изђикалост*, што је вишеструко нетачно. Машек назива *talus* *глежњевац*, а *os spheroidale* *загвоздача*. Ево, шта од еуфоније бива кад се, на пример, за придев *calcaneosboideus* предлаже рогобатни придев *петничко-коцкачни*, за *calcaneonavicularis* *петнично-чуначни*, за *ligamentum pisouincinatum* *пасуљачно-канџачна веза*, за *ligamentum stytomaxillare* *шиљњачно-вилична веза*, за *ligamentum naviculocuneiforme* *чуначно-клиначна веза*, за *plexus anserinus* *гушчико-ногасти сплет*, за *apoda* *позитивна струјоводница*, за *d. parofideus* *пропуст пљувне (!) жлезде*, за молекулу *трошканица*, за неуробласте *живчороднице* итд. М. Борић, опет уводи реч *особац* за дете *заутробан* за *intrauterinus*, за *крпа (!)* за *калем*, *цвећка* за *ефлоресценција*, *труљак* за *sphaecelus*, *суварак* за *lambeau épidermique*.

Ма колико се борили да нађемо народну реч и да изградимо националну медицинску терминологију, треба сачувати смисао за меру. Зар је заиста потребно сваки латински термин превести на наш језик? Зар ће некоме бити лакше ако за *thymus* каже *виљушкача* (Миловановић) или *упрсница* (Немичић) или *кркомеце* (Арамбашин) или *једњаци* (Перичић)? Зар назив *простата* треба по сваку цену превести, па се налазе ови изрази: *кестењача* (Миловановић), *коренјача* (Пешић), *предстојница* (Дежман, Перичић)? Тражи се назив и за појам о коме народ нема никакву представу. Само се тако може разумети што Арамбашин за епител налази реч *соврња*, а Машек *тјеница*. Из истог разлога се не оставља непреведен ни назив *панкреас*, те му дају име *трбушна слиновница* (Машек), *трбушна слинавица* (Дежман), *царево месо* или *царевица* (Арамбашин), *гуштерача* (Панчић). Сперматозоид Арамбашин преводи речју *семена живиница*, мада наводи и моју кованицу *семеглавац*, док га В. Станојевић зове *детеродна клица*, Пешић *семичица*, а В.

Симић семена *клица*. Миловановић предлаже за имерзију термин *умакање*. У нас се већ усталио израз *навала крви* за *hyperhaemia*, па је зато излишно за тај појам предложити реч *приструна*. Неразумљиво је зашто је за *svagulum*, уместо *згрушак* или *угрушак*, подеснији термин *грудвица* (Миловановић). Уместо већ давно уведених назива за *radius* и *ulna* није на своме месту предложити непогодне речи *кратки цијепац* и *дуги цијепац* (Арамбашин).

Кад сам први пут чуо да се *fetur* у нашем језику назива *бутњача* (бутна кост) нисам могао замислити да ће тој кости Арамбашин дати име *чолан*, а Машек *бедрењача*. Назив *јајовод* за *tuba uterina* мислим да је добро наћен па никако не разумем потребу да се замени речју *јајник* (Миловановић), *јајцевод* (Ненадовић), *вадица* (Пешић). А шта тек да речемо о предлогу Арамбашина да се мозак зове *мождани* (за Лобмајера чак *можђани*), *сogium* *ћон*, рамењача (*humerus*) *свирала*, глежањ — *чичак* („зглоб у чичкама“), петна кост *тростолина*, хипотенар *мезимачни узвис*, сфинктер *смсак* („смсак од прохода“ анални сфинктер), паратиреоидна жлезда *заберикатна жлезда*, и још пуно у истом смислу и у сличној произвољности.

Мислим да је било и умесно, и потребно што сам се укратко, верујем објективно, осврнуо на лошу праксиологију неких наших старијих медицинских писаца. Они су нам, истина, открили велико лексичко богатство народског језика, али су, и нехотично, пут до правих израза засули неподесним, које сада, у ери коначног утврђивања наше медицинске терминологије, треба уклањати и замењивати језички исправним и семантички тачним, посао, који се могао великим делом избећи правовременом добром организацијом и тачно усмереним циљевима.

Проф. др Александар Б. Костић

О НЕКИМ СЛУЧАЈЕВИМА РЕФЛЕКСИВНОСТИ ГЛАГОЛА У СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Овом раду је циљ да се на једном мјесту скупи више примјера (и више типова примјера) једнаких значења или подзначања извјесних глагола, који се могу јавити у повратном, као и у неповратном облику. Ови глаголи иначе, кад се узму у свом пуном семантичком опсегу а не у овим свјесно одабраним семантичким одсјецима, могу припадати различитим категоријама, како по моменту активности, медијалности и пасивности, тако и по моменту прелазности одн. непрелазности.

Појава о којој ће се овдје говорити запажа се у глаголима као *бјеласати* и *бјеласати се*, *блистати* и *блистати се*, *бринути* и *бринути се*, *задоцнити* и *задоцнити се*, *грбавити* и *грбавити се*, *димити* и *димити се*, *захвалити* и *захвалити се*, *разговарати* и *разговарати се*, *селити* и *селити се*, *шетати* и *шетати се* итд. При томе се мора јасно истаћи да се за парњаштво о којем ће даље бити ријечи узимају само иста семантичка поља, нпр., у *грбавити* и *грбавити се*, *разговарати* и *разговарати се* и сл., без обзира на то што *грбавити* поред овог (медијалног) семантичког поља има и (активно, прелазно) значење *чинити другога грбавим*, или без обзира на то што *разговарати* поред реципрочног значења на које се овдје једино указује може значити и прелазно *разгљивати*, *забављати некога разговором* и сл.

Већ и из реченог произилази да се о таквим случајевима сасвим оправдано говори, при проучавању рефлексивних глагола, на разним мјестима. У књизи проф. М. Стевановића *Савремени српскохрватски језик II — Синтакса*, Бгд 1969, у поглављу о глаголском роду и сродним питањима, споми-

њу се, нпр., глаголи *шетати се*, *одмаћи се* (који у датим значењима могу стајати и без *се*) — у пододрељку о правим повратним, активним глаголима (стр. 536—537), *разговарати* и *разговрати се*, *причати* и дијал. *причати се* у пододрељку о узајамно — повратним, активним глаголима (стр. 539), *батрати* и *батрати се*, *копорнути* и *копорнути се* у пододрељку о неправим повратним, још увијек активним глаголима (стр. 541), *блистати* и *блистати се*, *сијати* и *сијати се*, *димити* и *димити се* у пододрељку о медијалним повратним глаголима (стр. 545). Овакву расподелу изискује чисто граматичко излагање. А окупљање ових разноврсних примјера у јединствену проблематику, омогућено нешто друкчијим, више лексичко-семантичким а мање граматичким приступом, доводи, међутим, до неких занимљивих закључака, којима се у исто вријеме могу проширити и поткријепити и други, већ раније изношени закључци.

Прије него што се пређе на примјере морају се учинити неке ограде, ради објашњења.

Прво, у примјерима у којима и постоји једнакост глаголских значења са *се* и без *се* — ипак се каткада јављају неједнаки рекцијски додаци, и зато у обзир долазе само они примјери гдје је и та једнакост сачувана; неће се наводити случајеви у којима глагол има двојаку рекцију и поред очигледне истовјетности семантике, рецимо:

Њезина је снага у иронији и сарказму, којим *се* каткад *изневјерује* тој својој дужности (Лисичар М., Виенац 1903. г., 487)

према:

... *изневјерује* ту своју дужност.

Акузативска реакција у другом примјеру претворила је глагол у прави прелазни. Наравно, друга је ствар ако су реченице с тим глаголима тако срочене да постојећа реакција не долази у објема реченицама до изражаја, до оформљења, тј. да исте подежне допуне нису сваки пут исказане — то још не означава разлику.

Друго, у овом раду се наводе само примјери оних глаголских значења која улазе у оквире књижевног стандарда. При томе треба напоменути да би се њихов број, кад би се они систематски сакупили што овдје није био задатак — веома пове-

ћао узимањем разних дијалекатских случајева: споменути глагол *причати се* већ је то потврдио.

Најприје ће се показати примјери када глаголи или ужа глаголска значења овога типа с повратном речцом *се* и без ње значе сасвим исто.

На врелом јулском сунцу *блистаху се* оклопи (Вукићевић М., Историја српског народа у слици и речи, Бгд 1912. г., 162). На њему *се блистају* реденици (Чолаковић Р., Записи из Ослободилачког рата I, Сарајево 1946. г., 19). Фигуративно: Нека *се* човек *блиста* свима заносним својствима ... осуђен [је], ако се за њ може рећи: „Нема ни мало карактера” (Поповић С., Просв. гласник XII, Бгд 1892. г., прилог уз бр. 3, 1).

према:

Блиста росно по ливади цвеће (Змај Јовановић Ј., Збирка ријечи у САНУ). Дугмета на модром капуту ... *блистају* (Мажурањић Ф., Од зоре до мрака, Згб 1927. г., 8). Фигуративно: У мојој само души живо *блиста*. На она доба златна успомена (Беговић М., Изабране пјесме, Згб 1925. г., 9). (Често су извођени) излети ... са учитељицама ... њиховим звонким смехом и речима где је *блистало* јужно или кајкавско наречје (Ћосић Б., Покошено поље, Бгд 1947. г., 117).

При употреби овог глагола можда се може учинити као да речца *се* говори о већој активности, ангажованости субјекта него кад се глагол употреби без ње. Међутим, и у неповратном и у повратном облику глагол *блистати (се)* највјероватније има увијек исто значење: *пресијавати се, јако свијетљети* (обично, према неким свјетлосним изворима), као и фигуративно: *имати велику предност у нечему над другим, веома се истицати*.

Нема разлике у значењу ни у употреби глагола *задоцнити* у његовој повратној и неповратној форми.

Моје пословице још се не штампају (дакле далматински прејумеранти не ће *се задоцнити*) (Вук Ст. Караџић, Вукова преписка IV, Бгд 1909. г., 345). Ако ти то не учиниш, учиниће Милица, па ћемо *се задоцнити* (Игњатовић Ј., Бураб Бранковић, Карловци 1859. г., 64). С ужасом спази да *се задоцнио*, да је давно требало да је на коњу (Сремац С., Путујуће друштво, Бгд 1910. г., 21).

Задоцнио сам нешто (Шеноа А., Сабране приповијести III, Згб 1884. г., 286). Ако си где позван у госте, немој *задоцнити* (Пелагић В., Стварни народни учитељ... , Бгд 1903. г., 253). Зашто досад код нас нема совјетске власти? Зашто сте тако *задоцнили*? (Московљевић М., превод: Шолохов М., Узорана ледина I, Бгд 1948. г., 172).

Глаголи *задоцнити* и *задоцнити се* стоје овдје у потпуно истом значењу: *стићи, доћи касније, појавити се послије одређеног времена*. Могло би се само примјетити да у књижевном језику данас повратна форма полако излази из употребе.

Ни у случају употребе глагола *закашњавати* — *закашњавати се* није могуће констатовати неку разлику, осим, можда, застарјевања облика са *се*, као и код претходног глагола.

Бољ [је] раније полазити од куће, него ли *се* *закашњавати* (Радишић В., Ксенофонтове знаменитости ... преведене с Елинскога, Бгд 1853. г., 134—135). Досад си раније долазио на радњу, а сад *се* *закашњаваш* (Радонић Н., Збирка ријечи из Бачке у САНУ).

према:

Блитвар поче *закашњавати* у цркву (Матавуљ С., Бакоња фра Брне, Бгд 1893. г., 181). Јутра [у Алпима] освићу хитро а вечери *закашњавају* (Дучић Ј., Писма из Алпа, Српски књ. гласник XVII, 53). Пораните на посао, немојте *закашњавати* (Хрваћанин М. и М., Збирка ријечи из Дубице, Хрватска, у САНУ).

И у повратном и у неповратном облику овога глагола, како показују наведени примјери, значење је исто: *појављивати се послије одређеног, уобичајеног времена, стизати касно*.

Такође и глагол *разговарати* у оба своја облика може показивати исто значење, што се види из примјера.

Лакше је камење уз брдо ваљати него *се* с лудим *разговарати* (Вук Стеф. Карацић, Народне пословице, Бгд 1900. г., 202). Ви *се* *разговарате* као преко бундева, ваљда сте научили сваког да газите (Змај Јовановић Ј., „Змај”, Пешта-Нови Сад 1865. г., 27). Јоване брате, ти *се* и с књигом *разговараш* (Милићевић М. Б., Јован Бак, Бгд 1891. г., 120). Ја волим што си расположен и што *се* умеш сам *разговарати* (Веселиновић Ј., Бранково коло VIII,

69). Десетак година касније *разговарао сам се* с афричким лавовима (Мажуранић Ф., Од зоре до мрака, Згб 1927. г., 79).

према:

Он не умеде с децом *разговарати* (Веселиновић Ј., Целокупна дела IV, Српски писци, 347). Има и држава да *разговара* са мнома на саму (Нушић Б., Сабрана дела VII, Бгд 1931. г., 274). Почну њих двојица *разговарати* на дугу стазу (Калѐб Вј., Понижене улице, Згб 1950. г., 307).

У оба облика — и са *се* и без *се* — глагол оваје има исту семантику: *водити разговор, вршити измјену мисли помоћу рјечи, конверзирати*.

Споменућемо и један мало сложенији случај, који налазимо код глагола *грбавити (се)*, а који је врло илустративан.

Капљуца и већ *се* у ходу помало *грбави* (Јанковић М., наведено у Речнику САНУ, *грбавити II 1 а*: постајати грбав). Жив му је татко; ради, *грбави се* (Крстић А., Речник САНУ, *грбавити II 2 фиг.*: обављати тежак посао, ринтати).

према:

Колико више [среброљубац] стари и *грбави*, толико више за њовци гине и пропада (Доситеј Обрадовић, Речник САНУ, *грбавити I 1* — значење као у првом горе наведеном примјеру). Цео живот је провео *грбавећи* за своју породицу (Гортан Д., Речник САНУ, *грбавити I 3* — значење као у другом горе наведеном примјеру).

Намјерно су узети примјери заједно с њиховим стручним тумачењима. Одабране су нијансе значења у повратном и неповратном облику овога глагола које Речник САНУ дефинише као једнаке. Поред њих постоје и друкчија подзначења и на једној и на другој страни, која нису једнака те *се* и тумаче у рјечнику посебно, а од којих је једно врло блиско првом од два напријед наведена. Примјер:

Иди, ћери, право не *грбави се* (Збирка рјечи из Сврљига, *грбавити II 1 б*: гурити се, савијати се).

За ову нијансу — дакле, за *гурити се* у резултату сопствених покрета, а не *постајати грбав* под теретом година — сигурно се неће употребити варијанта без *се*.

Сљедећа група примјера показује — што је сад нарочито интересантно — случајеве гдје се осјећају извјесне скривене разли-

ке у иначе практично једнаком или скоро једнаком глаголском значењу. Њиховом ближом анализом може се доћи до закључка да се при уобличењу са речцом *се* ипак јаче наглашава да су спољни чиниоци изазвали стање које се њима означава, да су га они, можда, наметнули субјекту који га трпи, иако се то — тако схваћено — никако не би могло сматрати пасивом, како то истиче проф. М. Стевановић, „већ ни због тога што је глагол у облику без *се* непрелазан”¹.

Ако бисмо, дакле, упоредили примјере: *Мач се сија* и *Сунце сија*, језичко осјећање вјероватно не би допустило употребу *се* уз глагол у другом примјеру, јер ту рјечца *се* у неку руку служи као средство за неутрализацију активности, за појачано изражавање неактивности у односу на спољашњи свијет: мач се сија зато што рефлектује туђе зраке, а Сунце сија зато што само испушта свјетлост. У оваквом размјештају уобличења са *се* и без *се*, по критеријуму мање или веће активисаности субјекта, наслућује се блискост проблема правога пасива, који се, као што знамо, гради са *се*. Овакви танани семантички преливи (овдје, дакле, без задирања у област правога пасива) могу се осјетити и код глагола *бјеласати* и *бјеласати се*, *свјетлуцати* и *свјетлуцати се*, тј. код већине оних који на неки начин казују неку врсту одбијања свјетлости или његовог стварања уопште, али и код других. На примјер, код *бјеласати (се)*:

Кроз гране старовјеке лепе *бјеласа се* мала црквица (Кумичић Е., Зачућени сватови, Згб 1910. г., 109). Кроз младу *се* зелен *бјеласале* трешње (Домјанић Д., Пјесме, Згб 1917. г., 87). Тек *се* на истоку небо почело по мало *беласати* (Сретеновић М., Девојчин гроб, Бгд 1927. г., 55). Фигуративно: Као Марина бела кућица под широким дудом на месечини, тако *се* у песми *беласају* лепе и живописне појединости (Поповић Б., Српски књ. гласник IV, 152).

према:

Пред мојим очима пукла у недоглед дивна долина . . . прошарана . . . живописним селима, њивама и ливадама, кроз које бе-

¹ Проблеми глаголског рада и повратни глаголи у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог XXV, 20. Поводом *патити* и *патити се* аутор овдје истиче моменат наметања тешког стања од стране спољних чинилаца код облика са *се*.

ласа Морава (Брзак Д., Бранково коло 1898. г., 34). Душао је оштар западњак носећи косе пахуљице снијега, а цијело двориште и врт *бјеласали* у новом рүху (Шимуновић Д., Посмртне новеле, Згб, непозн. год. изд., 10). Преко планине пут ... гори, *бјеласа*, тиња (Бојовић Ј., Горски токови, Бгд 1947. г., 95).

Код прве групе примјера значење је: *мјестимично и повремено се бијељети, пробијати се бјелином*. Код друге групе глагол стоји у суштини у истом значењу, само што је тим обликом мање изражен фактор мјестимичности и повремености, као да бјеласање припада субјектима по природи, стално и увијек видно. Према томе, и поред скоро једнаке семантике и у једној и у другој форми, у овим случајевима је рјечца *се* донекле средство за изражавање нијансе несвојствености субјекту глаголског стања, пригодности такве појаве, њене наметнутости посматрачу у одређеној прилици.

Узећемо и неке глаголе друкчијих типова.

И код глагола *бринути* — *бринути се* могуће је у извјесним случајевима констатовати сличну малу разлику у значењима.

Ој дјевојско, бриго матерна! / Све *се бринеш*, удати се нећеш (Вук. Стеф. Караџић, Народне пјесме, Беч 1841. г., 636)

према:

У Бечу су почели да *брину* о намерама руске владе у погледу Турске (Јакшић Г., Европа и васкрс Србије, Бгд 1927. г., 7). *Бринуо* је како ће очувати свој новац, којег је имао у изобиљу (Мијатовић Ст., Занати и еснафи у Расини, Српски етногр. зборник XLII, 261).

У повратном облику овог глагола, а то показују наведени примјери, значење је: *осјећати, мимо своје воље, бригу, забринутост, зебњу*; у неповратном облику — *водити о некоме бригу, старати се за некога*. Види се да код облика *без се* субјекат испољава већу активност, док код облика *са се* трпи једно стање без сопствене акције.

Кроз обраду глагола *димити (се)* у Речнику САНУ може се пропратити танана али добро уочена испреплетеност једнаких и неједнаких значењских огранака, у облицима *са се* и *без њега*. Нека значења овог глагола идентична су у оба оформљења. Оваје показујемо примјере неједнакости, који су истакнути и у рјечнику.

И тамо, гаје се водопади диме, / Љубићу тебе својим срцем
здравим (Шантић А., Целокупна дела II, Српски писци, 229). Из-
гажена трава и села се диме (Пандуровић С., Стихови, Нови Сад
1921. г., 113). Била је једна стаја ... а иза стаје вубриште, које
се као језеро топло димило на сунцу (Батушић Сл., Пејзажи и
ведуте, Згб 1959. г., 14)

према:

Гле, већ дими пароброд (Пуцић М., Пјесме, Карловац 1862.
г., 18). Димњаци још не диме (Виловић Б., Звоно је оплакало
дјевицу, Згб 1938. г., 27). У луци су димила два-три мања паро-
брода (Десница Вл., Прољеће у Бадровцу, Бгд. 1955. г., 191).

Глагол *димити* у повратној форми казује: *испуштати из себе дим или нешто што личи на дим, одавати испарење које се види* — о ономе што непотпуно сагорјева, што испарава, без икакве активности било како везане за субјекат, само усљед неког хемијског или физичког процеса; у неповратној форми: *избацити, производити дим* — о димњаку, машини у којој се врши сагоријевање, са извјесним призвуком значења које указује на пролажење дима кроз ограничен, узан простор, тобоже с неком нијансом акције, напора.

И глагол *селити (се)* показује тенденцију разлике у својој семантици, нпр.:

Ко се често *сели* и жени, мучно ће сермије запатити (Вук Стеф. Караџић, Народне пословице, Бгд 1900. г., 190). Морају стално да *се селе* из једног мјеста у друго (разговорно).

према:

Ако се ти и сутра замериш као мени данас — онда *сели!* (Весеслиновић Ј., Библиотека срп. писаца IX, 373). Чули [Маслиничани] како из других мјеста *селе* преко мора у земље гаје [је] чељади још мало (Шимуновић Д., Посмртне новеле, Згб, 22).

Глагол *селити* у повратном облику казује: *пресељавати се, обично у више наврата или без сопствене воље, налазити се у стању промјене боравишта; у неповратном: вршити одређено пресељење, прелазак с једног мјеста на друго.*

Понеке или уопште све ове дефиниције казане на овај начин и овим ријечима донекле су прејаке и речена нијанса разлике

код њих, у ствари, није толико велика колико може изгледати по овим дефиницијама; али оне указују у коме се правцу креће разликовање између облика са *се* и без *се*. Ова питања спадају у суптилније језичке појаве, па је понекоме од њих право мјесто у стилистици — више него у праматици. Затим, не значи да сви писци имају једнако језичко осјећање у вези с овим разликама, и можда га немају укијек у овдје изложеном смислу. То још увијек не значи да показане тенденције не постоје.

Из свега овога може се извести неколико закључака.

Прво, чињеница да нису ријетки случајеви истог глаголског рода и у суштини истог значења у неповратној и у повратној форми истог глагола — доказ је да повратна речца *се* није у наведеним случајевима лексичко-семантички знак².

Друго, различити дијалекти развијају, како је већ било споменуто, различите односе у овоме правцу³, а исто тако српскохрватски језик показује друкчије стање у поређењу с другим словенским језицима, што је опет једна „дијалекатска“ разлика, посматрана на свеукупном словенском земљишту. На примјер, у руском језику је знатно мања могућност употребе истог глагола са *се* и без *се* у једнаком значењу. То свакако значи да је наш језик обогатио своје фондове једном новом изражајном могућношћу.

Треће, пошто језик не трпи праве синониме, очигледно је да ће се у овом случају ићи ка све видљивијој диференцијацији, највјероватније у приказаном смислу. Из говорног језика, нпр., телевизијских коментатора, као и из језика дневне штампе, могло се, рецимо, примијетити да се глагол *клизати* употребљава без *се* у вези с умјетничким вјжбама клизача („Француз Ги Пера је те вечери одлично клизао“), а познато је да се тај глагол нормално са *се* употребљава у значењу клизања без много улагања сопствене снаге или иницијативе.

² Оваје није био задатак да се улази у морфолошко објашњење ове рјечце. Интересантна су излагања проф. М. Стевановић у *Синтакси*, нав. дјело, стр. 540—543, о поријелку, морфолошком и семантичком, рјечце *се* (Дативно, аблативно, инструментално и др.).

³ А. Зима у студији: *Њекоје, већином синтактичке разлике између чакавитине, кајкавитине и штокавитине*, Згб. 1887. г., стр. 143—170, наводи примјере нашег типа за истицање разлика између три основна дијалекта српскохрватског језика.

Оваква диференцијација, која је овдје намјерно илустрована помоћу глагола различитих категорија (*бјеласати се*) је медијални глагол, *селити се* је прави повратни глагол, активан, *клизати се* неправи повратни, активан), потврђује оно што је већ и раније казано о неким глаголским ријечима — нпр., о *патити се* у студији проф. М. Стевановића, на цитираном мјесту. Истраживања се могу вршити и у вези с још многим глаголима — *кренути се*, *мислити се*, *испаравати се*, *одлучити се*, *срасти се*, *скитати се*, *климати се*, *шетати се*, *макнути се*, *пренути се*, *расцвјетати се*, *захвалити се* и др., и без дубље анализе не може се никако рећи унапријед — до чега ће она довести.

Али се ипак на крају поставља питање: да ли се већ може извући и четврти закључак — да ће глаголска значења која су била наведена као засада идентична у уобличењу са *се* и без *се* поћи овим истим путем и разједначити своју семантику, или ће се једна од њихових двију форми почети губити из језика, као што се такође могло видјети из неких примјера.

Обрен Илић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Краве остареле.* — Један београдски дневни лист донео је чланак са исписаним насловом. У томе се чланку објашњава узрок несташице млека. И писац га налази у чињеници коју је констатовао самим насловом свога чланка. Кратко-јасно, по мишљену тога писца, млека нема у довољним количинама зато што су краве остареле. И ми писцу можемо веровати. Али смо незадовољни оним што тамо пише. Незадовољни смо, пре свега, и изнад свега што овде налазимо, — чињеницом што нема довољно млека. Али ми ту не можемо помоћи. Незадовољни смо, даље, и начином писања и изговарања глаголског облика у наслову чланка и у заглављу наше поуке. А ту већ можемо помоћи, па тога ради и дајемо ову поуку. И на почетку ће скрећемо пажњу да се један број медијалних глагола с придевом у општем делу, тј. таквих глагола који значе стање, изводи наставком *-ети* (у ијекавском изговору наставком *-јети*): *полудети* (одн. *полудјети*), ипр., *ослепети* (*ослепјети*), *опустети* (*опустјети*), *отупети* (*отупјети*), *оживети* (*оживјети*) итд. Други такви глаголи, такви мислимо по општем делу и по значењу, а некада раније и по начину творбе, сада имају претежно друкчији завршетак инфинитивне основе, имају, наиме, и место *e*, као примери: *оздравити*, *ослабити*, *омршавити*, *закржљавити*, *оглунавити* и др. А с њима свакако иде и глагол *оздравити*.

И ови су други, напоменусмо, некада раније као први, имали завршетак *e* одн. у ијекавском изговору *-је*). Отуда се облицирадног придева употребљеног у функцији правих придева употребљавају искључиво с тим наставцима (о томе се опширније говори у књ. I Савременог српскохрватског језика М. Стевановића, на стр. 582, II издања где налазимо и примере с *омршаве-*

лим новчаником, остарелим у раду, остарелим паорима и др.). У новије пак време — у глаголској служби разуме се, и у екавском и у ијекавском, глаголи из последње групе, међу њима и глагол *остарити*, како се у сад наведеној књизи о савременом језику говори, каже — „нарочито најновији писци те исте медијалне глаголе употребљавају с наставком *и* у основи инфинитива”, па се за то наводе примери: *ослабио је* (из В. Петровића), *оћоравила сам* (из И. Секулић), *оздравио је* (из Б. Чиплића), *оглушила је* (из М. Крлеже), *била је ослабила* (из И. Андрића), *ослабио и остарио* (из М. Јанковића), *остарила је и смежурала се* (из Ч. Миндеровића) итд. Очевидно би боље било да и у наслову чланка о којем је на почетку било речи стоји: *Краве остариле*.

2. Има оболења, али то још није епидемија. — Ту скоро смо преко телевизије чули изјаву одговорног здравственог радника, управо лекара, који је дао свакако утешну изјаву да појаве грипа у нашем граду немају размере епидемије. И то је оно што је несумњиво важно. Али је горња изјава још нечим привукла нашу пажњу. Чули смо у њој реч *оболење*, у облику са сугласником *л* у коренском њеном делу. Истина ту реч, а и друге њој сличне, врло често чујемо у нашој средини где се говори екавски са изговором гласа *л* место којег би требало изговарати (па и писати наравно) сугласник *љ*, као што се изговара у именицама *хваљење*, *паљење*, *жаљење*, *каљење* и сл., мада то није у свему исти случај. У ових последњих имамо фонетским путем извршен процес јотованања у облицима трпног придева и у глаголских именица истог основног дела. У напред датом случају, према глаголској именици немамо трпног придева јер је то непрелазан глагол. А када су у питању такви глаголи, тј. непрелазни глаголи који, као такви, немају трпног придева у глаголским именицама сугласник *с* не јотује на крају општег дела њихова (примери: *седење* и *летење*). Ипак и тада од већег броја таквих глагола као што су *цеилети*, *милети*, *трулити* и др. су непрелазни и без трпног придева — глаголске именице су с јотованим сугласником испред наставка, па се говори (а како се говори тако се и пише): *цеиљење*, *миљење*, *труљење*. А као у овим случајевима, тако и према *оболети* — глаголску именицу треба употребљавати, изговарати и писати, у облику *оболење*.

3. *Каје се за то.* — У овој реченици предлогом *за* и обликом акузатива показне заменице *то* казује се узрок кајања. А доста је необична ова предлошко падежна веза у функцији означавања узрока, иако је срећемо и код извесних и познатијих, али не код најновијих писаца (в. у књизи Савремени српскохрватски језик II од М. Стевановића, стр. 415). И може се рећи да је застарела. Она је, наиме, некада била у широј употреби. Али је све више нестаје, тако да је многи у нашој средини осећају као неисправну штавише. А сви би свакако место ње радије употребили предлог *због* с обликом генитива, па је и овде несумњиво боље било казати *Каје се због тога*.

4. *О конгресу дала су можда понајтачнију оцену два истакнута војвођанска јавна радника, Васа Стајић и Милан Ђурчин, независни интелектуалци са левог крила грађанске демократије, која су присуствовала конгресу, али нису говорили на њему.* — У исписаној сложеној реченици истакнута је односна заменица *који* и глаголски придев *присуствовала* у функцији њеног предиката. И сасвим је природно што се та два облика, облик субјекта и облик предиката, слажу. Али се поставља питање откуд облик *која* иако се та заменица односи на два мушка лица, тј. на два истакнута војвођанска јавна радника. Када би она долазила непосредно иза речи и које се односи, све би било у најбољем реду, ништа онда не би било необично, нити би ишта задржавало пажњу читалаца. Мада би исто толико обична била та заменица и у облику *који*. Али будући да управна реч, односно синтагма, и заменица *која* у овоме тексту стоје на приличном одстојању, растављене, како видимо, пуним именима (и презименима) та два војвођанска јавна радника, и не само њиховим именима већ и доста развијеном синтагмом у функцији њихове апозитивне одредбе, дакако у облику номинатива м. рода, — нама би околност наметнула употребу односне заменице у истом облику, а не у облику који захтева број *два*. И овде се *који* (*која, које*) на почетку односне реченице, исто тако као и кад се односи на заједничке именице м. рода са завршетком *а* (о томе се може видети у великој Граматици и стилистици Т. Маретића на стр. 369 II-ог издања ове књиге и у Савременом српскохрватском језику II М. Стевановића стр. 128/129), — слаже обликом с управном речју, а када се налази даље од ње,

онда преовлађује слагање по значењу, па бисмо очекивали да и овде стоји ... *независни интелектуалци са левог крила грађанске демократије, који су присуствовали конгресу, али нису говорили на њему.* — Ово тим пре што би овај облик односне заменице био на своме месту и да долази непосредно иза управне речи која допушта и слагање по облику, какво је, у овоме случају, на већем одстојању једино допуштено.

5. *И једна и друга група су заборавили.* — И овде опет имамо неисправност конгруенције која се огледа у употреби предиката у облику мушког место ж. рода множине. До те неисправности није дошло због недостатка осећања правилности језика, већ услед одсуства брижљивости — једноставно зато што је писац имао у свести две групе мушких особа, па му се, имајући тако као субјекат на уму појам више особа м. рода, једноставно наметнуо облик предиката тога рода. И он више није погледао у свој текст. Да је то урадио, свакако би му пала у очи грешка коју је направио. А било је, и има две могућности да се горњој реченици да исправан облик. Прва, да се узме на знање да је реч о двема групама, да у субјекту, дакле, имамо два појма, од којих је први прва група, а други — друга група, па да се, према томе предикату субјекта од два појма, оба женскога рода, да облик множине такође женскога рода, и да се каже: *И једна и друга група су заборавиле.* Друга могућност, опет правилног слагања, у томе је што се, полазећи од облика, предикат могао сложити само са именом једног појма субјектова. А пошто тај облик, ма који, први или други, узели — стоји у облику јединице и предикат је, наравно, могао доћи у томе облику, и могло се, такође сасвим правилно, написати — *И једна и друга група је заборавила.*

Да се у језику избегну грешке сличног карактера неопходно је сваки написани текст брижљиво прегледати.

Х.

6. *Златарево и златарско злато.* — Прочитах у новинама да је завршено снимање документарног филма о лепотама горе Златара и околине.

Филм је назван „Златарево злато“.

Мислим да је требало рећи: *Златарско злато* или *Злато Златара*, а не „Златарево злато“, с двају разлога: а) да се не би помислило на Шеноин роман „Златарево злато“ и б) посесивни придев од земљописних имена у нашем језику обичнији је с наставком *-ски* него с *-ов/-ев* (ретко се говори: Београдов, Златиборов, Крушевчев, Нишев, Охридов, Сремов, Хваров, Церов, Штипов итд., већ: *београдски, златиборски, крушевачки, нишки, охридски, сремски, хварски, герски, штипски*, или ћемо употребити посесивни гентиви именице: *Београда, Златибора, Крушевца* итд.).

Снимљен је, дакле, филм „Златарско злато“ или „Злато Златара“.

7. *Академци и академици*. — У приштинском Јединству бр. 47/69, 3 један наслов гласи: „Београдски академци посетили Косово“.

Затим се каже да је група београдских академика, редовних и дописних чланова Српске академије наука, три дана боравила на Косову.

О онда се опет, наизменце, помињу речи „академац“ и „академик“.

Познато је, међутим, да *академац* и *академик* немају исто значење и да их не треба мешати, међусобно замењивати. Прво је питомац војне академије (а може бити и ученик друге које академије), а друго члан, редовни члан академије наука.

Није, дакле, исто: академац и академик; Косово, значи, нису походили београдски академци, већ *чланови Академије наука и уметности*.

8. *Моро-Мора, а не — Мора*. — Један текст у новинама (в. Политику од 7. 12. 67/1) почиње овако: „Прихватајући позив упућен од стране председника владе г. проф. Алдо Мораа...“

Ваљало је рећи: Прихватајући позив, упућен од председника (не: од стране председника) владе г. проф. Алда Мора.

У цитираном тексту, име италијанског политичара остало је непромењено, тј. у основном облику (номинативу), док је презиме употребљено у генитиву посесивном, а у том падежу треба да буду обе речи.

Генитив од: Моро биће: Мора (а не: Мороа), јер је акценат на првом, а не на крајњем слогу (в. Правопис, ћирил. издање, т. 167/а).

Још нешто.

У нас је актив обичнији, природнији од пасива, те би боље било: Прихватајући позив који му је упутно председник владе Алдо Моро, али је најбоље: *Прихватајући позив председника италијанске владе Алда Мора.*

Ј. Мологић

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четвори табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 н. дин.; цена појединог броја је 2 н. дин. Претплату слаш Институту за српскохрватски језик Београд, Кнез-Михилова 35/I, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слаш Уредничком одбору или дру Живојину Ситанојчићу, секретару одбора, Институту за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михилова 35/I.

— Рукописи се не враћају. —

PL 480
G
31
24
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

P2164

Nash Jezik

Dup

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 3

БЕОГРАД, 1970.

САДРЖАЈ

	Стр.	Страна
1) Олга Ристић, Однос основе и наставака <i>-овати, -исати, -ирати</i> глагола страног порекла	131—161.	
2) Др Живојин Станојчић, Прилог тумачењу конструкција типа <i>глад ме</i> и сл.	162—168.	
3) В. Михајловић, Диј. <i>цџбрен</i> — постан (<i>unfettig</i>) — етимолошки есеј	169—170.	
4) Мирослав Б. Николић, Дистрибуција облика инстр. сингулара заменица: <i>ја, он/оно, она, ко, што, тај/то</i>	171—186.	
5) Језичке поуче	187—193.	

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1970.

НАШ ЈЕЗИК

ОДНОС ОСНОВЕ И НАСТАВАКА -ОВАТИ, -ИСАТИ, -ИРАТИ ГЛАГОЛА СТРАНОГ ПОРЕКЛА

Проширивање српскохрватског лексичког фонда речима страног порекла не представља новину. Тако ни начин њихова уклапања у језичке норме дотичних категорија речи. У том смислу, ако је реч о глаголима стране етимологије, прилагођавање природи нашег језика огледа се у њиховом добивању завршетака инфинитива *-аџи* и *-оваџи* и одговарајућих наставака за облик презента. Али продирање страних глагола условило је појаву и издвајање инфинитивних наставака *-исаџи*, *-ираџи* као посебних завршетака који се могу додавати основама различите етимологије. Свакако да је њихово укључивање у нашу глаголску систему било омогућено околношћу што је у српскохрватском језику било глагола с наставцима *-исаџи*, *-ираџи* иако врло ретко представљају стварне наставке, већ задиру у глаголску основу¹ (*ста-кленисаџи*, *угљенисаџи* (*се*), *дјеверисаџи* : *уздисаџи*, *хвалисаџи се*, *џонџисаџи*, *саџарисаџи*, *џосисаџи*; *лудираџи се*, *скрозираџи* : *џребираџи*, *надираџи*, *обамираџи*, *џонираџи*, *џреџираџи се*, *разасџираџи*, *свираџи*, *џрезираџи*). Што се, пак, тиче суфикса *-оваџи* сасвим је природно да је он у деноминативним глаголима, као у *робоваџи*, *гладоваџи*, *враговаџи*, *друговаџи*, *умоваџи*, *кумоваџи*, добио особине посебног наставка који се могао преносити и на стране основе или целе речи. У свему до сада изложеном битно је да су завршеци *-оваџи*, *-исаџи*, *-ираџи* независни у односу на

¹ Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик, Београд 1964, 608.

порекло основе, како то углавном на први поглед изгледа. Тако грчко *-иса-* или западноевропско, у првом реду немачко *-ир-* приања и уз глаголе романског порекла, а речи преузете из грчког језика не морају имати искључиво суфикс *-исаићи* (нпр. *организоваићи* поред *организираићи* или *симѿаићи* поред *симѿаићисаићи*); аналогно томе, речи немачког порекла могу имати поред суфикса *-ираићи* и суфикс *-оваићи*, па и *-исаићи* (као *кибицираићи* поред *кибицоваићи*, *нецоваићи*, *рисаићи*, *мајсѿорисаићи*). Ово већ запажа Т. Маретић, затим А. Белић, који такође уочавају и разлику између суфикса *-исаићи* и *-ираићи*. Први налазимо у глаголским речима примљеним и из турског језика, што није случај и са другим наставком, тј. *-ираићи*². С друге стране, поменути примери *нецоваићи*, *мајсѿорисаићи*, а додајмо још и *шиѿацираићи*, указују на то да се неки глаголи јављају само у форми са *-оваићи*, *-исаићи* или *-ираићи*, док друге истоветне основе могу имати два наставка, као *организоваићи* — *организираићи*, *симѿаићисаићи* — *симѿаићи* поред *симѿаићисаићи*, па чак и сва три, нпр. *десѿиловаићи* — *десѿилисации* — *десѿилираићи*, *неуѿрализоваићи* — *неуѿралисации* — *неуѿрализираићи*. Овакву неуједначеност изазвале су неједнаке историјске и културне прилике нашег источног и западног језичког подручја, које су условиле и нешто чешћу употребу суфикса *-исаићи* и *-оваићи* на истоку, а суфикса *-ираићи* на западу³. Етимолошки а и хронолошки јаснију слику, мада не на основу већег броја примера, пружа и С. Стаховски у својој студији о страним наставцима у српскохрватском језику⁴. Ипак, и поред студиозних разматрања постојање само облика *ѿуцоваићи*, *шиѿуцоваићи*, *бојадисации*, *крунисации*, *меѿанисации*, *колабираићи*, *фаниѿазираићи*, нпр., на целој српскохрватској територији, као и употреба великог броја глагола са наставком *-ираићи* и у источном културном центру⁵, остаје без објашњења када је и у којим ситуацијама могућ или обавезан

² Т. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, III izd., Zagreb, 1963, 408; Александар Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, II део, Наука о грађењу речи, Београд 1949, 270.

³ Р. Skok, O sufiksima *-isati*, *-rati* i *-ovati*, Jezik IV (1955—1956) 2, 36—43.

⁴ Stanisław Stachowski, Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbochorwackim, Kraków 1961, 67 — 81; 114 — 118.

⁵ М. Стевеновић, op. cit., 609 — 610.

један од наставака карактеристичан за глаголе стране етимологије. Стање у овом погледу не откривају лако ни исте глаголске основе са два или сва та три суфикса истовремено, јер се „не може створити никакво одређено правило, када се мора употребити *-овати*, када *-ирати*, а када *-исати*“⁶. Остаје, дакле, отворено питање постоји ли нека законитост, одн. систематичност уопштавања једног наставка у једним, а другог, односно трећег у осталим случајевима. Другим речима, јесу ли страни глаголи својим сталним приливом у наш језик образовали неке системе завршетака у зависности од гласовног склопа основе којој се додају. Има ли језичког осећања, неке обавезности или закона који диктира овај или онај наставак? Одговор се може дати тек после исцрпнијег прегледа што већег броја глагола страног порекла. У покушају да дамо тај одговор послужили смо се инверзним Речником Јосипа Матешаћа⁷, који са својом систематизованом грађом отвара пут разматрању тенденције развјетка глагола са суфиксима *-овати*, *-исати*, *-ирати*.

Упоредивање узетог материјала, као и начин даље обраде који би пружио што прегледнију слику, упућује на следећу поделу: прво, на глаголе који имају само један од суфикса карактеристичних за глаголске речи стране етимологије; друго, на оне од којих се сваки може употребити са два, а ређе са сва три наставка. Из низа примера нећемо изоставити ни оне са суфиксом *-овати* или *-исати*, нпр. *јројзаговати*, *рисквати*, *камуфлисати*, *јардонисати*, који представљају некадашња настојања појединих писаца да избегну употребу глагола на *-ирати*⁸ или недовољно познавање стварног стања, односно недовољну критичност понеког извора. Мада ови облици данас имају само суфикс *-ирати*, њихово уношење не замућује већ устаљени систем у односу на могућност одабирања једног од наставака. Друго, и те такве форме које нису уобичајене у говору, сасвим су оправдане у поређењу са етимологијом, значењем и гласовном структуром оних других глаголских изведеница устаљених и са суфиксима *-овати*

⁶ П. Скок, *op. cit.*, 42.

⁷ Josip Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Wiesbaden 1965, Lieferung 1; 1966, Lieferung 2; 1967, Lieferung 3; 1967, Lieferung 4.

⁸ М. Стевановић, *op. cit.*, 610.

или *-исаићи* поред *-ираићи*. Из тог разлога изложићемо материјал готово у обиму како га је регистровао Речник Јосипа Матешића.

Да би се приликом навођења грађе избегло понављање једног истог наставка у вези са различитим основама, то ће се он истаћи само у заглављу одговарајућих глагола. На тај начин биће и визуелно приступачнији преглед основа.

I Глаголи само са суфиксом

а) *-оваићи*

абленд-, *абрихџ-*, *абферџиг-*, *абшиџех-*, *аг-*, *ајнрик-*, *алд-*, *анџас-*, *аиџираџб-*, *аиџиг-*, *аргаи-*, *аузрик-*, *ауфдек-*, *ашик-*, *багер-*, *бајрам-*, *бајц-*, *бани-*, *бег-*, *бехандл-*, *бешиџел-*, *билд-*, *блајх-*, *бленд-*, *бокс-*, *бремз-*, *брен-*, *брикеи-*, *буљубаш-*, *вандр-*, *вандрок-*, *вараг-*, *венд-*, *верб-*, *верзифик-*, *габл-*, *гиџс-*, *глајшали-*, *дек-*, *демџф-*, *дибл-*, *динси-*, *дихџи-*, *дрибл-*, *дрил-*, *друк-*, *ендл-*, *ерб-*, *измол-*, *имф-*, *иргаи-*, *ишиџем-*, *јагла-*, *јаџак-*, *јаузн-*, *јашик-*, *јодл-*, *јоџи-*, *калуђер-*, *камаи-*, *карнифл-*, *кауџериз-*, *кашиџиг-*, *кеи-*, *кириц-*, *клеџл-*, *кокс-*, *конак-*, *конзул-*, *кониџуз-*, *короџи-*, *краул-*, *крац-*, *кренк-*, *кулук-*, *куни-*, *курбл-*, *куш-*, *лајм-*, *лаф-*, *левени-*, *линч-*, *лифер-*, *лоб-*, *логор-*, *лоџи-*, *лумџи-*, *мелд-*, *мени-*, *мисиџифик-*, *миџинг-*, *миџройолиџи-*, *мол-*, *мориџифик-*, *наашик-*, *намол-*, *нафил-*, *нашац-*, *нец-*, *ниџи-*, *ноџифик-*, *оџиџиг-*, *ориџак-*, *џајдл-*, *џајц-*, *џандур-*, *џанч-*, *џас-*, *џац-*, *џаш-*, *џелц-*, *џик-*, *џикник-*, *џимзл-*, *џоашик-*, *џох-*, *џредик-*, *џродик-*, *џролумџи-*, *џрошац-*, *џрошлабек-*, *џудл-*, *џуц-*, *рабац-*, *рајц-*, *рајл-*, *рауб-*, *рачл-*, *рашиџим-*, *ремџл-*, *рестџи-*, *рим-*, *сверм-*, *сец-*, *сиџаринг-*, *сиџел-*, *сиџари-*, *сиџей-*, *сиџрајк-*, *сиџриџи-*, *субаш-*, *сувоџи-*, *џабор-*, *џимар-*, *џиџи-*, *џруц-*, *џуџиор-*, *уфачл-*, *ушалиџи-*, *фајџиџи-*, *фалц-*, *фас-*, *фачл-*, *фергун-*, *ферџуц-*, *ферџуш-*, *феџи-*, *филм-*, *филиц-*, *флерџи-*, *флириџи-*, *форфар-*, *форџиб-*, *форџиџил-*, *фраџиџи-*, *фремиџи-*, *фриџиџиџик-*, *фроцл-*, *хајдук-*, *хајц-*, *халиџи-*, *хандл-*, *харамбаш-*, *харц-*, *хекл-*, *херџег-*, *херџл-*, *хеџџи-*, *хеџ-*, *хобл-*, *џесар-*, *џиг-*, *џинк-*, *џаџр-*, *џац-*, *џвајс-*, *џвенк-*, *џверџ-*, *џвиндл-*, *џегриџи-*, *џенк-*, *џиб-*, *џик-*, *џимл-*, *џлабек-*, *џлајџф-*, *џлинг-*, *џлиф-*, *џмајхл-*, *џмек-*, *џмиџгел-*, *џнаџисл-*, *џодр-*, *џиџан-*, *џиџер-*, *џиџех-*,

шићк-, шийн-, шийшл-, шийрајц-, шийренг-, шийрини-, шийанц-, шийауб-, шийек-, шийел-, шийем-, шийей-, шийех-, шийих-, шийикл-, шийим-, шийой-, шийрајф-, шийрих-, шийроф-, шийукл-, шийуц-, шур-

б) -исаши

адвокаш-, азд-, алиши-, амб-, анд-, анлај-, бадавац-, баилд-, бајл-, бакар-, балд-, баси-, бай-, байер-, беген-, белај-, бензе-, бесле-, бећар-, бизл-, бил-, бишир-, бозд-, бојад-, будал-, бујур-, вајд-, варакле-, глеђеј-, давран-, дагмала-, дајан-, далд-, дамла-, дегд-, дембел-, динле-, дишер-, докиор-, докун-, докунд-, дузд-, дуј-, думен-, дунђер-, ђавол-, ђакон-, ђеберд-, еглен-, егленд-, елвер-, еренд-, забигл-, замир-, зачавлај-, згруј-, измајсиор-, изренд-, исле-, исшесиер-, јагла-, јенд-, кабар-, кабард-, кавен-, кавра-, казан-, кајд-, кајна-, калај-, калдрм-, кандер-, кайар-, кайла-, кариишиер-, карл-, каур-, кафен-, качер-, ке-, кех-, кивер-, кид-, коленд-, конуши-, крд-, кркла-, крклеј-, крун-, куланд-, куршал-, куршар-, кушар-, лакрд-, мајсиор-, ман-, махн-, менишал-, мейан-, мир-, мубарећле-, мукајей-, мурле-, мухабей-, мухурле-, набелај-, набојад-, награј-, надембел-, накалај-, намир-, нар-, наћефлеј-, наћорд-, обакар-, обеген-, обелај-, обојад-, овар-, ограј-, окалај-, окашар-, окуј-, омир-, ор-, оренд-, осан-, осанд-, ошашл-, ошур-, ошурјеј-, њандур-, њай-, њоеглен-, њокалај-, њомир-, њребојад-, њрекалај-, њремир-, њрер-, њрешесиер-, њроеглен-, њромухабей-, р-, разрахашиле-, рашћефлеј-, ренд-, ренде-, са-, савашиле-, сај-, сакш-, саул-, сафшеле-, севд-, севдал-, сефше-, сефшеле-, сикиер-, смарла-, смарлај-, со-, сренде-, сулај-, сумиор-, сур-, сургун-, сургунле-, сушур-, суфур-, шашл-, шасла-, шелеј-, шесиер-, шурјеј-, шушкар-, ћерд-, ћифшар-, ћорд-, ћорла-, ћуфурле-, у-, уздур-, уј-, ујдур-, уку-, усш-, ушле-, учур-, фајд-, хасшеле-, хашиер-, хеглен-, хелвер-, хирошон-, чалиши-, чай-, чайла-, чеки-, њаба-, њимр-, шасш-, шашир-, швалер-, шл-, шушхелен-

в) -ираши

абад-, абалијен-, абдуц-, абјудшц-, абјур-, аблакш-, аблоц-, абмарк-, абмонш-, абнег-, абол-, абрад-, абронг-, абрумш-, абхоресц-, авал-, аверш-, авив-, аг-, агшишун-, агносц-, аграв-, агрег-, ад-, адакш-,

адвоц-, адшц-, адјудич-, адјусџ-, адмон-, аднош-, адор-, адскриб-,
 адстиринг-, адуш-, адуч-, ажур-, акварел-, акварелиз-, аквир-,
 акол-, аколиш-, акомџањ-, акорд-, акориор-, акцелер-, акциј-, алег-,
 алиј-, алиш-, алиџерн-, алуд-, алумен-, алун-, амепл-, амер-, амиз-,
 амнесиш-, амиуш-, амш-, анекиш-, анесџез-, аним-, анонс-, аниџедаш-,
 аниџејон-, аниџециш-, аниџидаш-, аниџикиз-, аниџиариш-, аниџишамбр-,
 айанаж-, айауд-, айлан-, айон-, айориш-, айосџаз-, айосџироф-,
 айрехенд-, айроб-, айровиз-, айроксим-, айрошр-, айсенш-, айсџин-,
 айсум-, айсџед-, айсџинд-, арбишр-, аренд-, аресџш-, ареш-, арм-,
 аронг-, аронд-, аршеџ-, архаиз-, асан-, асенш-, асигн-, асџкур-,
 асџсџш-, асорш-, асоц-, асџир-, ашџер-, ашџомиз-, аугур-, аускулиш-,
 аушџосџош-, афил-, афин-, афиц-, баз-, баланс-, бараж-, барикад-,
 байшуд-, баханализ-, беаџишфиц-, бесеж-, биланс-, биланц-, биориз-,
 бис-, блам-, бланш-, блес-, блеф-, блинд-, блок-, боншш-, борд-,
 бос-, брин-, бриск-, брош-, брун-, букс-, бункер-, бухшшџаб-, буџеџш-,
 буш-, валориз-, валуш-, вар-, вай-, вегеш-, векс-, вибр-, вивисеџ-,
 вид-, виз-, визшш-, виндиц-, воал-, волонш-, волшшџж-, вош-, вул-
 каниз-, газ-, галанш., галой-, гард-, гарн-, гарнизон-, геб-, гемин-,
 генер-, гер-, гешџошш-, гешџош-, глаз-, глос-, гофр-, грав-, гравшшш-,
 град-, граду-, гран-, гранул-, грас-, грашшул-, гроз-, грунд-, гум-,
 гусш-, гуш-, дакшшџлоскош-, даш-, дебал-, дебарк-, деблок-, дебуш-,
 девалв-, девасш-, девинкул-, дегаз-, дегум-, дегуш-, дедиц-, дезакшшџив-,
 дезангаж-, дезарм-, дезерш-, дезисш-, декал-, деканш-, декашш-,
 деклани-, деклас-, декрешенд-, декришш-, декураж-, делекш-, де-
 лшшшш-, делож-, демарк-, демаск-, демашџериџализ-, демисџон-,
 демод-, демол-, денаџишфиц-, деном-, денонс-, денуд-, денуклеариз-
 денунц-, дейосед-, дейрим-, дейршвџиџиџализ-, деранж-, дерацион-,
 дерив-, дерог-, десџгн-, десџекш-, десџер-, дешџериор-, дефшрауд-,
 деџед-, диверг-, дивид-, дизгусш-, диџагношшшш-, дин-, дшшџлом-,
 дисџрег-, дисџимул-, дисшц-, дисшџц-, дисон-, дисоц-, дисшџенз-, ди-
 сшшшшџгв-, дисшшрибу-, дифам-, дифер-, диференц-, дифуд-, догалой-,
 доз-, домешшшшц-, домин-, домишшшц-, дош-, доц-, драг-, драш-, дрен-,
 дрес-, дрог-, дубл-, дуел-, душл-, душшшшц-, евад-, евалв-, евоц-, ег-
 замин-, егзериц-, егзим-, егшшшш-, егреш-, еквилибр-, еквишшар-, екиш-,
 екраз-, екс-, екскомуниц-, екскуш-, екскурз-, екслуд-, ексмашшрикул-,
 ексшанд-, ексшашшр-, ексшлан-, ексшлуд-, ексшлор-, ексшшшшр-, екс-
 шшшшрад-, ексушц-, ексшхерд-, ексшум-, ексшериш-, ексшид-, елид-,
 емаль-, еменд-, емершшш-, емшгр-, емов-, енерв-, еншшшшшџиџазм-, ерод-,

*еру-, ескамој-, ескив-, естим-, ейтабл-, ейив-, ефектиу-, ешоф-,
жен-, жир-, жонгл-, забарикад-, законси-, законсиир-, издадуи-,
излицији-, изнијанс-, икс-, илумин-, имјаси-, имјлиц-, имјресион-,
имјрим-, имјуи-, инвенји-, инвеси-, инвол-, индемниз-, индигн-,
индисион-, индич-, индос-, инзиси-, инзулї-, инци-, ињиц-, инкарн-
инкас-, инквир-, инклин-, инкомод-, инкруси-, инов-, инсер-, инсину-,
инсиси-, инскриб-, инстиц-, инстиал-, инстирад-, инсулї-, инсцен-,
иншиегр-, иншенив-, иншеријми-, иншери-, иншериол-, иншерион-,
иншеријунг-, иншерифолиј-, иншим-, иншон-, иншу-, инунд-, инфич-,
инфул-, инхал-, инхиб-, ирид-, ириз-, ирији-, исјар-, исфорс-, ишали-
јаниз-, ишај-, јод-, кадуц-, кажол-, кал-, калафај-, калк-, калм-,
калрин-, камї-, каналз-, канд-, кай-, кайацији-, кайриц-, кайи-,
караји-, карбур-, карик-, кас-, касарн-, касерн-, касир-, кауїел-,
кауц-, каш-, квадр-, квадријлиц-, кверул-, квирил-, квиї-, кемї-,
кивел-, кикс-, клас-, клиш-, коал-, ковенир-, коверї-, когносоц-, код-,
коегзиси-, коинцид-, колаб-, колацион-, колективиз-, колид-, ко-
ловк-, комас-, коменї-, комуниц-, комуї-, конвен-, конверз-, кон-
вој-, кондол-, конзулї-, коњиц-, консекр-, консигн-, конскриб-,
констиерн-, констиринг-, конї-, контесї-, контигенї-, контир-,
контиравен-, контифракар-, контираманд-, контирайосї-, контирасиғн-,
контирибу-, конфунд-, концед-, концесион-, коїи-, координ-, кої-,
корд-, корейи-, корз-, кород-, корумї-, косї-, кої-, коч-, кошї-,
крах-, кре-, крешенд-, кроч-, куб-, куверї-, куїел-, куїл-, курз-,
куч-, лабор-, лав-, лаг-, лаж-, лацириз-, ламї-, ланс-, лайер-, лаш-,
лег-, лед-, ликвид-, лимїи-, лицени-, лож-, лоц-, лукс-, луфїи-,
максим-, маник-, марин-, марк-, мармор-, мас-, маск-, маїи-, ма-
шур-, меандр-, мебл-, мел-, метаморфоз-, мигр-, микроској-, мин-,
миїраљ-, модер-, мок-, молеси-, монї-, муз-, музиц-, муј-, мус-,
муї-, нахдаји-, нег-, нерв-, нијанс-, нов-, нокауїи-, номин-, норм-,
ноїи-, обдуц-, објективиз-, облиїер-, одмарш-, озон-, окул-, окуї-,
ојалесц-, ојализ-, ојсерв-, ојсигн-, оји-, оркестр-, ѓагин-, ѓакеї-,
ѓакї-, ѓали-, ѓан-, ѓанел-, ѓар-, ѓарад-, ѓаразиї-, ѓарасиї-,
ѓараф-, ѓарафраз-, ѓарк-, ѓаркеї-, ѓарламенти-, ѓарод-, ѓас-
ѓоал-, ѓаїиц-, ѓаїрол-, ѓауз-, ѓедик-, ѓеленг-, ѓенешр-, ѓенцеї-,
ѓерор-, ѓериїеїу-, нерсиси-, ѓерсифл-, ѓерфекцион-, ѓерфор-, ѓер-
хоресц-, ѓик-, ѓилоїи-, ѓлаг-, ѓлак-, ѓлакаїи-, ѓлан-, ѓлас-, ѓласїиц-,
ѓлед-, ѓлис-, ѓломб-, ѓоанїи-, ѓовенї-, ѓоз-, ѓокул-, ѓол-, ѓолиї-,
ѓолиїиз-, ѓолиїиц-, ѓосї-, ѓосїдаїи-, ѓосїион-, ѓосїул-, ѓо-*

ѿенц-, ѿреамбул-, ѿревал-, ѿревен-, ѿредомин-, ѿрезид-, ѿрејудшц-,
 ѿреконарий-, ѿрелуд-, ѿреокуй-, ѿрејондер-, ѿресум-, ѿресујон-, ѿре-
 ѿексї-, ѿрейер-, ѿриор-, ѿровоц-, ѿрогноз-, ѿрогносїшц-, ѿрогрес-,
 ѿројшц-, ѿролонг-, ѿромен-, ѿројорцион-, ѿрошеж-, ѿрофий-, ѿро-
 хиб-, ѿроцес-, ѿулз-, ѿулс-, ѿункий-, ѿунц-, ѿург-, рад-, радшц-,
 раз-, размин-, рајон-, ранж-, расїр-, реасикур-, реасум-, ревел-,
 ревид-, ревиндшц-, ревош-, ревоц-, регрес-, редрес-, редуїлшц-, реж-,
 резид-, резим-, реинкарн-, рејшц-, рејон-, рекогносц-, рекре-, рекуз-,
 релакс-, реланс-, ремигр-, ремиз-, ремий-, реморк-, ренег-, ренонс-,
 ренї-, ренїоал-, реокуй-, рейарї-, рейас-, рейарї-, рейеркуї-,
 рейшц-, рейрес-, ресец-, ресигн-, ресолв-, ресїонд-, ресум-, рейшабл-,
 рейшард-, рейшер-, рейшир-, рейшурн-, реус-, рефиз-, рефунд-, рецейї-,
 рецїдив-, рецїї-, рїїосї-, рок-, романс-, рої-, рох-, рош-, рубриц-,
 руж-, румин-, сабої-, савл-, салд-, салуї-, сан-, санж-, санфориз-,
 сайшур-, сегрег-, сек-, сейар-, серв-, сец-, сигн-, симул-, синдшц-,
 синкой-, сисї-, сїшц-, скалї-, сканд-, скиц-, сконї-, сконїшр-,
 скрах-, смеч-, солв-, солициї-, солфеї-, сонд-, сонориз-, сорї-,
 сїацион-, сїик-, сїириїшиз-, сїагн-, сїааж-, сїакаш-, сїашї-, сїа-
 шц-, сїереоїшї-, сїїшїенд-, сїїой-, сїїорн-, сїїуд-, субалїшїрн-,
 субордин-, сукцед-, сум-, суї-, суїерарбїшїр-, суїерревид-, суїл-,
 суїон-, суїсигн-, суїсум-, суфл-, шакс-, шакшї-, шакшїшиз-, шалон-,
 шанг-, шайац-, шайец-, шар-, шарїф-, шарок-, шасї-, шайшов-,
 шауш-, шексї-, шелефон-, шемї-, шен-, шенд-, шермин-, шесї-,
 шейшов-, шїшїр-, шїорїшл-, шїраверз-, шїравесї-, шїравл-, шїрад-,
 шїракї-, шїранслишїр-, шїрансмиї-, шїрансїланї-, шїрансфер-, шїран-
 сфунд-, шїранч-, шїрани-, шїрас-, шїрем-, шїремол-, шїрен-, шїреїан-,
 шїрей-, шїријаж-, шїрик-, шїрил-, шїриїл-, шїриїшц-, шїриїол-, шїшц-,
 убиц-, узорї-, узурї-, ун-, уїериз-, ург-, уїшр-, фазон-, фал-, фал-
 сей-, фанїшаз-, фасей-, фасцин-, фашї-, фаул-, фашї-, фашиз-, федер-,
 фибрил-, физил-, фикс-, филозоф-, финанс-, финац-, финг-, фисїшц-,
 фланг-, фланк-, флекї-, флукїшц-, флуоресц-, фол-, фордашї-, форм-,
 форс-, фосфоресц-, фраз-, франк-, фрай-, фриз-, фронд-, фрої-,
 фул-, фунг-, фунд-, фураж-, фуρν-, хазард-, халуцин-, харанг-,
 хауз-, хендикей-, хїїосїшаз-, хисїанїш-, хисїериз-, холограф-, хо-
 сїшїшализ-, хоф-, хром-, хул-, цед-, целебр-, ценїшїм-, ценїшр-, черн-,
 цїшї-, шамїањшиз-, шар-, шарж-, шарм-, шарф-, шашї-, шах-, шк-
 кан-, шкарї-, шн-, шок-, шоф-, шїалї-, шїац-, шїенд-, шїраф-,
 шїшаф-, шїшїемїл-, шїшїрайац-, шїшїурм-, шїшц-, шїшцї-.

II Глаголи са суфиксом *-ирайи* напореда у форми
и са наставком *-овайи* или *-исайи*

абди-цираји|-ковайи, *абон-ираји*|-оваји, *авал-ираји*|-исайи, *аванз-ираји*|-оваји, *агениј-ираји*|-оваји|-исайи, *агиј-ираји*|-оваји, *агломер-ираји*|-исайи, *аграриз-ираји*|-оваји, *адаји-ираји*|-оваји, *администр-ираји*|-оваји, *адоји-ираји*|-оваји, *адрес-ираји*|-оваји, *адсорб-ираји*|-оваји, *аклам-ираји*|-оваји, *аклимај-изираји*|-изоваји|-исайи, *акомод-ираји*|-оваји, *аконј-ираји*|-оваји, *акредит-ираји*|-оваји, *актив-ираји*|-исайи, *акјуализ-ираји*|-оваји, *акумул-ираји*|-исайи, *акценју-ираји*|-исайи, *акцеји-ираји*|-оваји, *аларм-ираји*|-оваји, *алегор-изираји*|-исайи, *алтер-ираји*|-исайи, *амалгам-ираји*|-исайи, *амелиор-ираји*|-исайи, *американиз-ираји*|-оваји, *аморјиз-ираји*|-оваји, *амјлифи-цираји*|-ковайи, *анализ-ираји*|-оваји, *аналјом-изираји*|-исайи, *ангаж-ираји*|-оваји, *англиз-ираји*|-оваји, *анкеј-ираји*|-оваји, *анул-ираји*|-исайи, *ајел-ираји*|-оваји, *ајерциј-ираји*|-оваји, *ајли-цираји*|-ковайи, *ајрей-ираји*|-оваји, *ајсолв-ираји*|-оваји, *ајсорб-ираји*|-оваји, *ајстирах-ираји*|-оваји, *аранж-ираји*|-оваји, *аргумент-ираји*|-оваји|-исайи, *ароматиз-ираји*|-оваји, *артикул-ираји*|-исайи, *асимил-ираји*|-оваји, *асон-ираји*|-оваји, *асфалт-ираји*|-оваји, *ајтак-ираји*|-оваји, *аујтоматиз-ираји*|-оваји, *аујториз-ираји*|-оваји, *афект-ираји*|-оваји, *афирм-ираји*|-исайи, *афиш-ираји*|-оваји, *афлу-ираји*|-исайи, *афронј-ираји*|-оваји, *багајел-изираји*|-исайи, *балот-ираји*|-оваји, *балсам-ираји*|-оваји, *банализ-ираји*|-оваји, *бандаж-ираји*|-оваји, *бакрој-ираји*|-оваји, *бетон-ираји*|-оваји, *бојкој-ираји*|-оваји, *бомбард-ираји*|-оваји, *ботифи-цираји*|-ковайи, *вагон-ираји*|-исайи, *вакцин-ираји*|-исайи, *вајориз-ираји*|-оваји, *венил-ираји*|-исайи, *верифи-цираји*|-ковайи, *винкул-ираји*|-исайи, *виргул-ираји*|-исайи, *вирман-ираји*|-исайи, *вокализ-ираји*|-оваји, *вулгариз-ираји*|-оваји, *галант-изираји*|-оваји, *гараж-ираји*|-оваји, *гарант-ираји*|-оваји, *генерал-изираји*|-исайи, *германиз-ираји*|-оваји, *гестикул-ираји*|-исайи, *гимнаст-цираји*|-иковаји|-исайи, *глорифи-цираји*|-ковайи, *грашифи-цираји*|-ковайи, *груј-ираји*|-исайи, *дебат-ираји*|-оваји, *дебит-ираји*|-оваји, *дегаж-ираји*|-оваји, *дегенер-ираји*|-исайи, *деград-ираји*|-оваји, *деду-цираји*|-ковайи, *дезаву-ираји*|-исайи, *дезилузион-ираји*|-исайи, *дезинјерес-ираји*|-оваји, *дезин-*

фи-цираџи|-коваџи, дезорганиз-ираџи|-оваџи, дезоријентџи-ираџи|-
 -исаџи, деклам-ираџи|-оваџи, деклар-ираџи|-оваџи|-исаџи, деклам-
 -ираџи|-оваџи, деколџи-|-ираџи|-оваџи, декомон-ираџи|-оваџи, де-
 концентр-ираџи|-исаџи, декор-ираџи|-исаџи, декреџи-ираџи|-ова-
 џи, делег-ираџи|-оваџи, деманџи-ираџи|-оваџи, демпџиар-изира-
 џи|-изоваџи|-исаџи, демобил-изираџи|-изоваџи|-исаџи, демократиз-
 -ираџи|-оваџи, демонстр-ираџи|-оваџи, демонџи-ираџи|-оваџи, де-
 морал-изираџи|-изоваџи|-исаџи, денатур-ираџи|-исаџи, денатур-
 -рал-изираџи|-исаџи, денационализ-ираџи|-оваџи, дейалаџиализ-ира-
 џи|-оваџи, дейедикул-ираџи|-исаџи, дейеш-ираџи|-оваџи, дейола-
 риз-ираџи|-оваџи, дейоџиџиз-ираџи|-оваџи, дейон-ираџи|-оваџи,
 дейорџи-ираџи|-оваџи, дератџиз-ираџи|-оваџи, десџил-ираџи|-ова-
 џи|-исаџи, десџимул-ираџи|-исаџи, дейаљ-ираџи|-исаџи, дейаџи-
 -ираџи|-оваџи, дейермин-ираџи|-исаџи, дейтрониз-ираџи|-оваџи,
 дефил-ираџи|-оваџи, дефин-ираџи|-исаџи, деформ-ираџи|-исаџи,
 децентрал-изираџи|-исаџи, деџим-ираџи|-оваџи, деџифр-ираџи|-
 -оваџи, дивиниз-ираџи|-оваџи, дикџи-ираџи|-оваџи, димензион-ира-
 џи|-исаџи, дириџ-ираџи|-оваџи, дисџил-ираџи|-оваџи, дисквали-
 фи-цираџи|-коваџи, дисконџи-ираџи|-оваџи, дискредитџи-ираџи|-о-
 ваџи, дискримин-ираџи|-оваџи, дисџуџи-ираџи|-оваџи, дисло-цира-
 џи|-коваџи, дисџон-ираџи|-оваџи, дисџуџи-ираџи|-оваџи, дисџон-
 -ираџи|-оваџи, дисџџилн-ираџи|-оваџи, дифџионџиз-ираџи|-оваџи,
 докуменџи-ираџи|-оваџи, домарш-ираџи|-оваџи, доџинџ-ираџи|-ова-
 џи, драматџиз-ираџи|-оваџи, еваку-ираџи|-исаџи, еваџор-ираџи|-
 -исаџи, евидентџи-ираџи|-исаџи, еволу-ираџи|-исаџи, егализ-ираџи|-
 -оваџи, егзалџи-ираџи|-оваџи, егзистџи-ираџи|-оваџи економ-изира-
 џи|-изоваџи|-исаџи, екраниз-ираџи|-оваџи, експед-ираџи|-оваџи,
 експериментџи-ираџи|-оваџи|-исаџи, експџи-цираџи|-коваџи, експџо-
 аџи-ираџи|-исаџи, експџон-ираџи|-оваџи, експџорџи-ираџи|-оваџи, експ-
 џроџр-ираџи|-исаџи, експџемџор-ираџи|-исаџи, експџермин-ираџи|-
 -исаџи, експџрах-ираџи|-оваџи, елекџтр-изираџи|-изоваџи|-исаџи,
 елекџтрифи-цираџи|-коваџи, елимин-ираџи|-оваџи|-исаџи, еманџџи-
 -ираџи|-оваџи, емџиџи-ираџи|-оваџи, есконџи-ираџи|-оваџи, ескорџи-
 -ираџи|-оваџи, еџаџиџиз-ираџи|-оваџи, еџтернџиз-ираџи|-оваџи,
 заинџиџерес-ираџи|-оваџи, игнор-ираџи|-исаџи, идеал-изираџи|-
 -изоваџи|-исаџи, izmanевр-ираџи|-исаџи, изол-ираџи|-оваџи, иџу-
 сџтр-ираџи|-оваџи, иматџрикул-ираџи|-исаџи, имџон-ираџи|-оваџи,
 имџорџи-ираџи|-оваџи, имџосџи-ираџи|-оваџи, имџрегн-ираџи|-ова-

ити, имѣровиз-ирайи|/овайи, имуниз-ирайи|/овайи, инаугур-ирайи|/исайи, инвентар-изирайи|/исайи, индивидуализ-ирайи|/овайи, индустријализ-ирайи|/овайи, инду-цирайи|/ковайи, инкорѣор-ирайи|/исайи, инкримин-ирайи|/исайи, инокул-ирайи|/исайи, инсѣир-ирайи|/исайи, инсѣал-ирайи|/исайи, инсѣиру-ирайи|/исайи, инсѣиру-мени-ирайи|/исайи, инѣабул-ирайи|/исайи, инѣензиѣи-цирайи|/ковайи, инѣервен-ирайи|/исайи, инѣервѣжу-ирайи|/исайи, инѣерес-ирайи|/овайи, инѣернационализ-ирайи|/овайи, инѣерѣел-ирайи|/исайи, инѣерѣол-ирайи|/исайи, инѣерѣреј-ирайи|/овайи, инѣериг-ирайи|/овайи, инфилѣир-ирайи|/овайи, информ-ирайи|/исайи, ирон-изирайи|/изовайи|/исайи, јодоформ-ирайи|/исайи, јониз-ирайи|/овайи, јустѣиѣи-цирайи|/ковайи, кадр-ирайи|/овайи, калибр-ирайи|/овайи, калѣграф-ирайи|/исайи, калкул-ирайи|/исайи, калѣѣиѣи-цирайи|/ковайи, камуѣл-ирайи|/исайи, канал-изирайи|/исайи, кандидат-ирайи|/овайи, канел-ирайи|/исайи, канон-изирайи|/изовайи|/исайи, кайѣиѣал-изирайи|/изовайи|/исайи, кайѣиѣул-ирайи|/исайи, каракѣтер-изирайи|/исайи, карамбол-ирайи|/исайи, карбон-изирайи|/изовайи|/исайи, кармин-ирайи|/исайи, карсѣиѣи-цирайи|/ковайи, карѣел-ирайи|/исайи, карѣион-ирайи|/овайи|/исайи, кайѣалогиз-ирайи|/овайи, кайѣегор-изирайи|/исайи, кайѣран-изирайи|/исайи, квалиѣи-цирайи|/ковайи, кибѣиѣ-ирайи|/овайи, кидней-ирайи|/овайи, киноѣи-цирайи|/ковайи, класѣиѣи-цирайи|/ковайи, кодѣиѣи-цирайи|/ковайи, кокеѣи-ирайи|/овайи, колабор-ирайи|/исайи, колониз-ирайи|/овайи, колор-ирайи|/исайи, колѣиорѣи-ирайи|/овайи, команд-ирайи|/овайи, комбин-ирайи|/овайи, комемор-ирайи|/исайи, комени-ирайи|/арсѣиѣи, комерѣиѣиѣи-изирайи|/овайи, комѣар-ирайи|/исайи, комѣенз-ирайи|/овайи, комѣей-ирайи|/овайи, комѣил-ирайи|/овайи, комѣилей-ирайи|/овайи, комѣили-цирайи|/ковайи, комѣилмени-ирайи|/овайи, комѣион-ирайи|/овайи, комѣиосѣи-ирайи|/овайи, комѣирим-ирайи|/овайи, комѣиромѣиѣи-ирайи|/овайи, комунализ-ирайи|/овайи, конверг-ирайи|/овайи, конверѣи-ирайи|/овайи, конгрѣу-ирайи|/исайи, конденз-ирайи|/овайи, конзерѣи-ирайи|/исайи, конзум-ирайи|/овайи, конѣуж-ирайи|/овайи, конкретѣиз-ирайи|/овайи, конкур-ирайи|/исайи, консолид-ирайи|/овайи, консѣиѣир-ирайи|/исайи, консѣиѣаѣи-ирайи|/овайи, консѣиѣиѣиѣу-ирайи|/исайи, консѣиѣиѣу-ирайи|/исайи, консулѣи-ирайи|/овайи, конѣиѣамѣн-ирайи|/овайи, конѣиѣину-ирайи|/исайи, конѣиѣрансѣи-ирайи|/овайи, конѣиѣрах-ирайи|/овайи, конѣиѣрол-ирайи|/овайи|/исайи, конфер-ира-

тии|-исаџи, конфин-ираџи|-исаџи, конфирм-ираџи|-исаџи, конфис-
 -џираџи|-коваџи, конформ-ираџи|-исаџи, конфронџи-ираџи|-оваџи,
 конџентр-ираџи|-исаџи, конџеџи-ираџи|-оваџи, конџерт-ираџи|-
 -оваџи, конџиџ-ираџи|-оваџи, кооперт-ираџи|-исаџи, коџул-ираџи|-
 -исаџи, кореограф-ираџи|-исаџи, коресџонд-ираџи|-оваџи, корџг-
 -ираџи|-оваџи, корџеш-ираџи|-оваџи, костџим-ираџи|-оваџи, кре-
 дџиџ-ираџи|-оваџи, кристал-изираџи|-изоваџи|-исаџи, криџиџ-џи-
 раџи|-коваџи, кулџин-ираџи|-оваџи, кулџив-ираџи|-исаџи, кумул-
 -ираџи|-исаџи, -лак-ираџи|-оваџи, лажинџиз-ираџи|-оваџи, лега-
 лџиз|-ираџи|-оваџи, легџиџим-ираџи|-исаџи, лекџитор-ираџи|-исаџи,
 либерал-изираџи|-изоваџи|-исаџи, лиџограф-ираџи|-исаџи, лиџриџ-
 -ираџи|-оваџи, логарџиџим-ираџи|-оваџи, локалџиз-ираџи|-оваџи, лом-
 бард-ираџи|-оваџи, магнеџи-изираџи|-изоваџи|-исаџи, маџадаџиз-и-
 раџи|-оваџи, малџреџи-ираџи|-оваџи, маневр-ираџи|-оваџи|-исаџи,
 маниџул-ираџи|-исаџи, манифест-ираџи|-оваџи, марџи-ираџи|-ова-
 џи, масакр-ираџи|-оваџи, маџеријализ-ираџи|-оваџи, медијажџиз-
 -ираџи|-оваџи, медиџи-ираџи|-оваџи, мелиор-ираџи|-исаџи, мемор-
 -ираџи|-исаџи, мерџинџиз-ираџи|-оваџи, механ-изираџи|-изоваџи|-
 -исаџи, милиџарџиз-ираџи|-оваџи, минџистр-ираџи|-оваџи, мобил-
 -изираџи|-изоваџи|-исаџи, модел-ираџи|-оваџи|-исаџи, модерџиз-
 -ираџи|-оваџи, модџифџи-џираџи|-коваџи, модул-ираџи|-исаџи, мо-
 неџиџиз-ираџи|-оваџи, моноџол-изираџи|-исаџи, моноџџиџонџиз-ираџи|-
 -оваџи, морал-изираџи|-исаџи, моџив-ираџи|-исаџи, моџиорџиз-ира-
 џи|-оваџи, мулџиџиџли-џираџи|-коваџи, муџифџи-џираџи|-коваџи, му-
 ниџиџијализ-ираџи|-оваџи, назализ-ираџи|-оваџи, нарџкоџиџиз-ираџи|-
 -оваџи, најџурал-изираџи|-исаџи, нахсинџхронџиз-ираџи|-оваџи, на-
 џионалџиз-ираџи|-оваџи, неџиџурал-изираџи|-изоваџи|-исаџи, нивел-
 -ираџи|-исаџи, нормал-изираџи|-изоваџи|-исаџи, носџиџриџџи-џира-
 џи|-коваџи, нулџифџи-џираџи|-коваџи, нумер-ираџи|-исаџи, објек-
 џив-ираџи|-исаџи, оксид-ираџи|-исаџи, окџироџ-ираџи|-исаџи, он-
 дул-ираџи|-исаџи, оџерт-ираџи|-исаџи, оџон-ираџи|-исаџи, оџџиџру-
 -ираџи|-исаџи, организ-ираџи|-оваџи, орџдин-ираџи|-исаџи, орџ-
 џенџи-ираџи|-исаџи, орнаментџи-ираџи|-исаџи, осџил-ираџи|-оваџи,
 оферт-ираџи|-исаџи, џак-ираџи|-оваџи, џалаџијализ-ираџи|-оваџи,
 џанорам-ираџи|-исаџи, џарал-изираџи|-изоваџи|-исаџи, џардон-и-
 раџи|-исаџи, џарџиџиџиџи-ираџи|-оваџи, џарџим-ираџи|-исаџи, џар-
 џел-ираџи|-исаџи, џастџиџерџиз-ираџи|-оваџи, џашенџи-ираџи|-оваџи,
 џаџиџрол-ираџи|-исаџи, џаџиџерџиз-ираџи|-оваџи, џаџиџифџи-џираџи|-ко-

вайи, њензион-ирайи|-исайи, њеркуй-ирайи|-овайи, њерсонифи-ци-
 райи|-ковайи, њерфектйу-ирайи|-исайи, њерциј-ирайи|-овайи, њиг-
 менй-ирайи|-овайи, њоейиз-ирайи|-овайи, њолариз-ирайи|-овайи,
 њолем-изирайи|-изовайи|-исайи, њолониз-ирайи|-овайи, њойулар-и-
 зирайи|-изовайи|-исайи, њорйреш-ирайи|-овайи, њракти-цираји|-
 -ковайи, њрегруй-ирайи|-исайи, њредесџин-ирайи|-овайи, њредештер-
 мин-ирайи|-исайи, њрезенй-ирайи|-овайи, њренумер-ирайи|-исайи,
 њреоријенй-ирайи|-исайи, њрейар-ирайи|-исайи, њрејенд-ирайи|-
 -овайи, њрефер-ирайи|-исайи, њривайиз-ирайи|-овайи, њривилег-ира-
 йи|-овайи, њродефил-ирайи|-овайи, њројекй-ирайи|-овайи, њроклам-
 -ирайи|-овайи, њролетариз-ирайи|-овайи, њромов-ирайи|-исайи,
 њромулг-ирайи|-овайи, њројаг-ирайи|-овайи, њројон-ирайи|-овайи,
 њроскрйб-ирайи|-овайи, њросйер-ирайи|-исайи, њрошест-ирайи|-о-
 вайи, њројтокол-ирайи|-исайи, њрофан-ирайи|-исайи, њубли-цира-
 йи|-ковайи, њулвериз-ирайи|-овайи, њурифи-цираји|-ковайи, ради-
 офй-цираји|-ковайи, райорй-ирайи|-овайи, расформ-ирайи|-исайи,
 рафйн-ирайи|-овайи|-исайи, рацион-ирайи|-исайи, рационал-изи-
 райи|-изовайи|-исайи, реаг-ирайи|-овайи, реактив-ирайи|-исайи,
 реализ-ирайи|-овайи, реванй-ирайи|-овайи, револй-ирайи|-овайи,
 револуцион-ирайи|-исайи, регнер-ирайи|-исайи, регистр-ирайи|-
 -овайи, регруй-ирайи|-овайи, регул-ирайи|-исайи, редиг-ирайи|-
 -овайи, реду-цираји|-ковайи, реесконй-ирайи|-овайи, резерв-ира-
 йи|-исайи, резон-ирайи|-овайи, резулй-ирайи|-овайи, рекайишйул-
 -ирайи|-исайи, реквизи-ирайи|-исайи, реклам-ирайи|-овайи, реко-
 манд-ирайи|-овайи, рекомйенз-ирайи|-овайи, реконсйру-ирайи|-и-
 сайи, рекримйн-ирайи|-исайи, рекйишфи-цираји|-ковайи, релег-ира-
 йи|-овайи, ремилитар-изирайи|-исайи, ремонсйтр-ирайи|-овайи,
 ремонй-ирайи|-овайи, рендгениз-ирайи|-овайи, ренов-ирайи|-исайи,
 ренумер-ирайи|исайи, реорганиз-ирайи|-овайи, реоријенй-ирайи|-
 -исайи, рейар-ирайи|-исайи, рејей-ирайи|-овайи, рейорй-ирайи|-
 -овайи, рејрезенй-ирайи|-овайи, рејроб-ирайи|-овайи, рејроду-
 -цираји|-ковайи, ресорб-ирайи|-овайи, ресйекй-ирайи|-овайи, рес-
 сйтр-ирайи|-исайи, ресйаур-ирайи|-исайи, ресйишйу-ирайи|-иса-
 йи, ресйринг-ирайи|-овайи, рејуш-ирайи|-овайи, рефер-ирайи|-
 -овайи|-исайи, рефлехй-ирайи|-овайи, реформ-ирайи|-исайи, ре-
 хабилитй-ирайи|-овайи, реценз-ирайи|-овайи, рециј-ирайи|-овайи,
 ривализ-ирайи|-овайи, ризик-ирайи|-овайи, риск-ирайи|-овайи, ро-
 маниз-ирайи|-овайи, руин-ирайи|-исайи, русифи-цираји|-ковайи,

санкцион-ирайи|/-исайи, сайин-ирайи|/-исайи, сегмент-ирайи|/-исайи, секвестр-ирайи|/-овайи, секулариз-ирайи|/-овайи, секунд-ирайи|/-овайи, селекцион-ирайи|/-исайи, сигнализ-ирайи|/-овайи, силфи-цирайи|/-ковайи, симболиз-ирайи|/-овайи, симџаи-изирайи|/-исайи, симџифи-цирайи|/-ковайи, синџеииз-ирайи|/-овайи, синхрониз-ирайи|/-овайи, системџаииз-ирайи|/-овайи, скандализ-ирайи|/-овайи, солариз-ирайи|/-овайи, солидар-изирайи|/-исайи, социџализ-ирайи|/-овайи, специџализ-ирайи|/-овайи, специфи-цирайи|/-ковайи, сџирџиу-ализ-ирайи|/-овайи, сџабилиз-ирайи|/-овайи, сџаџион-ирайи|/-исайи, сџенограф-ирайи|/-исайи, сџерџиз-ирайи|/-овайи, сџиџмаииз-ирайи|/-овайи, сџиџмул-ирайи|/-исайи, сџиџџул-ирайи|/-исайи, субвенџион-ирайи|/-исайи, субџим-ирайи|/-исайи, сугер-ирайи|/-исайи, суйскриб-ирайи|/-овайи, суйсџанџиџв-ирайи|/-исайи, суйсџиџиџу-ирайи|/-исайи, суйџџрах-ирайи|/-овайи, сусџенд-ирайи|/-овайи, сџемаииз-ирайи|/-овайи, џаџион-ирайи|/-овайи, џаџеи-ирайи|/-овайи, џезаур-ирайи|/-исайи, џелеграф-ирайи|/-исайи, џемџер-ирайи|/-овайи|/-исайи, џеорей-изирайи|/-изовайи|/-исайи, џерор-изирайи|/-изовайи|/-исайи, џесџиџифи-цирайи|/-ковайи, џиџииз-ирайи|/-овайи, џиран-изирайи|/-исайи, џиџџул-ирайи|/-исайи, џолер-ирайи|/-исайи, џорџед-ирайи|/-овайи, џоџаџиз-ирайи|/-овайи, џранскриб-ирайи|/-овайи, џрансџир-ирайи|/-исайи, џрансџион-ирайи|/-овайи, џрансџорџи-ирайи|/-овайи, џрансџиџур-ирайи|/-исайи, џрансџорм-ирайи|/-исайи, џрианџул-ирайи|/-исайи, џриџџмф-ирайи|/-овайи, умарџи-ирайи|/-овайи, униџи-цирайи|/-ковайи, униџорм-ирайи|/-исайи, урбанџиз-ирайи|/-овайи, фабри-цирайи|/-ковайи, фабул-ирайи|/-исайи, фавор-изирайи|/-изовайи|/-исайи, факџџур-ирайи|/-исайи, фалсџифи-цирайи|/-ковайи, фанџаииз-ирайи|/-овайи, ферменџи-ирайи|/-овайи, џиџгур-ирайи|/-исайи, џилџир-ирайи|/-овайи, џормул-ирайи|/-исайи, џоџџограф-ирайи|/-исайи, фрайџерџиз-ирайи|/-овайи, фреквенџи-ирайи|/-овайи, фруџџиџифи-цирайи|/-ковайи, фуџион-ирайи|/-исайи, џункџион-ирайи|/-исайи, џабилџи-ирайи|/-овайи, џармон-ирайи|/-исайи, џармонџиз-ирайи|/-овайи, џиџноџи-изирайи|/-исайи, џлорџоџорм-ирайи|/-исайи, џонор-ирайи|/-исайи, џосџиџи-ирайи|/-овайи, џоџиџџаџил-ирайи|/-ерисайи, џумџифи-цирайи|/-ковайи, џеменџи-ирайи|/-овайи, џенџур-ирайи|/-исайи, џенџиџраџиз-ирайи|/-овайи, џивџилџиз-ирайи|/-овайи, џизел-ирайи|/-овайи, џиџџлонџиз-ирайи|/-овайи, џиџркул-ирайи|/-исайи, џаџиџроџограф-ирайи|/-исайи, џиџџр-ирайи|/-овайи, џиџџекул-ирайи|/-исайи, џиџиџџун-ирайи|/-исайи.

Изложени материјал, поготово друга група глагола, јасно указује на одређене основинске завршетке, вокале или консонанте, иза којих се наизменично јављају наставци *-ираџи, -оваџи, -исаџи*. Устаљеност појаве једног од суфикса после неког гласа, а истовремено и искључивање могућности употребе другог неког инфинитивног облика, као и напоредна примена два па и сва три наставка истовремено, изискује шире посматрање основног дела изведенице.

Анализом тог општег глаголског дела долази се до следећих запажања. Прво, сама основа негде представља целу страну реч, обично именичку, негде се општи део изведенице поклапа са основним делом стране речи: *џаборавиџи*, мађ. *tábor*, *џуџикалисати*, тур. *tutkal*, *гараџираџи*, фр. *garage*, *мелиорираџи* — *мелиорисати*, лат. *melior*, *бомбардираџи* — *бомбардоваџи*, тал. *bombarda*, фр. *bombarder*, нем. *bombardieren*, *ангаџираџи* — *ангаџоваџи*, фр. *engager*, *џрокламираџи* — *џрокламоваџи*, фр. *proclamer*, *калкулираџи* — *какулисати*, фр. *calculer*, нем. *kalkulieren*. Значи, ирелевантно је јесу ли то деноминативни или девербативни глаголи, јер однос *џуџикал-исати* : *какул-ираџи*|-*исати*, *џабор-оваџи* : *мелиор-ираџи*|-*исати*, *гараџ-ираџи* : *ангаџ-ираџи*|-*оваџи* то недвосмислено говори. Даље, ни управни делови именица страног порекла образованих на нашем терену истим општим делом као и глаголи на *-оваџи, -исати, -ираџи* нису пресудни фактори у односу на инфинитивни завршетак, нпр. *еманџиоваџи* — *еманџиџираџи* : *еманџиџација*, *конферисати* — *конферираџи* : *конференџија*, *дегенерисати* — *дегенерираџи* : *дегенериџација*, *конџиџиоваџи* — *конџиџиџираџи* : *конџиџиџација*, *ориџенисати* — *ориџениџираџи* : *ориџениџација*.

Међутим, у резултату разматрања порекла речи ипак избијају извесне законитости. Пре свега, примарни латински, романски облици уопште, а тако и грчки, врло ретко допиру до данашњих глаголских обличја. Она углавном својим целокупним гласовним склопом, а и завршетком, јасно одређују свој пут преко немачког језика, који је и сам примио много романизама када се ради о тзв. интернационалним, општекултурним, техничким и сличним изразима. Уосталом, и само немачко *-ieren* потиче из романских језика. И друго, понегде се на основу општег глаголског дела у нашем језику не може одредити из кога је језика реч

продрла (*йломбирайи* < фр. plomb, plomber, нем. plombieren; *штрапацайи* < тал. strapazzo, нем. strapazieren; *ликвидайи* < лат. liquidatio, фр. liquider, нем. liquidieren; *транскрибовайи* : *йтранскрибурйи* < лат. transcribere, фр. transcrire, transcription, нем. transkribieren; *кандидовайи* : *кандидурйи* < лат. candidatus, фр. candidat, нем. kandidieren; *изоловайи* : *изолираји* < тал. isolare, фр. isoler, нем. isolieren; *илустрировайи* : *илустрираји* < лат. illustrare, фр. illustrer, нем. illustrieren; *оксидисаји* : *оксидираји* < грч. oxýs, фр. oxyder, нем. oxidieren; *нивелисаји* : *нивелираји* < фр. niveler, нем. nivelieren; *рестаурисаји* : *рестаурираји* < лат. restaurare, фр. restaurer, нем. restaurieren; *крисјализоваји*, *крисјалисаји* : *крисјализираји* < грч. krýstallós, фр. cristalliser, нем. kristallisieren). Што је најважније, на основу ових данас заједничких интернационалних термина не може се успоставити нека приближна равнотежа између општег дела и избора инфинитивног наставка. Али ако се обрати пажња на праве германизме и турцизме који су непосредно прихватани, видна је уједначеност при разврставању суфикса.

Тако исто и у семантичком погледу издвајају се неки моменти од којих зависи избор суфикса у завршном глаголском делу, о чему ће касније бити речи.

Но, ни то не доводи до потпуног разрешења јер поред усамљених семантичких поља и изворних германизама и турцизама који за собом повлаче одређен суфикс, преостају друге глаголске речи, и то у далеко већем броју, тј. глаголи различите семантике и разнородног порекла. Због тога се коначан излаз мора потражити у вези са још једном компонентом. Реч је о фонетским законима који прожимају целокупан материјал. У том смислу, тј. при испитивању страних глаголских речи у погледу порекла, значења и гласовних закона, размотрићемо најпре прву групу глагола.

С обзиром да је суфикс *-исаји* као стран наставак најпре продро у наш језик добијајући продуктивност у глаголским речима стране етимологије, свакако да су већ тада потекле извесне језичке законитости у вези са њим. Оне истовремено у појединим случајевима јасно ограничавају могућност избора наставка *-оваји* као инфинитивног завршетка. Из тог разлога биће најпрегледније ако се прво размотре ситуације само са суфиксом *-исаји* и

-овати, односно ситуације у којима се ова два наставка међусобно искључују, одабирају, Оне ће условити касније продирање и суфикса *-ирати* и његову све чешћу употребу у источном културном центру.

Полазећи, дакле, од прве групе глагола, односно од инфинитива са искључивим наставком *-исати* за једну основу, ретко налазимо речи које нису преузете из турског језика: грч. *амбисаџи*, *биглисџи* (*забиглисџи*), *биљисџи*, *ђаволисџи*, *ђаконисџи*, *меџанисџи*, *мирисџи* (*замирисџи*, *намирисџи*, *омирисџи*, *јомирисџи*, *јремирисџи*), *хириџонисџи*; лат. *крунисџи*, *сумџорисџи*; фр. *згрујисџи*, *швалерисџи*; тал. *зачавлајисџи*, *кајарисџи* (*окајарисџи*); нем. *глеђејисџи*, *докџорисџи*, *мајџџорисџи* (*измајџџорисџи*), *рисџи* (*нарисџи*, *јрефисџи*), *илисџи*, *адвокаџисџи* (мада је овај последњи облик могао доћи и према француском језику); мађ. *јандурисџи*. Према томе, у овој групи доминирају турцизми, у којима је грчко *-иса-* добило велику продуктивност. Како се примање турских позајмица може третирати као завршен процес, онда се одмах може и констатовати да је наставак *-исџи* њихова главна карактеристика.

Тешко је рећи због чега је суфикс *-исџи* добио толику примену баш у турским речима које га нису имале. Можда се овај завршетак осећао као стран, па је зато лако могао доћи у инфинитивне основе такође туђег порекла. Исто тако може се претпоставити и нека друга варијанта објашњења: наставак *-исџи* додавао се турским посуђеницама не само на основе 3. л. перфекта сингулара на *-д*, *-џи*, односно на *-ди*, *-џи* (*бојадисџи* < boyadı, *дегдисџи* < değdi, *кидисџи* < kiydi, *басџисџи* < bastı, *тапџисџи* < taptı, *шапџисџи* < şaştı,) и на основе инфинитива по занемаривању наставка *-мак*, *-мек* (*дагмалаисџи* < dag-mala-mak, *кајлаисџи* < kapla-mak, *бензеисџи* < benze-mek, *динлеисџи* < dinle-mek) него и на речи других категорија (*џабасџи* < sabı, оно што је бесплатно, поклон, дар, *фајдисџи* < fayda, корист, добит, *бадаваисџи* < badavacı, нерадник, *севдалисџи* < sevdalı, заљубљен). И у једном и у другом случају уколико се основни део испред суфикса *-исџи* завршава вокалом *-и* (boyadı-, taptı-, badavacı-, sevdalı-), завршни део основе и наставак имају заједнички елемент *-и-*; уколико је то неки други вокал (kapla-, benze-, нпр.), јасно је издвојен наставак *-исџи*.

Можда би се ова друга ситуација могла протумачити као тежња за очувањем што целовитијег основинског дела. У том смислу сами фонетски разлози одбацују суфикс *-оваиши* у постовокалској позицији која ни у нашој глаголској системи није посведочена. За сада, посматрајући само глаголе са завршним делом *-исаиши*, можемо закључити да су турцизми прихватили овај завршетак и после вокала који му претходи (*дагмала-*, *дамла-*, *јагла-*, *кавра-*, *кајна-*, *кайла-*, *кркла-*, *са-*, *смарла-*, *шасла-*, *ћорла-*, *чајла-*, *џаба-*, *бензе-*, *бесле-*, *варакле-*, *динле-*, *исле-*, *ке-*, *џубареће-*, *мурле-*, *мухурле-*, *разрахајле-*, *савајле-*, *сафџеле-*, *сефџе-*, *сефџеле-*, *сургунгле-*, *ћуфурле-*, *ујле-*, *хасџеле-*, *со-*, *у-*, *уку-*), а што се среће, нарочито касније, и у глаголском речима примљеним из других језика⁹.

У односу на остале гласове, сонанте или сугласнике, који претходе наставку *-исаиши*, поменућемо само једно: нема ни једног примера чији је завршни део основе који од струјних сугласника, тј, *с, з, ш, ж (*амб-*; *азд-*, *анд-*, *баилд-*, *балд-*, *бозд-*, *бојад-*, *вајд-*, *далд-*, *дезд-*, *докунд-*, *дузд-*, *ђеберд-*, *егленд-*, *еренд-*, *изренд-*, *јенд-*, *кабард-*, *кајд-*, *кајар-*, *кид-*, *коленд-*, *крд-*, *куланд-*, *лакрд-*, *набојад-*, *наћорд-*, *обојад-*, *омир-*, *оренд-*, *осанд-*, *џандур-*, *џребојад-*, *ренд-*, *севд-*, *ћерд-*, *ћорд-*, *фајд-*; *анлај-*, *белај-*, *глеђеј-*, *дуј-*, *зачавлај-*, *калај-*, *крклеј-*, *набелај-*, *награј-*, *накалај-*, *наћефлеј-*, *обелај-*, *ограј-*, *окалај-*, *окуј-*, *оџурџеј-*, *џокалај-*, *џрекалај-*, *рашћефлеј-*, *сај-*, *смарлај-*, *сулај-*, *шелеј-*, *шурџеј-*, *уј-*; *бајл-*, *бигл-*, *будал-*, *дембел-*, *ђавол-*, *забигл-*, *карл-*, *курџал-*, *менџал-*, *надембел-*, *оџајл-*, *саул-*, *седал-*, *шурџал-*, *шл-*; *биљ-*; *калдрм-*; *беген-*, *давран-*, *дајан-*, *докун-*, *думен-*, *ђакон-*, *еглен-*, *кавен-*, *казан-*, *кафен-*, *ман-*, *махн-*, *меџан-*, *обеген-*, *осан-*, *џоеглен-*, *џроеглен-*, *сургун-*, *хеглен-*, *хироџон-*, *шурџелен-*; *бакар-*, *баџер-*, *бећар-*, *биџир-*, *буџур-*, *дишер-*, *докџор-*, *дунђер-*, *елвер-*, *замир-*, *измајџор-*, *исџеџир-*, *кабар-*, *кандер-*, *кајар-*, *кариџир-*, *каур-*, *качер-*, *кивер-*, *курџар-*, *куџар-*, *мајџор-*, *мир-*, *намир-*, *нар-*, *обакар-*, *овар-*,

⁹ У нашем језику, такође према грађи Матешиневог Речника, нашли смо само два глагола овог типа, али са скоријим датумом постанка, како се то на основу Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности и Речника Матице српске и Матице хрватске може закључити: *исџараклаисаиши*, исцепати, подерати, настао свакако према *исџаракласаиши* (: испарати) и *овлаисаиши* < *овлајаиши*, ударити, навалити.

окайар-, омир-, оиур-, њандур-, њремир-, њрер-, њрејеситер-, сикџер-, сумџор-, сур-, суџур-, суфур-, џеситер-, џифџар-, уздур-, ујдур-, учур-, хайер-, хелвер-, џимр-, шашир-, швалер-; адвокай-, алџиџ-, басџ-, бай-, коџуџиџ-, мукаџеџ-, мухабеш-, џаџ-, џромухабеш-, сакџ-, џаџиџ-, усџ-, чалџиџ-, чаџ-, чекџ-, шаџиџ-; кех-; ба- даваџ-).

Семантичка страна, пак, постаје одређенија када се упореди са глаголима чији је завршни део суфикс *-овати* којим се такође оформљавају разна глаголска значења чија је разноврсност највише изражена у вези са германским позајмицама. Али ако се прво узму у обзир турџизми, појављују се занимљив податак: за наставак *-овати* везују се посебна значења одељујући га тако од суфикса *-исати* или *-ирати*. Боље речено, круг извесних глаголских значења захтева своје коначно обликовање управо суфиксом *-овати*. У том смислу глаголи *кириџовати, рабаџовати, шегрџовати, кулуџовати; буљубашовати, хајдуџовати, харамбашовати; аџовати, беговати, џашовати, субашовати; јаџаџовати, ориџаџовати; коџаџовати; аџиџовати, бајраџовати, левенџовати* означавају: бавити се нечим, наџим занатом, послом; бити старешина, вођа, управљати, владати; бити учесџик, саучесџик, садругар у чему — или краће — бити оно што казује именица у општем делу; и друго, боравити негде (обично дуже); проводити време у чему.

Исту семантичку црту имају и речи из других језика: грч. *калуђеровати, миџроџолиџовати*; лат. *џонзуловати, џесаровати, џуџоровати*; мађ. *џандуровати, џаборовати, кунџовати*; нем. *вандровати, вандроџовати, лџоровати*; енгл. *џаринџовати, џикџиковати, флерџовати*. И уопште, на основу целокупног материјала, произлази констатаџија да једино поменута значења готово увек одређују, условљавају одабирање завршетка *-овати* не *-исати* или *-ирати*. Ово потврђују основински гласовни завршеци *-л, -м, -р, -џи* (као у *џонзуловати, бајраџовати, калуђеровати, левенџовати*) који се, у глаголима разних значења, јављају и испред *-исати* и испред *-ирати* (*ђаволисаџи, калдрмисаџи, каџарисаџи, басџисаџи; суфлираџи, бламираџи, конџирираџи, џолиџираџи*, нпр.). Једино би од овога одступали глаголи *бадаваџисаџи* и *севдисаџи* где је у избору наставака, изгледа, превагнуо крајњи завршетак основног дела (*badavaci-, sevd-*). Слично је и са обликом

севдалисајџи : *sevdali-*, а према њему и другим инфинитивима са основинским завршетком *-л* (као *курџал-исајџи*, *шујџкал-исајџи*) и *дембелсајџи* : *дембел*. Основе *ђакон-*, *докџор-*, *дунђер-*, *јандур-*, *адвокајџ-*, опет, са суфиксом *-исајџи* донекле означавају бавити се занатом, послом означеним у општем делу, али могу имати и шаљиву нијансу или које друго значење, што их, ипак, одељује од поменутих специфичних значења основа са наставком *-овајџи*¹⁰. Најзад, у вези са суфиксом *-овајџи*, не треба изоставити једну битну чињеницу: његово присуство у српскохрватским глаголима са раније наведеним значењима, а што је свакако аналогно пренето и при обликовању глагола страног порекла: *службовајџи*, *газдовајџи*, *начелниковајџи*, *столовајџи*, *војводовајџи*, *друговајџи*, *јландовајџи*, *вековајџи*, *самовајџи*, *зимовајџи*, *лејовајџи*, *госџовајџи* и др.

Друга врло интересантна и изражена тенденција примања страних глагола само са суфиксом *-овајџи* захвата етимолошку страну, управо праве германизме који углавном и чине ову групу глаголских речи. Изворни немачки глаголи са завршетком *-(e)n* саображавају се духу нашег језика примањем наставка *-овајџи*. Међутим, детаљније разматрање открива да је у већини случајева *-овајџи* заступљено само у источном језичком подручју, док је у западном уобичајенији наставак *-ајџи*, нпр.: *аблендовајџи* : *аблендајџи* (< *abblenden*), *абрихџовајџи* : *абрихџајџи* (< *abrichten*), *абферџизовајџи* : *абферџизајџи* (< *abfertigen*), *абџиџеховајџи* : *абџиџехајџи* (< *abstechen*), *ајџирајџовајџи* : *ајџирајџајџи* (< *abtreiben*), *ауфдековајџи* : *ауфдекајџи* (< *aufdecken*), *бајџовајџи* : *бајџајџи* (< *beizen*), *бехандловајџи* : *бехандлајџи* (< *behandeln*), *блајџовајџи* : *блајџајџи* (< *bleichen*), *блендовајџи* : *блендајџи* (< *blenden*), *бремзовајџи* : *бремзајџи* (< *bremsen*), *бреновајџи* : *бренајџи* (< *brennen*), *вендовајџи* : *вендајџи* (< *wenden*), *вербовајџи* : *вербајџи* (< *werben*), *габловајџи* : *габлајџи* (< *gabeln*), *динсџовајџи* : *динсџајџи* (< *dünsten*), *друковајџи* : *друкајџи* (< *drucken*), *ербовајџи* : *ербајџи* (< *erben*), *јаузнаовајџи* : *јаузнајџи* (< *jausen*), *јодловајџи* : *јодлајџи* (< *jodeln*), *карнифловајџи* : *карнифлајџи* (< *karnüffeln*), *крацовајџи* : *крацајџи* (< *kraßen*), *лумџовајџи* : *лумџајџи* (< *lumpen*), *нафиловајџи* :

¹⁰ Исп. *деканисајџи*, *дирекџорисајџи*, *секретарисајџи*, М. Стевановић, ор. cit., 609; Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, в. V. *ђаконисајџи*, *дунђерисајџи*, *докџорисајџи*, *адвокајџисајџи*.

нафилати (< füllen), нишовати : нијати (< nieten), ресшовати : ресјати (< rösten), филцовати : филјати (< filzen), форшибовати : форшибјати (< vorschieben), фришијиковати : фришијикајати (< frühstücken), хандловати : хандлати (< handeln), хефшовати : хефјати (< heften), хобловати : хоблати (< hobeln), цинковати : цинкајати (< zinken), шверцовати : шверцајати (< schwärzen), швиндловати : швиндлати (< schwindeln), шлајфовати : шлајфајати (< schleifen), шлинговати : шлингати (< schlingen), шпншовати : шпнјати (< spinnen), штејшовати : штејјати (< steppen), штишовати : штијмати (< stimmen). Идентично је и кад је у основи именица, што је ређе: курбловати : курблати (< Kurbel), ируцовати : ируцајати (< Truß), ферйуцовати : ферйуцајати (< Verputz), форшијловати : форшијилајати (< Vorspiel), фремишовати : фремијати (< Fremde), шмиргловати : шмирглати (< Schmirgel), шпицловати : шпицлати (< Spitzel), штанцовати : штанцајати (< Stanze), штриховати : штрихајати (< Strich). Одступања су једино у семантичкој сфери: 1) шибовати (< schieben, гурати, тискати) не може имати облик шибјати који већ постоји у нашем језику, па би дошло до конфузије у значењу; очигледно, то је и са облицима иуцовати (< rußen), ишуцовати (< stußen), иасовати (< passen) који из истог разлога немају форме иуцајати, ишуцајати, иасати; 2) логоровати има такође само суфикс *-овати* због своје специфичне значењске нијансе, о чему смо раније говорили.

Преостају још посуђенице из других језика. За разлику од правих германизама, оне су углавном устаљене само у форми са наставком *-овати* не и *-ати* (мада се неке од њих јављају и са суфиксом *-ирати*, нпр. *верзифицирајати, гийсирајати*, па и *гийсајати, мистицизирајати, нојифицирајати*, иако нису засведочене у материјалу којим смо се служили): *гийсовати* < грч. *gýpsos, јојшовати* < грч. *iōta, камајшовати* < грч. *kámatos, кауиџеризовати* < грч. *kauētrion, римовати* < грч. *rhéo* и фр. *rimer*; лат. *кашпнговати* < *castigare, иредиковати (иродиковати)* < *praedicatio, кониузовати* < *contundere* и фр. *contusion*; фр. *брикејшовати* < *briquette, верзификовати* < *versification, кушовати* < *coush, мистицификовати* < *mystification, мортификовати* < *mortification, нојификовати* < *notification, шиковати* < *chic*; тал. *лојшовати* < *lotto*; мађ. *баншовати* < *bant, вараговати* < *farag, менишовати* < *ment*; енгл.

д**иб**ловаџи < dibble, м**и**т**ин**говаџи < meeting, **и**удловаџи < puddle, с**и**еловаџи < spell, с**и**тар**и**оваџи < start, с**и**е**и**оваџи < step, с**и**р**и**оваџи < strip, **и**ш**и**оваџи < tip, ф**и**л**м**оваџи < film, ч**ар**т**и**роваџи < charter, ш**и**р**и**ч**и**оваџи < sprint.

У свему овоме ипак је најважнија страна испитивање основних завршетака коме се подвргавају сва глаголска образовања без повлачења етимолошких и семантичких граница. Како се после сугласника *с, ш, з, ж* искључује суфикс *-саџи*, тако наставак *-оваџи* никад није у непосредном додиру са вокалинама и сонантима *в, ј, љ* (*аџи*ра**ж**-, *верб*-, *ерб*-, *лоб*-, *рауб*-, *форш*иб-, *ш*иб-, *ш*ауб-; *аг*-, *абфер*и**и**г-, *аџи*г-, *бег*-, *вараг*-, *каш*и**и**г-, *м*и**и**г-, *оџи*г-, *с*а**р**и**и**г-, *хер*цег-, *џи*г-, *ш*л**и**г-, *ш*и**р**ег-; *абленд*-, *ј*лд-, *билд*-, *бленд*-, *венд*-, *мелд*-, *бремз*-, *кауш*ер**и**з-, *кон*и**у**з-; *а*ж**и**р**и**к-, *ау*з**и**р**и**к-, *ау*ф**д**ек-, *а*ш**и**к-, *вандр*ок-, *вер*з**и**ф**и**к-, *дек*-, *др*ук-, *а*а**и**а**к**-, *ја*ш**и**к-, *ко*на**к**-, *кр*ен**к**-, *ку*л**у**к, *м*ис**и**ф**и**к-, *мор*ф**и**ф**и**к-, *на*а**ш**и**к**-, *но*ш**и**ф**и**к-, *ор*џ**а**к-, *и*к-, *и*к**н**и**к**-, *и*о**а**ш**и**к-, *и*р**е**д**и**к-, *и*р**о**д**и**к-, *и*р**о**ш**ла**б**е**к-, *с*џ**а**р**а**к-, *ф*р**и**ш**и**к-, *ха*ј**д**ук-, *џ*и**н**к-, *ш*в**е**н**к**-, *ш*ен**к**-, *ш*и**к**-, *ш*ла**б**ек-, *ш*м**е**к-, *ш*и**и**к-, *ш*и**е**к-, *ш*и**и**к-; *б*ех**а**нд**л**-, *б*е**и**ш**е**л-, *га*б**л**-, *д*и**б**л-, *др*и**б**л-, *др*и**л**-, *ен*д**л**-, *из*м**о**л-, *ј*од**л**-, *кар*н**ф**и**л**-, *ке*й**л**-, *к*л**ей**л**-, *кон*зу**л**-, *кра*у**л**-, *ку*р**б**л-, *мо*л-, *на*мо**л**-, *на*ф**и**л-, *и*ај**д**л-, *и*м**з**л-, *и*уд**л**-, *ра*й**л**-, *ра*ч**л**-, *ре*м**и**л-, *с*е**л**-, *у*фа**ч**л-, *фор*ш**и**л-, *ф*ро**ц**л-, *ха*нд**л**-, *хе*к**л**-, *хе*р**ц**л-, *хо*б**л**-, *ш*ви**нд**л-, *ш*и**м**л-, *ш*ма**ж**л-, *ш*ми**рг**л-, *ш*на**и**сл-, *ш*и**и**л-, *ш*и**е**л-, *ш*и**и**к**л**-, *ш*и**у**к**л**-, *ба*ж**р**а**м**-, *ш*и**и**е**м**-, *ла*ж**м**-, *ра*ш**и**и**м**-, *ри*м-, *с*вер**м**-, *фи*л**м**-, *ш*и**е**м-, *ш*и**и**м-; *бр*ен-, *ја*у**з**н-, *ф*ер**г**у**н**-, *ш*и**а**н-, *ш*и**и**н-; *лу*м**и**-, *и*р**о**лу**м**и-, *с*и**еи-, *с*и**ри**и**-, *ш*и**и**-, *ш*и**еи-, *ш*и**о**и-; *ба*гер-, *вандр*-, *ка*лу**ђ**ер-, *ли*фер-, *ло*гор-, *и*андур-, *и*абор-, *и*ш**ма**р-, *и*у**и**ор-, *фор*фар-, *џ*есар-, *ч*ар**т**и**р**-, *шо*др-, *ш*и**ер**-, *ш*ур-; *а*н**и**ас-, *бо*кс-, *ги*с-, *ко*кс-, *и*ас-, *фа*с-, *ш*ва**ј**с-; *аб*р**и**х**и**-, *ар*га**и**-, *ба*н**и**-, *бри*ке**и**-, *гла*ж**и**а**л**и-, *ди*нс**и**-, *ди*х**и**-, *и*р**аи**и**-, *ј*о**и**-, *ка*ма**и**-, *ко*ро**и**-, *ку*н**и**-, *ле*вен**и**-, *ло*и-, *ме*н**и**-, *м*и**и**р**о**и**ли**и**-, *ни*и-, *ре*с**и**-, *с*џ**а**р**и**-, *су*во**и**-, *у*ша**л**и-, *фа*ж**и**и-, *фе*и-, *ф*л**е**р**и**-, *ф*ли**ри**и**-, *фра*х**и**и-, *ха*л**и**-, *хе*ф**и**и-, *ше*г**р**и-, *ш*и**ри**и**и-; *де*м**ф**-, *и*м**ф**-, *ла*ф-, *ш*ла**ј**ф-, *ш*ли**ф**-, *ш*џ**а**ј**ф**-, *ш*и**ро**ф-; *а*б**и**ш**е**х-, *б*ла**ж**-, *и*о**х**-, *ш*и**е**х-, *ш*и**е**х-, *ш*џ**и**р**и**х-; *ба*ж**и**-, *кра*ц-, *на*ша**ц**-, *не*ц-, *и*а**ц**-, *и*а**ј**ц-, *и*е**л**ц-, *и*р**о**ша**ц**-, *и*у**ц**-, *ра*ж**и**-, *се*ц-, *ш*и**р**у**ц**-, *фа*л**ц**-, *фе*р**и**у**ц**-, *фи*л**ц**-, *ха*ж**и**-, *ха*р**ц**-, *хе*ц-, *ша*ц-, *ш*вер**ц**-, *ш*џ**а**р**и**ц-, *ш*и**а**н**ц**-, *ш*и**у**ц-; *ли*н**ч**-, *и*а**н**ч-; *ки*р**и**ц-, *ра*ба**ц**-, *бу*љубаш-, *ку*ш-, *и*аш-, *с*убаш-, *фе*р**и**у**ш**-, *ха*ра**м**аш-).****************

На основу досадашњих излагања несумњиво је да има ситуација које налажу употребу једног или другог завршетка, односно неминовно усвајање само наставака *-исати* или само наставака *-овати*.

Овакав начин разматрања олакшава ближе упознавање особина и суфикса *-ирати* односно природе основа које су у нашем језику уобичајене само са тим завршетком.

Прво, у овој групи турцизама нема, изузев *јенцејтирати* < *rençe* и *узортирати* < *zort*, свакако начињених касније аналогном према нашим облицима и глаголима са наставком *-ирати*. Друго, изворних германизама има сразмерно врло мало. Из обиља материјала издвајају се једино: *амтирати* < *amtieren*, *бухшиштирати* < *buchstabieren*, *буширати* < *Busch*, *гебирати* < *gebühren*, *грудирати* < *grundieren*, *костирати* < *kosten*, *крахирати* < *krachen*, *кучирати* < *kutschieren*, *ламтирати* < *Lampe*, *луфтирати* < *lüften*, *Luft*, *секирати* < *sekkieren*, *тајецирати* < *tapezieren*, *тауширати* < *tauschieren*, *федерирати* < *Feder*, *хаузирати* < *hausieren*, *хофирати* < *hofieren*, *шарфирати* < *schärfen*, *Scharf*, *шатирати* < *schatieren*, *шнирати* < *schnüren*, *шиалтирати* < *Spalte*, *шианцирати* < *spazieren*, *шиафирати* < *staffieren*, *штеммилирати* < *stempeln*, *шијурмирати* < *stürmen*, *Sturm*, *шуйирати* < *Schub*, *шуйирати* < *Schutt*. И овде, у два случаја, немачки инфинитивни завршетак *-en*, који је и иначе врло редак у овој групи, рефлектује се и као *-ати* у западном културном центру — *луфтирати*, *шуйиати*.

Све остале речи махом су наслеђе из романских језика, мада је готово трећина ових речи допрла вероватно и преко немачког језика, односно преко немачких позајмица (нпр. *бламирати* : нем. *blamieren* < фр. *blâmer*, *вибрирати* : нем. *vibrieren* < лат. *vibrare*, фр. *vibrer*, *гарнирати* : нем. *granieren* < фр. *garnir*, *грајулирати* : нем. *gratulieren* < лат. *gratulari*, *дезертирати* : нем. *desertieren* < фр. *désertier*, *експлодирати* : нем. *explodieren* < лат. *explodere*, *импутирати* : нем. *imputieren* < лат. *imputare*, фр. *imputer*, *којирати* : нем. *kopieren* < лат. *copia*, фр. *copier*, *масирати* : нем. *massieren* < фр. *masser*, *маскирати* : нем. *maskieren* < фр. *masquer*, *негирати* : нем. *negieren* < лат. *negare*, *парадирати* : нем. *paradieren* < фр. *parader*, *пломбирати* : нем. *plom-*

bieren < фр. plomber, *салдирајти* : нем. soldieren < тал. saldo, *скалпирати* : нем. skalpieren < лат. scalpere, *скандирајти* : нем. skandieren < лат. scandere, фр. scander, *скицирајти* : нем. skizzieren < тал. schizzo, *сортирајти* : нем. sortieren < тал. sorta, фр. sorte, *ститорнирајти* : нем. stornieren < тал. storno, *филозофирајти* : нем. philosophieren < фр. philosopher, *шиканирајти* : нем. schikanieren < фр. chicaner и др.). Иако је поменута претпоставка врло могућа, логично је да у наведеним и сличним случајевима суфикс *-ирајти* није истовремено обележје германског порекла целе изведенице, поготово када се говори о непосредном преузимању страних глагола. То потврђују не само романизми већ и речи прихваћене из енглеског језика на које се у нашем језику овај наставак такође проширио (као *блефирати* < bluff, *грогирајти* < groggy, *смечирати* < smash, *сиккирати* < speaker, *стопирајти* < stop, *тестирати* < test, *трикирати* < trick, *фаулирати* < foul). Међутим, има глаголских образовања чије су гласовне измене основног дела (однос *ц* : *к*) типичне за немачки језик, одакле су, према томе, свакако непосредно преузета: *виндирати* : нем. vindizieren — лат. vindicatio, *дедирати* : нем. dedizieren — лат. dedicare, *дислоцирати* : нем. dislozieren — фр. disloquer, *музирати* : нем. musizieren — грч. musikē — фр. musique, *провоцирати* : нем. provozieren — лат. provocare — фр. provoquer, *ревоцирати* : нем. revozieren — лат. revocare — фр. révoquer, *реплицирати* : нем. replizieren — фр. repliquer, *сецирати* : нем. sezieren — лат. secare — фр. sectionner и сл.

Ипак, ни најдетаљнија етимолошка анализа не открива узрок оволиког броја глагола са искључивим суфиксом *-ирајти* и у источним говорима. Реч је свакако о продуктивности овог завршетка, о његовој све чешћој примени у новијим речима, која повлачи за собом унеколико и семантичку страну. Глаголи *асистирати*, *волонтирати*, *режирати*, *сијажирати*, *сијаширати* значе понекад и занимање, тј. „бити оно, бавити се оним што казује реч у основи“. У оваквим случајевима у српскохрватском језику, како смо видели, устаљен је суфикс *-овајти* не *-ирајти*.

Несумњиво да порекло експанзије наставка *-ирајти* потиче од неког другог чиниоца. По свему судећи, вероватно да он лежи у самој гласовној структури суфикса *-ирајти* која му допушта слободнију примену и тамо где се наставци *-исајти* или *-овајти* не

могу употребити. Тако се завршетак *-ирайи* јавља и после вокала (нпр. *кре-ирайи, рекре-ирайи; граду-ирайи, дисјрибу-ирайи, инси-ну-ирайи, сийу-ирайи, флукиу-ирайи*), а и после сонаната *в, ј, љ* (*грав-ирайи, колокви-ирайи, шешов-ирайи; алиј-ирайи, инџерфол-лиј-ирайи, конвој-ирайи, муј-ирайи; емал-ирайи, мийраљ-ирайи, шорил-ирайи*), као и иза сугласника *ж, з, с, ш* (*бесеж-ирайи, декураж-ирайи, деранж-ирайи, њрошеж-ирайи, реж-ирайи, сџаж-ирайи; баз-ирайи, глаз-ирайи, доз-ирайи, њауз-ирайи, фанџаз-ирайи; кас-ирайи, клас-ирайи, мас-ирайи, шрас-ирайи, фикс-ирайи; брош-ирайи, клиш-ирайи, одмарш-ирайи, џуш-ирайи, фаш-ирайи*). Практично, суфикс *-ирайи* обухвата и оне позиције у којима се завршеци *-овати* и *-исати* међусобно искључују, одабирају.

Колико стварно утиче етимологија, а колико фонетски принципи, најбоље показује друга група глагола са алтернацијом суфикса *-овати/-исати* у источној језичкој области српскохрватског језика према константном наставку *-ирайи* у западним говорима, за исту основу једног истог значења. Овде морамо одмах истаћи да суфикс *-ирайи* није искључен у источном језичком подручју. Напротив, он се често употребљава напореда са наставком *-овати* или *-исати*. Тако, иако су образовања са завршетком *-овати/-исати* сасвим обична, блиска, ипак се у многим случајевима лагано губе уступајући место све снажнијем продору наставка *-ирайи* (нпр. инфинитиви *деколџирайи, експлицирайи, елекџифицирайи, конвергирайи, конјугирайи, масакрирайи, осцимирайи, филџирайи, шифрирайи* нису више уобичајени са суфиксом *-овати*, а тако су и глаголи *инџируирайи, конџиниуирайи, рекаџиџуирайи, руџирайи, сублимирайи, фигурирайи* ретки у форми са завршетком *-исати*). Најзад, врло је тешко повући неку строгу, апсолутну границу која бу у овом смислу одељивала савремено стање од архаичнијег.

Што се тиче етимолошке стране, може се рећи да су готово сви глаголи ове групе речи латинског и грчког порекла. Турцизама нема. Нема ни правих германизама изузев једног јединог — *кибиџирайи* : *кибиџовати* < *kiebißen*. Али и поред тога не може се негирати утицај немачког језика. То доказује не само завршетак *-ieren* или *-isieren* (добивен преко француских глагола са суфиксом *-iser*¹¹, нпр. *réaliser* > *realisieren, localiser* > *lokali-*

sieren) трансформисан доследно у *-ирайџи*, *-изирайџи* у западном језичком подручју него и карактеристичан гласовни склоп основе. Тако глаголи чија се инфинитивна основа завршава гласом *-и* јасно документују тешње везе са немачким језиком одакле су директно продрли, иако у самом немачком језику представљају позајмице из романских језика, како смо то раније већ изнели (нпр. *абдицирајџи* < нем. abdizieren : фр. abdiquer, *верифицирајџи* < нем. verifizieren : фр. vérifier, *глорифицирајџи* < нем. glorifizieren : фр. glorifier, *квалифицирајџи* < нем. qualifizieren : фр. qualifier, *модифицирајџи* < нем. modifizieren : фр. modifier, *персонифицирајџи* < нем. personifizieren : фр. personnifier, *јублицирајџи* < нем. publizieren : фр. publier, *редуцирајџи* < нем. reduzieren : фр. réduire, *рејродуцирајџи* < нем. reproduzieren : фр. reproduire, *фабрицирајџи* < нем. fabrizieren: фр. fabriquer). Овакав однос пренео се аналошки и на све друге глаголе који нису морали прећи свој пут преко немачког језика. Такви су *јустифицирајџи*, *русифицирајџи* мада их у немачком нема.

Супротставе ли се глаголске форме са суфиксом *-ирајџи* и гласом *-и* који му претходи истоветним глаголима са суфиксом *-овајџи*, уочава се још једна разлика међу њима: наставку *-овајџи* претходи сугласник *-к-*. Овај основински елеменат говори о обликовању инфинитива према романским речима (нпр. *абдиковајџи* < фр. abdiquer, лат. abdicō, *верификовајџи* < фр. vérification — vérifier, *глорификовајџи* < фр. glorification — glorifier, *квалификовајџи* < фр. qualification — qualifier, *модификовајџи* < фр. modification — modifier, лат. modifīco, *персонификовајџи* < фр. personification — personnifier, *јубликовајџи* < фр. publication — publier, лат. publicatio, *редуковајџи* < фр. réduction — réduire, лат. reductio, *рејродуковајџи* < фр. reproduction — reproduire, лат. productio, *фабриковајџи* < фр. fabriquer, лат. fabricor).

Можда је примена суфикса *-овајџи*, а не *-исајџи* у источним говорима унеколико последица избегавања евентуалне аналошке палатализације у вези са вокалом *-и-* после гутурала. Ако је тако, како онда објаснити и напоредне и све друге основе из раније групе са суфиксом *-ирајџи* после *к*, *г*, *х*, који својим такође почетним вокалом *-и-* демантује овакве асоцијације. Али ако се

¹¹ П. Скок, *op. cit.*, 39.

има у виду само источно језичко подручје у коме се требало одредити за један од завршетака *-овати* или *-исати*, онда су глаголима са основинским завршетком *-к, -г, -х* ослонац и узор могли бити српскохрватски глаголи као *вековати, доручковати, јадиковати, јунаковати, њрековати; благовати, враговати, дуговати, неговати, њуговати; вуховати, греховати, духовати, сѣраховати* и др. Наставак *-исати* није дошао у обзир јер ни у нашем језику није потврђен у аналогним ситуацијама. Уосталом, суфикс *-овати* иза грлених сугласника нема фонетских препрека, а усвајање наставака *-ирати* и после гутурала сведочи о доследном спровођењу очувања страног основинског дела које, из тог разлога, одстрањује евентуалну аналошку измену основинског завршетка.

Остављајући по страни суфикс *-ирати* и његову еластичнију природу у вези са основама различитих завршетака и порекла, размотрићемо позиције у којима су примењени наставци *-овати* и *-исати*.

И овде се долази до закључка да су фонетски моменти били одлучујући фактор при избору једног од ва поменута завршетка. Уколико је крајњи глас основе вокал или који од сонаната *в, љ, ј*, прихваћен је доследно завршетак *-исати* не *-овати*, нпр. *дезаву-исати, еваку-исати, инџерџу-исати, консџру-исати, сунџиџу-исати; акџив-исати, конзерџ-исати, кулџив-исати, моџив-исати, џромов-исати; окџрој-исати; деџаљ-исати*; с друге стране, наставак *-овати* следи увек после сугласника *с, ш, ж, з* — никако *-исати*. Такви су глаголи *адрес-овати, инџерес-овати, џрес-овати; деџаш-овати, корџеш-овати; ангаж-овати; аванз-овати, имџровиз-овати, конденз-овати, легализ-овати, локализ-овати, џарализ-овати, реализ-овати, скандализ-овати* — који и када се оформљавају суфиксом *-исати* елиминишу инфикс *-из-* као у *локалисати, џаралисати* и тиме, у доста случајева, стварају круг глагола са сва три наставака (*деморализ-овати, деморал-из-ирати* и *деморал-исати, идеал-из-овати, идеал-из-ирати* и *идеал-исати, кристџал-из-овати, кристџал-из-ирати* и *кристџал-исати, либерал-из-овати, либерал-из-ирати* и *либерал-исати, мобил-из-овати, мобил-из-ирати* и *мобил-исати, неунџрал-из-овати, неунџрал-из-ирати* и *неунџрал-исати, џоџулар-из-овати, џоџулар-из-ирати* и *џоџулар-исати* и др.).

Занимљиво је да се слични дисимилативни процеси проширују унеколико и на случајеве са вокалима *о* и *у* испред неког сонанта као завршног дела основе. Вероватно услед тога суфикс *-исаџи* искључује суфикс *-оваџи* у речима *инџерџ-ол-исаџи*, *карамб-ол-исаџи*, *џроџок-ол-исаџи* (са изузетком глагола *изоловаџи*), *арџик-ул-исаџи*, *гесџик-ул-исаџи*, *инџаб-ул-исаџи*, *калк-ул-исаџи*, *манџи-ул-исаџи*, *сџим-ул-исаџи*, *џиџи-ул-исаџи*, *џирк-ул-исаџи*, *џџек-ул-исаџи* и у свима другим без икаквог одступања; тако исто и у образовањима: *дек-ор-исаџи*, *игн-ор-исаџи*, *кол-ор-исаџи*, *лекџи-ор-исаџи*, *мем-ор-исаџи*, *хон-ор-исаџи*, *денџи-ур-исаџи*, *факџи-ур-исаџи*, *фиг-ур-исаџи*, *џенз-ур-исаџи*, па и у *деф-орм-исаџи*, *инф-орм-исаџи*, *реф-орм-исаџи*, а поготово ако завршном основинском слогу претходи вокал — *џенз-ион-исаџи*, *санкџ-ион-исаџи*, *селекџ-ион-исаџи*, *фуз-ион-исаџи*, *функџ-ион-исаџи*, *мел-иор-исаџи*, *ресџи-аур-исаџи*, па тако и *ексџл-оџи-исаџи*.

Зато се, вероватно, и нису могли одржати облици као *конџиролаваџи*, *конзумоваџи* већ само *конџиролисаџи*, *конзумираџи*.

Одступање, пак, у овом погледу огледало би се у вези са сонантом *н* где су и поред вокала *-о-* који му претходи, уобичајени инфинитиви са завршетком *-оваџи* не *-исаџи*: *(де)комџи-он-оваџи*, *деџи-он-оваџи*, *имџи-он-оваџи*, *рез-он-оваџи*, *џрансџи-он-оваџи*. Међутим, облици *абоноваџи*, *асоноваџи*, *беџионоваџи*, *дисџионоваџи*, *дисџионоваџи*, *ексџионоваџи*, *карџионоваџи*, *џроџионоваџи*, *џамџиоваџи*, мада посведочени у неким изворима па, према томе, и регистровани у Матешаићевом Речнику, данас се и у источним говорима образују једино наставком *-ираџи* (*абонираџи*, *асонираџи*, *беџионираџи*, *дисџионираџи*, *дисџионираџи*, *ексџионираџи*, *карџионираџи*, *џроџионираџи*, *џамџионираџи*).

С обзиром на продуктивност суфикса *-ираџи* уопште, није нимало чудно што је он у источном културном центру захватио и основе *оџон-*, *карџион-*, *џиџиџун-* а које су у Матешаићевом материјалу презентирани са суфиксом *-исаџи*.

Иначе, када коме сонанту претходи вокал *-а-* или који вокал предњег реда, нема сигурнијег одређивања глаголског завршетка (нпр. *декл-ам-оваџи*, *џрокл-ам-оваџи* : *амалг-ам-исаџи*; *аџи-ел-оваџи* : *џарџи-ел-исаџи*; *дисџиџил-ин-оваџи*, *комб-ин-оваџи* : *деф-ин-исаџи*, *елим-ин-исаџи*), па се чак иста основа може јавити са оба наставка (*десџиџил-оваџи* и *десџиџил-исаџи*). Ипак, запажа се

извесна уједначеност, односно суфикс *-иса̄ӣи* као чешћи завршетак ако је непосредно иза слога *-ер-* (*деген-ер-иса̄ӣи*, *конф-ер-иса̄ӣи*, *нум-ер-иса̄ӣи*, *ой-ер-иса̄ӣи*, *реф-ер-иса̄ӣи*, *суг-ер-иса̄ӣи*, *шол-ер-иса̄ӣи* и други), а донекле и иза слога *-ир-* (нпр. *инси-ир-иса̄ӣи*, *конси-ир-иса̄ӣи*, *иранси-ир-иса̄ӣи*).

На основу свега што је до сада изложено у вези са сонантима, видна је доминација суфикса *-иса̄ӣи* и његов приоритет иза слогова *-ол-*, *-ул-*, *-ор-*, *-ур-*. Биће да је на то утицала гласовна природа наставка *-ова̄ӣи*, управо глас *-в-* који се својом артикулацијом, а и по акустичком утиску унеколико приближава вокалу *у*, вокалу задњег реда¹². Уосталом, и вокал *о* по месту и начину образовања није далеко од самогласника *у*, а избегавањем наставка *-ова̄ӣи* отклања се и понављање вокала *о* у суседству са сонантом *в*. Можда се из тог разлога у случају с тим вокалима у непосредно претходним слоговима и прибегава суфиксу *-иса̄ӣи* или *-ира̄ӣи*.

У преосталим ситуацијама, тј. када се општи глаголски део завршава експлозивним сугласницима *б*, *д*, *њ*, *ш*, превага је на страни суфикса *-ова̄ӣи*, не *-иса̄ӣи*.

И овде би се могло говорити о тенденцији за дисимилацијом ако се глаголски завршеци посматрају у истом светлу као и у вези са сонантима. Иначе, према материјалу којим располажемо, не бисмо то одмах могли рећи. Готово да нема изразитих примера у том смислу. Једино се као јасна противтежа суфиксу *-ова̄ӣи* са вокалом предњег реда у претходном слогу (*кидн-њ-ова̄ӣи*, *еманц-ш-ова̄ӣи*) појављује облик (*њре*)*гр-у-иса̄ӣи* где је иза слога са вокалом у усвојен наставак *-иса̄ӣи*.

Остале глаголске форме са наставком *-ова̄ӣи* иза сугласника *б* и *д* додуше немају самогласнике *о* и *у* непосредно испред ових експлозивних консонаната, али се не могу супротставити ни једном примеру са суфиксом *-иса̄ӣи* који обично следи иза слога са вокалом *о* и *у*: *њроскр-иб-ова̄ӣи*, *суйскр-иб-ова̄ӣи*, *иранскр-иб-ова̄ӣи*, изузетно *адс-орб-ова̄ӣи*, *аис-орб-ова̄ӣи*, *рес-орб-ова̄ӣи*); *екси-ед-ова̄ӣи*, *њрей-енд-ова̄ӣи*, *сусњ-енд-ова̄ӣи*, *шорњ-ед-ова̄ӣи*, *канд-ид-ова̄ӣи*, *консол-ид-ова̄ӣи*, *бомб-ард-ова̄ӣи*, *ком-анд-ова̄ӣи*, а једино глагол *окс-ид-иса̄ӣи*.

¹² М. Стевановић, *op. cit.*, 69.

Ситуација је још мутнија иза сугласника *ш* јер су суфикси *-оваши* и *-исаши* потврђени у сличним и идентичним случајевима, нпр. *докум-енш-оваши*, *рејрез-енш-оваши* : *ексиерим-енш-исаши*, *орнам-енш-исаши*, *аргум-енш-оваши* : *аргум-енш-исаши*. А затим, глаголи *бојк-ош-оваши*, *диск-уш-оваши*, *ијерк-уш-оваши*, *регр-уш-оваши* још више нарушавају успостављање неког правила при уопштавању наставака *-оваши* или *-исаши*. Али и поред тога, битно је да ни овом приликом није прекинута основна нит — одступање суфикса *-оваши* непосредно после вокала или сонаната *в*, *ј*, *љ*, а суфикса *-исаши* иза сугласника *ж*, *з*, *с*, *ш*. А друго, ово су баш позиције у којима је после експлозивних сугласника могућа употреба и једног и другог наставка. Додаћемо да остале основе са суфиксом *-оваши* иза сугласника *б*, *д*, *и*, *ш* улазе у глаголску систему источних говора само са суфиксом *-ираши* (*рејроб-*; *акомод-*, *деград-*, *коресионд-*, *секунд-*; (*а*)*ијерциш-*, *конциш-*; *агениш-*, *адашш-*, *адошш-*, *аконшш-*, *акцейшш-*, *анкешш-*, *асфалишш-*, *афекшш-*, *афроншш-*, *балошш-*, *бакрошш-*, *демоншш-*, *дикишш-*, *егзалишш-*, *егзисшш-*, *ексиерименишш-*, *комиешш-*, *комилешш-*, *комлименишш-*, *конвершшш-*, *конфроншшш-*, *концейшшш-*, *концершшш-*, *кредшшш-*, *лицшшш-*, *малирешшш-*, *медшшш-*, *иашшшш-*, *иоршшшш-*, *рајоршшш-*, *револшшш-*, *резулшшш-*, *ремонишшш-*, *рејешшш-*, *шашшшш-*).

Најзад, за неколико глагола са сугласником *ф* као основинским завршетком може се само рећи да се образују наставком *-исаши*, а, разумљиво, и *-ираши*, али не *-оваши*, уколико је други део сложенице *-граф-* (: грч. *gráfo*): *калиграфисаши*, *кореографисаши*, *литографисаши*, *стиенографисаши*, *телеграфисаши*, *фотографисаши*, *шайрографисаши*. Међутим, ни завршетак *-оваши* није искључен после фрикативног сугласника *ф* : *иријумфоваши*.

Поменућемо још да глаголи прве групе, тј. инфинитиви само са једним наставком (*-оваши* или *-исаши*) не пружају могућност за овакву врсту детаљније фонетске анализе. То се нарочито односи на завршне делове основа са сонантима, а и са поменутим експлозивним сугласницима, којима претходи било који самогласник (*м-ол-оваши* : *ђав-ол-исаши*, *конз-ул-оваши* : *са-ул-исаши*; *бр-ен-оваши* : *бег-ен-исаши*, *ферг-ун-оваши*, *ја-узн-оваши* : *док-ун-исаши*, *сург-ун-исаши*; *форф-ар-оваши* : *каб-ар-исаши*, *лиф-ер-оваши* : *сикшш-ер-исаши*, *лог-ор-оваши* : *сумшш-ор-исаши*, *ианд-ур-оваши* : *ианд-ур-исаши*; *бл-енд-оваши* : *р-енд-исаши*; *ијрол-умшш-оваши* : *гр-ушш-исаши*; *арг-ашш-оваши* : *б-ашшш-исаши*, *брик-ешшш-оваши* : *мухаб-*

-еиш-исаиш). Ту су, ипак, биле одлучујуће етимолошка или, пак, семантичка страна, о чему смо већ раније говорили. Оне су и најјачале дубље продирање фонетских закона у случајевима са поменутиим сонантима или експлозивним сугласницима у слоговима са одређеним вокалима као завршним деловима глаголских основа.

И да закључимо:

1) најизраженији је фонетски фактор који

- а) деловањем закона дисимилације искључује појаву суфикса *-оваиш* после вокала уопште и сонаната *в, ј, љ*, а суфикса *-исаиш* после сугласника *ж, з, с, ш*;
- б) допушта примену наставка *-ираиш* и иза свих вокала и иза свих сугласника, односно сама природа гласовног склопа завршетка *-ираиш* доводи до његове снажне продуктивности у нашем језику уопште, а што није случај са суфиксом *-оваиш* или *-исаиш*;
- в) пружа нешто јаснију слику свога присуства у глаголским образовањима са алтернацијом наставака *-оваиш/-исаиш* у источном језичком подручју;

2) етимолошки чиниоци условљавају:

- а) доследно уопштавање суфикса *-исаиш* у турским позајмицама, изузев мањих одступања у зависности од семантичког опредељења;
- б) готово искључиву употребу наставка *-оваиш* у нашим источним говорима, *-аиш* у западним, када су у питању прави германизми са инфинитивним завршетком *-(e)n*;

3) семантички моменат унеколико диктира суфикс *-оваиш*, тј. своди се само на сферу глагола са значењем „бавити се нечим, бити оно што казује реч у основи; проводити (дуже) време негде, боравити; проводити време у чему“.

Олга Цвијић

ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ КОНСТРУКЦИЈА ТИПА ГЛАД МЕ И СЛ.

Тип конструкције навођен је и пре, било само у класификацији (Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 407), било у вези са објашњењем других појава, тачније — у вези са употребом акузатива или генитива у њима (И. Стевовић, НЈ н. с. XVI, 1—2, Београд 1967, 78—83). Оба пута, на одговарајући начин али узгред, наговештена је могућност њиховог везивања за конструкције са ингресивним глаголом *стати*, одн. *стојати*. У овоме чланку то се везивање тумачи. При томе полази се од оних структура које се у граматикама дају као стандардне, а анализирају се оне које представљају динамички (дијалекатски или архаични) слој у стилу писаца.

1.

Велика нормативна граматика српскохрватског језика, одређујући природу граматички безличних реченица са психолошким субјектом у акузативу, наводи три примера реченица у којима су именице што се логичком субјекту приписују — прилошки употребљене. То су реченице: *Било га је стид*. — *Страх ме је било*. — *Било га је срамота*¹. Ове је именице наводила и Граматика Т. Маретића, пре њега Синтакса Б. Даничића², а други граматичари овим именицама, у датој функцији, додају још и именице *воља*, *жеља*, *брига* (На од-

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1969, 89.

² Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb 1963³, 422, 453, и Б. Даничић, *Српска синтакса*, Београд 1858, 406—407 (где се дају још и *скрб* и *милиња*).

мору може радити што ју је воља)³. Привлачи пажњу чињеница да се ова структура у граматицима јавља као ограничена на наведене именице, које су све у сфери исказивања унутрашњих, најчешће духовних стања.

За нас је у овоме односу битна прилошка функција датих именица, као важна компонента процеса који тумачимо, па ћемо рећи да се у прилошком предикату, за приписивање одређене особине субјекту у акузативу, употребљавају именице које су способне да се понашају као глаголске речи. Тиме се ствара могућност да се сви процеси који зависе од глаголске природе схвате као поуздано основани. Уз речено — следеће језичке чињенице:

(а) Дате безличне реченице се психолошким субјектом у акузативу, са лексичким ограничењем на побројане именице, несумњиво су обележене природом устаљених израза.

(б) Оваква њихова природа, због природе глаголског елемента пре свега, а и по себи, садржи могућност „развијања“ израза, а то значи да садржи могућност поновне његове продуктивности.

Као и свако враћање, било у области лексике, било у синтакси, сигурно је да и ово, сада као однос устаљеног израза и подновљене структуре, иде најпре у стилске особине, па тиме, када се проучава, — у лингвистичку стилистику, одн. у проучавање оних немерљивих померања у језичком остварењу која имају или изгледе да се развију у језику, или да нестану са појединим писцем.

2.

У приповедачком језику М. Настасијевића, нпр., а испитиван је језик збирки *Хроника моје вароши* и *Из тамног вилајета* (Београд 1938, стр. 1—155 и 33—177, скр.: Хр и ТВ), врло је честа употреба безличне реченице са елементима које чине именица са функцијом прилошког предиката и субјекат у облику акузатива. А она се јавља у два вида —

³ Brabec — Hraste — Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1961⁴, 230.

(а) као реченица-израз, са именицама *стид*, *жеља*, *брига* и *страх*:

Стид ме, можда у себи носим могућност слична гада (ТВ 105). — *Можда такав будем кад ме дивља која жеља* (ТВ 105). *Ако су, шта ме брига* (ТВ 115). — *Тада ме страх беше* то себи признати (ТВ 126). — *Али ни бриге вас*, кад је Кача ту (ТВ 157). — *Не знам и није ме брига* (ТВ 41). —

— када лексичке јединице, које су бројно ограничене, управо том својом особином језичком осећању намећу утисак уобичајеног; и

(б) као реченица-развијени израз, са именицама лексички неvezаним, тј. неvezаним искључиво за дате и увек исте именице са значењем унутрашњих (духовних) стања, него са неограниченом у датом пољу (стања) валентношћу:

Можда такав будем кад ме глад (ТВ 105). — *Али, пу-сто, језа ме* (ТВ 147). — *А ја не могу, гроза ме* (ТВ 169). — *За чудо скине ми се терет, нити ме гроза* (ТВ 141). — *Као пилад закупе, да ме жалост погинуће недужни* (ТВ 162). — *А радост ме што је гломазан* (ТВ 145). — *Сумња ме све већа, језа* (Хр 24). — *Нада ме чика Јанка ћу наћи* (ТВ 88). — *Чисто те туга пуцати* (ТВ 113). — *Туга би ме било дирнути* (ТВ 38). — *Па ме туга казивати више* (ТВ 36). — *Стрења ме да ли сам кадар обавити* (ТВ 35). — *Ове вечери кад записах, предосећање ме*, сретшћу га (ТВ 92). — *У срцу чежња ме за њим* (ТВ 88). — *Бунило ме неко и мука* (ТВ 114) —

— када лексичка слобода датим структурама враћа могућност неограничене употребе, избацујући их из реда петрифицираних језичких средстава, али намећући новоштокавском језичком осећању утисак неубичајеног. Наравно, лексичка слобода њихова не значи излажење њихово из сфере именица које у прилошком предикату имају способност да се понашају као глаголске речи. Апсолутно је немогуће да се на месту именице у прилошком предикату појави каква стварна именица, али уместо *стид*, *страх* и др., као именица са значењем унутрашњег духовног стања, јавља се и именица *глад*,

која иако значи стање, никако нема духовних садржаја (осим када је у метафори), а отвара могућност да се јаве и многе друге, сличне, које проширују употребу структуре овога типа.

3.

Ако је синтаксичко-семантички чинилац који проузрокује разбијање израза могуће извести из способности сваке апстрактне именице да се у предикату појави са прилошком функцијом, тј. да се веже за глагол, и тако укључи у саставне делове дате структуре неограничен број именица (пored наведених, нпр., *још и мука, дивљење, зебња, чуђење, патња, бол, свраб, грижа, вриска, кукање, плач, смех* итд.), остаје да се утврде и други унутрашњи и екстралингвистички чиниоци њиховог постојања у језику датог писца.

У групу првих чинилаца (односи у самој структури), поред поменуте способности сваке апстрактне именице да се веже за глагол (прилошки на првом месту), сигурно спада и способност да се дата веза морфолошки проширује по устаљеном генеративном типу. Показано на примеру, то значи да ће структура са обележјем израза:

жеља ме

додавањем атрибутских секвенци 1, 2, 3 ... употребљеној апстрактној именици:

(1) дивља (2) која жеља ме

— управо таквим проширењем бити на путу да се „разбије”, и да из области устаљеног израза пређе у област продуктивне конструкције. У таквој конструкцији, као што је природно, могућност употребе појединих њених чланова без лексичких ограничења много је већа. Морфолошко „разбијање”, које је у духу језика (или у сагласности са генеративним моделом језика) први је услов за даље процесе ове врсте. А један од њих је и ширење употребе појединих лексема у прилошком делу предиката, о којем смо напред говорили. За све ово, савсим је ирелевантно да ли је употребљена именица која се ставља у везу са психолошким субјектом сама или има допуну било које врсте.

Овај основни, унутрашњи или структурни, однос сасвим природно потпомогнут је екстралингвистичким чиниоцима. У њих спада (а) дијалекатска база, (б) контакт пишчев са старијом фазом језика која је забележена у писаном документу и (в) контакт пишчев са којим другим језичким типом. Овако разложени чиниоци своде се у пракси на један када је реч о овоме писцу, јер се сви интегришу у архаичнији слој књижевног језика, који се лако уочава као такав у контексту уобичајеног саопштења. Зато је, поред очигледног поступка архаизације текста, који је морао бити повезан са познавањем и усвајањем примера језика архаичније фазе као што је: Све шенице, да те је милина, нпр. из језика Б. Радичевића (Б. Даничића, Србска синтакса, Београд 1858, 407), нужна и претпоставка о постојању дијалекатске фазе као једног од услова за обнављање продуктивности израза у питању. А ослонац у дијалекатској бази различној од основне могућно је потврдити већ и самом чињеницом да је писац, иако Горњемилановчанин, рођен и одрастао у породици дошљака, која је мигрирала преко југоисточних области, где је дата конструкција обичан, дакле — продуктиван тип израза.⁴ Као таквом, „разбијена“ конструкција није му била необична, као што му нису били необични ни лексички елементи тога типа (*јабаница*, *ћир*) и морфолошки (непроменљиви облик придева: *федерли-кочије*, *голубли-крила*; суфикс *-че*: *девојче*) који за народни говор његовог родног места нису типско обележје.

4.

Но, и поред тога што су и (а) односи у самој структури и (б) ослонац у екстралингвистичкој основи несумњиви чиниоци у разбијању устаљеног израза, и као такви део динамичног слоја у језику М. Настасијевића, тешко би само њихов утицај објашњавао читав, врло сложен, прелаз израза у

⁴ А. Белић наводи уобичајен пример са апстрактном именицом *жал*: *да ме неје жал* (Дијалекти источне и јужне Србије, ОКА — Београд 1905, 400), а Гл. Елезовић пример с апстрактном именицом *сумња*: *Сумња ме да седим сама код куће*, која без обзира на семантику једнакост са речју *страх* ипак чини друкчију, и другу, лексему, в. *Речник косовско-метохиског дијалекта*, СДЗБ V, Београд 1935, II, 284.

продуктивну структуру. Пресудни фактор у промени могао је бити само онај који је, уз квалитативне услове (семантичко-синтаксичку једнакост у служби), имао могућност да делује и као маса примера. Такав количински чинилац била је конструкција *стати + глаголска (апстрактна) именица*, коју још Б. Даничић у својој Србској синтакси, истина сасвим узгредно, повезује са конструкцијама без ингресивног елемента. Она се, у различитом значењу, што није битно за ову анализу, јавља са две могућности остварења —

(а) са логичким субјектом у облику акузатива:

Стаде их дрека. — Стане ме помагања и плач. — Стаде писка јадне калуђере. — Стани смијех везирске ризале. — Фиска стоји младе убојнике (Rječnik JAZU 67, Zagreb 1956, под *stati, b. ii*; Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 407) —

— када се стање означено апстрактном именицом приписује појму с именом у акузативу; и

(б) са субјектом у облику номинатива:

Зач мен зла остала ста трјеска у мени. — Стаде громња по бијелој кули. — И толик ста вапај по војски и бука и клапат, ста ромор и зука. — И све земље ту ста јека. — Стаде плач и јаук. — Стаде вика (Rječnik JAZU 67, 1956, под *stati, b. ii*). — Кад наједном шапат ста по вароши (Хр 40) —

— када се као граматички субјекат јавља стање означено апстрактном именицом.

Већ структуре са логичким субјектом у облику акузатива, приказане у групи (а), уз ингресивно-инхоативни чинилац *стати* обележене су релативно слободним присуством глаголских (апстрактних) именица које не означавају само унутарња расположења. То јест, имамо и: *дрекa, плач, писка, смијех*. Даље, за шумадијске говоре испитивачи наводе примере: *Жену стаде кукњава. — Дете стоји вриска. — Жене стоји ври-*

ска, уз констатацију да се акузатив „редовно јавља у иницијалном положају, а да је ингресивни глагол радије у презенту”⁵. То је важно и због проширења категорије апстрактних именица, и због судбине ингресивног елемента, јер се он замењује неутралном категоријом презента, одн. било којег другог облика глагола *јесам* (*бити*), и због тога што претпостављеној фази у целом развоју даје дијалекатску, дакле — стварну и историјску основу. А поготову се то може лако утврдити за конструкције наведене у групи (б): *треска, громња, бука, вика...* Отуда — преко квантума ове граматичке групе, која је тесно везана са првом због идентичности структуре у основном смислу (стаде /га/ дрека : стаде дрека) — и појава јачања конструкције са акузативом као ознаком логичког субјекта али без елемента ингресивности, одн. инхлативности, тј. структуре као: *предосећање ме, нада ме, глад ме* итд. Тај елемент, као формална ознака, и није неопходан: „језа ме стоји” потпуно је идентично са „језа ме”, а његово испадање омогућују закони симетричности у раду језичке свести.⁶ Као што додавање секвенци у извођењу:

„жеља ме” → „(1)дивља (2) која жеља ме”

— приближава примарну структуру облицима који проширују лексичке границе апстрактних (глаголских) именица, тако и одузимање секвенце у процесу приказаном извођењем:

„језа ме стоји” → „језа ме”

— сада са опозитне стране, приближава исту структуру уобичајеном, и обичном за језичко осећање, типу устаљеног израза. Једина „нова” тековина, ако су примарни облици „затечени”, заправо је продуктивност или способност генерације, што значи ослобађање дате структуре од лексичких ограничења.

Др Живојин Станојчић

⁵ И. Стевовић, *Две сродне синтаксичке конструкције*, НЈ н. с. XVI, св. 1—2, Београд 1967, 82.

⁶ Управо је настанак ингресивне конструкције са *стати* (*стаде говорити*), са деловима значењски опозитним, и подстакао лингвисте да установе овај систем у језичкој свести. В. М. Павловић, *Глагол стати и семантичка супротност уз инфинитив*, НЈ н. с. XVII, 1—2, Београд 1968, 10—22.

ДИЈ. ЦАБРЕН — ПОСТАН (UNFETTIG) —
— ЕТИМОЛОШКИ ЕСЕЈ

За придев *цабрн* налазимо само једну једину потврду, и то у речнику Стулића из почетка XIX века. Његово значење је Стулић превео латинским придевом *insipidus*, а Б. Даничић, поред своје напомене да се „не зна прави смисао”, додаје да је можда овакав облик постао од италијанске речи *zavogga* у значењу *гнус*.¹

Међутим, придев *цабрен* се и до данас сачувао у неким деловима Славоније у Хрватској у значењу *постан*, који није *мастан*. Налазимо га у селима Пакленици и Воћарици, а вероватно да га има и у другим насељима ове области.² Употреба се искључиво уз именицу *јело* или *вариво* (чорба, супа, итд.): *цабрено* је.о, *цабрена* чорба, *цабрен* кромпир (празан кромпир, без запршке), итд.

Придев *цабрен* је постао од апелатива *цабр*, који је забележен у познатом речнику Шулека у великој групи фитонима *Satureja*. Постоје многобројни синоними за више врста ове биљке, као што су: *вресак*, *чубар*, *јабер*, *кубар*, *осогриз*, *штрај*,³ итд.

Остављајући по страни фонетски однос *цабр* // *чубр*, за који није још донета тачна етимологија,⁴ задржимо се на

¹ ARj, I 472.

² Информатори: Милица Лаћевић, домаћица из Воћарице, стара 77 год., Ружа Нешовановић из Пакленице, стара 70 година.

³ Симоновић Драгутин, Ботанички речник, именик биљака, САН, посебна издања, књ. CCCXVIII, Институт за српскохрватски језик, књ. 3, Београд 1959, стр. 420.

⁴ Sławski F. (Sl. etymol. języka polskiego, zesz. 2, Kraków 1953, str. 114): *čubr* // *čubr*; Đ. Daničić (ARj, 88, II 82) od korena *skubh* u značenju *visiti*; Budmani (ARj, II 82) u Machek (Etym. slov. jaz. českého, str. 108) od grčkog oblika $\Phi\upsilon\mu\beta\rho\sigma$, $\Phi\upsilon\mu\beta\rho\alpha$.

семантичкој анализи овог фитонима. На основу сачуваног значења придева *цабрен*, који је, као што је већ речено данас фиксиран само за кулинарску културу, у могућности смо да донесемо следеће закључке:

— Цабрена чорба, тј. посна чорба, без масти (незапржена) указује нам на чињеницу да се цабр (чубер) употребљавао као зачин за ту врсту чорбе. Доказ да је ово тврђење тачно налазимо у латинском називу за ову биљку. Латинско *Satureja* долази од глагола *Saturare* у значењу *заситити*, што упућује, исто као и наш пример, на биљку која се употребљавала за јело. И збиља, познато је из старе римске литературе да се *Satureja hortensis* употребљавала као зачин. Исту семантику показује и немачки назив *Pfefferkraut* и француско *poivrete*, у којима је управо наглашена његова функција зачина. Коначно, Стулићево *insipidus* (бљутав, неслан) показује врло сличну семантику као и све ове претходне речи.

— Знајући да се реч *врисак* < *vrěsьkъ* (< **versьkъ*) јавља као синоним за реч цабр (чубар), у могућности смо и да на основу тога донесемо неки закључак. Наиме, познато поређење „*кисело као врисак*“ (или „*као вишт*“ код Вука Караџића, Нар. послов. 133) показује нам да је *цабрена чорба* или *цабрено јело* у далекој прошлости представљало *киселу*, посну чорбу или вариво. Непосредни доказ да се овде ради о киселом зачину налазимо у књизи Болића о виноградарству из XVIII века, који помиње „*оцат од чубра*.”

— У местима, у којима се још и данас употребљава придев *цабрен*, није познато никакво јело у које би се стављао чубар као зачин. Међутим, језичка анализа овог придева доводи нас на мисао да је такво јело морало постојати. Можда се овде радило о јелу везаном за неки одређени верски или пагански обичај који је данас заборављен? Коначно, можда су таква веровања имала и ритуалну или пак куративну, профилактичну намену? У сваком случају, треба очекивати да будућа етнолошка истраживања потврде ову етимологију.

В. Михајловић

ДИСТРИБУЦИЈА ОБЛИКА ИНСТРУМЕНТАЛА СИНГУЛАРА ЗАМЕНИЦА: ЈА, ОН/ОНО, ОНА, КО, ШТО, ТАЈ/ТО.

1. Познато је да у нашем савременом стандардном језику постоје двојаки облици инструментала сингулара заменица: од *ја*: *мног* и *мноме*, од *он* и *оно*: *њим* и *њиме*, од *она*: *њом* и *њоме*, од *ко*: *ким* и *киме*, од *што*: *чим* и *чиме*, од *тај* и *то* *тим* и *тиме*.

2. Познато је, такође, да језик, из разлога језичке економије, по правилу избегава дублет. И то их избегава или (1) елиминисањем једне од истозначних варијанти или (2) њиховм међусобним диференцирањем.

3. Писан управо с обзиром на ту чињеницу, овај рад представља покушај утврђивања правилâ (или бар тенденција) дистрибуције, двојакних ових заменичких облика, тј. облика са покретним вокалима *-е* и облика без тог вокала¹.

4. У ту сврху прегледао сам дела 1) Милутин Ускоковић, *Чедомир Илић*, Београд 1963, стр 29—234 (скраћено: Ускок.); 2) Јосип Косор, *Изабране приповијести*, Загреб 1950, стр. 7—271 (скр. Косор); 3) Вељко Петровић, *Раванград*, Београд 1966, стр. 17—219 (скр. Петр. В.); 4) Иво Андрић, *Жећ* — приповетке, сабрана дела — књ. VI, Београд 1963, стр. 9—258 (скр. Андрић); 5) Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Београд 1967, стр. 57—411 (скр. Десница); 6) Михаило Лалић, *Раскид*. Београд 1966, стр. 7—398 (скр. Лалић); 7) Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд 1969, стр. 6—389, (скр. Селим.); 8)

¹ Покретним вокалима посвећена је расправа Живојина Станојчића *О двојаком облику предлога у секвенци с/са + надежни облик*, Наш језик, књ. XV, 257—287. Шире о двојаким предлошким облицима в. код проф. М. Стевановића: *Употреба неких предлога са а на крају и без њега*, Наш језик, XVII, 1—9.

Слободан Новак, *Миристи, злато и тамјан*, Загреб 1969, стр. 5—204 (скр. Новак); 9) Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*, Београд 1970, стр. 9—346 (скр. Пекић).

5. На основу материјала из језика ових дела дошао сам до следећих закључака.

1⁰ Уз предлоге се готово по правилу употребљавају краћи облици поменутих заменица (дакле, они без *-е*). Једино се понекад уз предлог *с*, без непостојаног самогласника *а* на крају, употребе облици са покретним *-е*.

2⁰ Без предлога се готово увек употребљавају облици ових заменица с покретним *-е* на крају.

3⁰ Иако — у крајњој линији — ови закључци важе за све заменице о којима је овде реч, ипак извесне разлике у дистрибуцији њихових облика постоје међу њима.

4⁰ И међу писцима постоје извесне разлике у употреби облика ових заменица.

5⁰ Ни један од горе наведених закључака не важи за оне облике који су: а) престали бити заменицама и постали друга врста речи (*чим* — као везник и прилог, *тим* — као прилог и б) који се употребљавају као атрибут (облик *тим*), јер тамо мора бити обличког слагања и облик са *-е* је искључен.²

6. Размотрићемо дистрибуцију облика сваке од ових заменица појединачно и утврђене закључке илустровати примерима из прегледаних дела деветорице наших књижевника.

7. Облици инструментала синг. заменице *ја*.

а) С предлозима.

С предлозима се увек употребљава само краћи облик — *мног*:

² То важи и за случајеве типа: Човек се ослободи једног робовања да би *тим самим* одмах потпао под стотину других (Десница, 218). — Истина престаје бити истина *самим тим* што смо је изrekli (И., 281). — Таква је решеност ... *самим* и била правоснажна (Пекић, 81). Један једини пример са *-е* нашао сам код Деснице: *Самим тиме /се/* задовољавају (стр. 169). Појава облика са *-е* омогућена је другим местом заменичког облика у инструменталној синтагми, а извесног утицаја имало је и значење те синтагме — значење *средства*.

Стога о овим случајевима (као и о оним наведеним у т 5⁰) није потребно даље говорити.

Да пустиш, тето, Вишњу са мном? (Ускок., 166). — Куд год се ја макнем, он за мном (Косор, 153). — Нада мном свели се кестени (И. 58). — Пода мном као да је горјела земља (И. 153). — Ајде за мном! (И. 237). — Јак бол ... је хтео да преда мном сакрије (И. 130). — Он се одмах сложио са мном (Андрић, 94). — За мном куља дувански дим (И. 17). — Он је лежао пода мном (И. 76). — Сремац се опростио са мном (Петр. В., 209). — Каска за мном (И., 301). — Преда мном пуче сура каменита стрмина (И., 376). — Руковао се са мном (Десница, 81). — Ишли су за мном (И., 263). — Нада мном је стајао човјек (И., 189). — Преда мном је дуга ноћ без сна (И., 8). — Он пугује са мном (Селим., 105). — Драга је дошла за мном (Новак, 7). — Пода мном била је цијела црква (И., 93). — Преда мном се јавља визија једнога свијета (И., 101). — Стража бди нада мном (И., 191). — Лежи овде преда мном (И., 284). — Данас немаш среће са мном (Пекић, 229). —

б) Без предлога.

Инстр. синг. без предлога се врло ретко употребљава. Ако се и јави, то је увек само облик са *-е*, тј. *мноме*:

Хтеле /су/ да се поносе *мноме* (Петр. В., 66). — С језом мислим на године када је *мноме* харало самољубље (Дес., 125). — Нека *мноме* протјечу осјећања (И., 401).

Ово су једина три примера са обликом *мноме* које сам нашао у прочитаним књигама. То долази отуда што се заменица *ја* употребљава само за лице (и то за прво лице), која се, као таква, врло ретко може наћи у ситуацији која захтева употребу инстр. синг. без предлога (значење оруђа, средства, просекутивно значење).

Да таквих ситуација, ипак има, показују — поред наведених — и ови примери (сви узети из Маретићеве *Граматице*, Загреб 1963, стр. 190. и сви, наравно, са покретним вокалом *-е*): да облада *мноме* (Вук); удри *мноме* о земљу (нар. прип.); закуни се *мноме* (нар. песма); да не обладају *мноме* (Даничић).

Изузетно ретке могућности јављања инстр. синг. личне заменице *ја* без предлога довеле су до тога да се и тамо — где бисмо очекивали инстр. без предлога — јавља (данас све чешће) инстр. с предлозима. То аутоматски повлачи за собом и употребу краћег облика, облика *мном*. Исп.: Нека чудна животна сила тресла је *са мном* (Косор, 117). — Више нисам би господар својих мисли и осјећаја, јер је *са мном* овладало то женско и демонско лице (И., 264). — Били /су/ сигурни да ће лако владати *са мном* и чинити што буду хтјели (Селим, 343).³

8. Облици инструментала синг. личних заменица *он* и *оно*.

а) С предлозима:

У овој се ситуацији по правилу, употребљава облик *њим*, дакле облик без покретног вокала *-е*:

Једно женско срце куцало је за *њим* (Ускок., 88). — *Под њим* је жуборила озидана чесма (И., 216). — *Пред њим* блесну опет Морава (И., 173). *С њим* је као и с пливањем (И., 97). — Плакао сам за *њим* (Косор, 125). — Зархтао је *пред њим* Марин (И., 70). — Пролази *с њим* испод шљива (И., 96). — Трчите за *њим* (Андрић., 177). — Небо се *над њим* видно нише (И., 19). — *Пред њим* се беласала калдрма (И., 204) — *С њим* је био и фра Марко (И., 29). — *Са њим* сам једним разговарао о трупу (И., 151; укупно 50). — Чисто видим *под њим* лице (Петр., В. 73). — Он стрепи *пред њим* као пламичак (И., 81; — Сваки дан се шали *с њим* (И., 39; укупно 27). — Чежњиво сам се освртао за *њим* (Десница., 170). — *Над њим* [је/ на плафону мрља влаге (И., 94). — *С њим* је готово (И., 279; укупно 40). — Препознали смо перивој *над њим* (Лалић., 289). — Неки се крећу *под њим* (И., 233). — Страже *пред њим* није било (И., 87; укупно 40). — Стајао сам *над њим* (Селим., 386). — *Под њим* је Стамбол (И., 297). — *Пред њим* ћу бити храбар (И., 180). — Друговао је *с њим* (И., 240 укупно 66). — Дошао сам до врата за *њим* (Новак., 170); — Пропадам *с њим*

Т. Маретић (оп. с., 190) каже: „U instr. dva su oblika za prvo lice: *tnom* i *tnote* od kojih je prvi malo običniji, osobito iza prijedloga“.

(И., 102); укупно 6). — Опет сам *пред њим* стајао (Пекић 89); — Само достављам све што се с њим збива (И., 21). — Рекло би се да сам са њим био у додиру (И., 284; укупно 14).

В) Има, међутим, и извештан број примера у којима се с предлозима јавља и дужи облик — *њиме* махом с предлогом *с* (но ни тада код свих писаца):

Полети за *њиме!* Косор 82; — Како бих се ја с *њиме* растала (И., 91). — Изумире с *њиме* и свака успомена (И., 217; укупно 16 : 14 уз *с*, 2 уз предлоге са вокалом). — Шта се то с *њиме* догађа (Андрић, 69—70; једини пример). — Угледао /сам/... „господина солгабирова“... а за *њиме* плавог, вармећког пандура (Петр. В., 158). — С *њиме* мора добро поступати (И., 39; укупно 6:5 уз *с*, 1 уз остале предлоге). Завезу се сви за *њиме* (Лалић 149). — Мирним гласом разговара с *њиме* (И., 79). — Шта је с *њиме?* (И., 394; укупно 10 : 9 уз *с*, 1 уз остале предлоге). — А ја се с *њиме* упуштам (Новак, 135; 2 примера). — Моја душевна одузетост с *њиме* никакве везе није имала (Пекић, 327; 3 примера сва три са *с*).

У прочитаним делима М. Ускоковића, В. Деснице и М. Селимовића нисам нашао оваквих примера.

б) Без предлога:

а) Без предлога се, готово увек, употребљава дужи облик — *њиме*:

Поново зграби будак, замахну *њиме* (Ускок., 180; једини пример). Хтио /је/ да ... цео свијет испуни *њиме* (Косор, 40; једини пример). — Чезнутљиви таласи свирке занихали су се *њиме* (Петр. В., 125). — Шеретски је намигнуо *њиме* на великога Немца (И., 219; укупно 11). — *Њиме* ће нас прекорети (Лалић, 21). — Трчим *њиме* [трагом] (И., 348; укупно 6). — На махове је чак изгледао задовољан *њиме* (Десница, 79): — Поносни су на њега, одушевљавају се *њиме* (И., 280; укупно 6). — Сувише сам се забавио *њиме* (Селим, 62). — Био им је добродошао да *њиме* убију

чаму (И., 288; укупно 8). Брзо *њиме* одмахне (Новак, 91; укупно 2). Има душу која *њиме* управља (Пекић, 280; укупно 2).

Код Андрића сам нашао само један пример инстр. синг. заменица *он/оно* без предлога, али с обликом без покретног вокала *-е*.

б) У овој је међутим, позицији облик *њим* изузетно редак:

Ја се нисам користио *њим* (Ускок., 140; једини пример). — Сва /је/ околина задовољна *њим* (Андрић, 77; једини пример). — Ојачај *њим* мртвим снагу моју (Селим., 172; једини пример). — Као да је неки други дан дошао и други живот *њим* почиње (Лалић, 386; укупно 3 примера, сва три у синтагми *њим мртвим*).

Код Косора, В. Петровића и Деснице оваквих примера нисам нашао.

9. Облици инстр. синг. заменице *она*.

Оно што је речено за облике заменица *он/оно* важи готово у потпуности и за ову заменицу.

а) Са предлозима:

а) *Пред њом* се појави Чедомир Илић (Ускок, 192). — Они се забављају *с њом* (И., 101). — Излазили су чешће *са њом* (И., 55; укупно 25). — Погледаше *за њом* у страху (Косор., 197). — Сав се ја савио *над њом* (И., 147; — *С њом* се игра као дијете *с ватром* (И., 53; укупно 15). — Он је измахивао *за њом* држалицом (Андрић, 16). — Спава *с њом* (И., 217). — Човек мисли да се игра *са њом* (И., 81; укупно 13). — Плако сам *пред њом* (Петр. В., 85). — Полако се упућивао у разговоре *с њом* (И., 107; укупно 9). — Кришом поћем *за њом* (Десница, 121). — Разгосподари се чак и *над њом* (И., 239; — *Кокетирамо с њом* (И., 367; укупно 28). — Мени се причињава... да се простор *под њом* пуни ситним звуцима (Лалић, 314). — *С њом* човјек мисли да је за-

води (И., 208; укупно 7). — Није постојала жеља за *њом* (Селим., 280). — Кад је то открио пред собом, сакрио је *пред њом* (И., 284). — Сусрешћемо се *с њом* (И., 104; укупно 13). — Он је *под њом* сух за киша (Новак, 16). — Могу увијек *пред њом* говорити (И., 146). — *С њом* је тако најбоље (И., 89; укупно 22). — Нисам имао срца да је пробудим те своју одлуку *с њом* још једаред претресем (Пекић, 89). — Па шта радиш тамо *са њом* (И., 309; укупно 11).

Пође *с њоме* у живот (Косор, 79). — Онда се он *с њоме* пошали (И., 243; укупно 14 примера, сви са *с*). — *С њоме* ниједна није могла изаћи на крај (Петр. В., 114).

— Положи [ми] руку на раме, те рефлексивно спустих раме *под њоме* (И., 74; укупно 3). — Погледах се *с њоме* (Лалић, 346). — Онда се заплри *с њоме* (И., 383; укупно 8 примера, сви с предлогом *с*).

Облике с покретним вокалом *-е* уз предлоге нисам нашао код Ускоковића, Андрића, Деснице, Селимовића, Новака и Пекића.

б) Без предлога:

а) Он је *њоме* махао по ваздуху (Ускок., 202). — Нешто јаче од *ње* заповедало је сад *њоме* (И., 232; укупно 3). — Истресао [је] лулу и куцкао *њоме* о опанак (Андрић, 43). — Мушкарци прате игру, потпуно занесени *њоме* (И., 230; укупно 4). — Можда бих га и ја габала *њоме* (Петр. В., 152; једини пример). — Такав нам се људски створ привиђа неоткупиво оптерећен својом љепотом, заробљен *њоме* (Десница, 119). — *Њоме* [се] може искусити доброта ништавила (И., 404; укупно 4). — Поносно маше *њоме* (Лалић, 95). — Дао бих ти цабе воде, а не да тргујем *њоме* (И., 364). — Има једну дужу ногу, забагује *њоме* (И., 383; укупно 8). — Сјенке су само пролазиле *њоме* (Селим., 42). — Не брани правду, он напада *њоме* (И., 249; укупно 7). — Излијечити се може само онај ко се *њоме* заразио (Но-

вак, 104; укупно 2). — Витлао је њоме [заставом] као ба-
тином (Пекић, 280; укупно 3).

У Косоровим *Изабраним приповијестима* нисам нашао ни
један пример инстр. синг. заменице *она* без предлога.

β) Прихвати ... цјепаницу, измахну њом (Андрић, 60;
једини пример). — Видиш ову кљакаву руку, њом сам ја
зарадио (Петр. В., 92; једини пример). — Чим само за тре-
нутак попусти непосредна утроженост њом, он се одмах
избездобрази (Десница, 239; једини пример). Знају да њом
нико не пролази (Лалић, 295). — Нашли смо стазу, идемо
њом (И., 380; укупно 3 примера).⁴

10. Облици инстр. синг. именичке заменице *ко*.

а) С предлозима:

α) У овој се позицији готого искључиво употреб-
љава облик *ким*:

Било да се *с ким* сусретне (Ускок., 147; укупно 2). —
Ту се немаш *с ким* борити (Косор, 58). — Знаш ли *пред*
ким си (И., 51; укупно 7). — Не знаш *пред ким* говориш
(Андрић, 88). — Бирају *с ким* ће сести (И., 91; укупно 4).
— Бар да сам могла *с ким* да говорим (Петр. В., 148; укуп-
но 5). — Једини *с ким* сам могао да говорим о теби био је
фра Анђело (Десница, 325; укупно 3). — Знаћеш *с ким* си
се закачио! (Лалић, 246; укупно 4). — Знам *с ким* разго-
варам (Селим., 134; укупно 7). — *С ким* разговарам?! (Но-
вак, 106; укупно 5). — Више ти изгледа није било стало
пред ким то чиниш (Пекић, 133; укупно 3).

Посебно треба истаћи оне случајеве у којима се испред
инструменталне синтагме *с предлозима* јавља негација *ни* или
нека друга проклитика. У њима се без изузетка јавља краћи
облик *ким*:

⁴ Т. Маретић (ор с., 193) каже: „U instr. sing. oblici *njime, njome* jednako su obični kao i *njit, njot*, s prijedlogom i bez prijedloga“.

Усамљено биће што се *ни с ким* не да да удружи (Ускок., 160; ови примери урачунати су у бројке наведене у горњем пасусу). — Неће *ни с ким* да говори (Андрић, 31). — Арака није саобраћао *ни с ким* (Петр. В., 217). — Такву устрепталу малаксалост ... *ни пред ким* ... нисам осјетио (Десница, 111) — Нико се не поводи *ни за ким* (Селим. 256). — Зар она *и с ким* разговара (И., 319). — *Ни с ким* ја нисам (Пекић, 274).

а) У прочитаним делима нашао сам само два примера употребе дужег облика (*киме*) уз предлог и оба су с предлогом с:

Коцкамо се на живот и смрт, и није нам баш јасно *с киме* (Лалић, 264). — Какву он то ипру игра? *С киме?* (Селим., 319).

б) Без предлога:

У девет прочитаних књига деветорице наших писаца нисам нашао ни један пример употребе инстр. синг. заменице *ко* без предлога. Разлог томе, онај исти који је наведен и за заменицу *ја*, лежи у семантици и карактеру ове „номиналне (именичке)“ „персонификативне (особне)“ заменице. Изгледа, чак, да су језичке ситуације у којима би се ова заменица у инстр. синг. могла употребити без предлога још више редуциране. (Тиме се, заправо, може објаснити и веома мали број примера — свега два — облика за *-е* уз предлоге јер су они, као што је напред истакнуто, карактеристика инструментала без предлога).

У богатој грађи за Речник САНУ међу листићима са заменицом *ко* нашао сам само два примера инстр. синг. без предлога, од којих је један стран нашем данашњем језичком осећању:

Ким се друштво похвали, брже кланац захвали (Српске народне пословице ... скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Београд 1900, 133). — 29. јула дођоше на ред „Разбојници“, свакако зна чији, али не зна *киме* преведени (Позориште, I, Нови Сад 1872, 318).⁶

⁵ В. М. Пешикан, *О систем у заменичких речи*, Наш језик, књ. XVI, 247.

⁶ Т. Маретић, (оп. с., 198): „U instr. je *kim* i *kime* једнако обично“.

11. Облици инстр. синг. заменице *што*.

Како је ово „номинална (именичка) имперсоналификативна (предметна, неособна)“ (М. Пешикан) заменица, разумљиво је што овде имамо управо обрнуте појаве од оних које смо записали код заменице *ко*. Овде је, наиме, изузетно фреквентан инстр. без предлога — у коме се готово једино јавља дужи облик (*чиме*) — што је условило подједнако честу употребу обају постојећих облика краћег — *чим* и *дужег* — *чиме* у инструменталу са предлозима.

а) С предлозима:

За разлику од заменице *ко*, заменица *што* у прегледаним делима се ретко среће у инстр. синг. с предлозима.

а) Предлог + *чиме* (наводим све примере):

Ни пред чим се није заустављао (Андрић, 101). — Тражио [си] задовољство не у оном главном за *чим* идеш (Десница, 253). — На њему није набена мисница с ... ма *чим* што би омогућило утврђивање идентитета (И., 344). — Није потребна никаква ... подударност с било *чим* другим (И., 117). — За *чим* чезне? (Лалић, 254). — Нема смисла за власт *ни над чим* (Селим., 104). — *Ни с чим* је не бих замијенио (И., 283).

Андрићев и оба Селимовићева примера су са још једном енклитиком *што*, као што смо видели и код заменице *ко*, доприноси употреби краћег облика.

б) Предлог + *чиме* (наводим све примере):

Шта ти зна за *чиме* смо ми? (Петр. В., 90). — Поделише нам мунисију ... двапут више од онога *са чиме* смо рат почели (Лалић, 322). *Над чиме* би се све свијет имао прилике да згрине! (Десница., 222). — Опипавао је готово с невјерицом. А заједно с њом и све *с чиме* долази у додире и односе И., 196). — Формама ... савршено отпорним идентификују с ма *чиме* што је

као рукотворина блистало (Пекић, 308). — Не обраћам пажњу на све оно непознато *са чиме* ћу долазити у додир (И., 63).

Посебно истичем примере: Такву устрепталу малаксалост ваљда ... *ни пред чиме* нисам осјетио (Десница, 111) (у коме је дужи облик употребљен и поред постојања две енклитике испред заменице) и: Ја *пред* много *чиме* застајем (Селим., 202) (у коме се облик *чиме* могао употребити након интерполирања прилога „много” у предлошку инструменталну синтагму).

б) Без предлога:

а) *чиме*:

Није знала *чиме* да се позабави (Ускок., 196; једини пример). — Свежите старог магарца *чиме* (Косор, 169; укупно 3). — Смишљао [је] *чиме* ће их боље угостити (Андрић, 73; укупно 2). — *Чиме* да отпочнемо? (Петр. В., 23; једини пример). — Било је нешто *чиме* ми се Мато особито наметао (Десница, 176). — *Чиме* га заговарају? (И., 237; укупно 11). — Бије Боро *чиме* стигне (Лалић, 166). — Домишљаам *чиме* да му преварим очи (Лалић, 264). — Нико не зна *чиме* прво да почнемо (И., 356; укупно 12). — *Чиме* би вратила услугу, велики Боже! (Селим., 25). — Људи лако заборављају оно *чиме* се не поносе (И., 227). — А *чиме* си ме оптеретио? (И., 320; укупно 13). — Она је стала ... тражити око себе нешто *чиме* би ме убила (Новак, 73). — Ако ме каните уцјенивати, прије ми реците *чиме* (И., 167; укупно 5). — Ти си знао да он нема *чиме* да их исплати (Пекић, 109). — *Чиме* ... мисли да се до сада бавио (И., 315; укупно 10).

б) *чим*:

Тај је облик у овој позицији изузетно редак. Пронашао сам само два примера:

Бог зна, може да окиње. — *Чим* ће? (Петр. В., 56). — Што је то .. *чим* нас тако силно одбија мрак? (Десница, 124).

12. Облици инстр. синг. заменица *тај/то*.

а) С предлозима:

Иако се и ове заменице у инстр. синг. много чешће употребљавају без предлога — па самим тим и облик *тине* — у инстр. синг. с предлозима не долази до експанзије тога дужег облика (као код заменице *што*). То се лако може објаснити. Заменице *тај/то* имају, у ствари, најчешће атрибутску функцију. У инстр. синг. — без обзира на (не)употребу предлога — у том случају се увек (као што смо већ рекли) јавља облик без вокала *-е*. Заменица *што*, међутим, такве функције нема.

Све ово потврђују ниже наведени примери.

а) Предлог + тим:

Вишњу је волео. *С тим* је био начисто (Ускок., 136; једини пример). — На страну *с тим*, говорите о нечем паметнијем! (Косор, 166; једини пример). — Набе начина да оде код ... другова ... *с тим* да им помогне о Коризми (Андрић, 82; једини пример). — Стално [сам] незадовољан *с тим* што се догодило (Петр. В., 172; укупно 3). — Могу бар *с тим* да раскрстим (Лалић, 20). — Једном су се помирили *с тим* да су мртви (И., 385; укупно 3). — Није хтио да *с тим* буде завршена партија (Десница, 225). — *Под тим* мислим на инјекцију (И., 397; укупно 8). — Зар се и *с тим* није могао шалити (Селим., 253; укупно 2). — *С тим* располаже ... према закону (Новак, 173; укупно 5). — Ја и рачунам *с тим* да те изазовем! (Пекић, 230). — Не мешајмо *са тим* никакву пророчку позваност (И., 24—25; укупно 11).

β) Предлог + *тине*:

Имећу поседника и посада ... могућан је и један дубљи па *с' тине* и племенитији одношај (Пекић, 36). — Ја сам већ био начисто *с тине* да моме ходочашћу није дошао крај (И., 262).

Ово су једина два примера, оба с предлогом *с*. (У првоме би још и значење налагало употребу инстр. без предлога).

б) Без предлога:

а) *тима*:

Његова машта не задовољи се *тима* (Ускок., 81). — Шта хоћеш *тима* да кажеш? (И., 205; укупно 5). — Он знаде бројити и мислим, да сам *тима* све рекао (Косор, 215; укупно 5). — *Тима* је почео неочекивани и нагли преображај (Андрић, 250; укупно 4). — Не бавим се ја више *тима* (Петр. В., 55). — Бог ти јећ *тима* и опростио што то причаш (И., 83; укупно 7). — Они се *тима* бране (Десница, 117). — *Тима* се не би откупио (И., 327). — Што си *тима* постигао? (И., 359; укупно 52). — Он је *тима* витлао (Лалић, 149). — Правдају се, али *тима* не губе суштину (И., 192). — Скидоше торбе, као да *тима* протестују (И., 360; укупно 21). — Надвладао ме *тима* што ми је наметнуо свој начин размишљања (Селим., 200). — Објашњавам то *тима* што све може постати страст (И., 350; укупно 8). — Да видимо ... шта *тима* добивамо (Новак, 133; укупно 3). — Најбоље да почнем *тима* што ћу ... признати да сам ... био врло узнемирен (Пекић, 10). — Одговорио сам *тима* што смо се одрекли вести (И., 196; укупно 16).

β) *тим*:

Својим... лицем чешка о његово... и *тим* се наслађује! (Косор, 243). — Користећи се *тим*, он га замоли да седну ту у предсобљу (Андрић, 225). — Јасно се осјећало ... да *тим* изражава мишљење обију (Десница, 74). — Нисам такав полтрон да бих се *тим* задовољно користио (И., 105). — Ја сам био задовољан и *тим* што сам био умјерено штетан (И., 214).

То су једини примери овога типа.⁷

13. Целокупно досадашње излагање синтетички је — бројкама — приказано у приложеној табели (стр. 184).

⁷ Т. Маретић (оп. с., 195): „U instr. sing. pored *tim* govori se i *time*, ali rijetko, osobito ispred kakve imenice“ [?!].

облици заменица	са предлозима		без предлога		
	-с	-Ѧ	-с	-Ѧ	
ЈА	0-0%	217-100%	3-100%	0-0%	свега -с 3=1,3% свега са -Ѧ 217=98,7%
ОН(О)	37-11,15%	295=88,85%	37=89%	5-11%	свега са -с 74=19,7% свега са -Ѧ 300=80,3%
ОНА	25-15%	143=85%	32=84,21%	6-15,79%	свега са -с 57=22,3% свега са -Ѧ 149=77,7%
КО	2-4,75%	40=95,25%	0-0%	0-0%	свега са -с 2=4,75% свега са -Ѧ 40=95,25%
ШТО	8-53,33%	7=46,67%	58=95,08%	3-4,92%	свега са -с 66=86,8% свега са -Ѧ 10=13,2%
ТАЈ/ТО	2-5,40%	35=94,60%	121=96,03%	5-3,97%	свега са -с 123=73,51% свега са -Ѧ 40=26,54%
Свега	74/ 9%	737/ 91%	251/ 92,95%	19/ 7,05%	са -с 325=30,06% са -Ѧ 756=69,04%

Табеларни приказ дистрибуције и фреквенције облика инстр. синг. заменица: *ја, он/оно, она, ко што џај/шо*.

14. Подаци изнесени у овој табели, као и досадашње излагање, дају довољно чињеница на основу којих би се могло одговорити на питање *з а ш т о* је дошло до овакве дистрибуције облика инстр. синг. заменица *ја, он/оно, ко, што и тај/то*.

До овакве дистрибуције дошло је из ових разлога:

1) Облици ових заменица без покретног *-е* једносложни су и имају силазну интонацију. Са тих једносложних облика акценат се преноси на проклитику. Такав међузависан интонациони

однос између проклитике и заменице задовољава потребу за економичном употребом језичких средстава (предлог и заменица чине готов једну „реч“: *са њим* и сл.)

2) Облици ових заменица са покретним вокалом имају узлазну интонацију. Узлазна се интонација не преноси на предлог. Зато веза *са њиме* и сл. представља две речи и самим тим је неупоредиво мање економична.⁸ Као неекономична — није ни могла добити широку примену у језику.

15. Тако долазимо до закључка да су ти ритмичко-интонациони разлози и, с њима повезани, разлози језичке економије довели до напред показане дистрибуције облика инстр. синг. заменица о којима је реч.

16. Овај закључак поткрепљују следећи momenti:

1^о Од укупно 74 примера са дужим обликом уз предлоге 63 (или 85%) је са предлогом *с*, дакле са предлогом који не може бити носилац интонације.

2^о Ако се између предлога са вокалом и облика заменице јави нека непроклитичка реч, тј. реч која има свој акценат, већа је могућност за употребу облика са *-е*. Исп.: *Ја пред много чиме застајем* (Селим., 202).

3^о Ако се уз инстр. синг. заменице *ја* употреби предлог — то мора бити предлог који је конституисан бар једним вокалом. Отуда код ове заменице и немамо комбинацију: *предлог + мноме*.

4^о За облике заменице *сав* (*свим* и *свиме*) — које имају исте фонетско-морфолошке карактеристике осталих, овде разматраних заменица са покретним вокалом *-е* у инстр. синг. — не важе напред показане особености дистрибуције управо стога што су оне увек под акцентом, код њих нема преношења акцената на проклитику — ни онда када је у питању силазни акценат на облику *свим*. Исп.:

Кида *са свиме* што је старо (Косор, 43). — Мирила би нас *са свиме* што се деси (Селим., 201). — Али и: И баш одатле црпао је ... предност *пред свим* што би могло претендирати да га замијени (Десница, 223).

⁸ Исп. Ж. Станојчић, ор. с., 258.

17. Тако се облик ових заменица без покретног *-е* везао за предлошко-падежну конструкцију. На известатн начин он је тиме престао бити аутономан облик који се може несметано и доследно употребити и сâм, без предлога. То бисмо могли навести као један разлог зашто су без предлога многа чешћи облици с *-е*.

С друге стране се употребом вокала *-е* у инстр. синг. без предлога компензира одсуство предлога. Уз то, беспредложни инстр. ових заменица заузима, по правилу, семантички и интонационо једно од централних места у иказу. Разумљиво је онда што се у таквој ситуацији употребљава баш *д у ж и а* не краћи облик — кад већ постоје два.

Мирослав Б. Николић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. У једном београдском дневнику читамо опширно обавештење о појави Хрватског тједника, тј. новог листа Матице хрватске за који се каже: *У уводном чланку првог броја истиче се да је главни задатак који се данас поставља пред Хрватски народ „дovршење духовне и територијалне интеграције његова национална бића“*. Из тога обавештења, као необичан пада у очи облик генитива придева *национални* уз именицу *биће*. Ми се питамо где је и како је употребљен облик генитива јединине какав овде читамо и није ли то случајна омашка — свеједно је где је учињена — у оригиналу, који нам није дошао до руке, па не знамо да ли и у њему тако стоји, или је грешка учињена при преношењу у лист који доноси горње обавештење. Када бисмо били сигурни да је до грешке дошло при штампању, ми се не бисмо ни освртали на њу. Једно је свакако сигурно: такав облик није употребљен спонтано, нити би тим путем могло до њега доћи, ни у овој ни у забрбачкој, ни у било којој трећој средини где се говори српскохрватским језиком. Али није немогуће да га је неко употребио са намером да, по својој погрешној мишљењу, подражава забрбачку стилску нијансу језика. Имајући на уму да се у стилу хрватских писаца придеви нешто чешће употребљавају с облицима именичке промене, овај је, ако је наша претпоставка тачна, хтео да напише да што „хрватскији“ карактер, па је употребио такав облик придева иако није требало да то учини, јер се придеви изразито одређеног вида не употребљавају с облицима именичке промене. Потврду за ово свако кога то интересује може наћи код Т. Маретића (Граматика и стилистика хрватског или српског језика, стр. 422, II издања те књиге) и М. Стевановића (Савремени српскохрватски језик I, такође II издање, стр. 252). А у син-

тагми *национално биће*, придев је, то је ван сваког спора, како нам дужина крајњег слога говори, управо — у одређеном виду. Зато је завршни део горе означене реченице требало дати у облику: „*дovршење духовне и територијалне интеграције његова (или његовог) националног бића*”.

2. *Полиција је сумњала да се бавио шверцом дрога са средњег истока у Америку, али никада ништа нису могли да му докажу.* — Ми на овоме месту често скрећемо пажњу на велики нехат писаца према сопственим текстовима. А као последицу тога нехата скоро редовно у њиховим текстовима читаоци налазе неисправност у слагању делова језичких јединица које је у природи језика. Писац је овде облик глаголског придева *могли* дао у множини м. рода, иако се односи на именицу *полиција*, тј. на облик јединице те именице ж. рода. Та именица значи, истина, колектив, боље рећи колективе претежно мушког рода. У свакоме је случају писац, иако је употребио именицу *полиција*, будући да је придевски део њеног предиката на нешто удаљеном одстојању од свог субјекта, у свести одмах створио *полицајце*, па је с *полицајцима*, тј. са свима онима што су *мотрили* на његова јунака, а не са речју *полиција* везао облик дела предиката који одговара облицима *мушких особа*. При брижљивијем односу према својој тексту, тј. при пажљивом накнадном прегледу тога текста, писац би морао уочити своју грешку и исправити је па би написао: *Полиција је сумњала да се бавио шверцом дрога са Средњег Истока у Америку, али никада ништа није могла да докаже.*

3. *Предлог америчког буџета, општег и војног за 1971—1972. годину, је поднесен још 29. јануара ове године.* — У овој ће реченици свако пажљиво око уочити две грешке, а свако ће исправно уво чути једну од њих, када се реченица прочита на глас наравно. Прва од тих грешака је учињена лошим стављањем знака интерпункције, тј. употребом зареза непосредно испред енклитике *је*. А друга је грешка у измени сугласника *с* у *ш* на крају основе у облику *трпног придева* од глагола *поднети*. Када би се полазило од ширине употребе тога облика ових и смичњих глагола у народу, па и у крутовима вишег друштвеног образо-

вања, са овом променом у изговору, — то се и не би морало сматрати језичком неисправношћу, јер су у свим поменутиим срединама врло широко распрострањени облици: *поднешен*, *донешен*, *однешен*, *разнешен* и сл. Али та промена овде није добијена гласовним путем, као у *ношен* (од носити), *вожен* (од возити) и свим случајевима где глагол има *и* на крају основе презента, него управо аналогijом према овим последњим случајевима у којима су промене гласовног карактера. А ти аналошки случајеви нису овде добили ранг књижевнојезичких особина. И зато се писци који пазе на свој језик клоне таквих облика. А све донде док их се већина писаца буде њих клонила, облици са измењеним *с* у *ш*, где глагол у основи презента нема и већ други неки самогласник, сматраће се неисправним. И у горњој реченици је требало рећи да је *Предлог америчког буџета поднесен* (а не *поднешен*).

4. Увијек је књижевни језик свакога од њих носио печат власти језичке индивидуалности, шта ће рећи да га је сваки народ нормирао према својим потребама. — У једном напису чија је и садржина, узета у целини, истина, сасвим неприхватљива — пала нам је у очи исписана реченица с употребом односне заменице *што* у облику *шта*. И одмах смо помислили да је то штампарска грешка, тим пре што је чланак писао језички стручњак. Ни помислити нисмо могли да би човек који се бави науком о језику и то о овом нашем, српскохрватском (или хрватскосрпском) језику, још у чланку где расправља о норми тога језика дотичну реч могао употребити у облику који јој је дао. Али када смо је нашли још једанпут поновљену у истом облику у реченици: *Социјализам одбацује сваку диригираност и униформираност, шта, наравски, вриједи и за језик*, одмах смо рекли да је о томе потребно казати коју реч. Било би, можда, довољно рећи да треба обратити пажњу на карактер заменице коју ми малочас назвамо односном, па да се схвати да је облик те речи, као такве, могућ једино са завршетком *о*. Јер је, и раније, најодређеније у средњошколској граматици А. Белића (Грамматика за II разред гимназије 1934, стр. 93), — речено да је облик именичке упитне заменице за ствари, употребљене с односним зна-

чењем, увек *што*. А нарочито је истакнуто у Савременом српско-хрватском језику М. Стевановића (на стр. 277. другог издања од 1970) да се „ова заменица у упитном и зависно-упитном значењу употребљава претежно у облику *шта* ...”, док се „у осталим значењима: у односном, неодређеном, узрочном, временском, поредбеном и сл. ... у народним говорима и код свих, и српских и хрватских, писаца употребљава у облику *што*”, па се то тамо и потврђује одређеним бројем примера. Али се даље, у истом делу (на стр. 278), каже да *што* „и као неодређена заменица у значењу *нешто* и као одрична у значењу *ништа*, ако је наглашено ... има облик *шта*”.

Шта, међутим, у горе написаном примеру нема значење ни неодређене ни одричне заменице, колико *што* није ни упитна наравно, нити је пак наглашено, него је јасно да је употребљено као знак везе односне реченице, и то односне реченице посебне врсте, с управном. А посебност карактера таквих реченица је у томе што оне не одређују поједине речи или групе речи управних реченица, него целе те реченице, што се, дакле, односе на целе управне реченице. А утврђено је (ово у Савременом српскохрватском језику II, 1969, истог аутора) да је у таквим односним реченицама везнички знак увек *што*. И то је потврђено примерима (датим на стр. 825 и 826 наведеног дела): *Господину фишкалу широко раскретати уста када говори, што га опет не мало труда стаје* (А. Ковачић); *Наједном се погури, нешто шапну и пружи руку, што сину у рују пожара као да је наштапана крвљу* (В. Назор); *Па би игуман разабрао вику, необичан женин глас, што је готово врећало ово јутарње спокојство* (В. Петровић); *А своје име дала је Црнки, што је силно увеличавало њену љубав према томе несвесном малом створењу* (Исти); *Сав се усплахирио од дебеле кобиле и пореметио, што је још више завитлавало бијесом господина сатника* (М. Крлежа); *Умножавају ту главицу опорезом који је шалом проникнут и подруживањем, што је најбоља обраба* (М. Божич); *Доктора сатерао у козији рог или опозицију, што је свеједно* (Р. Маринковић); *И најзад је пало последње непријатељско упориште, што је код преморених бораца изазвало неописиво одушевљење* (дн. штампа) и др. — према којима у богатој грађи за израду двају речника (Речника САНУ и Реч-

ника Матице српске) нисмо нашли ни један једини пример у коме би се реченице овога типа везивале истом речју у облику са *a* на крају. А нисмо ни било где другде, осим два примера поводом којих ово и пишемо, средли ни један случај с таквим обликом ове заменице — речце, па је несумњиво да је и у њима место *шта* требало употребити *што* тако да истаткнуте реченице гласе:

Увијек је књижевни језик свакога од њих носио печат властите језичке индивидуалности, што ће рећи да га је сваки народ нормирао према својим потребама и

Социјализам одбацује сваку диригираност и униформираност, што, наравски, вриједи и за језик.

5. *Узми тај лавор, али га не носи тако сувог или ... али га не носи тако сув?*

По управном глаголу реченице у којој је придевски облик *сувог* овде употребљен, на први се поглед закључује да је узет у функцији атрибута именице *лавор* у објекту, која, истина, није ту употребљена, али ни за кога не може бити сумње да се мисли на суви лавор. Да је именица *лавор*, именица мушког рода која означава предмет (а не живо биће), изречена у дотичној реченици, нико коме је наш језик матерњи уз глагол *носити* не би је могао употребити у другом којем облику осим у акузативу, једнако овде с обликом номинатива. Према томе, и облик придева који се односи на име предмета (а не бића) мушког рода такође мора имати облик акузатива једнак с оним који има у номинативу (*Немој носити лавор тако сув*). Али то још не значи да смо ми дали за право онима који су мишљења да је у насловној реченици исправнији облик придева у другој од две алтернативно узете реченице. Ми смо, напротив, за прву од њих, за реченицу дакле с обликом *сувог!* А ево зашто. Тај придев се и у томе облику дакако односи на именицу *лавор*, али не непосредно, већ посредно преко заменичког облика *га*, тј. преко тога облика акузатива. Облик *га* у другој по реду супротној реченици *тиче се* (тако је боље рећи него *односи се*) именице *лавор*, али није употребљен као његова одредба, већ управо место ње, те се придев у облику *сувог* од-

носи непосредно на ту личну заменицу и слаже се с њом, а не с именицом. А облик акузатива личне заменице, без обзира на то да ли се тиче бића или предмета, увек је једнак с обликом генитива, па је природно што ће такав бити и облик придева који се на ту заменицу односи, који њу одређује. И исправан је, значи, први од два алтернативна облика, облик придева *сувог* у супротној реченици, која, везана с првом и заједно с њом, гласи:

Узми тај лавор, али га не носи тако сувог.

6. *Ни сељак Кочићев није више сељак Веселиновићев, који наивног човјека простодушног сељака, представи ступидним полуминералом.* — Овој се реченици на први поглед не би магао учинити никакав приговор. Али ако се читалац запита ко наивног човјека, простодушног сељака представља ступидним полуминералом — приметиће неподударност између смисла и облика друге по реду, односне реченице. И то ће му наметнути питање на коју се реч управне реченице овде односи зависна реченица: на Веселиновића или на сељака, другим речима: шта је стварно субјекат те реченице *Веселиновић* или *његов сељак*. По садржини целог Дучићева излагања (писац есеја у којем се налази горе наведена реченица је Јован Дучић) — Веселиновић је тај који наивног човјека, простодушног сељака представља ступидним. По слову Дучићеве реченице то је, међутим, Веселиновићев сељак (сељак, дакле, представља сељака). Именица *Веселиновић* у њој ни употребљена није, већ само од ње направљени присвојни придев. Уосталом, иако се наведеном реченицом даје карактеристика Веселиновића као писца казивањем какав је његов сељак, — у центру излагања ту није Веселиновић, него његов сељак је (Веселиновићев сељак), дакле, субјекат односне реченице. У свести пак писца тако није било, већ је он свакако мислио на Веселиновића. Али када је тако мислио, требало је и да употреби ту именицу, а не од ње направљени присвојни придев. А то је врло једноставно могао учинити узимањем именице у облику који се употребљава у функцији присвојног придева, тј. у облику генитива. И да је рекао — *Ни сељак Кочићев није сељак Веселиновића* (још боље — *сељак Ј. Веселиновића*), који на-

*ивног човјека, простодушног сељака, представи ступидним полуминералом, па да свакоме буде јасно да Веселиновић прави сељака полуминералом, а не сељак сам себе. Уосталом, није тешко знати да се релативна заменица *који* односи на именицу, а не на придев, јер придевске заменице, колико ни придеви, не одређују одредбене (придевске), већ предметне речи, тј. именице.*

X.

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 н. дин.; цена поједином броју је 2 н. дин. Претплату слами Институту за српскохрватски језик Београд, Кнез-Михилова 35/I, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слами Уредничком одбору или дру Живојинку Сивановићу, секретару одбора, Институту за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михилова 35/I.

— Рукописи се не враћају. —

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

== NAS JEZIK

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 4—5

P-464

БЕОГРАД, 1971.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, О потенцијалу II у књижевном језику	195—200
2) А. Пецо, Један актуелан проблем наше фонетике (изговор и писање фонеме x)	201—219
3) Берислав М. Николић, Акцент интернационализама у савременом српскохрватском књижевном језику	220—228
4) Ж. Станојчић, Језички тип једног еуфемизма	229—234
5) Д. Јовић, Прилог методима испитивања песничког језика на песни „Сопоћани” Васка Попе	235—249
6) Е. Фекете, Нешто о деκлинацији властитих именица страног порекла у нашем језику	250—262
7) Даришка Гортан - Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	263—271
8) Радоје Симић, Два случаја синтаксичке аналогије	272—282
9) Језичке поуке	283—286
10) Регистар	287—303

УРЕБУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1971.

НАШ ЈЕЗИК

О ПОТЕНЦИЈАЛУ II У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Један од читалаца Нашег језика, који каже и да је био наш ученик, обраћа нам се за мишљење о тзв. дуљем кондиционалу, како га је називао Томо Маретић,¹ односно о потенцијалу за прошлост, какав смо термин ми за њега употребили у својој Синтакси,² а којему свакако најбоље одговара термин потенцијал II, јер у Маретићеву термину одредба дуљ и није сасвим одређена, а у нашем, који и није само наш, — одредба за прошлост није прецизна зато што се и обични потенцијал, облик од аориста глагола *бити* и радног придева, и то несравњено чешће од овог облика, мислимо од облика обичног потенцијала глагола *бити* и радног придева одређеног глагола, — такође употребљава за радње које би се имале односити на прошлост.

Овај читалац пита да ли је то облик књижевног језика, и ако јест, зашто се у већини школских граматика не наводи међу осталим облицима глаголских времена а, ако то није, зашто га неки граматичари у својим уџбеницима за основне и средње школе уврштају међу остале глаголске облике. На та два и још неколико питања која се повезано са овим постављају не може се тако једноставно и сасвим кратко одговорити, већ је, да би одговори на постављена питања били одређенији и убедљивији, потребно дати нешто шира објашњења употребе облика потенцијала с два облика радног глаголског придева, који се употребљава, наравно уколико се употребљава, када се

¹ Prof. dr T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskoga jezika*. Zagreb II izd. 1931, стр. 547.

² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. Београд 1969, стр. 682.

односи на условну радњу у прошлости или се као могућа, а уопште неизвесна, везује за прошлост.

Наш читалац још пита колико су основане тврдње да се трочлани облик потенцијала типа којег је у реченицама као што је: *Он би часом допро био до краљевскога шатора* — сматра особином језика хрватских писаца, а да га српски писци и не употребљавају. На ово ћемо питање одмах одговорити: да су такве тврдње сасвим неосноване, иако није нејасно зашто се оне износе. До тих тврдњи долази зато што се у скоро свим граматицама писаним и издаваним у хрватским културним центрима тај облик наводи међу осталим глаголским облицима. Од познатијих, у тој средини објављених грамика, не налазимо га једино у уџбенику за средње школе хрватског граматицара Мирка Дивковића (то смо проверили у његовој књизи издатој у Загребу 1917. г.). А супротно томе, мало је српских граматицара налазило оправдања да га уврсти међу остале глаголске облике. Од писаца чије су књиге биле у широј школској употреби, на овој страни тај облик је наводио једино Живко Стефановић.

Али уношење дуљег кондиционала, односно потенцијала за прошлост, међу остале облике система глаголских начина од једних граматицара, као и пропуштање других да га уброје међу глаголске облике стандардног књижевног језика, само по себи не би значило много када не би било разлога и за један и за други однос према њему. И овде се намеће потреба за утврђивањем да ли употреба тога облика више оправдава један или други од та два става, да ли тј. даје за право више једним или другим граматицарима, онима што га уносе у своје граматике или онима који то не чине.

О тој употреби се зна да се у књижевним споменицима потврђује од XV века,³ али и да је облик о коме говоримо, по речима Б. Даничића, врло риједак. 'Тамо где то тврди' Даничић наводи свега осам примера — два из чакавских и шест из штокавских књижевних споменика, између којих и један из језика

³ А. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXVII, str. 189.

⁴ У Рјечнику Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti, knj. I, 366.

Вука Карацића. К овима Лука Зима⁵ додаје још шест примера из штокавских извора — четири из збирке Хрватских народних пјесама Луке Марјановића (издатих у Загребу 1864) и два из Српских народних приповедака које је сабрао и (у Новом Саду 1871. г.) издао К. Стефановић. Али ни са овим, па ни са она четири примера из стародубровачког, које такође Зима на истоме месту наводи, — то није тако велик број да би обеснажио Даничићеву констатацију.

Зима је свакако у праву када уз ту констатацију додаје да је употреба кондиционала за прошлост неупоредиво чешћа, и уопште доста честа у чакавском и кајкавском.⁶ Судаћи по примерима које он тамо наводи, ова употреба је нарочито честа у чакавских писаца. А међу десетинама у његовој књизи наведених чакавских примера по неколико њих су узети из најпознатијих тих писаца: М. Марулића, Х. Луцића и Ј. Кавањина.

Овде ћемо даље означити и имена дубровачких писаца код којих је Зима нашао по један од она четири напред наведена примера и од којих су доиста дубровчани само Динко Рањина и Стијепо Борђић-Бурђевевић, док је Канавеловић—Корчуланин. А Богишићев је збирка Народних песама, из које је онај четврти, наводно дубровачки, Зимин пример — из „приморских крајева”. И није, према томе, извесно да ли је баш из Дубровника.

Треба истаћи да код Зиме ни кајкавски примери нису бројни. А сви су они, њих шест на броју, осим једног јединог узетог из Јачки, народних песама пука хрватског (које је „по *župah šopronjskoj, mošonjskoj i željeznoj na Ugrih skupio Fran Kurelac*” и издао их у Загребу 1871) — из Ваљевчеве Збирке народних приповедака (издате у Вараждину 1858). Али сродност кајкавског дијалекта са словеначким језиком, у коме је облик потенцијала II и данас у живој употреби⁷, говори у прилог Зиминој тврдњи да је овај облик доста чест и у кајкавскоме дијалекту.

⁵ Luka Zima, *Njekoje većinom sintaksičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb 1887, 326—327 и 328. и 328.

⁶ L. Zima, *Njekoje razlike . . .*, 326 и 327.

⁷ В. у *Slovaru slovenskega knjižnega jezika, knj. I* уз *bi* (стр. 127/II) *biti* (стр. 140/III). *Ljubljana* 1970.

Иако А. Зима (на цитираноме месту) истиче оно што је Даничић први констатовао да наиме „кондиционал и без онога дометка” (тј. без радног придева глагола *бити*) „пристаје уз свако вријеме”, што ће рећи да нема потребе за употребом тога облика с дометком, — ипак околност што је у чакавском дијалекту та употреба доста честа, као, и нешто реба, у кајкавском, а што се нађе и у покојег старијег дубровачког писца, па и у језику неких босанских фрањеваца (од оних шест код Даничића наведених примера по један је из И. Бандуловића и Ф. Ластрића) упућује на претпоставку да може бити и најновијих хрватских писаца код којих тај облик живи и у језичком осећању. Али ће свакако бити тачно да међу писцима рођеним штокавцима таквих данас више нема, већ ће, и уколико ови употребљавају облик потенцијала II, он у њихову језику бити књишког карактера. А као облик граматичког система више се одржава по традицији, у којој је, сигурно, врло значајну улогу имало угледање граматичара нашег језика на граматичаре класичних и западноевропских језика, немачког и француског, у првоме реду. Као доказ за ово довољно је погледати и само једну од старијих граматика нашег језика, *Ilirsku slovnice*, рецимо, Вјекослава Бабукића, (издату у Загребу 1854) у којој се и по самој терминологији јасно види колики је био утицај граматичара других језика на наше. У њој је иза индикатива дат и конјунктив свих глаголских облика, који чине разне врсте модуса, међу осталим и моду, потенцијал II, који Бабукић назива *praeteritum optativa ili plusquamperfectum konjunktiva* (в. стр. 308. његове *Slovnice*, а исп. и обрасце промене на странама 281, 286, 294, 299 и 304).

У ранијим временима, док је живео у језичком осећању народа, тамо где га је било, наравно, граматичари су потенцијал (обично с именом кондиционал) II узимали као посебан облик одређене употребе за исказивање потенцијалности и хипотетичности вршења њим означене радње везане за прошлост. Данас се, међутим, тај облик више не среће у народној употреби, или бар немамо доказа да он још живи у језичком осећању представника оних народних говора који чине основу књижевног језика, тј. говора штокавског дијалекта. Ни у једном од данас већ бројних описа појединих од тих говора, бар ко-

лико је нама познато, не говори се о присутности облика потенцијала II у њима.⁸

Ипак и онај мали број примера, нарочито оних што их је Маретић навео у својој великој граматичици, од којих су два из Вукова језика и по један из Даничића, Ивековића и Љубибратића — давали су за право нашем знаменитом граматичару да унесе облик дуџег кондиционала у систем глаголских облика. Ми ту чињеницу такође нисмо могли обићи, јер смо налазећи потенцијал II и код новијих писаца, без обзира на то што га у у већег броја њих не можемо сматрати живом категоријом, такође констатовали да се он и до данас очувао, истина у реткој употреби, у језику неких наших књижевника, и хрватских и српских, и то чешће у првих него у других, потврђујући то примерима које је Маретић дао у својој књизи и додајући уз њих: *Не би ме усну било ухватило врагометно штуцање* (А. Ковачић), *Ако би ме нетко био преварио за потпис на мјеници, нисам се начелно никада разљутио* (М. Крлежа), *Није се раније мирно упутио у другу пивницу као што би Јово поступио био раније у таквом случају* (В. Петровић), *Ишао би тако био радо без престанка по глибу погнуте главе* (М. Црњански), *Био би нам пуцао у леђа* (В. Калеп). А ови примери, Маретићеви и наши, мислимо, узети заједно и с ознакама писаца код којих су нађени, не допуштају испуштање из вида чињенице да су их употребљавали и књижевници који су за развитак српскохрватског књижевног језика значили врло много.

⁸ Облик који А. Вујовић, па и с правом донекле, назива потенцијалом за прошлост (В. његову дијалекатску студију *Мрковићки дијалекат*. Дијалектолошки зборник, књ. XVIII, стр. 346) друкчији је. То је облик од имперфекта глагола *хтети* и инфинитива глагола *је* о значава одређену радњу. О томе је облику, уосталом, и раније говорено као о облику семантичко-синтаксичке вредности правог потенцијала, а не потенцијала II. Свакако најдетаљније у нашој расправи *Значења имперфекта према употреби у језику II. П. Његоша* (Јужнословенски филолог XX, стр. 70—79), где је он назван имперфекатском конструкцијом, о којој је речено (на стр. 78) да се у неупоредиво највећем броју случајева употребљава за изражавање личног става у прошлости, као уосталом и прави потенцијал, и да се ова конструкција, за разлику од потенцијала, не употребљава као кондиционал и концесив.

Али ако се у исцрпнијим приручницима при давању што прегледније слике књижевног језика та чињеница не може занемаривати, и поред тога што га у неупоредиво највећег броја савремених писаца са осећањем језика које данас имају завичајни припадници штокавског дијалекта, — сасвим је разумљиво што тога облика нема у многим школским уџбеницима. Управо због тога што баш сада рекосмо — у приручницима за средње и основне школе, који се, и не без разлога, више сматрају упутствима како се исправно говори и пише него што су потпуне збирке језичких законитости, — облику потенцијала II није потребно давати место живе језичке категорије, јер он то доиста није.

М. Стевановић

ЈЕДАН АКТУЕЛАН ПРОБЛЕМ НАШЕ ФОНЕТИКЕ (ИЗГОВОР И ПИСАЊЕ ФОНЕМЕ Х)

Међу питањима о којима се посљедњих година у расправама о нашој језичкој проблематици често говори и пише налази се и питање односа између писане традиције, ријечи писане на тлу Босне и Херцеговине према реформама које су на овом подручју наше науке и културе извршене у XIX вијеку. На основу досадашњих испитивања са сигурношћу се може рећи да је на босанско-херцеговачком тлу и прије Вука и илираца био у употреби чисти народни језик у писаној ријечи, да је, другим ријечима казано, било на снази правило: пиши као што говориш. А ово због тога што се најчешће нису познавала друга правила, другачији начини писања, нити су, опет, због посебних историјских околности, ту страни утицаји могли да имају видног удјела у стварању ортографске нормe, ако је те нормe уопште и било. Вукова реформа нашег језика и ћирилице овдје је наишла на врло добар пријем. Та је реформа, управо, само потврђивала већ постојећу писану традицију. Природно, усвајањем Вукових погледа о језику и писму на тлу Босне и Херцеговине прихваћена је ијекавштина као једино књижевно нарјечје, а из писма су отклоњене графеме за које нису постојале фонеме у живом народном говору. Слично је поступљено и са латиницом. Прихваћена је реформа овога писма коју су код Хрвата извршили Гај и илирци.

Истина, и поред тога што је Вук у својој реформи полазио од фонетско-морфолошке структуре штокавских говора херцеговачког типа, његова писана ријеч није никада била потпуно вјерна слика говорне ситуације коју му је нудила Херцеговина данашњег обима. То нарочито вриједи за фонему *х*, али не и само за ту фонему. У моме раду: Сугласник *х* у вуковој преписци (Вуков зборник, Београд 1966, стр. 99) о томе читамо и

ово: „Што се тиче Херцеговине и говора њеног становништва Вук оvdје (тј. у граматичи која је дата уз Рјечник од 1818) није дао реалну слику употребе гласа *x* (он ту пише *ора, лад, сув, глув, доћог, вићег*). Ми се можемо сложити са Вуком да у постојбини његових предака нема (то јест — није било) фонеме *x*. Дробњачка је особина и појава *z* или *x* мјесто овога гласа. Такво стање могао је имати и говор Вукових Тршићана. Али, а то је неопходно истакнути, ни Дробњаци ни Тршић нису Херцеговина” а у Херцеговини многе особине ни данас, а тако је било и јуче, нису једнаке онима у Дробњацима или Тршићу. Оно што је речено за фонему *x*, добрим дијелом се може рећи и за друге особине. Данас нам је познато да и на релацији Дробњаци-Тршић постоје доста лако уочиљиве разлике, како у фонетици, тако и у акцентуацији (в. Др Б. Николић, Тршићки говор СДЗБ. XVII). То, опет, говори да стање које су Вукови преци понијели из Дробњака и донијели у Тршић није у потпуности сачувано, није конзервирано, али и то да ни у вријеме сеобе Вукових предака у западну Србију није у говору постојала потпуна хармоничност између Дробњака и данашње источне Херцеговине.

1

Проблеми везани за судбину фонеме *x* у херцеговачким говорима дуже времена привлаче моју пажњу. Чињеница је, до сада неоспорена, да на овом подручју наше језичке територије, а и у другим крајевима штокавског дијалекта, постоји уочљива разлика у говору између припадника исламске вјероисповијести на једној страни и припадника других вјероисповијести на другој страни, управо према употреби и фреквенцији фонеме *x* у цјелокупном гласовном систему. Поставило се питање: откуда то и како објаснити ову неједнакост, нарочито тамо гдје имамо старосједјелачко становништво, без обзира на вјеру, гдје, значи, не може да се оперише „наносима са стране”? На основу ширих испитивања и праћења овога проблема у херцеговачким говорима ја сам дошао до закључка да је на чување и очување тога гласа у говору Муслимана' Босне и Херцеговине

имала пресудан утицај религија и све оно што је пратило тај историјски чин.

У сарајевском часопису „Život“ (број 11—12 за 1970. годину) у вези са овом проблематиком налазимо и сљедеће ретке: „Slučaj sa suglasnikom *h* je indikator za čitavu dijagnozu o kojoj je riječ, pa ne možemo a da ne spomenemo ishitrenu tvrdnju jednog poznatog lingviste, rođenog ovdje, ali nažalost dugo vremena udaljenog od naroda u kome se rodio. U jednom članku prije izvjesnog vremena objavljenom on brzopleto kaže da je glas *h* kod bosansko-hercegovačkih Muslimana veoma očuvan zahvaljujući orijentalnim jezicima, čija je leksika prodrla u njihov govor, Kakve li netačnosti i kakve li nepravde! Jer, bosansko-hercegovački Muslimani kao autohtoni starinici vuku svoj govor sa izvora, iz jezične davnine, iz jezične baštine, i zahvaljujući samo tome oni su mogli da sačuvaju to nesretno *h* i u svojim turcizmima i arabizmima...” (стр. 118).

Ја не желим на овом мјесту да полемишем са мишљењем аутора чланка из кога је узет горњи цитат. Приступ поједином проблему, па и овом фонетском, може бити различит. У сваком случају језички стручњаци гледају на чисто лингвистичке проблеме друкчије него они којима језичке дисциплине нису основна животна преокупација. То је и схватљиво и разумљиво. Ја цијеним аутора чланка из кога су узете горње реченице, волим његове пјесме и сматрам да га у поезији, и када бих желио, не могу достићи. Али што се тиче језичке проблематике, нека ми дозволи да ту имам своје мишљење које, истини за вољу, није ни исхитрено ни брзоплето донесено. Дакле, без упуштања у полемику око неких врло грубих ријечи које су изречене у горњем цитату (о томе нешто више говорио сам у сарајевском часопису „Одјек”, бр. 4 за 1971 годину), ја ћу се овдје задржати само на проблематици везаној за фонему *x* и њену судбину у говору босанско-херцеговачких Муслимана.

¹ У овом раду именица муслиман пише се великим словом када се мисли на нацију, а малим словом када се мисли на религиозну припадност.

Поставља се питање, да поновимо, да ли је фонема *x* у говору босанско-херцеговачких Муслимана сачувана без икаквог страног утицаја или је страни утицај потпомогао да се та фонема очува у њиховом консонантизму. Да бисмо на то могли добити одговор потребно је видјети сљедеће: а) какво стање налазимо код наших старијих писаца са овога подручја и б) какво је стање у говору оних крајева који нису били изложени јачим имиграцијама. Ево шта нам историјска фонетика и дијалектологија нуде као одговор:

а) Старији писци са подручја Босне и Херцеговине неједнако употребљавају фонему *x*. Једни у највећем броју случајева не знају за *x* у својој писаној ријечи или га употребљавају тамо гдје му по етимологији није мјесто, што говори да нису осјећали његову праву вриједност. Други га, по правилу, увијек пишу: Указујем на ове писце: *Матија Дивковић* (1563—1631) не употребљава овај глас тамо гдје му је мјесто, а наћи ће се и појава секундарног *x*: у *соx* м. у *со*, не *hex* м. *неће*, *маћнех* м. *маће*, *дарху* = дару, *хоронула* = оронула (А. Белић: *Фонетика*, 106).

Иван Бандуловић (из Доњег Вакуфа) у дјелу штампаном 1626. „*kašto piše slovo x u genitivu plurala*” (Т. Марећић: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Загреб 1889, стр. 72);

Иван Анчић (рођен око 1600, у Липи код Дувна) овај глас није изговарао. У писаној ријечи га „испушта у свим положајима, тј. и на почетку речи, и у средини и на крају, и испред самогласника и испред сугласника” (Св. Марковић: *Језик Ивана Анчића*, СДЗБ XIII Београд 1958, стр. 60 в. и код Марећића, *op. cit.*, 131 гдје пише: „*glas x nije Ančić izgovarao za to ga nije znao ni bilježiti kako valja*”);

Михајло Радних (босански писац XVII вијека) „*glasa x . . . nije izgovarao, za to ga nije znao ni bilježiti kako valja*” (Марећић, *op. cit.* 136);

Иван Грбичић (босански писац са краја XVII вијека) „*nije stalno izgovarao glasa x. To se po tomu vidi, što kašto meće znak x onamo, gdje ne treba, a kašto ga izostavlja, gdje bi trebalo da stoji*” (Марећић, *op. cit.* 168);

Ловро Ситовић-Љубушак („*rođen u muslimanskoj porodici u Ljubuškom . . . Godinu njegova rođenja ne pominje nijedan*”

autor, ali se zna da je umro 1729. u Splitu — još kao dijete dopao je u ruke bosanskim franjevcima, i to je usmjerilo čitav njegov kasniji razvoj”) свуда има *x*. Али то је зато што је он „као рођени Муслиман из Лјубушког... понио тај глас из говора своје родне куће и свoga краја”, и он га понекад испушта на крају у облицима замјеница и придјева (Herta Kuna; Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića, NDBiH, Građa X, књ. 7, Сарајево 1961, стр. 125, 137—139);

Стипан Маргитић-Марковац (рођен у Јајцу средином XVII в.) врло често испушта овај глас у својој писаној ријечи. Истина, има потврда и за његову употребу: *своих, добрих*, али су оне ријетке. Уз то Маргитић има и секундарно *x*: *хоћуги* = оћуги, *здравјех* = здравље, *пакахо* = пакао, *хору* = ору (Сл. Вукомановић: Језик Стипана Маргитића);

Ни босански писци осамнаестог вијека не знају за глас *x* у својој писаној ријечи: *Антун Бачић* (в. код Маретића, оп. cit. 189), *Марко Добретић* (Maretić, оп. cit. 276), *Филип Лаштрић* (Maretić, оп. cit. 244).

У Љетопису фра *Николе Лашванина* (прва половина XVIII вијека) такође је нестабилна употреба овога сугласника. А. Младеновић за Лашванинов језик констатује да у Љетопису често употребљава сугласник *x*, у свим позицијама у ријечи, али, исто тако, и да га у свим тим позицијама „врло често... и не пише”. На основу тога Младеновић закључује да је јасно „да је Лашванин знао за тај глас, али да га у свом језику није имао”, (А. Младеновић: О језику летописа фра Николе Лашкванина. НДБиХ, Грађа X, Сарајево 1961, стр. 78). Младеновић ту констатује да је „данас... *x* изгубљено на овом терену (мисли се на област централне Босне у коју се укључује и Лашва, А. П.) код католичког живља” (оп. cit. испод текста).

Т. Маретић у вези са употребом гласа *x* код босанских писаца XVII и XVIII в. уопште каже да „нијесу тога гласа изговарали, за то га нијесу знали ни употребљавати како треба” (оп. cit. 354).

Вл. Ђоровић констатује да глас *x* не употребљава ни *Проконије Чокорило*, мостарски архимандрит. Из Чокорилова Дневника Ђоровић наводи и ове примјере: *оцу, оди, рану, Ришићана; Амет, Ибраим, плаа, спау, муурдар, наше мостарские жена,*

Сали, сила (= силах). Истина, код Чокорила ће се наћи и понека потврда са овом фонемом: *сахат, Хасан бег, Христиани, под ханом*, али су такви примјери врло ријетки (о овоме в. Вл. Ђоровић: Из Дневника Прокопија Чокорила, Гласник Земаљског музеја за 1913).

Насупрот овим писцима који нису ни у својој писаној, ни у својој говорној ријечи имали фонему *х*, управо у чијем говору ова фонема није чинила саставни дио њиховог консанантизма, ми можемо навести и неколико потврда гдје писци са овога гла, тј. са подручја Босне и Херцеговине, пишу глас *х*. Ријеч је о Муслиманима са тога подручја. Указујемо само на неке од њих; сви су писали арапским писмом, али на нашем језику.

С. Кемурa и Вл. Ђоровић у познатој збирци: *Serbokratische Dichtungen bosnischer Moslims, aus dem XVII, XVIII., und XIX Jahrhundert*, Сарајево 1912, наводе и ове писце и примјере:

Мухамед Хеваји Ускјуфи (писац из XVII вијека) има у својој писаној ријечи фонему *х*: живот одходи дан по дан; моли ти се *Хуво* један; мисо си ти нам, дигод *ходимо*; мисо *Хеваји* у дни и ноћи; по вољи увик његовој *ходит*; ту налазимо и: *ходте, хали, худи, хиљаде, гријеха, хатур, хизмет, хак, цехенем, ходи, Влах, сабах, доходи, ухити, похити*

Хасан Каимија (XVII вијек); *хоћете, Хрвате, Михат(!), духат, опухат, хоћеш, халију, хиљада, хоћете, хем, уходи, доходи, находи, ходисмо, грехота, хаљине, хала, ходи, ходат, Алах, хајд, ходе, шах, хаџија, Хасан, Хусејин, Влаха, хесаби, шаха, пухне*. Једино се без *х* јавља именица *Рист* = Христ (Заповједи Исукрст... Обори се на тле *Рист*) што одговара фонетском лику који је писац слушао у својој непосредној околини, у говору оних који су већ били изгубили фонему *х* из свога говора.

У *Дувањском арзухалу* (аутор непознат, XVIII вијек) налазимо редовно фонему *х* на своме мјесту: *хал, хрти, хаљина, хана, духана, Мехмед, хизмећар, до сабаха, хотио бих, суха круха, ходио, бих, ходећи, до смиха, из миша, издиха, гриха, ухите*. Ту налазимо и *хим* (и што *хим* је имам), са секундарним *х*. Појава обично у многим народним говорима те зоне.

У *Посланици кадије Хасана* (XVIII вијек) такође налазимо фонему *х*: *плахо, дихо* (дихати), *хотио, хоће, серхат, тугијех,*

*ходати, хране те, хоће, не мислих, од њих (од њих, њијех), за
ниха, мисецовах(!), хоће л'бити, не хајеш, одмахујеш.*

У овој посланици налазимо и облике: Рад би био да тог није; Нису тили амо доћи; Зва ји амо да ми догју — без фонеме *x* у финалној позицији: *би* (=бих), *зва* (=звах), односно у иницијалној позицији *тили* (хтили). Овај текст даје и двије потврде за *ф* м. *хв*: *прифатили, прифати ме.*

Хаџи Мехмед Рази (XVIII вијек): на сабах, доходите, ја вас веће не фатах, ходит, хоце, не хитајте, мејхана. И он има м. хв —ф: не фатах.

Мула Мустафа Баш-Ески (XVIII вијек): Селиха, хесабимо, хесабити, халве, својим си их зүбима тргао, халву, хајкавица, плахо. Ту налазимо и: уфатио.

Да укажемо још на *Омера Хуму (XIX вијек)*. И он редовно пише *x*: *страх, цехенемска врата страхуј, Алах, ходиш, хавалу.*

Мухамед, гријехе, шеху, техири, од хоца, имаде чудо мука и горих, хоће, не страхуј, хатур од грјеха и залих људи, за гријехом, хаста сам.

Као што видимо, босанско-херцеговачки Муслимани у својој писаној ријечи показују традиционално присуство фонеме *x*. Од Ускјуфија до Хуме сви, скоро редовно, употребљавају овај глас. Ако га неки и изостави, то је обично на крају, како је, понекад, и данас у говору Муслимана ове зоне, или мјесто *хв* имају *ф*, као што је најчешће и данас у народним говорима.

б) Народни говори Босне и Херцеговине данас пружају врло неуједначену слику када је у питању употреба фонеме *x*. У принципу се може рећи да овај глас, скоро у свим позицијама у ријечи, чувају Муслимани. Указујемо само на двије области са подручја Босне и Херцеговине: источнохерцеговачку и централнобосанску.

У источној Херцеговини муслиманско становништво углавном чува овај глас у свом консонатизму. Најчешће су омисије у финалној позицији: *нашије, добрије, ја би* и сл. Чак и у говору Муслимана Подвележја, Борча и Куле гдје живе скоро искључиво Муслимани, имамо: *голи руку, лудије, одма, мојије мука, у њи, овије дана, ја одо, свије ји позна, ја реко, серома, не смједо, шћедо, не знадо, зажели* (в. у СДЗБ XIV.

72—73). Дакле, финална позиција је и ту претрпјела највише промјена. Тако је и у Јасеници (код Чапљине) и Грацкој (код Љубушког, в. ЈФ XXVII, 302).

Муслимани централне Босне, као и цијелог ијекавско-шћавског подручја, углавном чувају овај консонант у свом гласовном систему. И ту је *x* најчешће изгубљено из финалне позиције ријечи. Код католика је ситуација врло неуједначена. Изговор овога гласа у њиховом говору је „gotovo uvijek fakultivan i individualan” (D. Brozović, HDZb. II, 141).

И у говору Муслимана ван босанско-херцеговачког подручја среће се фонема *x*. Тако је у новопазарско-сјеничкој зони. Ту се „Аспиратна вредност доследно... чује само код муслимана”. Истина, у тој зони је честа појава и секундарне аспирације. Дакле, поред: *хаљина, ханума, кахва, рекох* и сл. чује се и: *хонет, вихџет* и сл. (В. Д. Барјактаревих: Новопазарско-сјенички говори, СДЗб XVI, 64—65). Тако је и у Бихору, муслимански живаљ чува фонему *x*, али се јавља и секундарно *x* (в. Д. Барјактаревих: Бихорски говор, Посебан отисак из Зборника Фил. факултета у Приштини, књ. III, 40—41). Појава секундарног *x* се и овдје, као и иначе у нашим народним говорима, може двојачко тумачити: *фонетски* — развијање аспирације испред неких самогласника на почетку ријечи, или, у извјесним случајевима, у средини ријечи; *аналогски*, према односу *Хусо — Усо, Хајрија-Ајрија*, што се јвља у мјестима са мијешаним становништво, могло се појавити и према *Есма-Хесма, према Адем-Хадем*.

Ако уз све ово кажемо да су Муслимани у свим тим мјестима по правилу старинци, да су уз њих и сви други становници тих мјеста са тог тла (ако има досељеника, најчешће су у питању унутарње миграције) долази се до закључка да је и све ове говоре био захватио процес губљења фонеме *x*: прво је био на удару крај ријечи. Отуда и у говору Муслимана тих крајева морфолошки синкретизам датива, инструментала и локатива множине (о овоме в. код А. Белића: О двојини у словенским језицима, Београд 1932, 120—121).

Према томе и писана ријеч са босанско-херцеговачког подручја и стање које данас налазимо у наредним говорима те

зоне пружају исту слику: фонему *x* чувају, углавном, они који су примили ислам. Други су, углавном, изгубили овај глас из свога консонтизма. Објашњење зашто је то тако не може се заснивати на теорији о „старинцима” и „дошљацима”. Такву тезу не потврђује чињенично стање, таква теза не може издржати научну критику. Објашњење за такво стање, бар према нашем досадашњем познавању ове проблематике на нашем језичком тлу, може се тражити једино у промјени религије, у промјени начина живота једног дијела становништва — оног које и чува фонему *x* у свом говору (Ако полазимо од историјских факата, сви смо на Балкану дошљаци, али смо ту дошли заједно).

II

У вези са овим проблемом, проблемом судбине фонеме *x* на босанско-херцеговачком говорном подручју, у сарајевском „Одјеку” (бр. 9 за 1971) објавио је Др Исмет Смаиловић, професор Педагошке академије у Тузли, чланак под насловом: *Трипут тјегги, једанпут сјјеси*. — Др Смаиловић жели да о овоме проблему говори као језички стручњак. Он каже да је у својој докторској дисертацији (Језик Хасана Кикића, која ће ускоро изаћи из штампе „*izgazio sumnju*” у схватање да је утицај са стране потпомогао очувању фонеме *x* у нашем језику. Смаиловић даље каже: „*Zanimljivo je da je Mak Dizdar iznio slično, ili gotovo isto mišljenje kao i ja*” о овоме проблему. Дакле, и један језички стручњак сматра да Муслимани, само зато што су „старинци”, чувају фонему *x* у свом гласовном систему, што има другачији значај него када то каже неко ко се само узгред бави језичком проблематиком, неко ко по својим основним преокупацијама није везан за науку о језику. Зато сматрамо да је потребно да се о овоме проблему каже још нешто. Истина, ја ни овдје не желим улазити у полемику. Уосталом, ни др Смаиловић није научним аргументима оспорио ни један од доказа који се наводе у прилог тезе да је страни утицај допринио очувању фонеме *x* у говору наших муслимана. То није ни покушао. Али је зато поставио неколико питања од чијег рјешења, како каже, зависи рјешење цијелог проблема. То су ова питања: „а) *zašto*

је исламска религија utjecala на чување гласа h; b) којим је својим elementима вршила тај utjecaj; c) ако је то заиста и било, зашто је било само у Bosni и Hercegovini?"

Несумњиво је да и у овом домену наше науке има још шта да се уради. Можда ће најправилније бити ако кажемо да је проблем о коме је овдје ријеч не само проблем наше историјске граматике него и упоредне граматике словенских језика. То је, дакле, бар једним дијелом, општесловенски проблем који до данас није у потпуности проучен. Значи, ту има још шта да се уради: на плану нашег језика и на плану упоредне граматике словенских језика.

Али и до тога и тако широко заснованог приступа овој проблему, а на основу нама познатих чињеница, на постављена питања могу се дати овакви одговори:

а) Историјска фонетика нас обавјештава да се фонема x почела губити из гласовног система већине говора штокавског дијалекта у XVI вијеку и да је тај глас, у тим говорима већ био ишчезао до 18. вијека, ако се томе процесу нису супротставили неки спољни фактори. Свакако је финална позиција била прва на удару, из те позиције прво је нестало овога гласа. Управо у то вријеме, а због посебних историјских околности, дошло је до масовније исламизације босанско-херцеговачког становништва. У мом раду о централнохерцеговачком говору (ЈФ XXV) о овој проблему читамо сљедеће: „Историјске чињенице, а и језичка факта говоре да масовнијег прелаза на ислам на овом подручју (тј. подручју Херцеговине, садашња напомена) није било прије друге половине XVI вијека. У другој књизи Историје народа Југославије Недим Филиповић, наш познати стручњак за турски период, подвлачи да се „у XVI в. у прилично великој мери исламизује херцеговачки санџак“. Ту даље читамо: „За нас је од значаја и констатација Е. Омана да припадници исламске вјероисповијести у XVI в. посјећују цркву као и џамију“. Прелаза на ислам, свакако, било је и раније, чак и прије доласка Турака у ове крајеве, али су то били појединачни случајеви који нису могли, због промјене вјере и прихватања њених молитава и другог, да утичу на измјену говорне структуре домаћег становништва. Тек је масовнија исламизација ових крајева стварала повољне услове за

такав утицај. Наравно, на говор оног дијела нашег становништва који је примио исламску вјероисповијест. Како?

Основне фонетско-морфолошке особине остале су и даље заједничке. Заједничка им је и лексичка база. Средство за споразумијевање у свим тим крајевима је био и остао, без обзира на вјеру, српскохрватских језик. Билингвизам ту никада није имао масовнији карактер. Дакле, основна говорна структура ту није мијењана, што не значи да није могло бити појединачних измјена у гласовном систему, поготово ако је за то постојала подлога у матерњем језику оних који су сада дошли у непосреднији контакт са страним језиком. Такав је случај, чини нам се, са фонемом *x*. Овај консонант је чинио саставни дио нашег гласовног система до XVI вијека када почиње да се губи из многих народних говора нашег језичког подручја. У то вријеме, као што смо видјели, долази до масовније исламизације босанско-херцеговачког становништва. Дакле, стекла су се два момента: губљење фонеме *x* из домаће ријечи и масовнији прелаз на ислам. Друга појава могла је да има извјесног утицаја на прву, могла је да заустави даљи процес губљења фонеме *x* из говора оних који су примили ислам, могла је да потпомогне фонетску стабилизацију сугласника *x* у њиховом говору и да допринесе његовом чувању до наших дана. На који начин се то могло постићи? Одговор на ово питање није тешко дати. Нову вјеру пратиле су неке специфичности: све су молитве биле на арапском језику. Молитве су обиловале фонемом *x* (њене фонетско-фонолошке карактеристике у језику на коме су те молитве оваје су биле ирелевантне. Тај је глас приман и уклапан у већ постојећи систем наше фонетике. Без обзира на артикулационе варијације које су карактерисале тај глас у арапском језику, *x* је и у тим молитвама испуњавало само једно фонолошко мјесто — задњонепчани констриктив. Могуће је, то се и данас запажа, да неки знају и за грлено и звучно *x*, али то није масовнија појава и на фонолошком плану то нема никаквог значаја. У питању је, дакле, индивидуална варијанта фонеме *x* каква егзистира у нашој фонетици). Молитве су се често понављале у току дана: пет пута се клањало, у сваком већем мјесту постојали су мектеби, сваки добар посао почињао је бисмлаом у којој се неколико пута јавља *x* — све су то били

и те како значајни моменти који су могли подржати овај глас и у ријечима домаћег поријекла. Наиме, ако се *x* изговарало у молитвама, а јесте, нема разлога да се не помисли на његово задржавање и у ријечима домаћег поријекла управо под утицајем његове употребе у молитвама које су учене напамет. Дакле, фонема *x* сада се императивно наметала говорној ријечи оних који су примили ислам. И захваљујући томе, бар када су у питању наши муслимани, глас *x* је продужио своју егзистенцију у њиховом гласовном систему. Појединачни примјери типа *марва*, *твор*, *страда*, *зијевати* могли су у том облику, са уопштеним сонантом *v*, бити преузети из говора оних који су изгубили *x* из свога говора. Истина, није искључено да се и данас понегде најбе на облике ових ријечи са сугласником *x*. Вук је у Дубровнику забиљежио *зијехати* и *кихавица* (Скупљени граматички и полемички списи, III, стр. 4), а потврде за *марха*, *тхор*, *страха* даје РЈАЗиУ из језика старијих писаца. Принциписки, дакле, ни ови примјери не говоре против тезе о чувању фонеме *x* у говору наших муслимана под утицајем религије. Не треба заборавити ни чињеницу да је промјена религије често била праћена и разликама социјалног карактера и да је све то водило ка својеврсној изолацији, затварању тих средина, што је још више потпомогло конзервирању њихових говорних особина. Дакле, исламизација је поред утицаја на духовни живот била праћена и другим специфичностима које су, све скупа, постајале одлика наших муслимана. Што се тиче фонеме *x* треба истаћи и то да њено чување, губљење или супстиција нису имали никаквог утицаја на семантичку страну ријечи. Облици типа *муха-муа-мува*, *снахе-снае-снаје*, *добох-до-ћо-доћок*, *читāх-читā-читāг* јављали су се као варијанте истих морфема, са могућим националним, социјалним или регионалним обиљежјем.

Да је управо религија овдје одиграла пресудну улогу говори и овај факат. У Херцеговини још и данас постоје породице које знају када су примиле ислам (на то упућују и идентична презимена), знају и са којом су православном породицом у сродству. Чак се још и данас робакају. Значи, сви су ту старинци. Па ипак у њиховом говору постоји лако уочљива разлика: муслимани чувају фонему *x* у свом консонантизму, пра-

вославци не знају за овај глас у свом говору, или га употребљавају факулативно и најчешће тамо гдје му није по етимологији мјесто. Како то објаснити? Пошто су сви старосједиоци на том тлу, не остаје нам друго него да узрочнике за такво стање тражимо у промјени религије и читавог духовног живота.

Да интензивнија употреба овога гласа и у наше дане може да поремети старије стање, потврђују нам млађе генерације из крајева у којима до јуче уопште није било фонеме *x*. Те генерације, под утицајем школе, књиге и средстава масовне комуникације, све више уопштавају овај глас у свом гласовном систему и на тај начин мијењају ранију слику консонантизма цијелог штокавског дијалекта. Има много разлога да тако нешто претпоставимо и за раније периоде развитка нашег језика — ако су постојали услови за усвајање овог гласа, он се враћао у гласовни систем, ако су постојали разлози за његово чување, он се и сачувао. То ће потврдити и оно што се ниже наводи у овоме раду.

Мислим да је сада јасно зашто је исламска религија могла да утиче на чување и одржавање фонеме *x* у говору наших муслимана.

б) На питање: којим својим средствима је то она постижала, одговор је дат у претходној тачки: молитве су ту биле пресудне. Лексички наноси су то само могли да подрже, али не и да буду од пресудног значаја.

в) Зашто се то десило само у говорима Босне и Херцеговине? На ово питање одговор би могао бити врло кратак: зато што су се ту стекли услови који су погодовали таквом развиту. Не треба заборавити да се гласовне промјене, ни код нас, као ни иначе, нису вршиле праволинијски, нису биле „безизузетачне“, као што се некада мислило. Према томе, једна појава могла је да се реализује у Мостару, а да за њу не зна Невесиње. И обратно. Познато је, исто тако, и не од јуче, да на дијалекатском плану постоје врло уочљиве разлике између ијекавских говора Херцеговине и ијекавских говора Босне. За то има доста потврда у досада објављеним радовима о говорима тих наших покрајина. Сав нама до сада познати материјал о говорима тих подручја нашега језика упућује на закључак да босанске говоре карактерише већа архаичност, а да херцеговачки говори

у многим појединостима предњаче у свом развиту. Зашто је то тако, то није тешко утврдити, али то није проблем који непосредно задире у нашу тему. Исто тако је могуће да је за реализацију једне појаве било више услова у говорима Босне и Херцеговине него неких других области нашега језика. Историјски услови и овдје су имали врло велики значај. Према томе, одговор на треће питање које је поставио др Смаиловић могао би укратко да гласи: У Босни и Херцеговини су постојали услови, и објективни и субјективни, за чување и очување фонеме *x* у говору Муслимана. У другим регионима наше језичке области, гдје се фонема *x* изгубила из говорне ријечи, нису постојали такви услови, није, дакле, била иста ситуација као у говору босанско-херцеговачких Муслимана. Додајмо уз ово да и у говору Муслимана Санџака постоји овај сугласник. Значи и ту су постојали исти или слични услови као и у Босни и Херцеговини.

III

Ако се негдје на нашем језичком подручју исламизација вршила касније, последице губљења фонеме *x* из гласовног система те зоне, стање је остало неизмијењено. Фонема *x* ту ни данас не постоји у домаћем лексичком фонду. Лијеп примјер за ово налазимо у Мрковићима, код Бара.

Мрковићи су, како каже недавно трагично преминули др Лука Вујовић у монографији о њиховом говору (СДЗБ XVIII) „потомци старог становништва (дакле, старинци, А. П.) тога краја, а проценат досељеника из сусједних крајева Црне Горе је сасвим мали” (стр. 78). Мрковићи су прешли на ислам у XVIII вијеку. Па иако имају подоста архаизама у свом говору, они не знају за фонему *x* у свом гласовном систему. Тај глас они су изгубили прије исламизације и до данас се ту није ништа битно мијењало. Отуда у њиховом говору *Асан*, *Амит*, *Усо*, што се не среће у говору муслимана Босне и Херцеговине.

Ми овдје можемо указати на још један случај, специфичан за наше језичке прилике, али врло интересантан за наш проблем. Ријеч је о говору Галипољских Срба. То је „говор једне

групе српског живља која је више столећа провела одвојено од главнине српског народа. Та се група данас налази у варошици Пехчеву на ивици Малешевске Котлине у источној Македонији, а досељена је онамо из села Барјамича у близини Галипоља на територији данашње европске Турске” (Павле Ивић: *Говор Галипољских Срба*, СДЗБ. XII, стр. 1). У говору Галипољаца, по правилу, нема фонема *x*, јер је они нису понијели из старог завичаја — косовско-ресавско подручје — који су напустили „највероватније у првој половини XVII века или пред крај XVI века” (op. cit. 430). Дакле, они су из старог завичаја понијели или готово стање, без фонеме *x*, или импулсе за њено губљење, и у новој средини, иако су живјели у непосредној близини Грка и Турака који имају овај консонант у свом гласовном систему, нису тај глас рестаурирали. Продужена је, значи, општешто-кавска тенденција. Не треба заборавити ни чињеницу да Галипољци нису прелазили на ислам. То значи да код њих нису били створени основни услови за страни утицај на њихов гласовни систем какви су постојали у говору босанско-херцеговачких Муслимана. Свакако, код Галипољаца је постојала и свјесна тежња да очувају своје национално обиљежје — језик — који је могао бити јако угрожен у туђој средини. То је исто један од разлога зашто страни утицаји ту нису имали знатног удјела.

Ова два примјера: Мрковића и Галипољци, чини нам се, јасно показују да ни исламизација, ако је вршена после губљења фонеме *x* из гласовног система, ни пресељавање у области чије домородачко становништво има овај глас у свом консонантизму, нису мијењали затечено стање. Код Муслимана Босне и Херцеговине није била таква ситуација. Они су, прво, примили ислам доста рано; они су, друго, остали на свом матичном језичком тлу и није им пријетила опасност од језичке асимилације — све је то имало значаја и за проблем о коме је овдје ријеч.

IV

Др Смаиловић пита зашто фонему *x* не чувају у свом изговору они који су „islam prihvatili čitavo stoljeće ranije nego Bosanci i Hercegovci”, а ту се мисли на Македонце, што не улази

у нашу тему. То је проблем историје македонског језика. Познато је да је и македонски језик почео губити фонему *x* у XVI вијеку (в. Блаже Конески: Историја македонског језика, на македонском, Скопље 1965). У турским дефтерима из XV вијека налазимо македонске ријечи са *x*: *Храштани*, *Раховец*, *Рахотинце*, *Хрвој*, али већ у XVI вијеку ријечи овога типа јављају се без *x*. Ако је, како каже Смаиловић, исламизација ту извршена читаво стољеће раније него у Босни и Херцеговини, јасно је зашто у њиховом говору нема фонеме *x*: прошло је читаво једно стољеће од исламизације тих крајева, па ако су и постојале неке разлике у говору између оних који су прешли на ислам и оних који то нису учинили, за ово вријеме су се те разлике могле неутралисати па да у XVI или XVII вијеку све гласовне промјене буду заједничке. Уосталом потврда за овакав ход у језичком развоју пружа и наша дијалектологија.

Проблем везан за судбину фонеме *x* у чакавским и кајкавским говорима такође прелази оквире наше теме. Али, принципски, ни ту нема ничега неочекиваног: у питању су говорне структуре које иначе имају доста архаизама, у цјелокупном свом систему: у фонетици, у акцентологији, у морфологији. Према томе, схватљиво је зашто та два наша дијалекта још увијек знају и за фонему *x*. Фонетско-морфолошке иновације које су захватиле херцеговачке говоре, или уопште штокавске говоре, нису морале, а по правилу и нису, захватити и говоре чакавског и кајкавског дијалекта. (О разликама између штокавског и чакавског дијалекта в. код мене: Поводом најновијих радова о истарским говорима. Прилози за књижевност... св. 1—2, 1970, стр. 38 и даље). Тако треба гледати и на постојање фонеме *x* у њиховом консонантизму.

Слична констатација може се дати и за дубровачки говор. Дубровачки говор, као што се зна, има у својој основици херцеговачки говорни тип (в. М. Решетар: Најстарији дубровачки говор, Глас САН, ССГ, 1951), али са многим особинама којих више нема у херцеговачким јекавским говорима. Значи, дубровачки говор је задржао неке особине које су у његовом херцеговачком залеђу доста давно доживјеле промјену, нпр. гласовне промјене у вези са једносложеним рефлексом Ћ и сл. Тако треба тумачити и постојање фонеме *x* у овом говору. То

је особина која је примљена, заједно са цјелокупном говорном структуром из херцеговачких говора и која се сачувала до наших дана. Дубровачки говор, значи, ни овдје није слиједио општештокавске тенденције. Истина, не због утицаја исламизације, него због свог посебног положаја у кругу говора штокавског дијалекта.

Ми овдје можемо указати на још неке говоре који знају за фонему x у свом консонантизму, иако не сви у подједнакој мјери, а на чије чување није утицала исламизација. То су неки говори зетско-јужносанџачког типа. Проф. Р. Бошковић у изванредној студији о том проблему црногорских говора (О природи, развоју, и заменицима гласа x у говорима Црне Горе, ЈФ XI), студији на коју се и Н. С. Трубецкој када говори о нашем језику позива у својим радовима, констатује да у границама те области нашег језика можемо разликовати три говорна типа: један још чува глас x , други га супституише, има мјесто њега друге гласове, трећи говорни тип уопште не зна за фонему x . У првој говорној групи, опет, уочавају се фонетске разлике између овога гласа у различитим позицијама у ријечи: „у почетку и у средини речи, и пред самогласницима и пред сугласницима, он је веларни звучни спирант, а на крају речи мукло x редуковане фрикациије, сведено у неким говорима на просту аспирант”. Из овога рада проф. Бошковића добија се и слика фонетских прилика које су пратиле губљење фонеме x у другим говорима штокавског дијалекта: Несумњиво је да објашњење за чување фонеме x у неким говорима Црне Горе треба тражити у цјелокупној структури тих говора, а ту има и других особина које показују да је ова говорна зона имала свој властити развој који у многим појединостима одуudara од развоја мањих говора штокавског дијалекта.

Др Смаиловић у вези са овом проблематиком поставља и питање да ли они који чување фонеме x у говору наших Муслимана доводе у везу са исламизацијом помишљају да је „праславенска, јужнославенска и уопће славенска снага у језику босанско-херцеговачких Муслимана мијењала према својим потребама... све што јој се супротстављало из оријенталних језика”. Мој би одговор био: свакако. Уз то и ово: У доба јаче исламизације наш гласовни систем је знао за фонему x . Утицај

са стране није мијењао њену природу. Напротив. Али је потпомагао да се та фонема сачува, да не ишчезне из гласовног система. Фонетско-фонолошке опозиције исказане у оријенталним „хатовима, хитовима и хетовима“ за наше језичко осјећање биле су ирелевантне. Сви су ти гласови, када су улазили у наш језик са страним лексемама, доживљавали фонетску трансформацију. Саображавали су се са нашим задњонепчаним спирантом и заузимали су само једно фонолошко мјесто у нашем гласовном систему — оно које је и до тада имала фонема *x*. То вриједи и за све друге гласове који су улазили са страним ријечима у наш гласовни систем. Сви су се ти гласови уклапали у постојеће артикулационе обрасце нашег гласовног система и продужавали свој вијек као чланови наше фонетике, без својих првобитних фонетских карактеристика. Тако се поступа и данас. Руско *ы* и *и* ми примамо као *и*, руско *д'* и *т'* ми примамо или као *ћ* и *ћ*, како се често поступало раније (уп. *Рубин, Каћуша*) или као неплатализоване оклузиве, како прописује Правопис (*Шадејев, Тихонов*). Дакле, стране фонеме које по својим фонетским карактеристикама немају адекватне замјене у нашем гласовном систему, супституишу се. Тако се поступа и у свим другим случајевима. Никада се не ствара посебно фонетско-фонолошко поље у нашем гласовном систему због страних наноса.

На питање „*kako će se u govoru bosansko-hercegovačkih Muslimana... objasniti pojava glasa h u turcizmima gdje taj glas etimološki ne postoji*“, није тешко дати одговор.

Секундарно *x*, то је и овдје већ речено, често се јавља у нашим народним говорима. Може се говорити о двојаким узрочницима његове појаве. И то: а) *фонетским* и б) *аналогским*. Секундарно *x* фонетске природе, или неку аспирату која подсјећа на наш задњонепчани констриктив, налазимо у многим народним говорима од источне Србије до граница чакавског дијалекта. Значи и у говорима који су, иначе, изгубили овај глас из свога консонатизма. Најчешће се јавља у иницијалном положају ријечи. То *x* је „продукт физиолошко-фонетских прилика“ (Р. Бошковић). Фонетске природе је и *x* које срећемо у неким босанским говорима у примјерима типа *глахна, нах њом* и сл.

Другачије треба објашњавати *x* у примјерима типа *Хасим*, *Хесад*, *Хисма* које се јавља у крајевима са мијешаним становништвом, гдје живе заједно они који су примили ислам и који нису никада ни губили ову фонему из свог консонантизма и они који нису мијењали вјеру и који су тај глас поодавно изгубили из свог гласовног система. Пошто га први редовно, или скоро редовно употребљавају, други га употријебе тамо гдје му етимолошки није мјесто. Колико ту има улоге свјесни фактор, за нас овдје није битно. Основно је да се у говору тих средина према односу *хлеб-љоб*, *Хакија-Акија* могло појавити и *хага-ага*, *хаваз-аваз*, и сл. У таквим приликама лако се објашњава појава секундарног *x* и у говору Муслимана. *X* ту има својеврсно религиозно обиљежје.

Ми овдје можемо указати на још једну фонетску особину која управо има такав карактер. Није ријеч о *x*. Ријеч је о изговору сугласничке секвенце *jr* у нашим ријечима. Познато је да у нашем језику секвенца *jr*, коју примамо са ријечима оријенталног поријекла, најчешће доживљава метатезу: *бајрак-барјак*, *бајрам-барјам* и сл. У говору Муслимана источне Херцеговине имамо сасвим супротну појаву. Према страном образцу са секвенцом *jr*, коју њихови сусједи Срби изговарају као — *рј*, они су и у домаћим ријечима мјесто изворног — *рј* почели да изговарају — *jr*. Отуда код њих: *гојре*, *гојрела*, *Којре нићи*² и сл. (о овоме в. код мене: Говори Источне Херцеговине, СДЗБ. XIV стр. 101). Као што видимо и овдје је свјесни момент имао свога ујдела.

На крају да кажемо и ово: губљење фонеме *x* могло се зачети у најпрогресивнијим говорима штокавског дијалекта. Одатле, као и све друге иновације, ова се појава ширила, са миграционим струјама или без њих. Тамо гдје није било посебних препрека за губљење ове фонеме, она је потпуно ишчезла из гласовног система још у XVI и XVII вијеку. Тамо гдје су постојале неке препреке, унутарње или спољне природе, свеједно, ова се појава није никада у потпуности ни завршила.

А. Пецо

² Групу *jr* м. *рј* налазимо и у неким мјестима Босне, уп. *Кујрак* м. *Курјак* у Бањој Луци. О овоме в. О. Влан: *Bosnisch — Türkische sprachdenkmäler*, Лајпциг 1868, 28.

АКЦЕНАТ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

I. Уводне напомене

1. У својој значајној делу *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* (изд. Матица хрватска, Загреб 1969) Рикард Симеон каже да је интернационализам „internacionalna riječ, međunarodna riječ или израз или element или termin“, позивајући се на *Rusko-český slovník lingvistické terminologie* (Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1960). Затим Симеон наставља: „to su, najčešće, riječi lat. или грч. postanja koje se upotrebljavaju u svima, u mnogim, или бар у главним европским (а и у неким другим) jezicima. U novije su doba prihvaćene i mnoge riječi iz suvr. svjetskih jezika kao internacionalne u druge jezike; većina njih uzeta je iz engleskoga, njemačkog, francuskog i talijanskog, a manji dio iz drugih velikih jezika“ (s. v.).

2. У својој књизи *Основи млађе новопиткоавске акцентуације* (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 1, Београд 1970), у одељку *Акцент и деривација*, анализирао сам акценат речи изведених наставцима странага порекла у савременом српскохрватском књижевном језику. У интернационализме долазе речи изведене овим наставцима: *-(и)саићи, -ија, -арија, -исји(а)* и *-ираићи*. Први и последњи су глаголски а други, трећи и четврти су именички. Када се узме у обзир остали материјал интернационализма, излази да остаје још знатан број именица, чија је етимологија различита. Њих ћу и анализирати сада у овом својој раду, класификујући их према наставцима онако како би се ти наставци могли схватити у синхроничном пресеку савременог српскохрватског књижевног језика (не, дакле, етимолошки). При класификацији од помоћи ми је било колективно дело

Грамматика современног русског литературног језика које је публиковала Академија наук СССР, Институт русског језика (Издателство „Наука“, Москва 1970). (Одељак *Словообразование имен существительных* урадио је В. В. Лопатин). Консултовао сам ове речнике: 1) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности; 2) *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске; 3) *Правопис српскохрватског књижевног језика* (изд. Матица српска, Нови Сад 1960); 4) Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica* (изд. Зора, Загреб 1966). У својој књизи *Елементи српскохрватске дикције* (Бгд., 1970) др Бранковић има посебан одељак *Акцентнајске категорије сираних речи* (стр. 47—88). Упућени ће читалац лако увидети у чему се моја интерпретација разликује од Ђорђевићеве а у чему се слаже.

II. Анализа

3. У питању су ови наставци, одн. именице.

1) *Наставак -инг*. Именице с овим наставком имају узлазни акценат на пенултими: кратки (*крѣкинг*) или дуги (*шрѣкинг*).

2) *Наставак -ург*. Ове именице имају доследно кратки узлазни акценат на пенултими: *драмѣшург*, *мејѣлург* и сл.

3) *Наставак -ада*. Именице с њим имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *блокѣда*, *шамѣонада*, — *лимунѣда*, *маскерѣда*, — *буфонѣда*, *робинзонѣда*, *харлекинѣда* и сл.

4) *Наставак -ијада*. Именице с овим наставком имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *балканијѣда*, *Олимпијѣда*, *Сиријакијѣда* и сл.

5) *Наставак -ажа*. Ове именице такође имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *масѣжа*, *шилоѣжа*, *сабоѣжа*, *сондѣжа*, *шренѣжа*, — *арбишѣжа*, *волиѣжа*, *карѣонаѣжа*, *киломејѣжа*, *лиѣраѣжа*, *мејѣраѣжа*, *рејѣорѣжа*, *шѣонаѣжа*, *шѣрикоѣжа*, *шѣијунѣжа* и сл.

6) **Н а с т а в а к -иза.** И ове именице имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *анализа, експеримиза* и сл.

7) **Н а с т а в а к -оза.** Ове именице исто тако имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *неурбза, исихбза, шромббза, фагоципбза* и сл.

8) **Н а с т а в а к -ик.** Именице с њим имају доследно кратки узлазни акценат на пенултими: *академик, еклѐкићик, емѝрић, ѐћик, исѝдрић, јерѐћик, кѝмич, лѝрић, меланхѝлич, мѝсѝћик, неурасѝћенић, ѝрозѝћ, ромѝнићик, сѝћѝрић, скѐћѝћик, склерѝћик, фѝнѝћик, флегмѝћик, цѝнич* и сл.

9) **Н а с т а в а к -ика.** Именице с наставком *-ика* имају у већини случајева кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја: *ѝолѐмика, — акробѝћика, анализѝика, айѝологѝћика, айѝлѝћика, германѝћика, гимнѝћика, дијѝејѝћика, елекѝтрѝћика, енергѝћика, журнѝлистѝћика, космонаѝћика, криминалѝћика, лингвѝћика, нумизмѝћика, сисѝемѝћика, софѝћика, сколѝћика.* Кљачѝ двојако акценатује: *асѝронаѝћика = асѝронаѝћика, шѝерајѝћика = шѝерајѝћика.*

10) **Н а с т а в а к -ал.** Именице с овим наставком припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *генѐрал, -ѝла, ѝровинѝјѝл, -ѝла* и сл.

11) **Н а с т а в а к -ол.** И ове именице припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *бѝнѝл, -ѝла* и сл.

12) **Н а с т а в а к -изам.** Ове именице имају доследно кратки узлазни акценат на пенултими: *алогѝзам, -зма, архѝзам, вулгарѝзам, дијѝалекѝћѝзам, лѝћѝнићѝзам, оѝазѝоналѝзам, — айѝсолуѝћѝзам, геѝоцѝнѝрићѝзам, евроѝејѝзам, идеѝализам, кубѝзам, лирићѝзам, магнѝћѝзам, ѝѝзићѝвићѝзам, реѝализам, — агнѝсѝћѝћѝзам, алкохолѝзам, аскѝћѝћѝзам, бајронѝћѝзам, бандѝћѝћѝзам, бѝнарѝћѝћѝзам, будѝзам, вѝнѝдѝлѝћѝзам, вѝзѝанѝћѝћѝзам, дарѝвинѝћѝзам, дилѝѝанѝћѝћѝзам, експѝрѝсиѝћѝћѝзам, иѝдиѝћѝћѝзам, јудѝзам, кѝћѝћѝћѝћѝзам, кѝћѝћѝћѝћѝзам, крићѝћѝћѝћѝзам, либерѝлѝћѝзам, маѝкијѝвелѝћѝзам, мѝсѝћѝћѝћѝзам, наѝћѝзам, ѝѝћѝћѝћѝћѝћѝзам, ѝѝраћѝћѝћѝћѝзам, симѝболѝћѝзам, скеѝћѝћѝћѝћѝзам, сѝћѝћѝћѝћѝзам, шѝерѝрѝћѝћѝзам, фѝјѝћѝћѝћѝћѝзам, феѝудѝлѝћѝзам, херѝћѝћѝћѝћѝзам* и сл.

13) **Н а с т а в а к -ан.** Ове именице припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *абднман, -ана, ангажман, -ана* и сл.

14) **Н а с т а в а к -ин.** И ове именице припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *анесидезин, -ина, бриљантин, -ина, кофџин, -ина, сахари́н, -ина, туберку́лин, -ина* и сл.

15) **Н а с т а в а к -ар.** Ове именице такође припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *акциднџр, -џра, комџниџр, -џра* и сл.

16) **Н а с т а в а к -ер.** Ове именице у највећем броју случајева припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *граџер, -џра, џланџер, -џра, режисџер, -џра, суфлџер, -џра, хиџноџизџер, -џра, — акциднџер, -џра, милијарџер, -џра, милиџнџер, -џра, монџиџџер, -џра, џензиџнџер, -џра, реквизиџиџер, -џра, рекорџер, -џра, руџиџнџер, -џра, фрџаџер, -џра* и сл. Постоје још ови случајеви:

а) *џрџнер, -а = џрџнџер, -џра;*

б) *сиџдриџер, — дџкер, сиџринџиџер, џџнџкер.* Тако је код Клаића, а у Шапцу је: *сиџдриџер, — дџкер, сиџринџиџер, џџнџкер;*

в) *бџксер.*

17) **Н а с т а в а к -ир.** Ове именице припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *комџндиџр, -џра* и сл.

18) **Н а с т а в а к -ира.** Ове именице имају дуги узлазни акценат на пенултими: *граџира* и сл.

19) **Н а с т а в а к -ор.** Постоје три могућности:

а) Знатан број ових именица има кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја: *дези́нсекџор, деџекеџор, џнсеџекџор, џнсиџрукеџор, кџнверџиџор, кџрекеџор, реџакеџор, — аџресџор, кџмиџресџор, реџеџиџор.* Овде долази и двосложна реч *скуџлиџиџор.*

б) Известан број има кратки узлазни на слогу трећем од краја и дужину на пенултими: *реџвиџор, — диџфџуџор, лиџиџераџиџор, џлаџиџјаџиџор, сенџаџиџор, џелеџвиџор.*

в) Није велики број ових именица које припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *конјурџор*, *-бра* и сл.

Можда се може рећи то да, кад ове именице значе „носиоца процесуалног обележја“ (В. В. Лопатин), чешће имају кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја (*редакџор*). Кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја и дужина на пенултими чешћи су код именица које значе „носиоца предметног обележја“ (В. В. Лопатин) (*сенџор*).

20) **Н а с т а в а к -џор**. Ове именице углавном имају кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја: *дезинфекџор*, *индукџор*, *инспекџор*, *јрдјекџор*, *реакџор*, *рејрддукџор*. Овде долази и двосложна реч *лекџор*. Акценат *рдиџор* долази према *рдиџија*; овде се у деривацији јавља најпродуктивнија акценатска алтернација у савременом српскохрватском књижевном језику. У оним говорима где је акценатски однос *рдиџор* — *рдиџија* именице изведене помоћу оба ова наставка имају исти акценат.

21) **Н а с т а в а к -аџор**. Ове именице имају доследно кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја и дужину на пенултими: *агџор*, *акумулаџор*, *арендаџор*, *вентилаџор*, *вџор*, *егзамџор*, *експериментџор*, *експројриџор*, *излаџор*, *инкубаџор*, *калкулаџор*, *капитализаџор*, *колониџор*, *коментџор*, *комџор*, *кондензаџор*, *мултипликџор*, *органиџор*, *јровкџор*, *рационализџор*, *регулаџор*, *резнаџор*, *рестораџор*, — *аморџор*, *ексџор*, *имџор*, *инџор*, *инџор*, *инџор*, *инџор*, *кулџор*, *навџор*. Устаљености акцента свакако је допринела чињеница што се често јавља однос типа *регулаџор* — *регулаџија*; овде се у деривацији јавља најпродуктивнија акценатска алтернација у савременом српскохрватском књижевном језику. У оним говорима где је акценатски однос *регулаџор* — *регулаџија* именице изведене помоћу оба ова наставка имају исти акценат.

22) **Н а с т а в а к -иџор**. Ове именице такође имају доследно кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја и дужину на пенултими: *експџор*, *инвџор*, *реџор*, — *инџор*, *комџор* и сл. Објашњење је исто као за именице изведене наставком *-аџор*.

23) **Н а с т а в а к -ура.** Ове именице имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *гравура, дресура, корекциура, — квадратура, — абривијациура, агениура, адвокатура, диктациура, доцентиура, кандидациура, командантиура, њрефектиура, њросектиура, њрофесура, регистратура, рецеитиура, цензура.*

24) **Н а с т а в а к -аиура.** И ове именице имају доследно дуги узлазни акценат на пенултими: *кубаиура* и сл.

25) **Н а с т а в а к -ишиура.** Ове именице такође имају дуги узлазни акценат на пенултими: *џолишиура* и сл.

26) **Н а с т а в а к -ишис.** Ове именице имају доследно дублетни акценат: дуги узлазни и кратки узлазни на пенултими: *аоритишис = аоритишис, ајендицишис = ајендицишис, бронхитишис = бронхитишис, џлеуришис = џлеуришис* и сл.

27) **Н а с т а в а к -аи.** Ове именице у највећем броју случајева припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *адресаи, — аиша, делегации, — аиша, денациураи, — аиша, дујник аи, — аиша, ексиднаи, — аиша, комбинации, — аиша, конценцираи, — аиша, џосциулаи, — аиша, џрејараи, — аиша, синдици аи, — аиша, тиракци аи, — аиша, фабрикаи, — аиша, фалсификаци аи, — аиша, — дикци аи, — аиша, џлагџаи, — аиша, — аџџи аи, — аиша, егзархаи, — аиша, еџираи, — аиша, ејискоџаи, — аиша, калифаи, — аиша, карбонаи, — аиша, — комесаријаи, — аиша, конзулаи, — аиша, нишираи, — аиша, џаширијаархаи, — аиша, џашириријаи, — аиша, џрошџектиџраи, — аиша, ректиџраи, — аиша, секретаријаи, — аиша, сулиџнаи, — аиша, сулф аи, — аиша, тирџумџираи, — аиша, фџсф аи, — аиша, хлџраи, — аиша, хрџмаи, — аиша.*

Сем овога, некоје именице имају кратки узлазни акценат на пенултими: *Азијаи, унијаи.*

28) **Н а с т а в а к -еи.** Ове именице припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *ајџлџџеи, — еиша* и сл.

29) **Н а с т а в а к -иш.** Ове именице доследно припадају најпродуктивнијој акценатској алтернацији у савременом српскохрватском књижевном језику: *бандиш, — ииша, кџлџиш, — ииша, кџарџиш, — ииша, магнетиш, — ииша, фавџриш, — ииша, фџсфџриш, — ииша, хрџмиш, — ииша.*

30) **Н а с т а в а к -анӣ**. Ове именице имају доследно кратки узлазни акценат на пенултими: *адресанӣ, емигранӣ, кайшӣуланӣ, консултанӣ, ӣројектанӣ, ӣроӣдсханӣ, рејрезентанӣ, симуланӣ, шикӯланӣ*.

31) **Н а с т а в а к -енӣ**. И ове именице имају доследно кратки узлазни акценат на пенултими: *абдненӣ, адсдербенӣ, аси-сиенӣ, ексидненӣ, конкуренӣ, оидненӣ, ӣреӣндененӣ, рефереенӣ, рецензенӣ, — декаденӣ, комӣшенӣ, медикаменӣ*.

32) **Н а с т а в а к -еуӣ**. Ове именице имају доследно дублетни акценат: кратки узлазни или на слогу трећем од краја или на пенултими: *ӣерайеуӣ = ӣерайеуӣ, фармацевуӣ = фармацевуӣ*.

III. Закључак

4. На основу овога материјала може се рећи да се ове именице — интернационализми могу сврстати у ових десет акценатских типова:

1) Дуги узлазни на пенултими имају именице с овим наставцима: *-инг* (делимично), *-ада, -ијада, -ажа, -иза, -оза, -ира, -ура, -аӣура, -иӣура*.

2) Алтернацији (‘) + (—) : (‘) + (‘) + (‘) припадају именице с овим наставцима: *-ал, -ол, -ан, -ин, -ар, -ер* (већином), *-ир, -ор* (мањи број), *-аӣ* (већином), *-еӣ, -иӣ*. Ове су именице акценатски врло блиске онима са дугим узлазним на пенултими.

3) Кратки узлазни на пенултими имају именице с овим наставцима: *-инг* (делимично), *-ург, -ик, -изам, -ер* (мањи број), *-аӣ* (мањи број), *-анӣ, -енӣ*.

4) Кратки узлазни на слогу трећем од краја имају именице с овим наставцима: *-ика* (већином), *-ор* (већином), *-ӣор* (већином).

5) Кратки силазни акценат на пенултими имају именице с наставком *-ер* (мањи број).

6) Кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја и дужину на пенултими имају именице с овим наставцима: *-ор* (мањи број), *-ӣор* (мањи број), *-аӣор, -иӣор*.

7) Кратки узлазни акценат на слогу четвртм од краја имају именице с наставком *-ика* (мањи број).

8) Дублетни акценат и то: (') + (°) = (') + (°) имају доследно именице с наставком *-ићис*.

9) Дублетни акценат и то: (') + (°) = (') + (—) : (°) + (') + (°) имају именице с наставком *-ер* (мањи број).

10) Дублетни акценат и то: (') + (°) + (°) = (') + (°) имају именице с наставком *-еућ*.

5. Ако се узме у обзир то што именице наведене овде под 1) и под 2) имају врло блиску, ако не и идентичну акценатску структуру, а такође и то што су њихови наставци врло продуктивни, — може се онда рећи да дуги узлазни на пенултими најчешће долази код интернационализма.

6. Благодарехи снажном развиту научне и уопште цивилизационе комуникације интернационализми су врло продуктивна категорија у језику. Као што сам овде показао, акценат интернационализма структурално је веома уједначен. Међутим, као што сам то показао у својој књизи *Основи млађе новошћокавске акценације* (стр. 57. и д.), акценат речи домаћег порекла изведених продуктивним наставцима ни издалека није тако уједначен. Поставља се питање: откуд та разлика између интернационализма и домаћих изведених речи? Одговор је, мислим, овај: интернационализми значењски ни издалека нису тако мотивисани као изведене речи домаћег порекла. Значењска мотивисаност домаћих изведених речи чини да оне, кад су изведене још продуктивним наставцима, лакше задржавају акценат речи од којих су изведене. Обрнуто, значењска немотивисаност интернационализма допушта лакше уједначавање акцента. Тако се и на овај начин показује то како је семантика од великог значаја за акценат изведеница.

Напомена. У некојим јужнијим млађим новошћокавским говорима интернационализми с извесним од ових наставака имају — доследно — нешто друкчији акценат. Тако:

1) именице с наставцима *-ада*, *-ијада*, *-ира*, *-ура*, *-аћура*, *-ићура* доследно гласе: *шамиднада*, — *Олимпийјада*, — *гравира*, — *квадраттура*, — *кубајтура*, — *јолнијтура* и сл.;

2) именице с наставком *-ика* доследно гласе: *шерајеућика* и сл.;

3) именице с наставком *-изам* доследно гласе: *алдгизам* и сл.

Иако сви ови акценти нису распрострањени на подједнако великом простору, сматрам да их све треба прихватити као равноправне у српскохрватском књижевном језику; из ова два разлога:

1) они не ремете основне принципе српскохрватске књижевне акцентуације;

2) особина су говора који леже у најужој основици српскохрватског књижевног језика; не, додуше свих, али некојих (што значи да ни они други, у књижевном језику већ прихваћени акценти нису особина свих млађих новоштокавских—четвороакцентских—говора).

Берислав М. Николић

ОДРЕБИВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ТИПА ЈЕДНОГ ЕУФЕМИЗМА

1.

У попису језичких средстава стандардног српскохрватског језика, нормативна граматика одређује структуре типа: *говори се, прича се, служи се* и др. као безличне конструкције које се „употребљавају када се вршиоци радње не знају или се не желе означити, једном речју — када се не даје њихово име”¹ Облички (због присуства партикуле *се* и других знакова) једнаке са тзв. безличним реченицама, чије је морфолошко обележје и у томе што се јављају у облику 3. л. јд. и у облику ср. р. када предикатска морфема разликује род, дакле са типом: *грми (грмело је)*, — ове се конструкције и функционално, и значењски у ширем смислу, изједначају са овим другима. У бити својој, то су језичка средства *еуфемизма*, који се дефинише као „фигура мишљења којом се ублажава изражавање појма оцењеног да је груб или исувише увредљив”, а објашњава као фигура која је „понекад израз сујеврног страха”, ... која „се рађа из феномена инхибиције, коју открива психоанализа”² Као таква, та средства су језичка константа и природан састојак система који дају нормативне граматике српскохрватског језика.

Посебно је питање, међутим, њихово примарно одређење. што друкчије речено значи — питање о језичком типу којем припадају. А под питањем о језичком типу разумемо у овом случају разграничење између народне, или прецизније — фол-

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1969, стр. 548 (в. и стр. 84—91).

² Н. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Presses Universitaires de France — Paris 1961, pp. 167—168.

клорне, базе и апстракције коју чини појам књижевног језика. О томе разграничењу и о језичком типу који се њиме констатује говоримо на страницама које следе, наравно са свом потребном условношћу коју једна теза захтева.

2.

Разграничење је компликовано већ самом чињеницом да се разматра структура која је усвојена нормом књижевног језика, и која — у својим идиоматским остварењима, тј. онда када се у се у њој јављају претежно глаголи говорења, мишљења, претпоставке и сл. (*говори се, прича се, зна се...*) — представља у томе језику сасвим уобичајену категорију. Отуда се анализа датих структура мора вршити у светлу следећих стварних и методолошких премиса:

(а) еуфемизам је по дефиницији — садржина и форма социопсихолошког бића примитивног ступња, примарног, које се идентификује са фолклорним;

(б) фолклорно се, по дефиницији — садржи као примарни слој у језичком изразу књижевности читавих цивилизација,³ и

(в) дати примарни слој диференцира се од књижевнојезичке апстракције управо том апстракцијом, што ће рећи — не простим поређењем структура у питању, јер ће фолклорну природу ових категорија потврдити и дијалектолошка литература,⁴ него анализом граматичког мишљења.

³ R. Jakobson, *O ruskim bajkama*, *Lingvistika i poetika*, Nolit — Beograd 1966, стр. 32—53.

⁴ Поглавља о синтакси се у дијалектолошким радовима доста ретко среташу, али кад се нађу, дају корисне податке. Нпр. М. Шимундић, пишући о синтакси народних говора Имотске крајине и Бекције (наравно, за нас је релевантан факат да је то фолклорна категорија, а не да ли је у питању овај или онај одређени говор) констатује: „Ако није познат субјект или се наслаћује употребљује се безлична конструкција као: *ubilo ga u putu; poplašilo ga je noći kasno... i dr.*”, и за infinitiv: „U imotsko-bekijskom govoru infinitiv je dobro očuvan i vrlo je funkcionalan u službi dopune glagolima, imenicama i pridjevima, ili je subjekat u rečenici...: *udarar glavom o zid nije vajde i dr.*” (*Sintaksa govora Imotske krajine i Bekije*, Зборник за филологију и лингвистику МС, XIII/1, Нови Сад 1970, стр. 217 и 224).

Последња, методолошка премиса подразумева као свој битан састојак и одређење језичке грађе: потребно је узети да језик даога писца (или језик више писаца) представља остварење одговарајућих књижевнојезичких стандарда, па на његовој (или њиховој) основи анализирати језик који је карактеристичан као ремећење норме. Овај ће други тада бити индикативна количина довољног интензитета да тражена појава постане сасвим уочљива.

3.

И у овоме питању, као и у многим, нормално је почети од језика Вука Ст. Караџића, као од слоја који је у основи и модерног књижевног језика. Утврђујући да „у Вукову стилу имамо, и то у знатном броју, народне елементе, реминисценције, изразе народне, или на народни начин формулисане”, те да се може „рећи да веома значајно етнографско богатство живи у подсвести Вука Караџића”⁵ лингвисти наводе читав низ таквих категорија, међу којима и синтаксичке конструкције које су постале устаљеним формама. Како се његов стил — као књижевни језик, стабилизовао већ са 1847. годином, што истиче проф. М. Павловић, сасвим је природно узети да се у епоси после те преломне године тај стил, сада као одређени тип језика, рефлектује и у стилу непосредних настављача, поготову оних који су језику посвећивали пажњу ерудите, а чији је сâм језик, у дијалекатској и стандардној основи идентичан са Вуковим језиком, значи остварени граматички систем одговарајуће епохе.

С обзиром на изнето, ми ћемо понекад тражити индикативно граматичко мишљење не у граматици која је по прав и л у кодекс стварног језичког система, него у језичкој грађи, у формулацији пишчевој, или, рекли бисмо, — у ствараочевом напору да дефинише оно што му укрштање двају система: значењског и граматичког, намеће.

Индикацију управо такве природе — а она је, уз језички материјал који ћемо дати ниже, довољна да се наша теза

М. Павловић, *Стил Вука Караџића*, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—64, стр. 42.

бар провери — нашла смо у језику писца који је у једној другој фази развитка српскохрватског стандардног језика значајно апстракцију језика, што ће рећи — граматички систем. Л. К. Лазаревић у приповеци *Вучко* има следећи пасус:

— Наша се педагогија доскора сводила само на „ваља” и „не ваља”, с тим, да ако дотичан појам треба да иде у непојмљиво, додаје се још једно „се”, и онда се говорило: „ваља се” и „не ваља се”. У тој системи васпитавана је Илинка... (Библиотека српских писаца, Народна просвета —Београд s. a., стр. 397).

Грамаичко мишљење у томе пасусу очигледно оперише са два појма: (а) семантичким — нешто „треба да иде у непојмљиво”, тј. и неименовано, избегнуто, са нечим што одражава исконско устезање „примарног” друштвеног и психолошког бића пред појавама, и (б) граматичким — „додаје се још једно 'се'” тј. дефинише се безлична структура. При томе, све то писац чини у контексту који ову структуру обележава као фолклорну. Јер, очигледна је временска коинциденција готове конструкције „ваља се”, одн. „не ваља се” са чињеницама које писац формулише овако: „Тада су још цвали у Србији занати... И Василијев синчић Јован изучио је псалтир и часловац, али даље учење не беше обавезно, а његову оцу, опет, не беше познато да је ум човечји „упрегао пару у кола”, „обрнуо Јупитера у писмоношу”... Тада се већ (или тек — прим. Ж. С.) почињало говорити *ви* једном човеку и разносити узнемиравајући гласови” (стр. 393—394). Другим речима, коинциденција са временом патријархалне заједнице, када су деца — тек „престала љубити старије људе у руку, па ма то био и Букан дроњар” (стр. 396). То Л. К. Лазаревић, као наратор од ерудиције, са посебним сензибилитетом,⁴ уочава, изванредно дефинише и тако се пред изучаваоцем језика појављује као израз граматичког мишљења за лати период, и, у овоме случају, о појави коју испитујемо, о датој форми еуфизма.

⁴ Д. Вученов, *О српским реалистима и њиховим претходницима*, Београд 1970, стр. 103.

4.

С обзиром на континуитет књижевног језика, и с обзиром на немерљиве границе између епоха у томе језику, онај језички систем који је обележен као изразито ремећење језичке норме биће довољан показатељ природе тражене појаве. Као такав у лингвистичкој литератури је већ означен језик М. Настасијевића,⁷ а у приповедачким његовим делима већ је тачно утврђена тесња ка интензивној обнови фолклорних састојака нарације. Концентрација, на пример, датих структура као што су безличне конструкције, одн. безличне реченице:

У време кад *се нареди* пресељење (14). — Зна Бог, ако људи неће, на добро *се усхтело* (14). — И *увиде се*, не помаже лупати разлогом о тврде главе (15). — *Осети се* то (20). — И нити *се чуло*, нити *питало* за њих (33). — На последњег Вампира, сина, и *не помисли се* (34). — И кажу, *векало* ту ноћ одонуд из пожара (22). — Душу бих дао, *није га озго погодило*, на правди бога страда је (23). — И *невало је* кад ми сестрицу анђелског лика понеше да упопају (18). — *А мора ли* то, кад је жеља (14) и сл.

— у приповедачком тексту збирке *Хроника моје вароши* (Београд 1938, стр. 1—138), или облика инфинитива:

А одатле тек, прирасло ли само срце, *очупати се* љута је туга (16). Зарад благог помена *прећутати* је шта се тада почини (48) —

— који својом безличношћу појачава безличност језичког израза, несумњиво је узрокована управо утврђеном тежњом пишчевом: остварити поруку обележену примарном, основном — фолклорном конотацијом.

Из горњих анализа — и општији закључак.

Први став граматичара према језику писца уметничког књижевног дела, основни у комплексу свих осталих ставова, може се означити као сагледавање тога језика на фону књижевнојезичке норме (стандарда) датог језика. О томе сведоче ставови

⁷ В.: Наш језик н. с. XVI, 1—2, Београд 1967, стр. 49—62.

формулисани, на пример, овако: „Стил и језик не смеју бити у сукобу са оним што писац хоће да каже” (А. Белић, НЈ I, 9, 1933, 257—262). Дакле — они што покривају односе садржине и форме. И са друге стране ставови формулисани као: „У кодификованој норми морају се разграничити и тачно означити форме које се као архаичне среташу у књижевном језику” (V. Mathezius, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932, 245—258) који покривају језик као систем, језик по себи. И једни и други имплицирају однос појединачног језичког остварења према нормираним језику; други под „архаични” треба да обухвати и елементе дијалекатског, без обзира на то што дијалекатско и стандардно егзистирају једновремено, јер тако однос добива историјску димензију. А у светлости онога што смо датом анализом добили, тај став се употпуњује: само поређење појединих структура са језичким стандардом није довољно, јер те су структуре у својој појединачној појави део стандардног инвентара. За њихово одређење нужно је узети у обзир граматичко мишљење у оба његова вида, експлицитном и имплицитном, и — наравно — у одговарајућем временском контексту.

Ж. Станојчић

ПРИЛОГ МЕТОДИМА ИСПИТИВАЊА ПЕСНИЧКОГ ЈЕЗИКА НА ПЕСМИ „СОПОЊАНИ“ ВАСКА ПОПЕ

1. Садржина овога рада је разматрање неких феномена поетског језика. Материјална основа за теоријска уопштавања је језик поезије Васка Попе, и то само неке његове особине. Прецизније, овде се разматра језик само једне песме — „Сопоњани“ из Попиног циклуса „Усправна земља“¹. Ослонац је, затим, на раније објављене радове о поезији В. Попе.²

2. У центру интересовања је „поетска граматика“ управо због тога што сматрамо да је језик фундаментално средство сваке поезике реализоване у домену литературе. Циљеви рада су следећи.

1° Дати што тачнију, по могућности егзактну анализу језичких феномена из којих је песма обликована.

2° Анализа би морала показати основне елементе песничког стваралачког метода и интенције које његова поетска порука има.

3° Посебан и особит задатак је да се на овоме материјалу провере неке компоненте властитог методолошкога прилаза у изучавању песничкога језика.

3. Поезија В. Попе изабрана је због своје, по нашем мишљењу, изузетне језичке специфичности; због тога што се по многим особинама разликује од највећег дела поезије која јој је претходила. Ова поезија остала је самосвојном и специфичном и према поезији савременика иако је било не мало покушаја да се Попин модел опонаша.

¹ В. Васко Попа, Песме, СКЗ. књ. 391, Београд 1966, 121—122.

² В. Д. Јовић, Глаголски облици и симболика у „Играма“ В. Попе, НЈ н. с. XV, св. 1—2 (1966), 96. и Д. Јовић, Нешто о селекцији и релацијама језичких елемената у поезији Васка Попе, Улазница, Часопис за културу, уметност и друштвена питања, бр. 1, Зрењанин 1967, 10—17.

Није наше да оцењујемо да ли та поезија има демаркативну функцију у токовима наше модерне литературе, али нам изгледа да је то нека врста увода у једну нову епоху и у нов однос поезије према структурама садржине које се транспонују на поетски план.

Отуда је разумљиво што се модели такве поезије могу само делимично или веома ретко поновити у сличним структурама. Ово је, уосталом, готово аксиом и било би банално поново утврђивати да је тако увек кад је реч о истинском и оригиналном ствараоцу.

4. Због свега напред изложеног хтели бисмо дати неколико основних напомена о властитом методолошком прилазу. Или тачније, како гледамо на језик према ономе што се њиме на поетском плану обележава.

5. Као и свака језичка творевина, и поезија В. Попе састоји се из скупова структура садржине + скупова њихових релација. Поетски језик је, као уосталом и сваки други језик, изванредан начин пресликавања структура садржине и њихових релација. То значи да се лингвистичка пројекција сваке садржине, пренесене на поетски план састоји из скупова језичких феномена + скупова њихових релација.³

Ту константу можемо обележити на следећи начин. Ако скуп садржине обележимо са M , скупове њихових релација са R , а њихов однос са P , то ће

$$P = M \wedge R$$

Ако поетски језик сматрамо као специфичну врсту датог обрасца, и ако га сматрамо само као једну од многих комуникативних могућности језика уопште, онда га можемо представити овако:

³ Познато је да је још W. von Humboldt на специфичан начин одредио ову константу као план садржине (свет идеја) + план исказа (звучно обележавање). Иако је ова генерализација непотпуна, она је у основи тачна.

$$L_1 = M_1 \wedge R_1^4$$

Дакле, поново је реч о скуповима, али скуповима специфичних говорних феномена + скуповима њихових релација.

6. Напоменули смо да је сваки језик, па и поетски, познат посебан начин пресликавања некаквога скупа структура садржина. То значи да $M \neq M_1$ нити $R \neq R_1$. То значи да нема потпуне еквиваленције између скупова садржина и њихових звучних обележавања, па према томе ни потпуне еквиваленције између разних типова језика, нпр. комуникативнога свакодневнога језика и језика поезије. Ово иначе одавно није спорно ни у лингвистици ни у теорији литературе. Напомињемо само да се овим никако не заступа мишљење да свака садржина мора имати одговарајућу форму, како се на извесним странама још увек подвлачи, већ да свака садржина мора имати некакву форму.

Само се по себи разуме да форма мора бити у довољној мери пријемчива за оне којима се упућује. То важи за сваку поруку па и за поетску. Колика ће бити количина поруке, зависи од многих унутрашњих поетских карактеристика некога дела, а такође и од многих спољашњих фактора, нпр. од тренутне или сталне потенцијалне пријемчивости и интелектуалних могућности прималаца да схвате и прихвате поруку. За разлику од језика свакодневне комуникације, у овом случају је специфично да декодирање поруке ни приближно не мора бити адекватно замисли субјекта који поруку шаље. Битно је да се порука некако декодира и уклопи у светове прималаца. Остало је од секундарнога значаја.

7. Обична је пракса да скупове садржине изучавају књижевне науке, а језичким елементима се више баве лингвистика и стилистика. Истина, то није обавезна пракса, али је у највише случајева тако, бар код нас. Недовољност и једностраност оваквога метода сама по себи је очигледна, мада се и на такав начин

⁴ Индекс 1 је условно обележавање песничкога језика. То значи да бисмо феномен језика уопште могли представити као унију

$$L = L_1 \cup L_2 \cup L_3 \text{ итд.}$$

подразумевајући свакако да то није проста унија потпуно посебних целина, већ феномена који се у многих својим особинама секу. Формално основа им је, по правилу, увек иста.

могу постићи одређени успеси. Далеко је срећније решење кад је изучавање датих елемената симултано, било да то ради појединац или екипа.

8. Наш циљ овога пута никако није изучавање структура садржине. То је, уосталом, и изван наше компетенције. Ипак се укратко, повезано са структурама форме, мора дати опис феномена карактеристичних за садржину „Сопоћана“. Без тога не би било стварне основе за лингвистичку анализу овога текста, а ни било кога другог. Уз ово се мора дати још једна нужна констатација. Форма сваке песме чини целовиту јединицу, као што је и садржина песме јединствена целина. Међутим, ниједно ни друго није унапред дато. Стваралац самостално врши селекцију структура садржине, стављајући их у одређене релације. Исто тако, само у најширем смислу ограничен је у селекцији језичких феномена. Слободе и у једном и у другом смислу далеко је више него у обичној комуникацији. Међутим, повезивање језичких елемената у конкретне релације има доста ограничења. Слободе је у овом смислу мање него у селекцији садржина и њихових релација. Ради илустрације узмимо само један од модела простог језгра исказа

S ----- x + y ----- N + V ----- дете трчи.⁵

Не може бити сумње да x увек претпоставља скуп $Y = \{y_1, y_2, \dots, y_n\}$, али је y_n у сваком датом тренутку једнога језика ограничено и зависно од потенцијалних могућности x , и обрнуто. Број чланова једнога скупа зависи од потенцијалних могућности другог члана. Ни y_n ни x_n нису ∞ .

У свим језицима света поједини елементи, и то већина, теже ширењу својих релационих поља, други елементи релационе могућности поступно сужавају, али је модел инваријантна категорија. Ово је још један од доказа да садржина и форма нису и не могу никада бити у потпуно идеалној корелацији. Посебно је та појава уочљива у песничком језику.

⁵ Овај модел претпоставља интранзитивни глагол. Показани модел је само један од мноштва могућих.

9. Из свега што је речено имплицитно се подразумева да се у овом раду песнички језик изучава, пре свега, из синхронијске перспективе. Разуме се, ова констатација је врло условна. У претходној тачки констатовано је да, и поред велике слободе, селекција језичких феномена и њихових релација не може бити ни произвољна ни бесконачна. То имплицира и закључак да су извесни скупови модела унапред дати. Модели су инваријантни. Нпр. модел исказа $S^1 = x + y$ (проста реченица са интразитивним глаголом) остаје такав без обзира на број могућних супституција једнога или другог члана. Према томе, узето као релевантно или не, остаје чињеница да синхронијско изучавање песничкога језика на овај начин обухвата само један, додуше највећи део, његових феномена. Селекција је синхронијска, а модели су настали на плану дијахроније.

10. Нема сумње да структуре садржине веома много утичу на избор структура форме. То је оно што једну поетску целину чини интегралном. Ради илустрације претходних разматрања навешћемо структуре песме „Сопоћани“. Опис структура садржине и њихових релација нема претензија да буде крајње тачан, већ да пружи основу за сигурнију тачну лингвистичку анализу.

I	1. Румени мир снаге	Две напоредне садржине ла-
	2. Зрели мир величине	баво повезане.
II	3. Од златних жица под
земљом	Две садржине обједињене
	4. До силног воћа на
небу	трећом
	5. Све је на домаку руке	
III	6. Дивно су клекли
облици	Једна садржина дата у два
	7. У зеници мајстора	стиха.
IV	8. (Време је уједало)	Једна садржина лабаво пове-
		зана с целим претходним тек-
		стом.

- V 9. Млада лепота поноса Две напоредне садржине ла-
10. Месечева сигурност баво повезане.
- VI 11. И капије вечног пролећа
12. И светло оружје среће Две садржине обједињене
13. Све само на миг чека срећом.
- VII 14. У десници мајстора Једна садржина дата у два
15. Дамари света бију стиха.
- VIII 16. (Време је уједало Две садржине од којих је
17. И зубе поломило) друга последица прве. Ова
строфа је лабаво везана за
за цео текст песме.

11. Песма садржи осам строфа са следећом конфигурацијом.

1° 1, 3, 7. и 8. строфа су од по два стиха.

2° 2. и 6. строфа су од по три стиха.

3° 4. строфа је само од једног стиха.

12. У дистрибуцији стихова нема никакве чвршће регуларности. То би говорило да песник не инсистира на координацији спољашњих ритмичких фактора са унутрашњим ритмом песме. Међутим, у конструкцији појединих строфа ипак постоји извесна регуларност.

1° Строфе од по три стиха (2. и 6) комбиноване су тако што су по две садржине у координативном односу обједињене трећом садржином. Знак обједињавања је *c* в е.⁶

Ову конфигурацију шематски можемо представити овако.

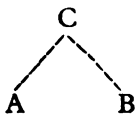

⁶ Leonard Bloomfield (Леонард Блумфилд) овакве конструкције назива затвореним. u B. Language, New York 1958, 196—197.

Према томе, 2. и 6. строфа су комбинаторно еквивалентне.

2° У строфама од по два стиха постоје три варијанте односа:

а) Две садржине лабаво повезане (1, 5), што се може представити на следећи начин

Елемент повезивања (C) у овој констелацији дат је само имплицитно.

И ове две строфе су комбинаторно еквивалентне.

б) Два стиха обележавају једну целовиту садржину (3, 7), где је други стих адвезијалне функције. Обележава локацију садржине првога стиха. Однос се формално може обележити овако

$$A \wedge B = C$$

И ове две строфе су комбинаторно еквивалентне.

3° Строфа од једног стиха је у загради. То је додатна садржина, привидно врло мала интегрирана у целину текста. Међутим, на ширем плану она ситуативно детерминише цео претходни текст. Има приближно улогу као трећи стих у строфама од по три стиха, само још лабавије повезује у целину све елементе песме који томе стиху претходе. Ова строфа на изванредан начин дели песму на два дела, али та подела нема оштрих граница, што показује последња, осма строфа, у којој се понавља,

Време је уједало

па онда долази завршни акорд песме

И зубе поломило

Овом строфом уједно се завршава целовита „прича“. Садржина јој је уметничка величина и постојаност Сопоћана; прича прецизно смештена у простору и времену. Са завршетком песме

као да се прича прекида. Демаркативно је ту садашње време, односно пишчево време, или време сваког примаоца дате поруке. Примаоцима поруке остаје да имплицитно прихвате факат: интегралност и величина споменика и даље трају.

13. Структуре садржине се језички на специфичан начин реализују. То се види из следећег.

1° У десет стихова, од укупно седамнаест, нема глаголских облика.⁷ Дакле, искључена су уобичајена динамичка средства. Нема сумње да то сасвим одговара индивидуалној пишчевој концепцији песме. Песма недвосмислено оставља утисак да се њома хтела истаћи трајност, постојаност и неуништивост споменика, односно дате поруке. Могло се то, додуше, реализовати и употребом глаголских облика, али су у таквим случајевима статички елементи погоднији, бар у нашем језику. Васко Попа је овако поступио водећи рачуна о основним законитостима нашега језика, или поводећи се за њима властитом интуицијом.

2° У седам стихова употребљени су глаголски облици, али и ту има извесних специфичности.

а) Употребљени су *је*, *су* *клекли* (= и тако остали).

б) *чека* — дато као трајна особина. Из текста се не види ни почетак ни крај чекања, већ се констатује само да је нешто заустављено. Дакле, опет нека врста квалификације, која и поред незавршености делује као статика, као заустављена реализација неке динамичности.

с) Најзад, привидно динамичког типа је глаголски облик у стиху

Време је уједало

Међутим, одмах се додаје

И зубе њоломило

И тако од почетка до краја статика дата у изванредној констелацији. Динамика је у једном тренутку заустављена да би затим продужила своје трајање у тој заустављености.

⁷ Истина, у неким од ових структура глагол не би ни могао доћи, али и без тога „сиромаштво“ у глаголима је очевидно.

Целокупна слика резултат је некаквих процеса. Мајсторска рука песника идентификовала се с руком мајстора градитеља. А у ономе што су и један и други створили није више битан процес, већ оно што је као њихов резултат остало.

14. Опис језичких средстава показује да у формалном смислу нема некаквог изузетног богатства песничког језика. То се, између осталог, види кад се структура песме формализује и симболички представи

$$\begin{array}{ll}
 S_1 = \text{Adj}_1 + N + \text{Adj}_2 & (\text{Adj}_2 = N_1^2)^8 \\
 S_2 & S_2 \sim S_1 \\
 S_3 = \text{Adj} + N_2^2 + \text{Adv} & (\text{Adv} = N_1^6)^9 \\
 S_4 = \text{Adj} + N_1^2 + \text{Adv} & (\text{Adv} = N_1^7) \\
 S_5 = N_1^1 + V + \text{Adv} & (\text{Adv} = N_1^7 + N_1^2) \\
 S_6 = \text{Adv} + V + N_1^2 & \\
 S_7 = \text{Adv} & (\text{Adv} = N_1^7 + \text{Adj} + N_1^2) \\
 S_8 = N_1^1 + V & \\
 S_9 = \text{Adj}_1 + N_1^1 + \text{Adj}_2 & (\text{Adj}_2 = N_1^2) \\
 S_{10} = \text{Adj} + N_1^1 & \\
 S_{11} = R + N_1^2 + \text{Adj} & (R = \text{појачајна речца}; \\
 & \text{Adj} = \text{Adj} + N_1^2) \\
 S_{12} = R + N_1^1 + \text{Adj} & (\text{Adj} = N_1^2) \\
 S_{13} = N_1^1 + \text{Adv} + N_1^4 + V & (N_1^4 = \text{акузатив јд. са} \\
 & \text{предлогом у објекатској} \\
 & \text{функцији}) \\
 S_{14} = \text{Adv} + \text{Adj} & (\text{Adv} = N_1^7; \text{Adj} = N_1^2)
 \end{array}$$

* N, Adj, Adv, V обележја су класа речи. Индекс изнад симбола је обележја падежа, индекс испод симбола је обележје броја.

* У S_3 и S_4 субјекатску функцију имају генитив мн. и ген. јд, што је помало неуобичајено. Трансформацијом се лако утврђује да је ово субјекатска функција, нпр.

Од златних жица под земљом → И златне жице под земљом.

До силног воћа на небу → И силно воће на небу

Све је на домаку руке.

$$S_{15} = N_2^1 + \text{Adj} + V \quad (\text{Adj} = N_2^2)$$

$$S_{16} = N + V$$

$$S_{17} = N + V$$

15. Ни ова ни било која друга формализација текста не би имала сврхе ако би била сама себи циљ, ако не би откривала неке унутрашње или спољашње релационе вредности и суштину појединих језичких феномена. Из даље анализе видеће се колико је формализација у овом случају била оправдана.

1° На левој страни су минималне количине феномена. Минимизирани су све структуре и, где је год било могућно, сведене на једноелементне чланове. При томе није примењиван уобичајени начин трансформације, већ је десна страна само делимично пресликавање леве стране. Према томе, вредности на једној и другој страни нису потпуно еквивалентне, али је пресликавање појединих феномена експлицитније на десној него на левој страни. Објашњава се формална ширина појединих елемената на левој страни. Минимизација је понегде, где је било могућно и неопходно, максимална. Цео граматички комплекс представљен је једним симболом, супституише или цео конституент или целу реченицу. Експликације на десној страни су углавном у оним случајевима где би херметичност симболике могла довести до неспоразума.

2° Називи класа речи нису узети у традиционалном смислу, не одговарају врстама речи. Нпр. *Avd* је само позиција у коју долази адверб, али се под тим подразумева и све друго што се јавља у адвербијалној позицији. Тако је и са осталим симболима. Десна страна јасније показује каква је конфигурација леве стране.

3° Карактеристично је да у 17 стихова ове песме веома мали број их је који су потпуно еквивалентни. У ствари, еквивалентни су S_1 и S_2 , па онда S_8 и S_{16} . Разуме се, еквиваленција је формална. Реални елементи су различити. Међутим, чинњеница да је само 23% исказа еквивалентно није без значаја.

Овоме треба додати и факат да су само 1. и 2. стих узастопно повезани еквиваленцијом. Стихови 8. и 16. не налазе се у директној вези нити у идентичном окружењу. Процент формалне еквиваленције, према томе, још више опада. Еквивалентност првог и другог пара нема ни исти поетски ефекат.

16. Језици појединих писаца веома се много разликују, између осталог, и по економичности употребе језичких знакова. То је једна од компонената индивидуалног у стилу. На економичност језика В. Попе већ је указано.¹⁰ И песма која је послужила као материјална основа нашега рада потврђује овај факат.

У осам строфа песме „Сопоћани“ има 17 стихова са 62 речи. Просечно је 3,6 речи у једноме стиху не рачунајући паузе. Можемо, дакле, без двоумљења рећи да је економичност овог модела поетског језика веома велика.¹¹ Ако овоме додамо чињеницу да су у овај број урачунате и помоћне речи: облици помоћних глагола, предлози као додатне морфеме, речце, везници, онда се јасно види колико је песник „шкрт“ на речима. Међутим, то никако не значи да није речено онолико колико је потребно о објекту песничког интересовања.

17. Анализом се текст даље може упростити тако да се издвоје крупније језичке структуре и покажу њихове функције. Илустрације ради навешћемо да је центар песме реч „Сопоћани“ и у лингвистичком и у садржинском смислу. Према томе, то би био некакав централни, примарни субјекат целог текста. Све остало је на изванредан начин подређено управо том фактору. Ево на који начин.

Највећи број строфа су нека врста атрибута речи С о п о ћ а н и. Такве су строфе 1; 2, 3, 4, 5. и 6. У унутрашњој конструкцији ових строфа има, наравно, и адвербијалних и адјективних и других елемената. Битно је што је највећи број строфа у детерминативном односу према субјекту песме.

18. Из текста се релативно лако види који елементи, не узимајући у обзир фонолошке и прозодијске факторе, носе највећу количину информације. У овој поезији се чак не мора прибегавати езгактним доказивањима да би се то показало, нпр.

Румени мир снаге

Реч м и р је статичка карактеристика којом, у песничком виђењу, зрачи цео споменик. То је реч чија количина поруке

¹⁰ В. Д. Јовић, Нешто о селекцији и релацијама језичких елемената у поезији Васка Попе, Улазница 1, Зрењанин 1967, 10.

¹¹ Овде се не мисли на економичност у апсолутном смислу, на целокупан инвентар вишка употребе језичких знакова.

може и интуицијом да се осети, и без већег напора. Предвидљивост је мања у конституенту мир снаге. Споменик сам по себи, а такав је и цео текст, поред мира симболизује и снагу. Међутим, конституент румени мир несумњиво је носилац далеко веће количине поруке него мир снаге. Поред тога, изванредно се уклапа у околину, даје јој специфичну боју.

19. Адвербијалне и адјективне конструкције су процентуално носиоци највећих вредности у овој песми. Тачније, то су најизразитија жијжна места, било да сликају детаљ или главније делове. Само понекад и друге конструкције имају овакву вредност. Нпр. у стиху

Дивно су клекли облици

само привидно тежиште је на дивно. Даљим сужавањем добијамо конституент клекли облици, што је мање предвидљиво, мало је вероватно да ће се такав исказ појавити, па је у овој вези носилац веће количине поруке. Једна без друге речи клекли облици не би ни по чему биле необичне. Цео блок *Дивно су клекли облици* слика је заустављеног покрета, снажне дескрипције. Уочена је битна компонента споменика. Градитељ и сликар су снагом својом савладали материју, направили хармоничну целину њеним обликовањем. Песник је све то пројецтирао на поетско-језички план.

20. Готово у сваком стиху се може наћи понеко овако снажно место, нпр.

Дамари света бију

Конституент дамари бију није посебно необичан. Али дамари света је већ оригинално извлачење једне нове могућности семантичкога потенцијала, и то је успешно и на право место смештено у одговарајућу конструкцију.

Везе између појединих елемената језика В. Попе су веома специфичне, па се оригиналност таквих веза одмах и види. Међутим, често се њихова поетска вредност може потпуно осетити тек на ширем плану, у широј конструкцији. Ево неколико таквих конструкција.

1° Комбинација

Дивно су клекли облици

као што смо рекли, сама по себи је необична, али успешно реализована веза. Међутим, њена поетска изражајна снага максимално се остварује тек у комплексу и у вези са стихом

У зеници мајстора

Овај други поетски блок не уноси никакву посебну импресију у конструкцију, али као део комбинације са претходним и сам добија посебну вредност. Сам по себи услов је да се реализује пуна вредност претходног стиха. То је некакав оквир у који се смешта централна вредност целе конструкције.

2° Готово потпуно идентичне односе показују и стихови

Време је уједало

И зубе поломило

Други стих ни по чему не би био изузетан да није повезан с претходним.

21. У другој строфи успешно је реализована фигуративност и поетска синтеза простора

Од златних жица под земљом

До силног воћа на небу

Све је на домаку руке

Песничка и сликарска пројекција материје на сличан начин решавају проблем простора. Феномени бескрајно удаљени једни од других успешно су пројектовани у уском видном пољу. У директне релације доведени су објекти које би иначе у реалном свету било тешко довести у такву везу. Трећи стих је овде само да повеже прва два. Граматички је најбитнији, песнички — има секундаран значај.

22. Сличан је однос формалних и садржинских елемената и у шестој строфи. У овом случају.

И капије вечног пролећа

И светло оружје среће

обе ирационалне структуре, поникле у песниковом схватању и виђењу уметничких пројекција материје мајстора друкчије уметности, повезује у целину једноставна и сасвим уобичајена структура

Све само на миг чека.

23. У функционалном погледу најјасније и најизразитије издвајају се 4. и 8. строфа. Ове две строфе целокупну песничку дескрипцију и синтезу уметничког израза Сопоћана, дату у статичкој монументалности, смештају у некакве временске оквире. Истина, четврта строфа је само констатација

Време је уједало

али се имплицитно схвата да је грађење и трајање споменика било у времену у коме се често покушавала избрисати порука овога дела, или бар да се нешто окрњи од њене интегралности. Осма строфа експлицитно комплетира четврту строфу, понављајући је и додајући

И зубе поломило

Порука се завршава. Снага и величина споменика је одолела времену и свим недаћама које је оно доносило.

24. Веома су срећно решене релације језичке материје према материји друге уметности, према материји од које је обликован споменик.

Сопоћани су монументално уметничко дело. Пројекција његове поруке на језичко-поетски план дата је повезивањем језичких феномена у готово апсолутно статичке конструкције, што иначе потпуно одговара уметничким својствима споменика. И сликарско-градитељска пројекција, и ова језичко-поетска остају да трајно живе. Разуме се, овакав начин пресликавања једне материје другом само је један од могућих, израз је једног индивидуалног виђења. Али овако како је остварено трајно је исто онолико колико и споменик. Материја камена и боја заробљена је у датој форми. Непоновљива је у таквој констелацији. Језичка пројекција је такође виђење, али већ уобличене материје. И ово виђење

је и у једноме тренутку заробљено у свет језичких симбола и конструкција, и такође је непоновљиво.

Својеврсним комбинацијама датог скупа лингвистичких јединица створена је песма. А песмом је подигнут споменик споменику. Порука камена и боја трансформисана је у поруку речи.

Душан Јовић

НЕШТО О ДЕКЛИНАЦИЈИ ВЛАСТИТИХ ИМЕНИЦА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Мада се властите именице својим основним граматичким и морфолошким својствима начелно не издвајају од осталих, апелатива, ипак су извесна њихова својства унеколико друкчије у језику пројицирана. Отуда и неколико проблема који се често јављају у вези са њима, од којих помињемо: проблем њихове деклинабилности, акцента и рода. Дакако, проблем ће се јавити у оним случајевима када се по својим граматичким својствима или фонетским цртама не уклапају у ред постојећих структура и схема савременог језика, а такав се случај јавља најчешће у оним приликама када одражавају старе, данас преживеле структуре језичког стања (архаичне и дијалекатске одnose) или пак представљају иновацију коју у наш језик доноси продор страног језичког материјала и стања.

Ми бисмо се овом приликом задржали само на овом последњем случају, издвајајући при томе властите именице које у наш језик долазе из неких несловенских језика, и појавама које се у вези с њима запажају у њиховој деклинацији.

Познато је већ из школских граматика да је деклинациони потенцијал именица у нашем језику одређен и условљен пре свега завршетком основе у облику номинатива јединице.

С обзиром на тај критеријум, могу се разликовати следеће врсте:

По првој врсти мењају се им. мушког рода које се у ном. јд. завршавају на сугласник (наставка *Ø*) типа *Вук-Вука* и именице с основом на сугласник а наставком *-о/-е* типа *Марко-Марка*, *Павле-Павла*.

По другој врсти мењају се им. средњег рода чија се основа у ном. јд. завршава на вокал *е* али у другим падежима (сем во-

катива) попримају сугласничко проширење, типа *Црнче-Црнчета* (и само се по томе разликују од претходног типа деклинације; у питању су, кад је реч о властитим именима, углавном хипохористици).

По трећој промени мењају се им. женског рода с основном на сугласник и наставком *-а* у ном. јд., као и им. природног мушког рода с истим својствима, типа *Марија-Марије* одн. *Никола-Николе*.

По четвртој врсти мењају се им. женског рода које се у номинативу јд. завршавају на сугласник без наставка (наставком \emptyset), типа *кост-кости*.

Као што се види, индикатор промене није само тип основе (све се, начелно, завршавају на сугласник) ни само наставак номинатива (наставак \emptyset има прва и трећа врста) нити само род (по истој врсти мењају се именице мушког и средњег или мушког и женског рода) већ, најчешће, морају бити узети у обзир сви ови елементи, пре свега облик номинатива и род, а понекад и значење (исп. нпр. (град) *Јајце-Јајца* (само тако) — 1. врста; (апелатив) *јајце-јајцета* — 2. врста (поред *јајце-јајца*), што ће се нарочито испољити у вези са именима страног порекла.

Сумарно гледано, ипак се могу извести следећи закључци:

1. основа номинатива углавном се завршава на сугласник;
2. номинатив јд. се у нашем језику може завршавати само на три од пет вокала, тј. на: *о, е, а*, који су увек кратки;

3. с обизром на род, ситуација је следећа:

а) им м. р. могу имати у ном. јд. све наставке (\emptyset , *о, е, а*),

б) им. ж. р. могу имати у ном. јд. само \emptyset и *а*,

в) им с. р. могу у ном. јд. имати само *о, е*, што значи да им. ж. р. не могу бити са наставком *о, е*, а им. с. р. не могу бити са наставком \emptyset и *а* у ном. јд.

Све што би се кретало ван ових оквира не би било у складу са нормом и ситуацијом новоштокавске парадигматске схеме. Именице страног порекла, међутим, веома често таквих су структура да од нашег система одадарају дикретно се супротстављајући поменутим одликама наше савремене деклинације

Тако ћемо, на пример, налазити имена и мушког и женског природног рода (као и презимена чији род, међутим, не зависи од облика номинатива већ од тога коме се приписује — мушкој или женској особи), топониме и сл. за завршетком ном. јд. на:

— и: (ж. р.) — *Кети, Дороти, Габи, Цули, Бети, Кимберли, Кити, Хајди, Сејди, Елери, Лили, Ширли, Мيني, Доли* итд.;
 (м. р.) — *Гари, Гери, Цери, Лесли, Цими, Хоки, Цони, Хенри, Грегори, Руди, Томи, Вили, Тони, Георги* итд.;
 (могу бити и мушка и женска) — *Вики, Мики, Лесли, Тони, Цери* итд.;

(презимена) — *Пучини, Верди, Мањани, Сењи, Кенеди*

и др.;

(топоними) — *Делхи, Тахити, Бари, Бриндизи* и сл. (разуме се, примере наводимо само илустрације ради, јер њихов број практично може бити неограничен и употребљаван за различите називе).

Такође налазимо и друге завршетке у ном. јд. које наш језик, начелно, нема:

— о за им. ж. р. — *Сафо, Клио, Саламбо, Сиримаво*;

— е за им. ж. р. — *Нанке, Инге, Рене* и сл.;

— у за им. ж. р. — *Муму, Пупу*;

— у за им. м. р. — *Абу, Аму, Амуру, Амаду, Винету, Зогу, Шеху, Енеску, Чаушеску, Манеску, Баку* и др. Затим, читав низ властитих имена са дугим вокалима на крају основе (махом из романских језика):

ō — *Морсо, Дидро, Бидо, Шајо, Ватерло, Тисо, Иго Цо, Ло*;

ē — *Кле, Андре, Рене, Морше, Пине, Добе, Поатје, Дибоне, Фуше, Корбизије, Монтескије, Буланже* и др.;

ȳ — *Гифу, Помпиду, Фу, Арну, Киву, Секу, Шеху*;

ȳ — *Анри, Мари, Ли, Ади, Чи, Ки, Ги*;

ā — *Мара, Томба, Комба, Дега, Ра*.

За разлику од наше, домаће ситуације — веома велики број страних имена женског рода завршава се у ном. јд.:

— на сугласник: *Дорис, Клер, Ким, Карон, Цоан, Симон, Морин, Мерлин, Елизабет, Бет, Хелен, Мадлен, Ен, Бес, Мишел*,

Алисон, Етел, Мирјам, Брижит, Рут, Кармен, Перл, Нанет и др. (нека од њих могу бити употребљена као имена мушких особа).

Велики број имена страног порекла (нарочито кинеска, јапанска, романска и др.) доносе конструкције са вокалским групама на крају речи. Комбинације могу бити разноврсне. Навешћемо, опет илустрације ради, само неке, сврставајући их према последњем вокалу:

— *ао*: *Мао, Јао, Кирасао, Макао, Билбао, Чиао, Шао*;

— *ео*: *Лео, Тео, Борнео, Галилео, Матео, Такео, Бартоломео*;

— *ио*: *Амброзио, Марио, Виторио, Бонифацио, Иларио, Игнасио, Лио, Жолио, Кио, Антонио, Токио*;

— *ау*: *Ландау, Арау, Аргау, Шпандау, Дахау, Бреслау*;

— *еу*: *Папандреу*;

— *иу*: *Фехмиу, Салиу, Лиу, Киу, Шиу*;

— *оу*: *Фороу, Бреслоу*;

— *уа*: *Хуа, Куа, Ксинхуа*;

— *еа*: *Теа, Доротеа, Астреа, Бареа*;

— *уа*: *Гаргантуа, Фуа*.

Свакодневно, путем литературе, а нарочито путем радија, штампе и телевизије — лансира се велики број све нових и нових имена (државника, политичара, градова итд.) из свих крајева света. Како их уклопити не само у фонетски већ и морфолошки и акценатски систем нашег језика, није увек једноставно. (С таквим проблемима, уосталом, сусрећу се и други језици).

Велики број имена, оних, дакако, који се својим морфолошким својствима и граматичким одликама не разликују од наших структура (типа: *Цон, Елизабета*) — готово и не представљају проблем (мада не увек). Што се пак осталих именица тиче — може се рећи да оне не налазе подједнак начин да се нашем систему прилагоде. Овај процес покушаћемо да покажемо ослањајући се делимично и на материјал дневних или недељних листова, Малу енциклопедију Просвета и сл. у којима се оваква имена свакодневно јављају.

Пре него што поговоримо о томе како се туђа имена мењају данас у нашем језику, да укажемо и на нека општа својства властитих именица:

— За властите именице постоји могућност великог избора речи; готово свака именица (или чак слог) теоријски може представљати материјал за име. Отуда велика шароликост њихових структура у морфолошком смислу.

— Као и све именице, и имена имају у нашем језику род. Мушка и женска имена, дакако, природни (никада нису средњег рода), а остала (градова, река, планина, острва итд.) граматички род. Морфолошки као и фонетски елементи нису увек довољни индикатори рода — или стога што се често исто име узима и за женске и мушке особе (као: *Мики, Лесли, Мишел* итд., што је случај и са неким нашим именима, нарочито хипокристичним: *Брана, Љуба, Ива* и сл.) или стога што морфолошки индикатор номинатива (основа + наставак) може бити исти за два рода (на *-а* се могу завршавати и имена мушког и женског рода, нпр.).

— Имена увек означавају појединачна лица и отуда, начелно, немају множину. По својим морфолошким особинама, међутим, могу бити или „личити“ на множински облик (исп. *Тахити*, наше *Водице, Нашице, Пљевља и др.*) што уноси посебне проблеме у деklinацију.

— Презимена се истим обликом номинатива односе и на мушка и на женска лица. Уколико се завршавају на сугласник, променљива су само ако се тичу мушких лица (исп. „То је писмо *Јована Петровића*“, али — „То је писмо *Јелене Петровић*“), а ако се односе на женска лица променљива су само када се завршавају самогласником *-а* (исп. *Јовановићка-Јовановићке, Јовићева-Јовановићеве, Кудрна-Кудрне, Пагаруша-Пагаруше* итд.).

И, најзад, да поменемо и познату црту — да властита имена теже да се одупру фонетским и другим променама које би могле пореметити тачну „реконструкцију“ номинатива (отуда *Пожега-Пожеги* (поред *Пожези*), *Милка-Милки* (а не *Милци*) и сл.), што је типично за она имена која, с обзиром на наше језичког осећање, нису довољно јасна или позната.

Акцентовање страних именица представља свакако своје-врстан проблем. Решење у сваком случају, међутим, треба тражити у нормама нашег, новоштокавског акцентског система (као што је случај и са изговором и транскрипцијом туђих гласовних елемената којих у нашем језику нема) а не поводити се за страним, етимолошким акцентом (који се чак, практично, не може често ни тачно утврдити). Отуда, узгред речено, сматрамо неприхватаљивом праксу коју у последње време спроводе спикери радија и телевизије акцентујући страна имена на начин који је у нашим оквирима туђ (као: *Садаџт*, *Кардељ*, *Пом-џиду*, *Кинишса*, *Ал ахрам*, *Моше Дајан*, *Бразил*, *Косигин* итд. — иако је опште познато да у нашем језику акценат не може бити на последњем слогу или да силазни акценти дуги и кратки (˘ и ˝) могу стајати само на првом слогу).

Да погледамо, после ових општих напомена, како се страна имена понашају у границама нашег деκлинационог система.

Правопис српскохрватског књижевног језика (исп. чл. 167.) даје извесна, мада не и потпуна упутства. Прегледали смо отуда извештан број дневних листова (Политику, нпр. (Пол.) и недељних ревија (ТВ новости — (ТВН)) у којима се оваква имена вема често налазе. На основу материјала као год и властитог језичког осећања мислимо да се може дати следећи преглед:

За именице *мушког рода*, тј. имена мушких особа чије се морфолошке одлике поклапају са нашим (основа на сугласник и наставак *Ø* одн. *о* или *а*) очекивали бисмо да имају исту промену као и наша мушка имена. Таква је ситуација евидентна (мада не увек) углавном код имена са основом на сугласник + *Ø*: *Цорџ-Цорџа-Цорџу*, *Саливен-Саливена-Саливену*, *Стив-Стива-Стиву*, *Освалд-Освалда-Освалду*, *Томас-Томаса-Томасу* итд.

Доста добро се у такав систем уклапају и именице које се завршавају кратким вокалом *-о* (које и по одредбама Правописа треба мењати као домаћа имена на *-о*): *Торквата Тасо-Торквата Таса*, *Бакомо-Бакома*, *Иго* (име) — *Ига-Игу* (Прав.) па и *Алдо Моро-Алда Мора-Алду Мору* и сл.

Чини нам се да ће промена и оваквих именица представљати проблем у случају да нису довољно одомаћена, а поготово ако би се могао претпоставити или стварно постоји могућност да се

променом наруши појам о томе како гласи номинатив. Отуда, рецимо, налазимо и овакве примере: Посета Алда *Мороа* (Пол.), а мислимо да за такав третман постоји оправдање. Оно се крије у чињеници да одиста може постојати презиме и *Мор* (нпр. Томас *Мор*) и *Моро*; оба би, по правилима наше деклинације, имала исте зависне падеже (*Мора-Мору-Мором* итд.). Потреба — евидентна и, често, из практичних разлога оправдана — да се јасно „сачува” индиција о томе како тачно гласи номинатив и доводи до прављења овакве разлике, која се постиже или тиме што ће се наставци падежа додавати на цео облик номинатива или ће се име оставити непромењено (нпр. Посета *Алдо Мороа*). Тако исто ће се промена избегавати и у именица на консонант уколико би могла унети недоумицу о томе какав је номинатив. Таква би била имена која могу евентуално имати или подра-зумевати номинатив на -о или -е као што је, на пример, случај са именом *Ив* (исп. *Ив* Монтан). (Пример који смо нашли: Није знала за *Ива* Монтана (ТВН) говори, мислимо, о томе да писац претпоставља да је номинатив имена познатог глумца такође довољно познат). Унеколико изузетак представљају имена типа *Бруно* за које налазимо двојаку промену: *Бруно-Бруна-Бруну*, али и *Бруно-Бруне-Бруни* (као да се завршава на -а: *Бруна*). Довољно одомаћено — вероватно се поводи за нашим именима (па и деклинацијом) која имају такав варијантски дублет, као *Сава* и *Саво*, *Тома* и *Томо*, *Ива* и *Иво* сл.) Као што је познато, у југозападним крајевима облици на -о мењају се по првој врсти: *Саво-Сава-Саву* (исто као *Марко-Марка-Марку*) док се у западним крајевима зависни падежи мењају као именице на -а (тј. као *Сава-Саве-Сави*): *Саво-Саве-Сави*. У књижевном језику ова имена на -о могу се мењати на оба начина, тј. или — *Саво-Сава-Саву* или — *Саво-Саве-Сави*, па вероватно отуда и двојака промена именица типа *Бруно*: *Бруно-Бруна-Бруну* и *Бруно-Бруне-Бруни*, мада бисмо рекли да је чак промена *Бруно-Бруне-Бруни*, обичаја (исп. Од *Бруне Бјелинског*), сем уколико, рецимо, други моменти (нарочито утицај презимена или других речи не намећу другачију промену, (као: *Бордано Бруно-Бордана Бруна-Бордану Бруну* и сл.).

И уколико завршном -о претходи основа на вокал — промена је „нормална”: *Билбао-Билбаа*, *Макао-Макаа*, *Амброзио-Ам-*

Брозија, Лео-Леа, Борнео-Борнеа, Данчуо-Данчуа, Бартоломео-Бартоломеа, Виторио-Виторија итд. Изузетак ипак чине кинеска, јапанска и сл. имена која падежни наставак имају додат редовно на цео номинатив: *Мао-Маоа-Маоу, Пијао-Пијаоа-Пијаоу, Женми жибао-жибаоа-жибаоу* што, по свој прилици, може да се каже и за имена која су ретка и мање обична (као: *Минео, Такео, Матео*).

Мушка имена или презимена која се у ном. јд. завршавају другим *-о* мењају се (исп. и Прав.) тако што *о* задржавају кроз целу промену (*Игђ-Игда-Игду, Русђ-Русда-Русду, Дидрђ-Дидрда-Дидрду, Цђ-Цда-Цду, Лђ-Лда-Лду*). Ово ће важити, дакако, и за имена која се у основи завршавају другим вокалом или групом вокала.

Занимљиво је, међутим, да страна имена на *-е* и основном на консонант, иако по структури одговарају нашим (типу *Пазле*), никако нису (за разлику од именица на *-о*) нашла могућности да се приклоне нашој парадигми. Напротив, било да је *-е* кратко или дуго одн. наглашено или ненаглашено — падежни наставак се редовно додаје на целу основу, као: *Супе-Супеа-Супеу, Данте-Дантеа-Дантеу, Чиле-Чилеа-Чилеу* (Прав.) *Бузепе-Бузепеа-Бузепеу, Аминторе-Аминтореа-Аминтореу, Франше-Франшеа-Франшеу, Аминкаре-Аминкареа-Аминкареу* итд. Уколико се јављају поред презимена — остају чак радије непромењена (исп. често — *Опера Бузепе* Вердија (понекад се чује и *Бузепа*, што би био „нормалан“, наш облик, мада такав делује доста рогобатно), од *Аминкаре* Понкијелија, Из Улице *Франше* де Переа, *Говор Аминторе* Фанфанија итд.). — итд.) Разлог за овакву ситуацију свакако и овде треба тражити у настојању да се ништа не поремети у сигурности о томе како тачно гласи номинатив.

На исти начин понашају се и остала имена мушког рода, међу којима су најзаступљенија имена на *-и*. Било да је то *и* дуго или кратко — падежни наставак се такође додаје на цео номинатив (*Томи-Томија-Томију, Георги-Георгија-Георгију, Грегори-Грегорија-Грегорију, Цими-Цимија-Цимију, Лесли-Леслија-Леслију, Гарибалди-Гарибалдија-Гарибалдију, Херби-Хербија-Хербију, Хенри-Хенрија-Хенрију, Нени-Ненија-Ненију, Хоки-Хокија-Хокију* и др.). Можемо већ сада поменути чињеницу да се и велики број имена женског рода завршава овим наставком (често

иста имена могу бити и женска и мушка). Индикатор рода — управо је деклинабилност (женска имена су непроменљива, исп. о томе даље). Мада се имена м. р. на -и лако мењају, и она указују на извештан отпор који у нас постоји према промени имена која се не уклапају идеално у нашу схему. Тако ћемо често мушка имена на -и такође налазити непромењена ако стоје поред презимена, таквог, дакако, који осећамо деклинабилнијим (исп. Ана је удата за глумца *Герија* Дугана (ТВН) али и — Тако је било и са флаутистом *Херби* Меном (ТВН), То је филм са *Хенри* Фондом (ТВН), Њега је ангажовао за улогу *Георги* Димитрова (ТВН), Прича *Елери* Квина (ТВН), Заступао је многе звезде од *Томи* Стила до *Зазе* Габор (ТВН) итд.).

Што се тиче мушких имена на -а може се запазити да се мењају као наша, по трећој врсти, уколико је -а кратко, ненаглашено или уколико цела или завршним слогом подсећају на наша (исп. *Тагора* — сл. *Гора*, *Арболеда* — сл. *Леда*, *Неда*) или су одомаћена (као *Дима*): *Дима-Диме-Дими*, *Тагора-Тагоре-Тагори*, *Анакасгора-Анаксагоре-Анаксагори*, *Аранда-Аранде-Аранди*, *Асања-Асање-Асањи*, *Ховеида-Ховеиде-Ховеди* и др., али *Томба-Томбаа-Томбау*, *Комба-Комбаа-Комбау*, *Амон Ра-Раа-Рау* *Бареа-Бареаа-Бареау*.

Имена на -у такође се мењају по првој врсти, с тим што се падежни наставци додају такође на цео номинатив: *Венету-Винетуа-Винетуу*, *Помпиду-Помпидуа-Помпидуу*, *Анжу-Анжуа-Анжуу*, *Амару-Амаруа-Амаруу*, *Аманду-Амандуа-Амандуу*, *Арну-Арнуа-Арнуу* и др. (Наравно, у заједници са флексибилнијим презименом или именом и сл. — као и остала страна имена — и ова ће радије остајати непромењена.

На исти начин мењаће се и мушка имена са групом вокала која се завршава на -у: *Папандреу-Папандреуа-Папандреуу*, *Ландау-Ландауа-Ландауу*, *Дахау-Дахауа-Дахауу*, *Лиу-Лиуа-Лиуу* итд. с тим што ће и она радије остајати непромењена уколико стоје поред имена одн. презимена које је по својим својствима флексибилније (исп. од Бекима *Фехмиу*, с Бекимом *Фехмиу* итд.; сматрамо мање обичним обрнут случај који смо забележили у Пол. експресу: Разговарали смо са секретаром *Куртеш Салиуом*; обичније би било: с Куртешом Салиу).

Имена женског рода понашају се, уопште узев, двојако — или се мењају по трећој врсти или у свим падежима задржавају облик номинатива непромењен.

Имена на *-а* мењаће се, наравно, исто као и наша (*Жана-Жане-Жани, Елизабета-Елезабете-Елизабети, Кончита-Кончите-Кончити* итд.).

На овај начин мењаће се, међутим, и имена која се у ном. јд. завршавају на *-о*: *Сафо-Сафе-Сафи, Клио-Клије-Клији, Саламбо-Саламбе-Саламби* (Прав.), *Сиримаво-Сиримаве-Сиримави*, затим неке именице које се завршавају на *-е*: *Инге-Инге-Инги* — углавном оне које би могле гласити и на *-а* (исп. *Инга*), док друге, као *Нанке, Рене* — чије „парњаке” тешко можемо претпоставити — чини нам се остају радије непромењене.

Правопис вели да се по трећој врсти мењају и француска имена ж. р. која код нас место муклог *-е* на крају обично добивају наставак *-а*, те женска имена која се свршавају на сугласник (стим што женска имена на сугласник могу остати и непромењена), као: *Марна, Шампања, Жанета* одн. *Манон-Маноне* (или *Манон*), *Кармен-Кармене-Кармени* (или ген. и дат. *Кармен*). У оваквих именица, међутим, пракса показује знатнија одступања. Колико смо могли приметити, не само француска већ и друга женска имена с фонетском основом на сугласник — најчешће остају непромењена (исп. Писмо *Мерилин Монро* (ТВН), *Остварио* је улогу у филму са *Мишел Морган* (ТВН), *Заједљивост Дорис Шустер* (ТВН), *Повела* је *Ким* др *Росију* (ТВН), *Договорила* се са *Алисон* (ТВН), У ординацију је дошла *Клер* *Мортон* (ТВН), У главним улогама видећемо *Егел* *Баримор* (ТВН), У пратњи је супруге *Елизабет* *Тејлор* (ТВН), *Мајкл* нормализује односе са *Клер* и упознаје се са *Дорис* и *Ким* (ТВН); овако се понашају и многа друга имена овога типа као: *Рег, Карон, Џоан, Симон, Морин, Бет, Рут, Хелен, Мадлен, Ен* итд., а данас ће се најчешће тако понашати и — *Кармен, Манон* и сл.). Као именице на *-а* мењаће се од поменутих и сличних, мада такође ретко, само она женска имена која по нашем језичком осећању могу имати тај завршетак у ном. јд., као: *Елизабет(а)* (забилежили смо у истом листу и: „Нисам ја *Софија* *Лорен* или *Елизабет* *Тејлор*” и „*Елизабета* [*Тејлор*] је одбила улогу” (ТВН). Слично се може претпоставити и за имена *Џоан — Џоана, Симон — Симона, Бет —*

Бета итд., док за имена као *Рег, Ким, Дорис, Алисон* такве парњаке не налазимо па се никако не могу мењати по трећој врсти. Уопште се може рећи да женска имена на сугласник остају индеклинабилна ако ни због чега другог оно ради што боље аутентичности номинатива. С друге стране, није редак случај да иста имена могу бити употребљена и за мушка лица (као *Ким, Рег, Симон, Мадлен, Карон* итд.). У оваквим ситуацијама опозиција рода постиже се управо деклинацијом: ако се мења — име је мушко, ако се не мења — име се односи на женску особу.

Исти закључак може се извести и за именице које се завршавају на *-и*: *Камберли, Боби, Кити, Хајди, Сејди, Елери, Лесли* итд. Уколико су женског рода не мењају се (исп. Имају троје дсце: кћери *Кимберли* и *Дину* и сина *Мајкла* (ТВН), *Карло* обнавља пријатељство са *Кити* *Едмонд*, његовом супругом (ТВН). Он ће се оженити са *Сејди Раух* (ТВН), *Џули* је већ седела... Ви поздравите *Бети* — добацио је *Џули* улазећи у канцеларију (ТВН) итд.). Уколико, пак, служе као имена мушких особа (*Мики, Лесли, Вики* итд.) — обавезно се мењају, поготово ако је име једини индикатор рода (исп. Син *Лесли Карон* — женско име; Син *Леслија* *Херингтона* — мушко име).

Као непроменљива свакако ће се понашати и женска имена на *у* (*Муму, Шушу, Пупу, Арну* и др., која не налазимо у вштем броју).

Практично — може се рећи да су страна имена женских лица (као год и њихова презимена) најчешће индеклинабилна (сем уколико се не завршавају на *-а* у ном. јд.). То значи да се ни једна од две могуће промене именица женског рода не показује данас продуктивном. Трећа деклинација — отуда што нарушава однос према номинативу, док сугласничка декланација у свим зависним падежима јединине има увек исти наставак (*-и*) па се именице ове врсте осећају тако као и да се и не мењају.

За именице мушког рода може се констатовати већа флексибилност с изразитом продуктивношћу прве деклинације чији се наставци додају или на основу или на цео облик номинатива (чак и у оним случајевима када то не би било неопходно), нарочито ако је име у нас недовољно распрострањено и обично.

Приметна је, међутим, и тенденција да имена страног порекла остају ван утицаја деклинације, односно да се падежни

односи „пренесу” на друге речи погодније за промену. Овај случај посебно је евидентан у приликама када се име јавља поред презимена или када испред презимена постоје два имена за једну личност. Подстицај за такву праксу не даје само извесна неприлагодљивост или отпор страних структура према нашој деκлинацији већ и веома велики број случајева када се први део или први делови по правилу у нас не мењају (као: *Њу Јорк*, *Рио де Жанеиро*, *Де Гол*, *Дон Жуан*, *Бен Хур*, *Мон Блан* — исп. о томе Правопис, чл. 167, тачка ј.) и која се у многим случајевима осећају као једна реч. Ово је посебно карактеристично за кинеска, јапанска и сл. имена која се увек у деκлинационом смислу третирају као једна реч (исп. чак и *Мао Це Тунгов* говор (Пол.) за разлику од наше ситуације (која не допушта рецимо „*Јосип Броз Титов* говор” већ се место присвојног придева узима посесивни генитив — *Говор Јосипа Броза Тита*).

На основу изложеног, основни закључак био би, у ствари, у следећем:

1. Имена страног порекла у суштини се не уклапају идеално у наш систем деκлинације. Изузетак чине само мушка имена с основом на сугласник и наставком *Ø* у ном. јед. (типа *Цорц*, *Стив*) и женска имена с основом на сугласник и наставком *-а* у ном. јед. (типа *Елизабета*, *Жана*).

2. Сва остала имена, уколико се мењају, задржавају у зависним падежима цео облик номинатива. Ово зато што страна имена практично могу имати у ном. јд. завршетак (наставка) који ми на основу свог језичког осећања или искуства не можемо увек са сигурношћу да одредимо уколико се он у зависним падежима, по законима наше деκлинације, „елиминише” (на пример — основа *Ив-* може практично да у ном. јд. има било који вокал на крају: *Ива*, *Иво*, *Иву*, *Иви*, *Иве* или само *Ив*). Из овога проистиче следећа црта —

3. Представа о томе како тачно гласи номинатив веома је битна и појам о томе нерадо се нарушава, услед чега се често цео номинатив преноси у зависне падеже или се одустаје од промене по падежима, нарочито ако се падежни однос може показати на други начин (предлогом, променом одговарајућег апелатива, презимена и сл.). По систему — цео номинатив + па-

дежни наставак деклинирају се све остале именице м. р. (у већој мери одступају им. на -о, нарочито ако су довољно позната или понашена) као и им. ж. р. која се завршавају на вокал (изузев им. ж. р. на -о). Међутим, женска имена на -и (као и им. на консонат) у ном. јд. уопште се не мењају по падежима.

4. Деклинабилност одн. одсуство деклинације може у неким случајевима послужити као опозиција рода. Овај случај је евидентан у оних имена која имају исти облик у оба случаја (типа *Мишел*, *Мики*): уколико су то имена мушких особа — мењаће се, а ако су имена женских лица — остаће у зависним падежима — непромењена.

Др Е. Фекете

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

(наставак)²⁷

О дативу без предлога

Датив²⁸ је падеж у коме стоји име појма коме је нешто намењено или управљено, односно датив је облик самосталне речи који се јавља као зависни члан синтагми чији управни чланови, по правилу глаголи, означавају процесе давања, саопштавања, управљања, тј. намењивања уопште.

52. Даћемо кратак преглед дативских синтагми без предлога према значењима глагола у њима.

53. Глаголи са општим значењем: *давати*:

А необично ми беше пријатно што је мени бог дао фино срце и племениту витешку крв (Р. Домановић, Данга, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, стр. 241). Патња је... и з р а з у дала слике беде и горког очаја (Вођа, 248). На самрти м и остави аманет (Страдија, 254). — Несрећна судбина моја не даде м и да ме... огреју зраци слободе (И., 254). — Синко, м е н и смрт не даде да умрем у мојој милој отаџбини, судба м и не даде да ми кости прими она света земља (И.). — Ја то питање... нећу оставити, јер то м и... налаже дужност (И., 255). — Сада ће поћи набоље, јер је већ за ово кратко време издат читав милион

²⁷ Први и други део в. У Нашем језику, књ. XVII, св. 3, стр. 143—154. и књ. XVII, св. 5, стр. 307—319.

²⁸ Реч *датив* је постала од грчког назива за овај падежни облик *dōticē* (*ptōsis*) преко латинског *dativus* (*casus*) који је у вези са латинским глаголом *dato*, што значи *дати*.

п и с ц и м а књига о штедњи за народ (И., 257) — Ето, ономад је издата велика сума новца једном члану владе да лечи жену (И., 258). — Интелигенција... уноси идеје европског либерализма дајући им специфичан облик (Читанка, 264). — Дворској клики [је] успело да помало овоме листу да други правац и карактер (И., 265). — Снага његове сатире је... и у уметничком поступку којим је своје... причању дао тако снажну логику (И., 266).

У примерима које смо навели име у дативу означава појам коме се нешто даје, оставља, издаје и сл.

54. Глаголи са општим значењем: *саопштавати, говорити*:

Један другом говори и доказује (Воћа, 246) — Кажите ви мени који познаје овога путника (И., 247). — Изабраше... десеторицу који ће отићи странцу, те му изнети побуде збора (И., 247). — Саопштите збору срећан успех (И., 248). — Кад сам већ прочитао, хоћу да препричам и другима (Страдија, 254). — Он ми много причаше о својој постојбини (И.). — Потребно јој је било да јој народ... изјави пуно поверење (И., 259). — И погледај у Грахово равно/ Па ћеш видјет лаже ли ти вила (Народна песма). — Саветујем ти да то не учиниш (Пример из горног језика).

У свим овим реченицама, без обзира који је глагол саопштавања у питању, име у дативу означава појам коме се нешто говори, казује.

55. Последња два од наведених примера за нас су интересантна из једног посебног разлога: у њима, рекло би се, место датива могао би доћи и акузатив, без промене или готово без промене значења, односно они би могли и гласити — лаже ли те вила, саветујем те.

Уопште треба нагласити да се уз ова два глагола у нашем језику употребљава поред датива и акузатив, и то можда и чешће, нарочито уз глагол *лагати*. Између ових синтагми с дативом и акузативом, истина, постоји извесна значењска разлика, али она није ни битна, ни обавезна. Код глагола *лагати* она је нешто већа и израженија, док је код глагола *саветовати* готово једва приметна. *Лагати* некоме значи *говорити лаж не-*

коме, а лагати некога — речима обмањивати, варати некога; саветовати некоме претежно значи давати савет некоме, а саветовати некога — помагати, подупирати саветом некога. Те разлике у значењу између дативских и акузативних синтагми с овим глаголима нису толико битне јер се најчешће некоме говори неистина, лаж с циљем да се он обмане, а то се у овоме случају своди на исто. И то значи да се оне могу употребити и у истом значењу, синонимично²⁹, тј. глаголи *лагати* и *саветовати* у нашем језику дворекцијски³⁰ су.

56. Глаголи којима је у основи значење: *упућивати, усмеравати*, односно окретати појму с именом у доставу:

Сви се сагласише да би најбоље било да умоле овога путника кога и м је... сам бог послао (Вођа, 247). — Бог [се] смилова на нас, те н а м посла тебе (И.). — Изабраше из своје средине десеторицу који ће отићи с т р а н ц у (И.). — Сви се окренуше непознатом и узеше га мерити од главе до пете (И.). — Шта ће ти очи кад има ко за нас гледа и води нас срећи (И., 250). — Знамо да нас овај мучни пут води срећи (И., 250). — Они [су]... упутили тај предмет на мишљење општој с е д н и ц и Касационог суда (Страдија, 253).

Имена у дативу уз ове глаголе, дакле, означавају појмове којима се нешто приближава, усмерава, упућује, окреће.

57. Глаголи чије је опште значење такво да подразумева да је њихово вршење намењено појму у дативу:

Не чудим се самоме с н у, већ се чудим како сам имао куражи и да сањам страшне ствари (Данга, 240). — Главно је да ви м е н и верујете да је то било негде (Вођа, 246). —

²⁹ Према Наставном плану и програму за гимназију у СР Србији ученици су се са појмом *синоним* морали упознати још у другом разреду, али ће ипак добро бити да их наставник подсети да су синоними речи или граматичке конструкције односно синтагме различите по гласовном саставу и пореклу, а истог или скоро истог значења.

³⁰ И на значење овог термина наставник би могао ученике подсетити. Рекција је својство неке речи да везује за себе другу реч као допуну у одређеном граматичком облику. У нашем случају глаголи *лагати* и *саветовати* везују за себе допуну у дативу или у акузативу, и зато кажемо да су дворекцијски. Термин *реакција* постао је од латинске речи *rectio, donis*, која значи *управљање, управа*.

Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у несрећну случају (И., 249). — Један старац... утануо ногу, превили су му туцан црни лук (И., 250). — Нико не сме ни речи да примети паметном... вођи (И., 251). — Сваки зеленаш и нитков могао је себи купити за неколико гроша титулу: велики народни родољуб (Страдија, 252). — Знај да су велика дела намењена тој витешкој земљи и нашем народу (И., 254). — Имао сам могућности... да се брзо посветим свима државним тајнама (И.). — Шта мислите колико штете тиме наноси овој напаћеној земљи (И., 255). — Те смо тако хтели да жртвујемо ту приличну суму годишње, само да бисмо народу помогли и олакшали му колико толико (И.) — Ја веома ценим историју и људе који цео свој живот посвете тој заиста важној науци (И.). — Једној госпођи скупштина је уважила молбу такве исте природе (И., 256). — Ја сам и сам науман да... помогнем народу у том погледу (И., 257). — Ко штеди томе и бог помаже (И.). — Увлачење књижевности у политичке борбе није сметало ни књижевности ни тој борби (Читанка, 263).

58. Вршење неких од процеса казаних овим глаголима може доносити корист или штету појмовима којима су намењени односно именима у дативу, као што је нпр. случај у реченицама: најодважнији људи му се нађу у несрећну случају, и — колико штете тиме наноси овој напаћеној земљи. У првом примеру глаголом *наћи се* (употребљеном овде у значењу — *прискочити у помоћ, помоћи*) појмови у функцији субјекта реченице — најодважнији људи — чине нешто што доноси корист појму у дативу — му односно вођи; у другом пак примеру предикатском синтагмом *наносити штете* субјекат — министар грађевина (што се из ширег контекста види) чини штету појму у дативу — напаћеној земљи. Датив какав имамо у првој реченици зове се *датив користи* или *датив комоди*³¹, а онакав какав имамо у другој *датив штете* или *датив инкомоди*³².

³¹ Према латинској речи *commodum*, *i* — корист, пробитачност.

³² Према латинској речи *incommodum*, *i* — штета, неприлика.

59. И у овој групи примера последњи су нам посебно интересантни. У њима имамо глаголе *помоћи* и *сметати* с допунама у дативу: *помоћи народу* и *сметати књижевности* и *борби*. И у овим бисмо синтагмама, као и у онима с глаголима *лагати* и *саветовати*, могли употребити допуне и у акузативу, тј. оне би могле гласити: *помоћи народ* и *сметати књижевност и борбу*, баш као што и срећемо код Домановића у Страдији само две странице даље — Изјављујем да ћу од данас свим силама помогати данашњу владу (стр. 259). У употреби дативских и акузативних синтагми с овим глаголима постоје извесне разлике. *Помагати некоме* углавном значи *намењивати, пружати своју помоћ некоме, а помагати некога* — *својом помоћи бранити, чувати, подизати и сл. некога односно помагати трајније и свестраније*. Код синтагми с глаголом *сметати* у функцији управног члана, међутим, семантичке разлике нема: и *сметати некоме* и *сметати некога* значи — *чинити нешто што забрањује, смета некога*; разлика међу њима може бити само у извесној територијалној ограничености. Наиме, конструкције с акузативом претежно срећемо код писаца једних културних центара, а конструкције с дативом претежно се употребљавају у другим центрима³³.

60. У дативу стоји и *име појма коме се у реченици приписује какво својство, стање или расположење*:

К о м е се, браћо, не иде... нека се врати (Вођа, 250).
— Србијанска стварност последњих година апсолутизма била је таква да н и к о м е није било потребно да измишља ветрењаче (Читанка, 263).

Људи... се набу... да га чувају да м у се не би десила каква опасност (И., 249). — А шта м у то треба? Треба м у, јер тек тако има право да се кандидује за посланика (Страдија, 256). — Враг би га знао откуд м е н и та књига (И., 253). — П о н е к о м старцу се слила суза низ смежурано лице (Вођа, 248). — В о ђ и се ништа није десило (И., 250).
— В о ђ и [се] није никакво... зло догодило (И., 250).

³³ Уколико ученици у школи уче руски језик, наставник би им могао напоменути да глаголи *лагати*, *саветовати* и *помагати* у руском језику имају допуне увек у дативу: *глав товарищу, советовать другу, помогать ребенку*.

Прву групу примера чине безличне реченице, односно реченице са непознатим, неизреченим субјектом, а другу групу чине реченице у којима граматички субјекат означава какву појаву која проузрокује стање логичког субјекта изреченог у облику датива. Заједничко им је то што појам с именом у дативу и у једнима и у другима по правилу означава живо биће у психо-физичком стању одређеном значењем предиката, тј. значењем глаголског процеса, стања које му се приписује, намењује на извештан начин.

61. Значењски доста близак овоме је и *посесивни датив*:

Али м у је баш због таквог држања популарност нарасла (Вођа, 249). — Где, какво је ње м у чело (И., 251). — Судаба ми не даде да м и кости прими она света земља (Страдија, 254).

Појму у дативу у овим примерима припада оно што се износи у реченици, тј. њему припада оно што је казано управним чланом синтагме у којој се јавља: *какво је њему чело* значи *какво је његово чело*; *нарасла му је популарност* — *нарасла је његова популарност* итд. итд.

62. Значење намене, додуше посебне врсте, имамо и у тзв. *етичком дативу* и у *дативу у заклетвама*.

Етичким дативом називамо облик датива личне заменице првог или другог лица који се умеће у реченицу с циљем да се покаже посебно интересовање, нарочита наклоност према ономе коме се говорно лице обраћа:

Шта м и радите? — Јесте ли м и добро? — И тако сам ти ја морала све сама да урадим (Примери из говорног језика).

63. Обликом датива у заклетвама допуњава се појам којим се закљиче; њиме се показује да се заклетва односи на лице које се закљиче, да је њему намењена, да њему припада:

Већ тако м и моје вере тврде, / И тако м и части и поштења (Народна песма). — Бога м и, тако је било. — Части м и, учинио сам то (Примери из говорног језика).

64. Датив се употребљава и уз придеве *сличан*, *склон*, *драг*, *мио*, *симпатичан*, *пријатан*, *дужан*, *крив* и сл.:

Његов идејни став у многоне је сличан идејном ставу Радоја Домановића (Читанка, 265). — Не најбох нигде на земљу налик³⁴ овој земљи о којој ми отац причаше (Страдија, 254). — Драг ми је. — Склон јој је. — Петар ми је симпатичан. — Дужан му је.

Имена у дативу у првим двома реченицама означавају појмове према којима се сличност одмерава. У даљим реченицама имена у дативу (м у, ј о ј, м и и сл.) упућују на лица која сматрају баш таквим — *драгим, симпатичним* и сл. појмове на које се односе особине казане овим придевима. У примеру *Петар ми је симпатичан* дативом личне заменице *ја* означава се лице које субјекту односно Петру приписује ову особину, ово својство — симпатичност.

О дативу с предлозима

65. С дативом у нашем језику може стајати релативно мали број предлога. То су, углавном, предлози: *к(а), према, близу (ближе), насупрот, упркос* и још по који, од којих се само предлог *к(а)* слаже једино са овим падежом, и ни са једним другим. Навешћемо њихова најчешћа значења.

66. *Значење усмерености.* Дативом с предлозима *к(а), према, близу, насрам* означава се појам у правцу кога се кретање врши или појам према коме се што усмерава, управља, окреће:

Ако идеш к а центру, молим те повези ме, моја су кола у квару. — Окрете се према³⁵ њ о ј и настави да говори. — Погледа према пучини и уздахну (Примери из говорног језика). — Све ближе амбису (Воћа, 251).

68. Овде би било потребно рећи да се предлог *према* слаже и са локативом, али да локативне синтагме с предлогом *према* имају друкчије значење од ових дативских. Нпр. у дативској синтагми *упути се према Гордани* име у дативу с предлогом

³⁴ Треба напоменути да се у истом значењу као допуна придеву *налик* (а, разуме се и глаголу *личити*) јавља и облик акузатива с предлогом *на*: *налик њему* и *налик на њега*. Придев *сличан* може имати допуну и у инструменталу с предлогом *с*: *сличан њему* и *сличан с њим*, али сада у нешто друкчијем значењу — *раван, једнак с њим*.

према означава појам у правцу кога се врши кретање, док у локативној синтагми *он седи према Гордани* предлошко-падежна веза *према Гордани* означава место које се налази насупрот, преко пута појма с именом у локативу; дакле *он седи према Гордани* значи *он седи на месту које је преко пута Гордане*³⁵.

69. *Циљно значење* може имати датив само с предлогом *к(а)*, и то у савременом језику све ребе:

Носи књигу ка Солуну граду, / Ка Дојчину моме побратиму (Народна песма). — После ћемо заједно к мојима у село (из Граматике српскохрватског језика М. Стевановића, Цетиње 1968, стр. 374).

Данас бисмо наместо *носи књигу ка Солуну* рекли *носи књигу у Солун*, а наместо *носи ка Дојчину* — *носи Дојчину*, тј. *дај Дојчину*. Такође бисмо радије рекли *ићи ћемо код мојих у село* него *ићи ћемо к мојима у село*³⁶.

70. Датив с предлогом *према*, и ребе с предлогом *к(а)*, може означавати и појам *према коме се усмеравају каква осећања, расположења, какав став* и сл.:

Ако је указивао на тамне и наказне појаве... он их није набрајао из неког усамљеничког презира према Србији и према људима уопште (Читанка, 263). — Домановић је доста писао и у тамошњим политичким листовима... који су били у опозицији према влади (И., 240). — Нашу љубав к твојој царској глави. (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали).

71. *Усмереност супротног става, супротне радње* према неком појму означава се дативом с предлозима *супрот, насупрот, упркос, успркос*:

Насупрот свим очекивањима, он се на послу није показао као добар. — Упркос свим забранама, она је ипак отишла (Примери из говорног језика).

³⁵ В. више о воме: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II, Бгд. 1969, 358—360.

³⁶ Исп. оно што смо за генитивске синтагме типа *идем код Стеве* рекли у Нашем језику, књ. XVII, св. 5, на стр. 316.

72. Напомена. Усвојена знања о дативу ученици би могли проверити значењском анализом, на пример, дативских синтагми у својим последњим домаћим писменим саставима.

Даринка Гортан-Премк

ДВА СЛУЧАЈА СИНТАКСИЧКЕ АНАЛОГИЈЕ

1.

1.1. У овом чланку позабавићемо се синтагмама *дуго времена* (и њој сродним), и *често пута*. Расправљаћемо о семантичким синтаксичким својствима ових структура и њихових елемената, и о могућем путу њихова постанка.

1.2. Прилог *дуго*, према Речнику српскохрватског књижевног језика (књ. I, МС, 799) има два основна значења: а) просторно („у дужину далеко“), б) временско („обухватајући већи временски размак, много времена“).

Као и њему сродне речи (кратко и сл.) и прилог *дуго* има исто стварно значење основе са придевом *дуг*. Разлика међу њима примећује се на синтаксичком плану, и то у два правца:

1. према томе уз које речи могу стајати;

2. с обзиром на могућност изражавања мереног појма, тј. појма на чије се димензије ове две речи односе —

а) од свих синтагматских структура у којима се придев може појавити овај појам се експлицитно може изразити само синтагмом с именицом; тада је он означен именицом као управним делом синтагме;

б) од могућих структура у које ступа прилог мерени појам може се изразити такође именицом; али сада је прилог управни део структуре, а именица — у зависном падежу (обично с предлогом) — има функцију зависног елемента структуре:

„*Дуго у ноћ, у зимску глуху ноћ*

Моја мати бијело платно тка“ (Д. Тадијановић).

1.3. Исту разлику према одговарајућим придевима имају и други прилози сродни овоме. Али прилог *дуго* — обично у

структурама са именицама временског значења — има и једну арукчију могућност детерминације, које код сродних прил. нема: мерени појам може се исказати и обликом партитивног генитива (*дуго времена*). Ово последње је један од проблема који нас занима.

1.4. И реч *често*, према истом реченику (в. издање МХ, књ. I, 386), има два основна значења: а) „много пута” — које се значење свакако креће у сфери временских односа, и б) „на малом размаку, густо” — из сфере просторних односа.

И ова реч има сличну могућност детерминације, опет за разлику од себи сродних (кратко и др.).

Мада међу речима *дуго* и *често*, ни по основним значењима, ни по функцијама, нема пуног паралелизма, њихово упоредно посматрање олакшава објашњење особина и порекла поменутих структура у које ове ступају, па ћемо их зато паралелно обрадити.

2.

2.1. Обе синтагматске структуре о којима је овде реч помињу се и код граматичара и код лексиколога. У граматикама се углавном говори о синтаксичким односима међу речима које их чине. Лексиколози узимају у разматрање значења тих речи, и сврставају их у одређене категорије.

2.2. Не објашњавајући ближе мотиве због којих то чини, Б. Даничић издаваја прилог *дуго* и *често* у строго посебну групу речи које иду с партитивним генитивом.¹ Он се ограничава на врло кратко и суптилно објашњење о условима када две поменуте речи регирају генитив: „кад е речь о времену”, и то илуструје богатим материјалом, који ћемо овде навести:

— Пошто је *дуго времена* вино из бачава точила ... ; —
Идући по свету *дуго времена* ... ; — ... па отиде на *подуго времена* ... ; — ... кое су за *дуго времена* биле населбне ... ;
да е *дуго времена* матерь свою с великом дворила нежностио ... ; —
Још су се *дуго дана* гостили; — И одмах умре или *дуго година* до смрти остане болестан ...

¹ Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 70.

— Често пута и листови светијех књига за фишке су се употребљавали...;— Често путахъ е бивао пазаръ покрыть мртвима тѣлесима...

2.3. Т. Маретић у својој граматици наводи само *дуго*: „Партитивни се генитив може налазити и уз ријеч *дуго*”, и упућује на поменуто место у Даничићевој Србској синтакси.²

У свом Језичном савјетнику Мар. помиње констр. *често пута*: „често пута, чешће пута... није германизам...”³

У другим граматицама које сам прегледао нема посебно речи о нашим конструкцијама.

2.4. Драгоцена је констатација Т. Маретића да рекција прилога *често* (а вероватно је тако и код *дуго*) неће бити последица страног утицаја. На такав закључак наводе две ствари. Примери за обе структуре срећу се сразмерно врло рано (поред примера из Даничићеве синтаксе на то упућују и они из РЈА, в. ниже). Затим, иако је ограничена на узан лексички фонд, појава је територијално врло широка (што показују сами примери).

Необично је тачна и Даничићева опаска да се наше синтагме увек односе на време. Као изузетак може се навести само један пример (наведен у РЈА, в. ниже) из чакавског дијалекта.

У РСАНУ (књ. IV, 788) читамо:

„Дуго прил... 1. а. (често са допуном „времена”) много, доста времена (у вези са радњама, појавама); са продужним трајањем. — ... та ми је лијева рука од рамена до лакта *дуље времена* била модра... — То може потрајати и *дуље времена*...”

РЈА доноси богатији материјал (узећемо само примере који се не јављају у претходним наводима). О речи *дуго* тамо стоји (Књ. II, 854—857):

„1. Дуг, адј. (*longus*)...

1. 2. е. н. *дуго* као супстантив, у номинативу или акузативу... а) кад је пот. или асс., има свагда уза се

² Т. Maretić, *Gramatika*..., III изд., Zagreb 1963, 567.

³ Т. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb 1924, s. v.

генитив, и то: аа) супстантив који значи вријеме, у. п. дуго времена, дуго дана, дуго година, дуго лета, те с овиме заједно значи: дуго вријеме. Није *дуго времена* минуло... Ја нисам *дуго времена* имала од срца порода... Не прође *дуго времена*... Узмножај ти мој и здравље све то веће *дуго лета*... бб) дуго пута у народној приповијести чакавској нашег времена значи: дуг пут. Кад су већ *дуго пута* прошли..."

У Броз—Ивековићеву Рјечнику хрватскога језика (књ. I, 27) реч *дуго* не припада ни једној од горњих категорија:

„Дуг, а д ј.⁴ ... 2 а) о времену: ... Идући тако по свету *дуго времена*... Што је за *дуго времена* било дно мора..."

2.5. За разлику од *дуго*, често се у РЈА (Књ. I, 951) и у конструкцији са партитивним ген. сматра прилошком речи:

„ц) а д в. често..."

... и често и чешће може имати уза се ријечи *крат* и *пут*, а тада је као *много* и *више*, а с тијем ријечима као *много пута* и *више пута*, а то је исто што и *често* и *чешће* без тијех ријечи..."

Са *крат* и *крати* (оба су ген. пл.) наводи се у РЈА обиман материјал, углавном из старијих периода. Ево неких примера:

— *Често* крат обличече ме грло с рукама (Ш. Менчетић),
— који се кон крила *често крат* находе у госпођ (Н. Наљешковић),
— *Често* *крати* видио јеси (Ј. Канавелић).

Са именицом *пут* примери су изгледа нешто млађег датума:

— Који се *често* *пута* опијао...; — *Често* *пута* превари се човек...; — Бавлу *чешће* *пута* велимо...; — Што се има напоменути један и други *пут* и *чешће* *пута*...; — *Чешће* *пута* јест несрећно њихово добиће...; — *Чешће* *пута* срцем и устима понавља...; — Па би *чешће* *пута* ходио...

2.6. У најновије време синтагма *често* *пута* ретка је у употреби, јер се сматра да одуџара од књижевнोजезичке норме. О томе је писао М. Шипка у часопису *Језик*:⁵ „Сам израз „често

⁴ Разред мој, Р. С.

⁵ *Језик* бр. 3. за 1961/62. год. стр. 93.

пута" у ствари је таутологија. Ако „често“ значи *много пута у кратким временским размацама*, онда се ријечца „пута“ већ садржи у прилогу „често“, па је не треба посебно писати."

3.

3.1. Нешто материјала за поменуће синтагме и са *дуго* и са *често* имам и ван горе наведеног. Он не даје ништа ново за познавање тих конструкција, али пошто има и примера из дела новијих писаца, навешћу га као илустрацију стања у књижевном језику и нашег времена.

3.2. Примери са прил. *дуго*:

Радовао сам се, погибао сам — ох — *дуго, дуго времена* (А. Шеноа), — Већи број другара већ *дуго годиница* није облазнуо ... (Ј. Драженовић, Повијест ...), — ... који је *дуго времена* Гебауер гледао да одбрани ... (В. Јагић, Спомени I), — Већ *дуго, дуго времена* изгубљено трагам (В. Јелић), — ... Мене је *дуго времена* прогонило и сјећање ... (Исти) — Па упре свој сиви поглед у њега и задржа тако *дуго времена* ... (В. Калеб), — *Дуго времена* су превладавале очајничке интонације (Исти);

— ... то може потрајати и *дуље времена* (Сл. Батушић, Аргонаути), — Тек након *дуље времена* чуло би се ... (Задужб. Стам. XI, 1924), — Бг се за *дуље времена* бавио у шуми (Босанске нар. прип., 1870), — Јер да би се могло уздржавати бране тврђаве и утврде за *дуље времена* ... (SEZb XXX, 1924), — ... ако *дуље времена* не једу ... (А. Вуковић, Ветеринарске поуке, 1929), — ... он се већ пред *дуље времена* прикључио ... (А. Цесарец, Златни младић), — ... рекоше им да ће бити зараде за *дуље времена* (Ћипико).

Са прилогом *често*:

— О стању духа нашега *често* *крати* зависи ... (Дубр. 1848, 236);

— ... он је често пута износио на високе брегове (Љ. М. Богичевић), — ... не може *често* *пута* власт ништа да учини ... (Народна скупштина 1890), — ... да плаћају со

скупље, па често пута и дупло скупље... (Исто), — Често пута само та разноликост у боји помаже... (Д. Станојевић, Зв. небо, 1882), — ... отишао је до апсурдности којих је, често пута, и сâм био свестан (Т. Борџевић, Макед., 1920), — Често пута кад те видим, гредом, Да корачаш хладна, мирна, строга... (Дис, Сећање), — Често, пута ваљало му гологлаву из далеке улице вратити се... (А. Ковачевић), — ... а еволуције ових фигура често пута показују богатство варијација... (М. Марјановић), — ... стварајући неки каос, из којег је често пута критици врло тешко реконструирати право властито мишљење писца (Исто, 314), — ... избацујући из нашег литерарног дјела често пута баш оно што је било највише наше... (Исто, 303); —

— ... и чешће пута би се отаџ и увратио њој (Б. Нушић, Општинско дете).

4

4.1. Према већ цитираним дефиницијама значења прилога *дуго* и *често*, као и поређења тих значења са значењима конструкција ових прилога са парт. генитивом, излази да су то семантички синоними (т. 3.2. и 3.3.), тј.:

I. а) *дуго* = *дуго времена* = *много (доста) времена* (РСАНУ);

II. б) *често* = *често пута (крати)* = *много (више) пута*.

Овде се већ види разлика између *дуго* и *често*. Код другог прилога (случај II) не може се успоставити структура са атрибуто-именским односом. Крајња консеквенца поређења једнакости Ia) и Ib) јесте успостављање релације

дуго = *дуго времена*,

а ова једнакост не може издржати проверу на конкретним односима. Прво, на синтаксичком плану у синтагми су у експлицитној форми изражене извесне релације (атрибут — именица) као однос конкретних појмова, док се у прилогу ти односи могу успоставити само на апстрактном нивоу, и то пре као претпоставка него као стварни односи. Друго, на семантичком плану речју *време* експлицитно се указује на предмет или појам на

коме се огледа димензија означена речју *дуго*, док прилог *дуго* значи ту димензију (или релацију) само као апстрактни појам који се конкретизује неким другим језичким елементима ван те речи.

Истим методом анализе могло би се утврдити да се не може успоставити ни једнакост

дуго = дуго времена

на плану конкретних значењских и синтаксичких релација.

4.2. Али, напротив, једнакост

дуго времена = дуго време

на семантичком плану одговара углавном стварним односима: у обе структуре може се разликовати елемент који експлицира појам објекта и елемент са значењем неке димензије тог објекта. Од каквог је значаја чињеница да се може успоставити семантичка једнакост између две језичке структуре које су на први поглед синтаксички веома различите — то је друго питање, које нас овде директно не интересује.⁶ Треба подсетити само на то да у нашем језику има и читав низ других структура са алтернативним формама међу којима се може запазити иста семантичка једнакост као у горњем случају. Исп. нпр., много људи: многи људи, оволико књига: оволике књиге, па и констр. много времена: много време.

4.3. Из претходне тачке и без даљих разлагања јасно је, на једној страни, шта је послужило као исходиште за стварање конструкције *дуго времена*, а на другој, шта је послужило као узор за њено формирање.

Ми ћемо се овде позабавити једним другим односом који из свега тога произилази као логичка последица претпостављеног процеса. То је однос.

дуго времена = много времена.

Један од проблема који се с овим у вези поставља јесте питање лингвистичке сврсисходности структуре *дуго времена*.

⁶ Ово питање од велике је важности за разјашњење суштине синтаксичких односа уопште.

Ближе речено, поставља се питање да ли је ова структура плеонастична.⁷ Према ономе што је у т. 4.1. речено можемо, мислимо, закључити да је она плеонастична само у случају кад је из других језичких елемената јасно да се ради о времену.

4.4. У т. 4.1. видели смо да се између прилошке речи (*дуго*) и сложене прилошке структуре (*дуго времена, дуго време*) не може успоставити једнакост на нивоу конкретних семантичких и синтаксичких односа. Али кад то контекст омогућава, оне се ипак међусобно замењују (Радили су дуго — Радили су дуго времена). То показује ипак да се и у прилошких речи назиру извесни елементи синтаксичких структура (наравно, у апстрактној форми, без ближег указивања на врсту односа и на све конституенте структуре),⁸ које се употпуњавају и конкретизују у одређеном језичком контексту (у случају када се значење прилога конкретизује другим јез. елементима, тако да сада постају познати основни конституенти синтаксичке структуре: Радили су дуго, — јасно је да *дуго* значи време, тј. његово трајање). А у случају кад је из контекста јасно о којем се појму у конкретном случају ради, за тај се семантички елемент може употребити (иако не мора) и посебан језички знак: у нашем случају то је реч *време* (за коју смо рекли да је плеонастично употребљена).

4.5. То опет значи да прилошка реч по себи није и не може бити синонимна са било којом структуром у коју улази, јер нови језички елементи те структуре уносе у њу значења којих сâм прилог нема, најмање у конкретном облику у којем се они у тој структури јављају.

Исти је однос између прилога *често* и структуре *често пута*. У претходној тачки видесмо отприлике како је ова синтагма настала. *Често* између осталог има и значење понављања кад је употребљено у таквом контексту где је јасно да се ради о времену (нпр.: Долазио је често, — за разлику од: Дрвеће

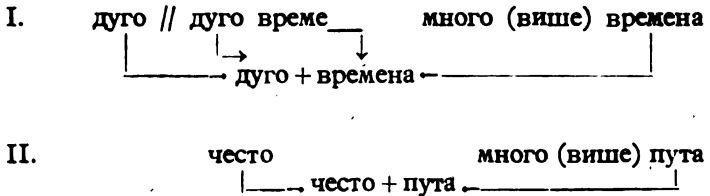
⁷ Исп. Љ. Поповића, н. с. XVII, 132. Друг Поповић је у праву кад се тиче случајева које он наводи. Али кад је само из именице јасно да се ради о времену, онда је она на месту.

⁸ А. Белић је свакако у праву кад у прилошким речима налази елементе синтагме. (О језичкој природи и језичком развоју I, поглавље о прилошким речима).

је засађено често). Понављање извесне врсте значи и дистрибутивна реч пут (први пут, други пут, више пута, много пута), па је она и узета да као посебан јез. елемент означи оно што се из ситуације разумело. Тако се добила секвенца *често пута*.

5.

5.1. Процеси настанка једне и друге структуре могу се приказати шематски.

Како видимо, процес има све елементе једне интересантне појаве која није ништа друго него пример синтаксичке аналогije.

5.2. У т. 4. 3. поставили смо питање плеонастичности структуре *дуго времена*. Ово се питање може проширити и на структуру *често пута*. По мом мишљењу, одговор који је тамо дат важи за обе синтагме.

Али има и друкчијих мишљења. А. Белић, нпр., каже на једном месту „да у изразу *често пута* нема плеоназма”.⁹ Овакво мишљење проистиче из тога како се гледа на један други проблем с тим у вези. Ради се о значењу прилога (он говори о *често*, али исто важи и за *дуго*) у синтагми и слободној употреби. Да ли прилог задржава своје основно значење и у синтагми или га мења? Или друкчије речено, какав је однос прилога *често* и *дуго* у поменутих конструкцијама према прилогомно?¹⁰

На наведеном месту А. Белић каже (у констр. *често пута*) „*често* значи *много*”. Да ли је то тачно?

⁹ НЈ с.с. VII, 140.

а) *Често* значи:

— већи број (пута),

— кратак размак (између двеју радњи).

Или, друкчије речено, значи већи број пута у одређеном (краћем) временском размаку.

б) *Много* значи:

— већи број (пута).

Размак (између два остварења исте радње) или дужина времена у оквиру којег се изванредан број остварења радњи десил релевантан је.

Према томе, *често* и *много* нису синоними, него *често* држава своје основно значење и у оквиру синтагме *често пута*.

Поређењем структура *дуго времена* и *много времена* долазимо до сличног закључка и о семантичком односу *дуго* према *много*. Јер, *дуго* подразумева изванредан простор или протицање, док се *много* односи на већу количину било чега. Сличност значења долази од тога што се обе речи употребљавају у истом контексту (у вези са речју која има временско значење), тако да је управо из ових, синтаксичких околности јасно на шта се оне односе.

6.

6.1. Из онога што је у последњој тачки речено могу се извући извесни закључци важни за посматрање речи *дуго* и *често* као категорија речи.

6.2. Граматичари се овим питањем не баве посебно, мада се из чињенице што их одвајају од прилошких речи за означавање количине (Даничић, Маретић) види да их они и сматрају нешто друкчијим речима од ових.

У т. 3.2. видели смо да се три наша најзначајнија речника не слажу у одређивању припадности речи *дуго* кад је у конструкцијама о којима је овде реч: у једном је то именска реч, у другом придевска, а у трећем прилошка. Отуда то?

а) У РЈА се посматра функција синтагме *дуго + им.* без обзира на саставне елементе, па се из податка да ова има

субјекатску и објекатску функцију у реченици, посредно изводи закључак да је то служба управне речи (речи *дуго*), тј. да је она према томе именска реч.

б) Броз и Ивековић изгледа да полазе од тога што и остали прилози направљени према придевима немају сличне функције уз именску реч, него су уз ову увек у придевској функцији, па би то био случај и са речју *дуго* уз именице.

в) Ми данас знамо да су речи *дуго* и *често* у овде посматраним структурама синтаксички најближе структурама *број + им.* или *кол. прил. + им.* По угледу на њих свакако су и настале. Према томе и то су прилошке речи, онако како се у РСАНУ означавају.

Њихове синтаксичке особине су, међутим, једно, а семантичке особине су нешто друго. По овоме другоме речи *дуго* и *често* не изједначају се с количинским прилозима.

6.4. Управо ово последње наслућивали су граматичари, и због тога су, руковођени језичким осећањем, издвајали те две речи у посебну групу.

На лингвистичком плану то су случајеви кад функција речи не прати више њено значење, него се под утицајем спољних фактора удаљава од њега.

Свакако је то реткост, јер у језику морфолошке структуре обично имају усаглашене функције и значење где год је то могуће.

Радоје Симић

ЛЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. У „Политици“ од 14. X 1971, стр. 31, могли смо, између осталог, прочитати и следеће конкурсе:

1. Предузеће за ваздушни саобраћај „Југословенски аеро-транспорт“ у Београду расписује конкурс...

Савет радне заједнице Економске школе „25. мај“ у Алибунару... расписује конкурс...

Медицински центар у Пироту објављује конкурс...

2. Управни одбор предузећа „Борац“... (.) Београд (.) ул. Светозара Марковића бр. 87 (.) продужава ранији конкурс...

„Стил“ (.) индустрија модне конфекције (.) Оцаци (.) расписује конкурс...

Пословни одбор СОУР „Елинг“ (.) Јајце... (.) оглашава радна места ...

Заводи „Црвена Застава“ — Крагујевац... (.) објављују...

3. Фабрика стакла из Алибунара расписује конкурс...

4. Осигуравајући завод „Нови Сад“ (.) Нови Сад (.) расписује општејугословенски конкурс...

Од свих питања о којима би се у вези са наведеним изводима из текста могло дискутовати,¹ узећемо за сада само питање изражавања места стационирања радних организација. Два су основна начина како је овде исказано место: а) помоћу предлошко-падежне везе, б) номинативном формом.

а) Како видимо, две су предлошко-падежне везе употребљене: локатив са предл. у, или генитив са из. Јесу ли то синонимне везе или има међу њима каквих разлика? Иначе се па-

¹ Начин писања назива установа (Црвена Застава!) и сл.

дежним структурама локатива с предлозима означава по правилу место где се што находи или сл.,² док се генитивом и предл. из означава „аблативни однос потицања”.³ Ако из ове перспективе упоредимо, нпр., конструкције *Економска школа у Алибунару* и *Фабрика стакла из Алибунара*, јасно је (из чињенице да и једна и друга установа расписују конкурс, и при томе остају тамо где су) да се у оба случаја ради о истој ствари: о месту где се установе налазе док се радња реченице врши. Ово се значење изражава по правилу локативом, како смо видели, па ће у праву бити поменућа *Економска школа*, а друга установа је употребила конструкцију за обележавање места стационарања која се не би могла прихватити.

Међутим, у неком новинском чланку или било каквом извештају, нпр., са неког сајма где и поменућа фабрика стакла излаже своје производе писало би отприлике да је на изложби и *Фабрика стакла из Алибунара*, дакле, конструкција с генитивом, а не с локативом. То је свакако зато што су експонати (и људи који су их донели) донесени из Алибунара, што је у основи аблативно значење.

Дакле, увек кад се говори о чему што се дешава у некој установи, назив њен се употребљава у облику којим се казује место (у локативу). Па се тако поступа и у актима који се тамо пишу.

б) Откуда онда могућност изражавања тог истог односа — бар на први поглед — обликом номинатива? То је у ствари само привидно изражавање просторних односа номинативом. У самој ствари овде у наведеним случајевима наводи се назив установе без обзира о чему се ради у реченици која следи. Ово је место где назив установе у форми у којој се он у нашим примерима јавља — сасвим пристаје, јер је то обична форма писаних аката.

Међутим, ако установа носи име места у којем је стационарирана, (као у примеру који наводимо под 4) из стилских раз-

² Исп. о томе М. Стевановића, *Савремени српскохрватски језик* II, Београд 1969, стр. 468. и д.

³ Исто дело, стр. 224.

лога није препоручљиво писати и назив места поред назива установе у истој форми. Зато би ту било боље написати: Осигуравајући завод „Нови Сад“ у Новом Саду...

Р. С.

2. *Лични доходак по Правилнику о расподели средстава Органа управе СО-е Прешево* (Политика, 22. XI 1971, 28).

У организацији Југословенске академије знаности и умјетности у Плитвицама је почео тродневни симпозијум „Лика у НОБ-и“... Из ових крајева потекли су и први прогласи органа народне власти о развоју политичког, економског и културног живота Хрватске за време НОБ-е (Политика, 16. XI 1971, 6). — Сложенице могу настати стапањем скраћених делова вишесложних израза у нову целину. Када постају од почетних слова сваког члана сложеног назива, пишу се свим великим словима без тачке иза њих, а у парадигми не добијају падежне наставке: САН, УН, СКЈ, СОШ. Тако у првој реченици треба писати: по Правилнику Органа управе СО Прешево.

Неке сложенице могу се у говору мењати, али тада добијају промену која одговара облику речи: почео симпозијум „Лика у НОБ-у“, за време НОБ-а, а не „Лика у НОБ-и“, за време НОБ-е.

3. *Против зараде од ока* (Јутарње новости, 15. XI 1971, 5). *Бунтовник од малена* (Исто, 28). — У првој реченици прилошки израз у који улази предлог с одговарајућим падежним обнком чини сложеницу и треба га писати састављено: одока (са значењем: отприлике, насумице, непрецизно).

Прилог који је постао срашћивањем предлога и придева у именичкој служби, такође треба писати заједно: одмалена, измалена и сл.

4. *Југотоурс и ове године организује под веома повољним условима и приступачним ценама специјалне новогодишње летове...* *Повратци у јануару 1972. године* (Политика, 22. XI 1971, 21). — Сугласници *д* и *т* нестају у изговору испред сливених

сугласника *ц, ч, ћ, ђ* и *џ*. Зато треба писати: губици, добици, повраци (а не: губитци, добитци, повратци).

Поред правиланог множинског облика *повраци*, у датом случају боље је употребити облик јединине: *повратак* (за било које од путовања) *је предвиђен за јануар 1972.*

5. По њему, *предратни британски контакти били су лимитирани углавном на лидере Српске сељачке странке, која се супродстављала пријатељству са нацистима* (Јутарње новости, 15. XI 1971, 29). — Када се сугласник *д* нађе испред *с* или *ш*, он се у писању не мења ма у ком се положају налазио: одселити се, одсуствовати, одшетати. Међутим, не треба га писати у примеру као што је: супротставити се, где му по етимологији није место.

6. *Два компаноа успела су да купе у Београду један комби и са њим су кренули у операције* (Јутарње новости, 15. XI 1971, 3). „Ласта” располаже са довољно капацитета који обезбеђују превоз свим заинтересованим путницима, са возилима марке „Мерцедес” и „Фијат” (Исто, 34).

У свакодневном говору често наилазимо на погрешну употребу предлога *с(а)* уз инструментал. Овај предлог се не употребљава ако се појмом у инструменталу означава средство. Треба писати: њим су кренули у операције, регулишу превоз путника возилима и сл.

7. *(Тешка саобраћајна несрећа код Улциња) Море однело сапутника* (Јутарње новости, 15. XI, 1971, 38). — У наслову овог дописа из Улциња несрећно је употребљена реч сапутник. Она се у тексту самостално употребљава ако је реч о познатом појму, а у наслову мора уз њу стајати одговарајућа одредба. Стога треба писати: Море однело возачевог сапутника (а не: Море однело сапутника).

8. *Историја поделила Косоваре* (Јутарње новости, 15. XI 1971, 4). — Становник Косова у српскохрватском језику има име *Косовац*, одн. *Косовљанин*.

Д. М.

РЕГИСТАР

XVIII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; герм. = германски; грч. = грчки; енгл. = енглески; зам. = заменица; знач. = значење; INSTR. = инструментал; конгр. = конгруенција; лат. = латински; лекс. = лексема, лексички; мађ. = мађарски; мак. = македонски; морф. = морфема, морфолошки; нем. = немачки; опоз. = опозиција; пор. = порекло; потенц. = потенцијал; правопис. = правопис; прид. = придев; прил. = прилог; рекц. = рекација, рекацијски, рус. = руски; стил. = стилски; тал. = талијански; терм. = термин, терминологија; топ. = топоним; трансф. = трансформација; турц. = турцизам; уп. = употреба; фонет. = фонетски; фр. = француски.

А

а-, морф. 81

абдикувати < фр. *abdiquer*, лат. *abdico*; морф. 156

абдицирати < нем. *abdizieren*, морф. 156

абди-цирати/-ковати, абон-ирати/-овати, авал-ирати/-исати и сл., морф. 139—145

абленд-, абрихт- и сл. + овати, морф. уп. 134, 135, 160

аблендовати: аблендати (< *abblenden*), морф. уп. 150

абонирати (не: аоновати) и сл., морф. уп. 158

абрихтовати: абрихтати (< *abrichten*), морф. уп. 150

абфертиговати: абфертигати (< *abfertigen*), морф. уп. 150

абштеховати: абштехати (< *abstechen*), морф. уп. 150

авлија/двориште, лекс. уп. 11

-ада, акц. 226

-ада: блокада, тампонада, акц. 221

-ада: буфонада, робинзонада, харлекинада и сл., акц. 221

-ада: лимунада, маскерада, акц. 221
адвокат-, азд- и сл. + исати, морф. уп. 135, 160

Адем-Хадем, фонет. 208

адрес-овати, интерес-овати и сл., морф. уп. 157

аеро-, морф. 81

-ажа, акц. 226

-ажа: масажа, пилотажа и сл., акц. 221

Азијат, унијат, акц. 225

академац и академик, знач. 129

акц. им. страног порекла (Садаг, Кардељ и сл.), морф. 255

акценти силазне природе 98

акценти узлазне природе 98

-ал, акц. 226

-ал: генерал, -ала и сл., акц. 222
Алдо Моро, ген. Алда Мора 130

амб-, азд- и сл. + исати, морф. уп. 148, 149

амбисати и сл., морф. пор. 147

Американаца, акц. 99, 101

Амет, Ибраим и сл., фонет. 205

амтирати < *amtieren*, герм. морф. 153

-ан, акц. 226

-ан: абонман, -ана, ангажман, -ана и сл. 223

анатемисати, лекс. уп. 13

ангажирати, ангажиран, лекс. уп. 67

ангажовати, ангажован, лекс. уп. 67
-ант, акц. морф. 81, 226

-ант: адресант, емигрант и сл., акц. 226

-антан, морф. 81

апис-чмар, терм. 112

аптрајбовати: аптрајбати (< *abtreiben*), морф. уп. 150

-ар, акц. 226

-ар: акционар, -ара и сл., акц. 223

-ар (bárgo), правопис. 7, 41

-арија 220

аристократија/аристократија, лекс. уп. 12

Асан, Амит, Усо, фонет. 214

асистирати, волонтирати и сл., морф. знач. и уп. 154

астронаут, космонаут, комуна и сл., лекс. уп. 61
 астронаутика, акц. 222
 -ат, акц. 226
 -ат: адресат, -ата, делегат, -ата и сл., акц. 225
 -ати, морф. 131, 150, 151, 153, 161
 -атор, акц. 226
 -атор: агитатор, акумулатор и сл., акц. 224
 атрајб-, верб- и сл. + овати, морф. 152
 -атура, акц. 226
 -атура: кубатура и сл., акц. 225
 аудиција, акц. 99
 аупдековати: аупдекати (< aufdecken), морф. уп. 150
 -ах, морф. уп. 7, 8, 41

Б

-ба, морф. 14, 68
 Вавилон/Вавилон, лекс, уп. 12
 бадавацисати < badavaci, морф. 147, 149
 бајрак-барјак, фонет. 219
 бајрам-барјам, фонет. 219
 бајцовати: бајцати (< beizen), морф. уп. 150
 бантовати < мађ. bant, морф. уп. 151
 барбарин/варварин, лекс. уп. 12
 бастисати < basti, морф. 147
 батргати -батргати се 116
 башта/врт, лекс. уп. 11
 башча/врт, лекс. уп. 11
 бело-бијело, акц. 102
 бензеисати < benze-mek, морф. 147
 бесеж-ирати, декураж-ирати и сл., морф. 155
 Бетлехем/Витлејем, лекс. уп. 12
 бехандловати: бехандлати (< be-handeln), морф. уп. 150
 бешпка, лекс. пор. и уп. 18
 Библија, лекс. уп. 12
 би било ухватило, потенц. 199
 би био ишао, потенц. 199
 би био преварио, потенц. 199
 бивши, почивши 85
 би допро био, уп. 196
 бцело-бијело, акц. 102
 Бизантинац/Византинац, лекс. уп. 12
 Билбао-Билбаа и сл., морф. 256, 257
 било га је стид (страх, срамота), констр. знач. и уп. 162, 164
 било какав, зам. 108
 био-, морф. 81

био би пуцао, потенц. 199
 би поступио био, потенц. 199 Ж
 биртија, лекс. уп. 19
 бићу/бит ћу, право. 26
 бјеласати-бјеласати се, знач. и уп. 120, 121, 124
 блајховати: блајхати (< bleichen), морф. уп. 150
 бламирати: нем. blamieren: фр. blâmer, морф. 153
 блендовати: блендати (< blenden), морф. уп. 150
 блефирати < енгл. bluff, морф. 154
 блистати-блистати се, знач. 115 — 117
 браћа-од брата, акц. 99
 братсестра, акц. 102
 брбљав/брбљив, лекс. уп. 67
 брзину, висину, врућину, дубину, акц. 101
 бремзовати: бремзати (< bremsen), морф. уп. 150
 бреновати: бренати (< brennen), морф. уп. 150
 брикетовати < фр. briquette, морф. уп. 151
 Бруно-Бруна-Бруну/Бруно-Бруне-Бруни, морф. 256
 бринути-бринути се, знач. уп. 115, 121
 богобдјазан, акц. 98, 99
 бојадисати < boyadi, морф. 147
 боксер, акц. 223
 бомбарда > бомбард + ирати, овати, тал. морф. 145
 bombarder > бомбард + ирати, овати, фр. морф. 145
 bombardieren > бомбард + ирати, овати, нем. морф. 145
 борба, берба, женидба и сл., лекс. уп. 14
 Босанџа, акц. 101
 босански језик — босански стил 72
 бутги-вуги, лекс. 90
 бунило ме неко и муча, констр. уп. 164
 бунтовник одмалена (не: бунтовник од малена), право. 285
 бухштабирати < buchstabieren, germ. морф. 153
 буширати < Busch, germ. морф. 153

В

вадица, терм. 114
 ваља се-не ваља се, знач. и уп. 232

вараговати < мађ. farag, морф. уп. 151
вендловати: вендати (<wenden), морф. уп. 150
вербовати: вербати (<werben), морф. уп. 150
верзификовати < фр. versification, морф. уп. 151
верификовати < фр. vérification, vérifier, морф. 156
верифицирати < нем. verifizieren, морф. 156
вертебра-пршљен, краљежак, терм. 111
вибрирати: нем. vibrieren < лат. vibrare, фр. vibrer, морф. 153
виђет, фонет. 201
виљушчача (thymus), терм. 113
виндицирати: нем. vindizieren, лат. vindicatio, морф. 154
Винету-Винетуа-Винетуу и сл., морф. 258
в,ј (м. х), фонет. уп. 14
влак, лекс. уп. 67
власништво, лекс. уп. 18
Влахо, лекс, уп. 12
зодоинсталатер, лекс. 89
водоник/водик, лекс, 66
водоник, кисеоник, лекс. 91
воду-на воду, акц. 99
воља, жеља, брига, знач. и уп. 162, 164, 165, 168
вредени, уп. 86
Време је уједало/И зубе поломило, стил. уп. 239—242, 247, 248
вресак и др., знач. уп. 169
врисак < вгѣзъкъ (< *verъкъ) 170
врст-врсти, морф. уп. 68
врста-врсте, морф. уп. 68
Вук-Даничићеви акценатски принципци 93—102
-вний, рус. 85

Г

г и к (м. х), уп. 202
габловати: габлати (<gabeln), морф. уп. 150
галакс, лекс. 81
garage > гаражирати, фр. морф. 145
гарван, лекс. 81
гарнирати: нем. garnieren < фр. garnir, морф. 153
гебирати < gebühren, герм. морф. 153

гео-, морф. 81
Георгиос, грч. 83
гипсовати < грч. гипсов, морф. уп. 151
глава, брада, акц. 101
гл. са значењем давања + Д, уп. 263, 264
гл. са значењем намењивања + Д, уп. 265, 266
гл. са значењем саопштавања, говорења + Д, уп. 264
гл. са значењем упућивања, усмеравања + Д, уп. 265
гласоклон, главоклим и др., лекс. 91
главна, нах њом, фонет. 218
глеђејисати и сл., морф. пор. 147
глежањ-чичак, терм. 114
глежњевац (talus), терм. 113
глорификовати < фр. glorification-glorifier, морф. 156
глорифицирати < нем. glorifizieren, морф. 156
глув, фонет. 201
гну, кна и сл., лекс. 90
гнус, знач. 169
голи руку, худије и сл., фонет. 207
говори се, прича се и сл., знач. уп. 229, 330
говорити, толико, грихота, акц. 96
гојре, гојрела, фонет. 219
-гонџа, морф. 81
горњоградски, акц. 102
гравџра, акц. 227
гравирати, колоквирати и сл., морф. 155
градулирати: нем. gratulieren: лат. gratulari, морф. 153
-графија, морф. 81
грбавити-грбавити се, знач. уп. 115, 119
Григориј Чухрај 83
гркљан-lagunx, терм. 112
грло, лекс. уп. 19
грогирати < енгл. groggy, морф. 154
гроза ме, констр. уп. 164
грундирати < grundieren, герм. морф. 153
гумно, лекс. уп. 19
гуша, лекс. уп. 19
гуштер, лекс. уп. 19
гуштерача, терм. 113
гуштеронатегачни пријебој, терм. 112
гушчо-ногаста сплет (plexus anserinus), терм. 113

Д

дагмалаисати < dagmala-mak, морф. 147
 Дамари света бију, стил. уп. 240, 246
 да ме жалост, констр. уп. 164, дарху=дару, фонет. 204
 датив + близу (ближе), уп. 259
 датив + к(а), знач. уп. 269, 270
 датив користи (датив комоди), уп. 266
 датив/локатив + према, знач. уп. 269, 270
 датив + супрот, насупротив, упркос, успркос, знач. уп. 269, 270
 датив у безличним реченицама, уп. 267, 268
 датив у заклетвама, знач. уп. 268
 датив уз придеве (сличан, склон и сл.), 268
 датив у функцији логичког субјекта, уп. 268
 датив штете (датив инкомоди), уп. 266
 девојка, акц. 101
 девбјка, акц. 97
 девдјчица, акц. 97
 дегдисати < deđdi, морф. 147
 дегенерисати-дегенерирати: дегенерација, морф. 145
 дедицирати: нем. dedizieren: лат. dedicare, морф. 154
 дезаву-исати, сваку-исати, и сл., морф. уп. 157
 дезертирати: нем. desertieren: фр. désertier, морф. 153
 декл-ам-овати, деген-ер-исати и сл., морф. уп. 158, 159
 деколтирати, експлицирати и сл., морф. уп. 155
 (де)комп-он-овати, деп-он-овати и сл., морф. 158
 ден-ор-исати, игн-ор-исати и сл., морф. 158
 дембелисати: дембел, морф. 150
 демократија/демократија, лекс. уп. 12
 деморализ-овати, деморализ-ирати, деморал-исати, и сл., морф. уп. 157
 детеродна клица, терм. 113
 децилитар/десилитар, лекс. уп. 12, 13
 дибловати < енгл. dibble, морф. уп. 152
 Дивно су клекли облици, стил. уп. 239, 242, 246, 247

Дима-Диме-Дими и сл., морф. 25g
 димити-димити се, знач. 115, 116, 121, 122
 динлеисати < dinle-mek, морф. 147
 динстовати: динстати (< dünsten), морф. уп. 150
 диригент, акц. 99
 дислоцирати: нем. dislozieren: фр. disloquer, морф. 154
 дистанца-растојање, лекс. 90
 доба-време, лекс. уп. 67
 дођог, фонет. 201
 дођох-дођо-дођок, фонет. 212
 ддкер, спринтер и сл., акц. 223
 До силног воћа на небу/И силно воћа на небу, стил. трансф. 239, 243, 247
 дралон, лекс. 81
 дречав м. дречећи, уп. 88
 другарица, акц. 99
 другова, акц. 99, 100
 друковати: друкати (< drucken), морф. уп. 150
 д' и т' > ђ и ђ, фонет. 218
 дуванкеса, акц. 102
 дуг, морф. знач. и уп. 272, 274, 275
 дуги цијепац, терм. 114
 дуго, морф. знач. и уп. 272—282
 дуго време, констр. знач. и, уп. 278, 279, 280
 дуго времена, констр. знач. и уп. 272—281
 ductus deferens (семевод), терм. 112
 душник, терм. 112

Е

-е, морф. 171—186
 е < њ = ије, акц. 102
 екс-, морф. 81
 експлодирати: нем. explodieren: лат. explodere, морф. 87, 15, 153
 Елизабет/Елизабета и сл., морф. 259, 261
 електроинсталатер и сл., лекс. 89
 еманциповати-еманципирати: еманципација, морф. 145
 -(е)-п: -ирати/-ати, морф. 153
 -(е)п: -овати/-ати, морф. 150, 161
 епгагер > ангаж + ирати, овати, фр. морф. 145
 -ент, акц. 226
 -ент: абонент, адсорбент и сл., акц. 226
 -ер, морф. акц. 81, 226, 227

-ер: гравер, -ера и сл., акц. 223
 ег(рѣст), право. 7, 41
 ербовати: ербати (< erben), морф.
 уп. 150

Есма-Хесма, фонет. 208

-ег, акц. 226

-ети (-јети): полудети (полудјети),
 знач. 125

етички датив, знач. уп. 268

-еут, акц. 227

-еут: терапѣут, фармацѣут и сл.,
 акц. 226

еуфемизам, знач. уп. 229, 230

Ж

Жан- (Јованка, Ивана), фр. 83

Жана-Жане-Жани и сл., морф.

259, 261

ждрело (pharynx), терм. 112

Женева, лекс. уп. 19

Женева, лекс. уп. 19

жив м. живући, уп. 88

живчороднице (neuroblaste),
 терм. 113

жири, лекс. 90

З

заберикатна жлезда, терм. 114

завогта, знач. 169

загвоздача (spheroidale), терм. 113

задоцнити-задоцнити се, знач. уп.
 115, 117, 118

закашњавати-закашњавати се,
 знач. уп. 118

закрпа (калем), терм. 113

запушити/зачепити, лекс. уп. 68

зараћене стране и ратујуће стране
 88

зарибани куглични лежај, знач. 86

заутробан (intrauterinus), терм. 113

захвалити и захвалити се, знач.

115, 124

зацртати, лекс. уп. 62

зачавлајисати и сл., морф. пор.
 147

згрушак, угрушак, грудвица (соа-
 gulum), терм. 114

здравјех = здравље, фонет. 205

зелембаћ, лекс. уп. 19

зијехати, кихавица, фонет. 212

„Златарско злато“ или „Злато
 Златара“ (не: „Златарево злато“)
 129

злоподглеђа, акц. 98, 99

Зрели мир величине, стил. уп. 239

зулум-чалма, акц. 98

И

-ив/-љив: непремостив и сл., знач.
 86, 88

-иван, морф. 81

Ив Монтан — Ива Монтана/Ив
 Монтана, морф. 256, 261

Игб-Игба-Игбу, морф. 257

ие (diète), право. 7, 20, 43

ие (dièsa), право. 7

-ieger, морф. нем. 13, 132, 145

-ieger, -isieren (фр. -iser): -ирати,

-изирати, морф. уп. 155, 156

-иза, акц. 226

-иза: анализа, експертиза и сл.,
 акц. 222

-изам, акц. 226

-изам: алогизам, -зма, архаизам и
 сл., акц. 222, 228

изневерује, рецк. 116

изневерује се, рецк. 116

-ија 220

-ијада: балканијада, олимпијада,
 спартакијада, акц. 221

И једна и друга група су заборави-
 ле (не: и једна и друга група су
 заборавили) 128

-ик, акц. 226

-ик: академик, еклѣтик, акц. 222

-ика, акц. 226, 227

-ика: полѣмика, акробатика и сл.,
 акц. 222

-ика: терапѣутика, акц. 227

икакав (-а, -о; -и, -с, -а), зам. уп.
 105, 107, 108

икаки (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп.
 104, 105, 106

И капије вечног пролећа, стил. уп.
 240, 247

-илан, морф. 81

Илија, лекс. уп. 12

illustrare > илустровати/илустри-
 рати, лат. морф. 146

illustrer > илустр + овати/ирати,
 фр. морф. 146

illustrieren > илустр + овати, ира-
 ти, нем. морф. 146

имена на -а, морф. 251, 258, 259,
 261

имена на ā (Мара, Томба), морф.
 252

имена на -ао (Мао, Јао), морф. 253

имена на -ау (Ландау, Арау), морф. 253, 258
 имена на -е (Нанке, Инге), морф. 252, 259
 имена на -ѐ (Жле, Андре), морф. 252, 257
 имена на -еа (Теа, Доротеа), морф. 253
 имена на -ео (Лео, Тео), морф. 253
 имена на -еу (Папандреу), морф. 253, 258
 имена ж. р. на -и (Кети, Дороти), морф. 252, 260
 имена м. р. на -и (Гари, Гери), морф. 252, 257, 258, 260
 имена на -й (Андри, Мари), морф. 252, 257, 258
 имена на -ио (Амброзио, Марио), морф. 253
 имена на -иу (Фехмиу, Салиу), морф. 253, 258
 имена ж. р. на -о (Сафо, Клио), морф. 252, 259, 262
 имена м. р. на -о (Торквата Тасо-Торквата Таса), морф. 255
 имена на -ò (Морсо, Дидро), морф. 252, 257
 имена на -оу (Фароу, Бреслоу), морф. 253, 258
 имена ж. р. на сугласник (Дорис, Клер), морф. 251—253, 259—261
 имена ж. р. на -у (Муму, Пупу), морф. 252, 260
 имена м. р. на -у (Абу, Аму), морф. 252
 имена на -ў (Гифу, Помпиду), морф. 252, 258
 имена на -уа (Жуа, Куа), морф. 253
 имена на -уа (Гаргантуа, Фуа), морф. 253
 имена м. р. на -ø, -ø/-e, морф. 250, 255—257, 261
 импутирати: нем. imputieren, лат. imputare, фр. imputer, морф. 153
 -ин, акц. 226
 ин-, морф. 81
 -ин: анестезин, -ина, бриљантин, -ина и сл., акц. 223
 -инг, акц. 226
 -инг: крекинг, тренинг, акц. 221
 Инге-Инге-Инги и сл., морф. 259
 insipidus (бљутав, неслан) 170
 инстинкт и др., лекс. 90
 инструирати, континуирати и сл., морф. уп. 155

интернационализам, знач. лекс. 220
 интернационализми, акц. 220—228
 интерп-ол-исати и сл. (али: изолативати), морф. 158
 -иони, морф. 81
 -ир, акц. 226
 -ир: командир, -ира, акц. 223
 -ира, акц. 226
 -ира: гравира и сл., акц. 223
 -ирати, морф. уп. 131—145, 149, 151, 153—161, 220
 -иса-, морф. пор. уп. 132, 147, 161
 -исати, морф. уп. 13, 131—135, 139—150, 152—161, 220
 И светло оружје среће, стил. уп. 240, 247
 искрварити и сл., морф. 87
 isolare > изол+овати, ирати, тал. морф. 146
 isoler > изол+овати, ирати, фр. морф. 146
 isolieren > изол+овати, ирати, нем. морф. 146
 испаравати (се) 124
 -ист(а) 220
 -ит, акц. 226
 -ит: бандит /-ита, калцит/ -ита и сл., акц. 225
 -ити, морф. 87
 -итис, акц. 227
 -итис: аортитис, апендицитис и сл., акц. 225
 -итор, акц. 226
 -итор: експедитор, инвеститор и сл., акц. 224
 -итура, акц. 226
 -итура: политура и сл., акц. 225
 -ић, морф. 87

J

јабанџија, лекс. уп. 166
 јајиште, терм. 112
 јајник, јајњак — ovarium, терм. 112
 јајница, терм. 112
 јајовод (tuba uterina), терм. 112
 јајцевод, терм. 114
 ја: мног и мноме, уп. 171—174, 184
 Јаков, лекс. уп. 12
 јаузовати: јаузнати (< jausen), морф. уп. 150
 је (djèca), право. 7, 20, 43
 јединствени језик, терм. знач. и уп. 26—28, 32, 56, 77
 једњак, терм. 113

језа ме стоји = језа ме, констр. 168
 Језус/Исус, лекс. уп. 12
 Јерусалем/Јерусалим, лекс. уп. 21
 јесам (бити) + гл. им., уп. 168
 јодловати: јодлати (< jodeln),
 морф. уп. 150
 Јосип, лекс. уп. 12
 јотовати грч. іѳта, морф. уп. 151
 јр, фонет. 219
 јр-рј, фонет. 219
 Југославија, акц. 99
 јунак, акц. 99

К

кад ме глад, констр. уп. 164
 казати, везати, акц. 96
 каје се због тога (не: каје се за то)
 127
 какав (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп.
 103—105, 107—108
 какавгод (какав год), зам. уп. 108
 какав год, ма, (било, му драго), зам.
 104 108
 какав му драго, зам. 108
 какао, лекс. 90
 каки (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп.
 104—106, 108
 калиграфисати, тријумфовати и сл.,
 морф. уп. 160
 kalkulieren > калкул + ирати,
 исати, нем. морф. 145
 калуђеровати, митрополитовати,
 грч. знач. 149
 kandidieren > кандид + овати,
 ирати, нем. морф. 146
 каматовати < грч. kámatos, морф.
 уп. 151
 каплаисати < kapla-mak, морф.
 147
 карам, питама, акц. 96
 Кармен-Кармене/Кармен-од Кармен
 и сл., морф. 259
 карнифловати: карнифлати (< kar-
 nuffeln), морф. уп. 150
 каутеризовати < грч. kauētrion,
 морф. уп. 151
 кафа/кава, лекс. уп. 67, 68
 каштиговати < лат. castigare, морф.
 уп. 151
 квадράтура, акц. 227
 квалификовати < фр. qualification-
 -qualifier, морф. 156
 квалифицирати < нем. qualifizie-
 ren, морф. 156
 хемича/хемија, лекс. уп. 12

кестењача, терм. 113
 кеч, лекс. 92
 кечезкечкен, лекс. 92
 кибицирати: кибицивати < kiebi-
 zen, герм. уп. 155
 кидисати < kiydi, морф. 147
 киди-еп-овати, (пре)гр-уп-исати,
 проскр-иб-овати и сл., морф.
 уп. 159
 ким и киме, уп. 179
 кирицовати, рабацовати, и сл.,
 морф. знач. и уп. 149
 хирургија/хирургија, лекс. уп. 12
 кисело као врисак 170
 кисик/кисеоник, лекс. 66
 кишобран, колосек, лекс. 91
 клекли облици, знач. 246
 клечећи, трчећи и сл., уп. 85, 86
 клечећи став, уп. 85
 клизати-клизати се, знач. уп. 123, 124
 климати (се) 124
 Клио-Клије-Клији и сл., морф. 259
 клубук: клубук, опоз. акц. 96
 књижевни језик (је) . . . носио печ-
 ат . . . индивидуалности, што
 ће рећи . . . (не: . . . носио печ-
 ат индивидуалности, шта ће
 рећи) 189, 190, 191
 књижевник, лекс. уп. 18
 ко-, морф. 81
 ко, инстр. уп. 178, 179, 184
 кованлук, кованција, лекс. уп. 19
 коза, вода, акц. 101
 којекакав (-а, -о; -и, -е, -а), зам.
 уп. 107
 којекаки (-а, -о; -и, -е, -а), зам.
 уп. 105
 који су присуствовали (не: која су
 присуствовали), конгр. 127, 128
 Којрењићи, фонет. 219
 ко: ким, киме, уп. 171
 колијевка, лекс. уп. 18
 конзуловати и сл., морф. знач. 149
 констатовати — констатирати: кон-
 статација, морф. 145
 контролисати, конзумирати (не:
 контроловати, конзумовати), уп.
 158
 контузовати: лат. contundere: фр.
 contusion, морф. уп. 151
 конферисати-конферирати: конфе-
 ренција, морф. 145
 комитет, лекс. уп. 61
 компјутер, лекс. уп. 61
 коњокрадица, акц. 102
 копирати: нем. kopieren; лат. copia,
 фр. copier, морф. 153

копорнути-копорнути се 116
 кора: жутокора и др., морф. 88
 корењача, терм. 113
 кордирани метал, знач. 86
 коса, акц. 99
 Косовац, Косовљанин (не: Косовар)
 286
 костирати (< kosten, герм. морф.
 153
 краве остариле (не: краве остареле)
 126
 кратки цијепац, терм. 114
 крацовати: крацати (< kracen),
 морф. уп. 150
 крахирати < krachen, герм. морф.
 153
 крвожиљњача (chorioidea), терм. 113
 креирати, градуирати и сл., морф.
 155
 крeну́, покрeну́, акц. 101
 крeнути: крeнeм, акц. 101
 крeнути (се), знач. 124
 kristallisieren > кристализ + ова-
 ти, исати, ирати, нем. морф. 146
 кромице, терм. 113
 хронологија/хронологија, лекс. уп
 12
 крстарећи, уп. 86
 крунисати и сл., морф. пор. 147
 крчма, лекс. уп. 19
 krustallos > кристализ + овати,
 исати, ирати, грч. морф. 146
 кубатура, акц. 227
 Курјак, топ. фонет. 219
 кукуљаста гуштери, терм. 112
 Кун Фу-Дзи/Конфуције или Кон-
 фуције 83
 курбловати: курблати (< Kurbel),
 морф. уп. 151
 курталисати, морф. 150
 кучирати < kutschieren, герм.
 морф. 153
 кушовати < фр. couché, морф. уп.
 151
 *-кь-, морф. уп. 103—108
 *-кьв, морф. уп. 103—108

Л

лагати + Д/А, уп. знач. 264
 лад, фонет. 201
 лампирати < Lampe, герм. морф. 153
 ледошлаг, лекс. 82
 лето: лето, опоз. акц. 96
 Лица у НОБ-у (не: Лица у НОБ-и)
 285

liquidatio > ликвидирати, лат.
 морф. 146
 liquider > ликвидирати, фр. морф.
 146
 liquidieren > ликвидирати, нем.
 морф. 146
 лице/особа, лекс. уп. 67
 -логија, морф. 81
 лотовати < тал. lotto, морф. уп.
 151
 луксан, лекс. 81
 лумповати: лумпати (< lumpen)
 морф. уп. 150
 луфтирати < lüften, герм. морф.
 153

Љ

љубопитство, лекс. уп. 18

М

магнетско поље 82
 мајсторисати, лекс. уп. 13
 ма какав, зам. уп. 108
 ма каки (-а, -о; -и, -е, -а) зам. уп.
 106
 макнути (се) 124
 малон и сл., лекс. 81
 мама, нога/дeвoјка, радимо, акц.
 99
 Мао-Мао-Маоу и сл., морф. 257
 Мао Це Тунгов говор, морф. 261
 марва, твор, страва и сл., фонет.
 212
 марха, твор, страха, фонет. 212
 масирати: нем. massieren: фр. masser,
 морф. 153
 маскирати: нем. maskieren: фр.
 masquer, морф. 153
 маћнех м. маџе, фонет. 204
 Медицински центар у Пироту
 објављује конкурс 283
 мезимачни узвис, терм. 114
 melior > мелиор + исати, ирати, лат.
 морф. 145
 мeнe-мeни, акц. 100
 ментовати < мађ. ment. морф. уп.
 151
 Мермерско Море, лекс. уп. 18
 Месечева сигурност, стил. уп. 240
 метак, лекс. уп. 19
 межурац, лекс. уп. 18
 межурић, лекс. уп. 18
 миксал, лекс. уп. 81

милети-миљење, уп. 126
 милион/милијун, лекс. уп. 62
 мир, знач. 245
 мир снаге, стил. 246
 мислити (се) 124
 мистификовати < фр. mystification, морф. уп. 151
 митинговати < енгл. meeting, морф. уп. 152
 мишић хуштер, терм. 112
 Млада лепота поноса, стил. уп. 240
 много, морф. уп. 275—278, 280, 281
 много време, констр. 278
 много времена, констр. знач. и уп. 277, 278, 280, 281
 много пута, констр. знач. и уп. 273, 275—277, 280
 многом, уп. 172, 173, 174
 мноме, уп. 173, 174
 модификовати < фр. modification-modifier, морф. 156
 модифицирати < нем. modifizieren, морф. 156
 мождани (мозак), терм. 114
 молувати, ђаволисати и сл., морф. уп. 160, 161
 Море однело салутника, стил. 286
 мора ли, уп. 233
 Моро-Мора/Моро-Мороа, морф. 129, 255, 256
 мортификовати < фр. mortification, морф. уп. 151
 Мраморно море, лекс. уп. 18
 музицирати: нем. musizieren: грч. musike, фр. musique, морф. 154
 мука, дивљење и сл., уп. 165
 муха-муа = мува, фонет. 212
 Мухамед, гријехе и сл., фонет. 207

Н

навала крви (hyperhaemia), терм. 114
 нада ме, констр. уп. 168
 на камену, акц. 100
 на прођају, акц. 100
 на прстену, акц. 100
 нарасли, одрасли и сл., уп. 85
 нареди се, уп. 233
 на сабах, фонет. 207
 нафиловати : нафилати (< füllen), морф. уп. 151
 наше мостарске жена, фонет. 205
 нашије, добрије, фонет. 207
 негирати: нем. negieren < лат. negare морф. 153

неизводив/неизводљив, лекс. 88
 неексплодирана бомба, знач. 86
 некакав (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп. 104, 105, 108
 некаки (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп. 104, 106
 (не)научимъ, морф. 83
 необоримъ, морф. 85
 неоспоран/неоспорив, лекс. 88
 неоштећен, прид. знач. и уп. 19
 не помисли се, уп. 233
 непреволив, лекс. 88
 не ђех м. неће, фонет. 204
 нецовати, мајсторисати и сл., морф. уп. 132
 niveler > нивел + исати, ирати, фр. морф. 146
 nivelieren > нивел + исати, ирати, фр. морф. 146
 није га озго погодило, уп. 233
 -ник, морф. 91
 никакав (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп. 104, 105, 107, 108
 никаки (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп. 104, 106
 никнути, лекс. 91
 ни + предлог + ким 178, 179
 Ни сељак Кочићев није сељак Веселиновића, који наивног човјека . . . представи . . . полуминералом (не: . . . није сељак Веселиновићев . . .) 192, 193
 нису тили, фонет. 207
 нитовати: нитати (< nieten), морф. уп. 151
 новџла, акц. 99
 -номија, морф. 81
 нотификовати фр. notification, морф. уп. 151
 његова (или његовог) националног бића (не: његова национална бића) 188
 њим, уп. 176, 178
 њиме, уп. 175, 176, 178
 њом, уп. 178
 њоме, уп. 177, 178

О

о акцентуацији прогресивних инкваских говора штокав. диј. 96
 обадверучке, лекс. уп. 18
 обезбедити/осигурати, лекс. уп. 67
 обезбеђује превоз возилима (не: обезбеђује превоз са возилима) 286

- обележавање вокалног р, право.
7, 8, 41
- обеспокојавајући, деконтаминира-
јући и сл., стил. 87
- обештећен. прид. знач. и уп. 19
- објеручке, лекс. уп. 18
- оболети — обољење (не: обољење)
125, 126
- обрада/обрадба, лекс. уп. 68
- dvāj, dvāj, акц. 100
- овакав (-а, -о; -е, а), зам. уп. 104,
107, 108
- оваки (а, -о; -е, -и, -а), зам. уп.
104, 106, 108
- овако, тако и сл., прил. уп. 106
- овати, морф. уп. 13, 131—135,
139—161
- овати/-исати: ирати, морф. уп.
155
- о дативу без предлога 263—269
- о дативу с предлозима 269—271
- одбор, лекс. уп. 61
- одвијати се, лекс. уп. 62
- Од златних жица под земљом → И
златне жице под земљом, стил.
уп. и трансф. 239, 243, 247
- одлучити (се) 124
- одмаћи се 116
- одређујући, уп. 86
- о дувару, акц. 100
- одходи, фонет. 206
- оживети (оживјети), знач. 125
- оза, акц. 226
- оза: неурбоза, психбоза и сл. акц.
222
- оздравити, омршавити и сл., знач.
125
- oxyder > оксид + исати, ирати,
фр. морф. 146
- oxidieren > оксид + исати, овати,
нем. морф. 146
- ол, акц. 226
- ол: бензбл, -бла и сл., акц. 222
- олимпијада, акц. 227
- оксилан, лекс. 82
- оме, морф. уп. 14
- Омир, лекс. уп. 12
- омлитавити: омитавели, морф. 87
- ому, морф. уп. 14
- он/оно, инстр. уп. 171, 174, 176,
184
- она, инстр. уп. 171, 176, 184
- онакав (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп.
104, 107, 108
- онаки (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп.
104, 108
- онизак, лекс. уп. 18
- опера Ђузепе Вердија, морф. 257
- опон- (картон-, шпијун-) + ирати/
исати, морф. уп. 158
- опустети (опустјети), знач. 125
- ор, акц. 226
- ор: дезинсектор, детектор и сл.,
акц. 223
- ор: контролџор, -бра и сл., акц.
224
- ор: ревізор, дифузор и сл., акц.
223
- ора, фонет. 201
- организовати/организирати и сл.,
морф. уп. 132
- оријентисати-оријентирати: ори-
јентација, морф. 145
- os ileum — бедренача, терм. 112
- осјећати, осјетити, лекс. уп. 36
- ос сохас, терм. 112
- ослабити, уп. 126
- ослепети (ослепјети), знач. 125
- основа на (а, е, и + сонант) +
овати/-исати, морф. уп. 158, 159
- основе на (-б, -д, -п, -т) + ирати,
морф. уп. 160
- основа на (б, д, п, т) + овати,
морф. уп. 159, 160
- основа на вокал (voyadi- и сл.) +
исати, морф. 147, 149
- основа на вокал (дагмала- и сл.) +
овати, морф. 148
- основа на вокал или сонант в, љ,
ј + исати, морф. 157
- основе на вокал, сонанте (в, ј, љ),
сугласнике (ж, з, с, ш) + ирати,
морф. уп. 155
- основа на (е, и + б, д, п, т) + ова-
ти, морф. уп. 159
- основе на (к, г, х) + ирати, морф.
156, 157
- основе на (к, г, х) + овати, морф.
156, 157
- основе на (л, м, р, т) + исати, -ира-
ти, морф. знач. и уп. 149, 150
- основе на (л, м, р, т) + овати, морф.
знач. и уп. 149
- основе на (ол, ул, ор, ур) + исати/
ирати, морф. уп. 159
- основе на (он) + овати/ирати,
морф. уп. 158
- основа на (о, у + б, д) + исати,
морф. уп. 159
- основа на (о, р + сонант) + исати,
морф. уп. 158
- основа на сугласник (изузеv: с, з,
ш, ж) + исати, морф. 148, 152,
160, 161

основа на (с, ш, ж, з) + овати, морф.
уп. 157
основа на сугласник (изузеv в, ј,
љ) + овати, морф. уп. 152, 160,
161
основа на -ф + исати/ирати у
слож. са -граф-, морф. уп. 160
основе на -ц + ирати, морф. 154, 156
особац (дете), терм. 113
остарелим паорима 126
остарелим у раду 126
остарити, уп. 126
отупети (отупјети), знач. 125
оћоравити, уп. 126
оћутјети/оћутети, лекс. знач. и уп.
35, 36
оћуз > оксид + исати, ирати, гр.
морф. 146
оћсан/оћсан, лекс. уп. 12
оћевјдно, акц. 98, 99
оћиглјдно, акц. 98, 99
оћупати се, уп. 233
оћу, оди и сл., фонет. 205

П

пак, небо, дид, акц. 96
пакахо = пакао, фонет. 205
пандурисати, морф. пор. 147
пандуровати и сл. маћ. знач. 149
Папандреу — Папандреуа и сл.,
морф. 258
па̀ра : па̀ра, опоз. акц. 96
парадирати : нем. *paradieren* < фр.
parader, морф. 153
партијски, лекс. уп. 61
партијски комитет / страначки од-
бор, лекс. уп. 62
пасуљачно-коначна веза (*ligamentum
pisonncinatum*), терм. 113
патити (се) 124
па̀ша : па̀ша, опоз. акц. 96
пезало је, уп. 233
пенцетирати < *pençe*, турц. морф.
153
персонификовати < фр. *personnifica-
tion* — *personnifier*, морф. 156
персонифицирати < нем. *personi-
fizieren*, морф. 156
перф. осн. на -ди, -ти + исати,
морф. 174
петна кост — тростолина, терм. 114
петничко-коначни (*calcaneo —
navicularis*), терм. 113
петничко-чуначни (*calcaneopa —
vicularis*), терм. 113

пѣћи, рѣћи, акц. 101
пирол, лекс. 81
писац, лекс. уп. 18
питало се, уп. 233
Пјотр — Петар 83
плахо, дихо, хоћио и сл., фонет.
206, 207
плесниво дете, терм. 112
plomb, plomber > пломбирати, фр.
морф. 146
plombieren > пломбирати, нем.
морф. 146
пломбирати: нем. *plombieren* < фр.
plomber, морф. 153
повратак, повраци (не: повратци),
правоп. 285
поднесен (не: поднешен) 188, 189
под ханом, фонет. 206
позитивна струјоводница (*anoda*),
терм. 113
poivrette, фр. 170
покојни, лекс. уп. 19
политѣра, акц. 227
Полиција је сумњала ... али ...
није могла да докаже (не: По-
лиција је сумњала ... али ...
нису могли да докажу) 188
поље, лекс. знач. 82
поље значења 82
поље рада 82
помагати + Д/А, уп. знач. 267
по Правилнику Органа управе СО
Прешево (не: по Правилнику
... СО-е Прешево), правоп. 285
посесивни датив, знач. уп. 268
после, послије/након, лекс. уп. 67
поставити се, лекс. уп. 62
постан, знач. 169
потенцијал II, функц. знач. 195
по̀ћи, на̀ћи, акц. 101
почело се, знач. уп. 232
првобратучед, акц. 98, 99, 102
предиковати (продиковати) < лат.
praedicatio, морф. уп. 151
предлог + ким, уп. 178
предлог + киме, уп. 179
предлог + мноm, уп. 173, 174
предлог + њим, уп. 174, 175
предлог + њиме, уп. 175
предлог + њом, уп. 176, 177
предлог + њоме, уп. 177
предлог + тим, уп. 182
предлог + тиме, уп. 182
предлог + чим, уп. 180
предлог + чиме, уп. 180, 181
предосећање ме, констр. уп. 164,
168

- предстојница, терм. 113
 презимена на -и (Пучини, Верди), морф. 252
 пренути (се) 124
 претеће писмо, уп. 88
 прећутати је, уп. 233
 привреда: пољопривреда и др., морф. 88
 привремена лексика 82
 примопредајник и сл., лекс. 92
 припадљености, лекс. пор. и уп. 18
 припадати, лекс. уп. 18
 приструна, терм. 114
 приступ обради падежних синтагми у средњој школи 263—172
 причати — причати се, знач. 116, 117
 провоцирати: нем. provizieren, лат. provocare, фр. provoquer; морф. 154
 продиксан, лекс. 82
 пропаговати, рисковати и сл., морф. 133
 пропуст пљувне железце (d. paraglandulae), терм. 113
 прорадити, лекс. уп. 62
 проскр-иб-овати, супскр-иб-овати и сл., морф. уп. 159
 простата, терм. 113
 протекли дани 85
 против зараде одока (не: против зараде од ока) правоп. 285
 proclamer > проклам + ирати, -овати, фр. морф. 145
 публиковати < фр. publication-publier, морф. 156
 публицирати < нем. publizieren, морф. 156
 пудловати < енгл. pudle, морф. уп. 152
 пупак, лекс. уп. 18
 пупољак, лекс. уп. 18
 пустињик, лекс. уп. 18
 пустињак, лекс. уп. 18
 пуцовати (< рибен) ≠ пуцати, морф. знач. и уп. 151
 пуцовати, штудовати и сл., морф. уп. 132
 Pfefferkaut, нем. 170
 пчелар, пчеларство, лекс. уп. 18
 радозналост, лекс. уп. 18
 радост ме, констр. уп. 164
 разговарати — разговарати се, знач. уп. 115, 116, 118, 119
 рамењача (humerus) свирала, терм. 114
 расцвјетати (се) 124
 Раховец, мак. 216
 Рахотинце, мак. 216
 ревоцирати: нем. revozieren, лат. revocare, фр. révoquer, мофр. 154
 редактор, знач. акц. 221
 редуковати < фр. réduction-réduire, лат. reductio морф. 156
 редуцирати < нем. reduzieren, морф. 156
 реплицирати: нем. replizieren, фр. répliquer; морф. 154
 репроб-, акомод- и сл. + ирати, морф. уп. 160
 репродуковати фр. reproduction — reproduire, лат. productio; мофр. 156
 репродуцирати < нем. reproduzieren, морф. 156
 restaurer > рестаур + исати, -ирати, фр. морф. 146
 рестовати: рестати (< rōsten), морф. уп. 151
 рефлекс гласа јат, правоп. 8, 20, 43, 75, 76
 римовати < грч. rhēo, фр. rimer, морф. уп. 151
 Рист = Христ, фонет. 206
 робовати, гладовати и сл., морф. пор. 131
 рџаџор — рџаџија, акц. 224
 Руђин, Кађуша, рус. 218
 руководиоц, лебац и др., лекс. 90
 Румени мир снаге, стил. уп. 239, 246
 рускокрквени језик, уп. 5, 11

С

- с, уп. 185
 сав (свим и свиме), уп. 185
 саветовати + Д/А, уп. знач. 265
 салдирати : нем. saldieren < тал. saldo, морф. 154
 сали, сила (= силах), фонет. 206
 самац : нежења, лекс. уп. 19
 са њим, акц. 185
 са њиме, акц. 185
 Satureja — заситити, знач. 170
 сахар, фонет. 206
 свакакав (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп. 104, 108
 свакаки (-а, -о; -и, -е, -а), зам. уп. 104

- Све је на домаку руке, стил.
трансф. и уп. 239, 242, 243
- Све само на миг чека, стил. уп. 240, 248
- све шенице, да те је милина,
констр. уп. 166
- свјетлудати — свјетлудати се,
знач. 120
- своих, добрих, фонет. 205
- својина, лекс. уп. 18
- сврзибрада, акц. 102
- сврзимантија, акц. 102
- севдалисати < sevdali, морф. 147, 149, 150
- седење, летење, уп. 126
- седјмо — седјте. акц. 101
- секирати < sekkieren, герм. морф. 153
- селидбени, лекс. уп. 18
- селити — селити се, знач. уп. 122, 124, 115
- Селиха, хесабимо и сл., фонет. 207
- сеглавац, терм. 113
- семена живиница, терм. 113
- семена клица, терм. 114
- семеник, терм. 112
- семениште, терм. 112
- семичица, терм. 113
- сеобени, лекс. уп. 18
- сецирати : нем. sezieren, лат. secare, sectionner; морф. 154
- симболист, лекс. уп. 18
- символиста, лекс. уп. 18
- сијати — сијати се, знач. уп. 116
- синџва — синџвима, акц. 100, 101
- сирати маз (vegnix casleosa), терм. 112
- сјемењача, терм. 112
- скалпирати : нем. skalpieren < лат. scalpere, морф. 154
- скандирати : нем. skandieren + лат. scandere, фр. scander; морф. 154
- скитати (се) 124
- скицирати : нем. skizieren < тал. schizzo; морф. 154
- skubh, знач. 169
- слабобочни оценаш, терм. 111
- славеносрпски језик, уп. 5, 11, 37
- смсцирати < енгл. smash, морф. 154
- сметати + Д/А, уп. знач. 267
- снахе — снае — снаје, фонет. 212
- снизак, лекс. уп. 18
- соврња, терм. 113
- сомболед, лекс. 82
- с омршавелим новчаником 126
- сопственик, лекс. 18.
- сопствеништво, лекс. уп. 18
- сортирати : нем. sortieren < тал. sorta, фр. sorte, морф. 154
- сох м. со, фонет. 204
- спаринговати и сл., енгл. знач. 149
- спасоносан м. спасавајући, уп. 88
- спеловати < енгл. spele, морф. уп. 152
- спикирати < енгл. speake, морф. 154
- списатељ, лекс. уп. 18
- споменут/поменут, лекс. уп. 67
- срасти (се) 124
- српски језик, терм. уп. 1, 21, 22, 30, 34, 45—47, 52, 56, 60, 69
- српски или хрватски језик, терм. уп. 46, 51, 52
- српскохрватске језичке варијанте 10, 29—31, 69—73, 76, 77
- српско-хрватски језик, терм. уп. 1
- српскохрватски језик, терм. знач. и уп. 21, 22, 25, 30, 32, 45—52, 60, 61, 69, 70, 73
- српскохрватскословеначки језик, терм. уп. 16
- српскокрвени језик, уп. 5
- стаде (га) дрека: стаде дрека, констр. 168
- стаде + дрека, плач, писка, смијех, констр. уп. 167
- стаде + кукњава, вриска, констр. уп. 168
- стакленисати, утљенисати (се) и сл., морф. уп. 131
- староцрквенословенски српски језик, уп. 11
- стартер, акц. 223
- стартовати < енгл. start, морф. уп. 152
- стати (стојати) + гл. (апстр.) именица, уп. 162, 163, 167
- степовати + енгл. step, морф. уп. 152
- столеће / век, лекс. уп. 67
- стопирати < енгл. stop, морф. 154
- сторнирати : нем. stornieren < тал. storno, морф. 154
- страначки, лекс. уп. 61
- strapazieren > штрапацирати, нем. морф. 146
- strapazzo > штрапацирати, тал. морф. 146
- страх, цехенемска, фонет. 207
- стрводер, терм. 113
- стрепња ме, констр. уп. 164

стриповати < енгл. strip, морф.
уп. 152
сув, фонет. 201
суварак (lambeau épidermique),
терм. 113
сувласник, лекс. уп. 18
сумња ме, констр. уп. 164
Супе-Супеа-Супеу и сл., морф.
257
супротставити се (не: супродстави-
ти се), право. 285
сфинктер — смрсак, терм. 114

Т

табор > таборовати, мађ. морф.
145
таван, лекс. уп. 18
тај/то : тим/тима, уп. 171, 182, 183,
184
такав (-а, -о; -и, -е, -а), зам. 68,
104, 107, 108
таква човека : таквог човека, морф.
уп. 14, 68
такву човеку : таквом човеку,
морф. уп. 14, 68
таки (-а, -о; -е, -и, -а), зам. уп.
104, 106, 107, 108
такопрсташи, лихопрсташи, лекс.
91
таман, лекс. уп. 18
тампонада, акц. 227
тањир/тањур, лекс. уп. 62
тапелцирати < tapezieren, герм.
морф. 153
таптисати < tapti, морф. 147
тауширати < tauschieren, герм.
морф. 153
Теба/Тива, лекс. уп. 12
тебе — теби, акц. 100
терапеутика, акц. 222
територија — подручје, лекс. 90
тестирати < енгл. test, морф. 154
тетива — натегача, терм. 112
типовати < енгл. tip, морф. уп.
152
тјеница, терм. 113
тко/тко, зам. уп. 13, 14
токи-воки, лекс. 92
Томи — Томија — Томију и сл.,
морф. 257
топоними на -и (Делхи, Тахити),
морф. 252
-тор, морф. акц. 81, 226
-тор: дезинфектор, индуктор и сл.,
акц. 224

transcribere > транскриб + овати
-ирати, лат. морф. 146
transkribieren > транскриб + ова-
ти, -ирати, нем. морф. 146
трбушна слиновица, терм. 113
трéнер, -а = трéнёр, -ёра, акц. 233
треска, громња и сл., уп. 168
трéсти, акц. 101
трикирати < енгл. trick, морф. 154
трíу, прётрíу, акц. 101
трошкица (молекул), терм. 113
трулити — труљење, уп. 126
труљак (sphacelus), терм. 113
труцовати: труцати (< Трув),
морф. уп. 151
трчећи корак, уп. 88
tutkal > туткалисати, тур. морф.
145, 150

Ћ

ћир, лекс. уп. 166
ћуприја/мост, лекс. уп. 11
ћутети/ћутјети, лекс. знач. и уп.
35, 36

У

у вези тога, изр. уп. 62
увиде се, уп. 233
у говору, акц. 100
У десници мајстора, стил. уп. 240
У зеници мајстора, стил. уп. 239,
247
у догађају, акц. 100
Узми тај лавор, али га не носи тако
сувог (не: ... тако сув) 192
узортирати < zort, турц. морф. 153
у јануару/у сирењу, лекс. уп. 62
умакање (имерзија) терм. 114
уплашен, уп. 84
Управни одбор предузећа „Борац“,
Београд, продужава конкурс
283
упрсница, терм. 113
-ура, акц. 226
-ура: гравура, дресура и сл., акц.
225
-ург, акц. 226
-ург: драматург, металург, акц. 221
уопшти, лекс. и уп. 19
успели да купе комби и њим кре-
нули (не: успели да купе комби
и са њим кренули) 286
у срцу чежња ме, констр. 164

усктело се, уп. 233
 у томе тренутку / у тому тренутку,
 морф. 62
 учен, морф. 84, 85
 учено од родитеља дете . . . , знач.
 86
 ученъ, морф. 83
 учења, морф. 84
 уче, морф. 83
 учивъ, морф. 83
 училиъ, морф. 83
 учимъ, морф. 83
 учинба, бројидба и сл., лекс. уп.
 14
 учио, морф. 84
 у чопору, акц. 100

Ф

ф м. хв : не фатах, фонет. 207
 ф м. хв : прифатили, прифати ме,
 фонет. 207
 Фабрика стакла из Алибунара ра-
 списује конкурс 283
 фабриковати < фр. fabriquer, лат.
 fabricor, морф. 156
 фабрицирати < нем. fabrizieren,
 морф. 156
 Фадајев, Тихонов, рус. 218
 фајдисати < fauda, морф. 147
 фатах, ходит и сл., фонет. 207
 фаулирати < енгл. foul, морф.
 154
 федерли - кочије, голубли - крила,
 морф. 166
 федерирати < Feder, морф. герм.
 153
 fetur, терм. 112
 ферпуцовати : ферпуцати (<
 Verputz), морф. уп. 151
 ferues — бутна кост, терм. 112
 филмовати < енгл. film, морф. уп.
 152
 филозофирати : нем. philosophieren,
 фр. philosophe, морф. 154
 филцовати : филцати (< filzen),
 морф. уп. 151
 финансије/финансије, лекс. уп. 12,
 13
 фишек, лекс. уп. 19
 -фонија, морф. 81
 форшибовати : форшибати (< vor-
 schieben), морф. уп. 151
 форшиловати : форшпилати
 (< Vorspiel), морф. уп. 151
 фотограф, акц. 99

фремтовати : фремпати (< Fremde),
 морф. уп. 151
 фриштиковати : фриштикати
 (< frühstücken), морф. уп. 151

Х

х, фонет, уп. 14, 43, 201—219
 хаваз — аваз, фонет. 219
 хага — ага, фонет. 219
 Хајрија — Ајрија, фонет. 208
 Хакија — Акија, фонет. 219
 хал, хрти, хаљина и сл., фонет.
 206
 хали, худи и сл., фонет. 206
 хаљина, ханума и сл., фонет. 207
 хандловати : хандлати (< handeln)
 морф. уп. 151
 Хасан бег, фонет. 206
 Хасим, Хесад, Хисма, фонет. 219
 хатур од грјеха и залих људи, фо-
 нет. 207
 хауизирати (< hausieren), морф.
 герм. 153
 хваљење, паљење и сл., правоп.
 126
 Хеваји, фонет. 206
 Хелен/Јелин, лекс. уп. 12
 хефтовати : хефтати (< heften),
 морф. уп. 151
 хидро-, морф. 81
 хиљада/тисућа, лекс. уп. 62
 хљѐб- љѐб, фонет. 219
 хобловати : хоблати (< hobeln),
 морф. уп. 151
 ходимо, фонет. 206
 Хомер, лекс. уп. 12
 хорукула = орокула, фонет. 204
 хору = ору, фонет. 205
 хопет, вихџет, фонет. 208
 хоџете, Хрвате, Михат и сл., фо-
 нет. 206
 хоџути = оџути, фонет. 205
 хофирати < hofieren, морф. герм.
 153
 Храштани, мак. 216
 хрватски језик, терм. уп. 1, 20,
 22, 30, 34, 45—48, 50, 52, 56,
 60, 61, 64, 69
 хрватски или српски језик, терм.
 уп. 1, 9, 21, 22, 39, 46, 49—52,
 56
 хрватскокрпски језик, терм. знач.
 и уп. 10, 25, 30, 32, 45—47,
 49—53, 60—62, 69, 70, 73
 Хрвој, мак. 216

Христиани, фонет, 206
Хуво, фонет, 206
Хуса -Усо, фонет, 208

Ц

цабр / чубр- 169, 170
цабрен, знач. 169, 170
цабрен — постан (unfettig) знач. уп. 169
цабрено јело и сл., знач. уп. 169
цабрн, знач. 169
calculer > калкул + ирати, исати, фр. морф. 145
candidat > кандидат + овати, ирати, фр. морф. 146
candidatus > кандидат + овати, ирати, лат. морф. 146
царевица, терм. 113
царево месо, терм. 113
цвешка (ефлоресценција), терм. 113
цвилети — цвиљење, уп. 126
цвилећи, уп. 86
цинковати : цинкати (< zinken), морф. уп. 151
Ципар/Кипар, лекс. уп. 12
colon, терм. 112
corium — ђон, терм. 114
cristaliser > кристализ + овати, исати, ирати, фр. морф. 146
црнута мачка, знач. 86
црногорски језик 69—73

Ч

чартовати < енгл. charter, морф. уп. 152
-че, суф. уп. 166
čebг / čubг - 169
често, морф. знач. и уп. 273—277, 279—282
честократ (честократи), констр. 275, 276
често пута, констр. знач. и уп. 272, 274—277, 278—282
чим, уп. 181
чим/чиме, уп. 108, 181
чисто те туга, констр. уп. 164
читамо-читате, акц. 99, 101
читатељ/читалац, лекс. уп. 68
читāх — читā — читāг, фонет. 212
чолан, терм. 112
чуло се, уп. 223

чуначно-клиначна (ligamentum naviculocunciforme), терм. 113

Ц

цабаисати < саба, морф. 147
Цорц — Ђорђе 83
Цорц — Цорца — Цорцу и сл., морф. 255, 261
шарфирати < schärfen, морф. герм. 153
шатирати < schatieren, морф. герм. 153
шаштисати < šašti, морф. 147
шверцовати : шверцати (< schwärzen), морф. уп. 151
швиндловати : швиндлати (< schwindeln), морф. уп. 151
шетати — шетати се, знач. 115, 116, 124
шибовати (< schieben) ≠ шибати, морф. знач. и уп. 151
шиканирати : нем. schikanieren; фр. chicaner, морф. 154
шиковати < фр. chic, морф. уп. 151
шиљачно-внлична веза (ligamentum stytomaxillare) терм. 113
шлајфовати : шлајфати (< schleifen), морф. уп. 151
шлинговати : шлингати (< schlingen), морф. уп. 151
шмиргловати : шмирглати (< schmirgel), морф. уп. 151
шнирати < schnüren, герм. морф. 153
шпалтирати < Spalte, герм. морф. 153
шпанцирати < spazieren, герм. морф. 153
шпиновати : шпинати (< spinnen), морф. уп. 151
шпринтовати < енгл. sprint, морф. уп. 152
шпицловати : шпицлати (< Spitzel), морф. уп. 151
шта/што, знач. уп. 189, 190, 191
штанцовати : штанцати (< Stanze), морф. уп. 151
штафирати < staffieren, герм. морф. 153
штемплирати < stempeln, герм. морф. 153
штеповати : штепати (< steppen), морф. уп. 151

PG
1201
.N24

T.P. 1.
P-464

НАШ ЈЕЗИК

== NAS JEZIK

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII

БЕОГРАД, 1971.

САДРЖАЈ

XVIII књиге нашег језика

	Страна
Даринка Гортан-Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	123—133
Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (наставак)	263—271
Обрен Илић, О неким случајевима рефлексивности глагола у српскохрватском књижевном језику	115—124
Д. Јовић, Прилог методама испитивања песничког језика на песми „Сопоћани” Васка Попе	235—249
Проф. др Александар Костић, Терминолошка праксиологија неких наших старијих медицинских писаца	110—114
В. Михаиловић, Диј. <i>цабрен</i> — постан (<i>unfettig</i>) — етимолошки есеј	169—170
Берислав М. Николић, Акцент интернационализама у савременом српскохрватском књижевном језику	220—228
Мирослав Б. Николић, Дистрибуција облика инстр. сингулара заменица: <i>ја, он/оно, она, ко, што, тај/то</i>	171—186
А. Пецо, Вук-Даничићеви акцентски принципи и наша стандардна прозодјска норма	93—102
Један актуелан проблем наше фонетике (изговор и писање фонеме <i>x</i>)	201—219
М. Пешикан, Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему	80— 92
Олга Ристић, Однос основе и наставака <i>-овати, -исати, -ирати</i> глагола страног порекла	131—161
Радоје Симић, Два случаја синтаксичке аналогије	272—282
Др Живојин Станојчић, Придевске заменице са морфемом <i>*кѣв-</i> одн. <i>*кѣ</i> у књижевном језику	103—109
Прилог тумачењу конструкција типа <i>глад ме</i> и сл.	162—168
Језички тип једног еуфемизма	229—234
М. Стевановић, Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства	1— 79
О потенцијалу II у књижевном језику	195—200
Е. Фекете, Нешто о деklinацији властитих именица страног порекла у нашем језику	250—262.
Језичке поуке	125—130
.	187—193
.	283—286
Регистар	287—303

УРЕБУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 дин.; цена поједином броју је 2 дин. Претплату слати Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слати Уређивачком одбору или др Живојину Станојчићу, секретару одбора, Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1.

— Рукописи се не враћају —

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 динара; цена поједином броју је 2 дин. Претплату слати Институту за српскохрватски језик — Београд, Кнез-Михаилова 35/1, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слати Уређивачком одбору или др Живојину Станојчићу, секретару одбора, Институт за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михаилова 35/1.

— Рукописи се не враћају —
